VICTOR HUGO

SEFİLLER

-I-

FANTINE

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLKAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Victor Hugo (1802-1885): Fransız edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük yazarlarındandır. Şiirleri, oyunları ve romanları ile tanınır. Romantizm akımının Fransa'daki temsilcisidir. Edebiyat alanındaki devasa başarılarının yanında politik hayatta da etkin bir rol üstlendi, bu nedenle sürgün cezasına çarptırıldı, cezasını tamamlamasına rağmen İmparatorluk yıkılana dek Fransa'ya dönmedi.
İlk kez 1862 yılında yayımlanan Sefiller *yazarın* Notre-Dame'ın Kamburu *ile "din",* Deniz İşçileri *ile "doğa" konularını işlediği roman üçlemesinin "toplum"u ele alan, en görkemli ayağıdır. Bu destansı roman Fransız toplumundan yola çıkarak, kozmolojik bir bakış ve eşsiz bir duyarlılıkla insanlığa ulaşır.* Fantine*'in,* Cosette*'in,* Marius*'ün,* Saint-Denis Sokağı *barikatlarının, Paris'in, Javert'in ve* Jean Valjean*'ın sefaletten sevgiye, felaketten iyiliğe ve karanlıktan aydınlığa uzanan hikâyeleri Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nin 250. kitabında okurlarla buluşuyor.*

Volkan Yalçıntoklu (1961): Saint-Joseph Lisesi'nde okudu. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıbbi Biyoloji ve Genetik Bölümü'nü bitirdi. Uzun yıllar kitapçılık yaptı. Fransızca ve İngilizceden çeviriler yapıyor. Eserlerini çevirdiği yazarlar arasında Jules Verne, Helene DeWitt, Alan Snow, Richard Maltby Jr., Lyman Frank Baum, Honoré de Balzac, Alexandre Dumas, George Sand, Charles Perrault ve Victor Hugo yer alıyor. Hugo'dan çevirdiği Bir İdam Mahkûmunun Son Günü *ve* Notre-Dame'ın Kamburu *da Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde yayımlandı.*

9 786053 324768

Tamamı bir defada ticari dolaşıma giren ve birbirini takip eden nüsha ve materyallere tespit edilmiş ayrılmaz bir bütün arz eden eserler için tek bir bandrol alınabilir. Bu durumda, söz konusu nüsha ve materyaller birbirinden ayrı satılamaz.

Genel Yayın: 2500

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

VICTOR HUGO
SEFİLLER

ÖZGÜN ADI
LES MISÉRABLES

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
VOLKAN YALÇINTOKLU

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM, HAZİRAN 2015, İSTANBUL

TAKIM NUMARASI: 978-605-332-474-4
ISBN 978-605-332-475-1 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
DAVUTPAŞA CADDESİ NO: 123 KAT: 1
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 482 99 10
SERTİFİKA NO: 16053

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

CCL

VICTOR HUGO

SEFİLLER
I
-FANTİNE-

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLKAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İtalyan Yayıncıya Mektup

Hauteville-House, 18 Ekim 1862

Mösyö, bana *Sefiller* kitabının tüm halklar için yazıldığını söylediğinizde haklıydınız. Tüm halklar tarafından okunur mu bilmiyorum, ama ben hepsi için yazdım. Bu kitap İngiltere'ye olduğu kadar İspanya'ya, İtalya'ya olduğu kadar Fransa'ya, Almanya'ya olduğu kadar İrlanda'ya, köleleri olan cumhuriyetlere olduğu kadar, serfleri olan imparatorluklara da hitap ediyor. Toplumsal sorunlar sınırları aşıyor. İnsan türünün tüm dünyayı kaplayan o geniş yaraları dünya haritasındaki mavi ya da kırmızı çizgilerde durmuyor. Erkeğin cahil ve umutsuz olduğu, kadının ekmek için bedenini sattığı, çocuğun kendini eğitecek bir kitabın, kendini ısıtacak bir ailenin yokluğunda acı çektiği her yerde *Sefiller* kitabı kapıyı çalıp şöyle diyor: *Sizin için geldim, sayfalarımı çevirin.*

Uygarlığın şu anki iç karartıcı ortamında, *sefil* insan anlamına geliyor; her ülkede eziyet çekiyor, her dilde inliyor. İtalya'nızın yaşadığı bahtsızlık Fransa'mızınkinden farklı değil. Hayran olunası İtalya'nızın her yanında sefalet var. Dağlarınızda yoksulluğun öfkeli ürünü olan haydutlar yok mu? İtalya, derinliklerini araştırmaya çabaladığım manastır ülserinin kemirdiği nadir ülkelerden biri. Roma'nızın, Milano'nuzun, Napoli'nizin, Palermo'nuzun, Torino'nu-

zun, Floransa'nızın, Siena'nızın, Pisa'nızın, Mantua'nızın, Bologna'nızın, Ferrara'nızın, Cenova'nızın, Venedik'inizin, destanlar yazan bir tarihinizin, muhteşem örenlerinizin, ulvi abidelerinizin, olağanüstü şehirlerinizin olması boşuna, siz de bizim gibi yoksulsunuz. Dört bir yanınız harikalarla ve haşaratla kaplı. İtalya'nın güneşinin görkemli olduğuna şüphe yok, ama ne yazık ki göğün mavisi insanın üzerindeki paçavrayı gizlemeye yetmiyor.

Sizin de bizim gibi önyargılarınız, batıl inançlarınız, zorbalıklarınız, bağnazlıklarınız, cahil gelenekleri destekleyen izansız yasalarınız var. Ağzınızda geçmişin acı tadını hissetmeden ne bugünün, ne geleceğin hayalini kurabiliyorsunuz. Keşiş denen bir barbarınız, Lazzaroni denen bir vahşiniz var. Toplumsal sorunlar sizde de, bizdekiyle aynı. Sizin ülkenizde kısmen açlıktan, ama daha çok da hastalıktan ölenler var; sağlık hizmetleriniz bizimkinden daha iyi değil; İngiltere'de Protestanların, İtalya'da Katoliklerin karanlığı hüküm sürüyor; farklı isimler taşısalar da Vescovolar ve Bishoplar aynı kişiler ve her yere neredeyse birbirinin aynı olan gece karanlığı hâkim. İncil'i yanlış yorumlamak ya da İsa'nın öğretisini yanlış anlamak, ikisi de aynı şey. Üzerinde durmak gerekir mi? Bu kasvetli koşutluğu daha da ileri giderek tam anlamıyla ortaya koymak gerekir mi? Sizin yoksullarınız yok mu? Aşağıdan bakın. Asalaklarınız yok mu? Yukarıdan bakın. Bir kefedeki yoksulluğun, diğer kefedeki asalaklıkla dengelendiği o iğrenç terazi bizim gibi sizin önünüzde de sallanmıyor mu? Uygarlığı savunan tek ordu olan öğretmenler ordunuz nerede? Parasız ve zorunlu eğitiminiz nerede? Dante'nin ve Michelangelo'nun ülkesinde herkes okuma yazma biliyor mu? Kışlalarınızı liseye çevirdiniz mi? Sizin de bizim gibi güçlü bir savaş bütçeniz ve komik bir eğitim bütçeniz yok mu? Sizde de bizdeki gibi kolayca militarizme dönüşen pasif itaatkârlık yok mu? İtalya'nın yaşayan onuru Garibaldi'ye ateş açma emri veren bir militarizm yok mu

sizde de? Sizin toplumsal düzeninizi sınavdan geçirelim, nerede ve nasılsa onu öyle ele alalım, onu suçüstü yakalayalım, bana kadını ve çocuğu göstersenize. Uygarlığın düzeyi bu iki zayıf varlığın etrafındaki koruma halkasıyla ölçülür. Fahişelik Napoli'de, Paris'te olduğundan daha mı az yürek parçalayıcı? Yasalarınız gerçeği ne kadar yansıtıyor, mahkemelerinizden çıkan adaletin niceliği nedir? Şu iç karartıcı sözcüklerin anlamını bilmeme mutluluğuna erişebildiniz mi? Kovuşturma, yasal aşağılanma, kürek mahkûmiyeti, daragacı, giyotin sehpası, cellat, ölüm cezası. İtalyanlar, bizde olduğu gibi sizde de Beccaria öldü, Farinacci yaşıyor. Şimdi devletinizin mantığını görelim. Ahlak ve siyaset özdeşliğini anlayan bir hükümetiniz var mı? Kahramanlara af çıkaracak hale geldiniz! Fransa'da da buna benzer bir şey yapıldı. Bakın, sefaletin bilançosunu çıkaralım, herkes kendi eteğindekini döksün, siz de bizim kadar zenginsiniz. Sizde de bizde olduğu gibi iki lanetleme yok mu, rahibin dinsel lanetlemesi ve yargıcın toplumsal lanetlemesi? Ey yüce İtalyan halkı, tıpkı Fransa'nın yüce halkı gibisin. Ne yazık! Kardeşlerim sizler de bizler gibi "Sefiller"siniz. Siz de bizim gibi içinde bulunduğunuz karanlığın derinliklerinden cennetin ışıltılı ve uzak kapılarını net bir şekilde göremiyorsunuz. Sadece rahipler yanılıyor. O kutsal kapılar arkamızda değil, önümüzde.

Sözümü bitiriyorum. *Sefiller* kitabı bir ayna, sizi yansıttığı gibi bizi de yansıtıyor. Bazıları, bazı kastlar bu kitaba isyan ediyor. Bunu anlıyorum. Gerçekleri söyleyen aynalardan nefret edilse de, bu onların bir işe yaramadıkları anlamına gelmez.

Bana gelince, bu kitabı ülkeme duyduğum büyük aşkla, ama Fransız halkını fazla öne çıkarmadan, herkes için yazdım. Yaşım ilerledikçe yalınlaşıyor, insanlığın yurttaşı oluyorum.

Zaten bu da zamanımızın eğilimi ve Fransız Devrimi'nin yaydığı ışıltısının yasasıdır. Kitaplar çağımızın gelişimine

katkıda bulunmak için artık sadece Fransız, İtalyan, Alman, İspanyol, İngiliz diliyle değil, Avrupa'nın, dahası insanlığın diliyle yazılmalıdır. Beğeni ve dilin bir zamanlar kısıtlı olan koşullarını bile değiştiren yeni bir sanat mantığı ve kompozisyonun belli zorunlulukları, diğer her şey gibi gelişmek zorundadır.

Fransa'da bazı eleştirmenlerin benden Fransız beğenisinin dışına çıktığım için yakınmalarını sevinçle karşıladım; bu övgünün hak ettiği değere kavuşmasını isterdim.

Sonuç olarak, elimden geleni yapıyorum, evrensel kederin acısını çekiyorum ve bu acımı dindirmeye çalışıyorum, bir insanın yetersiz gücünden başka bir şey yok elimde, bu yüzden herkese haykırıyorum: Bana yardım edin!

Mösyö işte mektubunuzun bana esinledikleri, bunları sizin için ve ülkeniz için söylüyorum. Bu kadar üstelememin nedeni mektubunuzdaki bir cümle oldu. Bana şöyle yazmıştınız: "Birçok İtalyan *Sefiller*'in bir Fransız kitabı olduğunu söylüyor. Bu bizi ilgilendirmez. Fransızlar bunu bir tarih kitabı olarak okusunlar, biz ise bir roman olarak okuyalım." Ne yazık! Tekrar ediyorum, ister İtalyan ister Fransız olalım sefalet hepimizi ilgilendiriyor. Tarih yazmaya ve felsefe düşünmeye başladığından beri sefalet insan türünün giysisi olagelmiştir, nihayet geçmişin bu paçavrasını *halk-insan*'ın üzerinden çıkarıp onun çıplak bedenine seherin lâl renkli elbisesini giydirmenin zamanı geldi.

Mösyö bu mektup size bazı zihinleri aydınlatmak, bazı önyargıları dağıtmak konusunda faydalı olacakmış gibi görünüyorsa, onu yayımlayabilirsiniz.

En içten duygularımı kabul buyurmanızı rica ederim.

Victor Hugo

Önsöz

Uygarlık çağının ortasında, yasalar ve gelenekler aracılığıyla, dünyayı yapay olarak cehenneme çeviren ve ilahi kaderi insanlık belasına bulaştıran toplumsal lanetlenme hali devam ettikçe, yüzyılın ilki insanın emeğinin sömürülmesinden dolayı aşağılanması, ikincisi kadının açlık yüzünden alçalması, üçüncüsü çocukların eğitimsizlik nedeniyle yeteneklerinin gelişmemesi olan üç temel sorunu çözülmedikçe, bazı bölgelerde toplumsal baskı devam ederken, daha geniş anlamda yeryüzünde cehalet ve yoksulluk hüküm sürdükçe, böyle kitaplar yararlı olmayı sürdüreceklerdir.

Hauteville-House, 1 Ocak 1862

FANTINE

Birinci Kitap
Adil Bir Kişi

I

Mösyö Myriel

1815'te Mösyö Charles-François-Bienvenu Myriel Digne piskoposuydu ve yetmiş beş yaşlarındaki bu ihtiyar, bu görevini 1806'dan beri sürdürüyordu.

Anlatacaklarımızla hiçbir ilintisi bulunmasa da, gerçeği tam anlamıyla ortaya koymak için bir detaydan, yani piskoposluk görevine geldiği sırada hakkında çıkan söylentilerden söz etmek belki de yararlı olacaktır. Doğru ya da yanlış, insanlar hakkında söylenenler, onların yaşamlarında ve özellikle kaderleri üzerinde yaptıkları işler kadar önemli bir etkiye sahiptir. M. Myriel, Aix Parlamentosu'nun aristokrat bir üyesinin oğluydu. Söylentilere göre, babası kendi görevini oğluna miras bırakmak için, parlamenter ailelerde sık rastlanan bir gelenek uyarınca onu erken yaşta, on sekiz, on dokuz yaşında evlendirmişti. Bu evliliğe rağmen, Charles Myriel'in kendinden fazlasıyla söz ettirdiği söyleniyordu. Kendini iyi yetiştirmişti, boyu kısa olsa da hoş, kibar, nüktedan bir gençti. Hayatının ilk bölümü sosyete toplantılarına katılmakla ve çapkınlık yapmakla geçmişti. Devrim

sırasında olayların hızla gelişmesiyle katledilen, görevlerinden uzaklaştırılan, baskı gören parlamenter aileleri dağılmıştı. Devrimin ilk günlerinde İtalya'ya sığınan M. Charles Myriel'in karısı, orada uzun süreden beri yakasını bırakmayan bir göğüs hastalığı nedeniyle ölmüştü. Çocukları yoktu. M. Myriel'in kaderi bu olaylardan nasıl etkilenmişti? Eski rejimin yıkılması, ailesinin gözden düşmesi, sürgündekiler için korkunun abartısıyla uzaktan daha da ürkütücü bulunan 93 yılının trajik sahneleri, zihninde dünyadan elini eteğini çekme ve inziva düşüncelerini doğurmuş muydu? Varlığına ve servetine inecek olsa onu sarsamayacak bu gizemli ve korkunç darbeler, eğlenceli ve keyifli yaşamının ortasında, onu yüreğine indikleri için mi altüst etmişlerdi? Buna kimse yanıt veremezdi ancak İtalya'dan rahip olarak dönmüştü.

1804'te, Brignolles rahibi olduğunda yaşlanmış ve derin bir inzivaya çekilmişti.

Napoléon'un taç giyme töreninden bir süre önce, bilemediğimiz bir işi halletmek için Paris'e gitmiş, müminleri için diğer önemli şahsiyetlerin yanı sıra Kardinal Fesch'e de ricalarda bulunmuştu. İmparatorun dayısını ziyarete geldiği o gün bekleme odasında oturan saygıdeğer rahip, majestelerinin önünden geçtiğini görmüş ve Napoléon kendisine merakla bakan bu adamı görünce, aniden:

— Bu temiz yüzlü ihtiyar da kim? diye sormuştu.

— Majesteleri, diye yanıtlamıştı M. Myriel, siz temiz yüzlü bir ihtiyara, ben de yüce bir adama bakıyorum. İkimiz de bu durumdan yararlanalım.

İmparator hemen o akşam kardinale rahibin ismini sormuş ve M. Myriel bir süre sonra Digne piskoposluğuna atandığını öğrenerek şaşırmıştı.

Zaten M. Myriel'in yaşamının ilk bölümü hakkında söylenenlerin gerçek olduğunu kim iddia edebilirdi? Bunu kimse bilmiyordu. Myriel ailesini devrimden önce tanıyan çok az aile vardı.

M. Myriel ağızları çok laf yapan ama beyinleri pek çalışmayan insanların yaşadığı küçük bir şehre yeni gelenlerin kaderini paylaşmak zorunda kalmıştı. Piskopos olmasına rağmen ve piskopos olduğu için bu kadere boyun eğmesi gerekiyordu. Ama adının karıştığı dedikodular laf kalabalığından, sözcüklerden, sözlerden de ötesi güneylilerin dobra dobra söyledikleri gibi *palavralardan* ibaretti.

Yine de, M. Myriel'in dokuz yıllık piskoposluğunun ardından, ilk başlarda küçük şehirleri ve küçük insanları meşgul eden tüm bu söylentiler, dedikodular unutulup gitmişti. Artık kimse bunlardan söz etmeyi, hatta bunları hatırlamayı göze alamıyordu.

M. Myriel, Digne'e kendisinden on yaş küçük olan evde kalmış kız kardeşi Matmazel Baptistine ile gelmişti.

Yanlarında hizmetçi olarak sadece Matmazel Baptistine'in yaşıtı olan Madam Magloire vardı. Daha öncesinde, sayın rahibin hizmetçisi olan bu kadın, şimdi matmazelin oda hizmetçiliği ve piskoposun kâhyalığı görevlerini üstlenmişti.

Uzun, ince, solgun yüzlü, hoş bir kişi olan Matmazel Baptistine "saygıdeğer" sözcüğünün ifade ettiği tüm değerleri kendinde toplamıştı, yine de yüce bir kadın olarak anılması için anne olması gerekiyordu. Hiçbir zaman güzelliğiyle öne çıkmamıştı, hayatını hayır işlerine adamış, sonunda yüzünü duru ve aydınlık bir ifade kaplamıştı ve yaşlandıkça iyiliğin güzelliği olarak adlandırılacak bir zarafete kavuşmuştu. Gençliğindeki sıskalığı olgunluk çağında onu melek gibi gösteren bir şeffaflığa dönüşmüştü. Bir bakireden çok ruhani bir varlığa benziyordu. Bir gölgeyi andıran ve içinde cinselliği çağrıştıracak unsurlara çok az yer olan bedeninden hafif bir ışıltı yayılıyor, iri gözleri sonunda toprağa döneceğini belli edercesine hep yere bakıyordu.

Madam Magloire kısa boylu, etine dolgun, işi başından aşkın ve astımdan muzdarip olduğu için hep soluk soluğa dolaşan bir kadındı.

İmparatorluk Kararnamesi'nde, yönetim hiyerarşisinde bölgenin tugay komutanından sonra yer aldığı belirtilen ve gerekli itibarın gösterilmesi istenen M. Myriel'i piskoposluk sarayına yerleştirdiler. Belediye başkanı ve savcı onu ziyaret ettiler. Kendisi de generali ve valiyi ziyaret etti.

Piskoposluk sarayına yerleşme hazırlıkları tamamlandığında şehir, piskoposu görevinin başında görmek istiyordu.

II

Mösyö Myriel Monsenyör Bienvenu Oluyor

Digne piskoposunun sarayı hastanenin bitişiğindeydi.

Paris Üniversitesi'nde teoloji doktoru ve Simorre Rahibi olarak görev yapmış, 1712'de Digne piskoposu olarak atanmış Monsenyör Henri Puget tarafından geçen yüzyıl başlarında inşa ettirilen piskoposluk sarayı taştan yapılmış geniş ve güzel bir konaktı. Bu saray gerçek bir senyör mâlikanesiydi. Burada, piskoposun salonları, odaları, eski Floransa usulü kemerlerle süslü gezinti alanlarını içine alan geniş giriş avlusu, muhteşem ağaçlarla kaplı bahçeleri de dâhil olmak üzere her şey mükemmeldi. Monsenyör Henri Puget, 29 Temmuz 1714'te, bahçeye açılan uzun ve geniş yemek salonunda, Embrun Başpiskoposu Prens Charles Brûlart de Genlis'e, Ermiş Francesko tarikatı mensubu, Grasse piskoposu Antoine de Mesgrigny'ye, Malta tarikatının üstadı, Saint-Honoré de Lérins Başrahibi Philippe de Vendôme'a, Vence piskoposu Baron François de Berton de Grillon'a, Glandeve piskoposu Senyör César de Sabran de Forcalquier'ye, Oratoire tarikatı üstadı, kralın vaizi, Senez piskoposu Senyör Jean Soanen'e ziyafet vermişti; bu yedi saygıdeğer şahsiyetin portreleri salonu süslüyordu ve o unutulmaz 29 Temmuz 1714 günü, beyaz mermerden bir masanın üzerine altın harflerle kazınmıştı.

Hastane küçük bir bahçesi olan dar, basık, tek katlı bir binaydı.

Piskopos gelişinden üç gün sonra hastaneyi ziyaret etti. Ziyaret bittiğinde müdürü sarayına davet etti.

— Şu an kaç hastanız var? diye sordu hastane müdürüne.

— Yirmi altı, monsenyör.

— Ben de yirmi altı hasta saymıştım.

— Yataklar birbirlerine çok yakın, diye ekledi müdür.

— Bunu ben de fark ettim.

— Koğuşlar oda büyüklüğünde, havalandırma kolay olmuyor.

— Bana da öyle göründü.

— Üstelik bahçe nekahet dönemindeki hastaların güneşli havalarda topluca oturamayacakları kadar küçük.

— Ben de öyle düşünmüştüm.

— Bu yıl tifüs, iki yıl önce kızıl salgını yaşadık, bazen yüz hasta geliyor, ne yapacağımızı bilemiyoruz.

— Tahmin etmiştim.

— Monsenyör ne yapabiliriz ki? Durumu kabullenmek gerek.

Bu konuşma bahçe katındaki yemek salonunda gerçekleşiyordu.

Bir an sessiz kalan piskopos aniden müdüre döndü.

— Mösyö bu salona kaç yatak sığar?

— Monsenyörün salonuna mı? diye haykırdı afallayan müdür.

Salonu bakışlarıyla inceleyen piskopos hesap yapar gibi görünüyordu.

— Buraya yirmi yatak rahat rahat sığar, dedi kendi kendiyle konuşurmuş gibi, ardından sesini yükseltti:

— Bakın mösyö, size bir şey söyleyeceğim. Ortada bir yanlışlık var. Siz beş altı küçük odada yirmi altı hastaya bakıyorsunuz. Biz ise burada üç kişiyiz ve altmış kişilik yerimiz var. Size ortada bir yanlışlık olduğunu söylüyorum. Benim

ikametgâhım sizde, sizinkiyse bende. Bana evimi geri verin, sizin yeriniz burası.

Ertesi gün yirmi altı zavallı hasta piskoposun sarayına, piskopos da hastaneye taşınmıştı.

M. Myriel'in malı mülkü yoktu, ailesi devrim sırasında mahvolmuştu. Kız kardeşinin, rahip evinde kaldıkları süreçte yeterli olan yılda beş yüz franklık bir geliri vardı, bu da şahsi harcamalarını karşılıyordu. M. Myriel piskopos olarak devletten yıllık on beş bin frank maaş alıyordu. Hastaneye yerleştiği gün bu parayı nasıl harcayacağını belirledi. Buraya kendi eliyle yazdığı notu ekliyoruz.

Piskoposluğumun masraflarını düzenlemek için not

Küçük papaz okulu için .....*bin beş yüz frank*
Rahipler topluluğu için .....*yüz frank*
Montdidier'deki Lazarist rahipler için ..... *yüz frank*
Paris'teki yabancı misyonlar papaz okulu için ..... *iki yüz frank*
Saint-Esprit papazlar kurulu için ..... *yüz elli frank*
Kutsal Topraklardaki dini kurumlar için ..... *yüz frank*
Ana şefkati derneklerine ..... *üç yüz frank*
Ayrıca, Arles'dekine de ..... *elli frank*
Cezaevlerinin koşullarının düzeltilmesi için ..... *dört yüz frank*
Mahkûmların refahı, özgürlüklerine
kavuşmaları için ..... *beş yüz frank*
Borçtan dolayı mahkûm olan aile reislerinin
kurtarılmaları için ..... *bin frank*
Papaz okulunun yoksul öğretmenlerinin
maaşlarına ilave olarak ..... *iki bin frank*
Yukarı Alpler erzak ihtiyat deposu için ..... *yüz frank*
Digne, Manosque ve Sisteron rahibeler kuruluna yoksul kızlara
ücretsiz eğitim verilmesi için ..... *bin beş yüz frank*
Yoksullar için ..... *altı bin frank*
Şahsi harcamalarım için ..... *bin frank*
Toplam ..... *on beş bin frank*

M. Myriel, Digne piskoposluğu makamını işgal ettiği süre boyunca bu sıralamada hiçbir değişiklik yapmadı. Bu

sıralamalayı, gördüğümüz gibi *piskoposluğumun masraflarını düzenlemek için not* olarak adlandırıyordu.

Bu liste Matmazel Baptistine tarafından mutlak bir itaatle karşılandı. Digne piskoposu bu ermiş kız için hem ağabeyi, hem piskoposu, yaşamda dostu, kilise hiyerarşisinde ise üstüydü. Onu seviyor, ona büyük saygı duyuyordu. Kendisiyle konuştuğunda öne doğru eğiliyor, bir karara vardığında ona katılıyordu. Masraf listesine sadece Madam Magloire biraz mırın kırın etmişti. Piskopos, fark edileceği gibi, kendine bin frank ayırmıştı ki buna Matmazel Baptistine'in yıllık geliri de eklendiğinde yıllık bin beş yüz frankı geçmiyordu. Bu iki yaşlı kadın ve ihtiyar piskopos bu bin beş yüz frankla geçiniyordu. Madam Magloire'ın sıkı tasarrufu ve Matmazel Baptistine'in akıllı ev idaresi sayesinde, bir köy papazı ziyarete geldiğinde piskopos onu ağırlama olanağını buluyordu.

Digne'e gelişinin üçüncü ayında piskopos:

— Bu masraflar beni zor durumda bıraktı! dedi

— Ben de öyle düşünüyorum, diye haykırdı Madam Magloire, monsenyör bölge yönetiminin kendisine ödemesi gereken araba ve çevre beldeleri ziyaret ücretlerini de istemedi. Eskiden piskoposlar için âdettendi.

— Doğru! dedi piskopos, haklısınız Madam Magloire.

Ve ücretini talep etti.

Bir süre sonra, bu talebi gündemine alan il genel meclisi, ona üç bin franklık bir ödenek ayırırken, bu ödenek harcama kalemine şu açıklamayla girdi: *Monsenyör piskoposa, araba, posta ve taşra ziyaretlerinin masraflarının karşılığı olarak tahsis edilen ödenek.*

Yerel burjuvazi bu ödeneğe büyük tepki gösterdi. 18 Brumaire'i destekleyen Beş Yüzler Meclisi'nin eski üyesi olan ve Digne yakınlarında muhteşem bir senatörlük konağında yaşayan bir imparatorluk senatörü bu vesileyle Din İşleri Bakanı M. Bigot de Préameneu'ye öfkesini belli eden ve önemli bölümlerini aktaracağımız şu gizli mektubu gönderdi:

— Araba masrafları mı? Nüfusu dört binden az olan bir şehirde arabayla ne yapacak? Ziyaret masrafları mı? Öncelikle, bu ziyaretler neye yarayacak? Ayrıca yolu olmayan ve sadece atla katedilebilen bu dağlarda araba nasıl yol alacak? Château-Arnoux'daki Durance köprüsü bile ancak öküz arabalarının ağırlığına dayanabiliyor. Bu papazların hepsi açgözlü ve cimri. Bu adam ilk geldiğinde dürüstlük tasladı. Şimdi diğerleri gibi yapıp posta arabası ve şatafatlı bir yaşam sürmek istiyor. Ah bu ruhban sınıfı! Kont hazretleri, imparator bizi bu papaz takımından kurtarmadıkça işler yoluna girmeyecek. Kahrolsun Papa! (Roma ile ilişkiler bozuluyordu) Bana gelince, sadece Sezar'dan yanayım vs. vs. vs.

Buna karşılık, bu ödenek Madam Magloire'ı çok sevindirmişti:

— Nihayet, dedi Matmazel Baptistine'e, işe diğerlerine yardım yapmakla başladı, ama sonunda kendisini de düşünmesi gerekti. Yeterince hayır işi yaptı. Şimdi üç bin frank bize kalacak!

Piskopos, hemen o akşam yazdığı bir pusulayı kız kardeşine verdi:

Posta arabası ve ziyaret masrafları

Hastanedeki hastalara et suyu verilmesi için ..... *bin beş yüz frank*
Aix'deki Ana Şefkati Derneği için ..... *iki yüz elli frank*
Draguignan'daki Ana Şefkati Derneği'ne ..... *iki yüz elli frank*
Terk edilmiş çocuklar için ..... *beş yüz frank*
Öksüz çocuklar için ..... *beş yüz frank*
Toplam ..... *üç bin frank*

İşte Mösyö Myriel'in bütçesi böyleydi.

Piskoposluğun evlenme ilanı, özel ayrıcalıklar, vaftiz, vaaz, kilise ya da şapel kutsamaları, evlilikler vs. gibi olağandışı gelirlerini toplarken zenginlerden aldıklarını aynı titizlikle fakirlere dağıtıyordu.

Kısa süre içinde para bağışları yağmaya başladı. Parası olanlar ve olmayanlar M. Myriel'in kapısını çalıyor, birilerinin vermeye geldiği sadakaları diğerleri almaya geliyorlardı. Piskopos daha bir yıl geçmeden, tüm iyiliklerin haznedarı, tüm sıkıntıların veznedarı oldu. Elinden büyük paralar geçse de, hiçbir şey yaşam tarzını değiştirmeye, kişisel gereksinimlerini artırmasına yol açamıyordu.

Daha da ötesi, alt katmanlardaki yoksulluk, üst katmanlardaki kardeşlik duygusundan daha baskın olduğundan, bağışlar daha eline geçmeden kurak bir toprağa dökülen su gibi emiliyordu. Bağış toplaması boşunaydı, elinde hiç para kalmıyordu. Gerekirse kendi bütçesinden yardım ediyordu.

Geleneklere göre piskoposlar buyruklarını ve mektuplarını vaftiz isimleriyle imzalarlardı. Yörenin yoksul insanları sevgi dolu bir içgüdüyle piskoposun adlarından kendileri için en anlamlısını seçmişlerdi ve ona sadece Monsenyör Bienvenu diye hitap ediyorlardı. Biz de onlar gibi yapıp yeri geldiğinde onu bu ismiyle anacağız. Zaten o da kendisine böyle hitap edilmesinden hoşlanıyordu.

— Bu ismi seviyorum, diyordu. Bienvenu, monseyörü telafi ediyor.

Burada tasvir ettiğimiz kişiliğin gerçek olduğunu iddia etmiyor, sadece gerçeğe benzediğini söylemekle yetiniyoruz.

III

İyi Yürekli Bir Piskoposa Zor Bir Görev

Piskopos arabasını hayır işlerine dönüştürse de, çevre beldelere ziyaretlerini sürdürüyordu. Digne piskoposluğunun görevleri oldukça yorucuydu. Oldukça az ovanın ve çok sayıda dağın yer aldığı bölgede az önce de söz ettiğimiz gibi neredeyse hiç yol yoktu. Otuz iki köy kilisesini, kırk bir rahip yardımcısını, iki yüz seksen beş şapeli ziyaret etmek hiç de kolay bir iş değildi. Yine de piskopos görevinin zorlukla-

rının üstesinden geliyordu. Yakın beldelere yaya olarak, ovadakilere iki tekerlekli arabayla, dağdakilere eşeğin semerinin yanına yerleştirdiği bir oturakla gidiyordu. İki yaşlı kadın ona eşlik ediyor, yolculuk zorlu geçecekse tek başına gitmeyi tercih ediyordu.

Bir gün eşeğinin üzerinde eski bir piskoposluk şehri olan Senez'e geldi. O sırada boş olan kesesi başka bir araç kullanmasına izin vermemişti. Onu piskoposluğun kapısında karşılayan belediye başkanının gözlerinde utanç dolu bakışlar vardı. Etrafına toplanan birkaç burjuva da haline gülüyorlardı. "Sayın belediye başkanı ve kentli beyefendiler, sizi neyin şaşırttığını anlıyorum, zavallı bir rahibin İsa'nınki gibi bir binek hayvanıyla yolculuk etmesini onun kibrine bağlıyorsunuz. Sizi temin ederim ki, eşeğe kendimi beğenmişliğimden dolayı değil mecbur kaldığım için bindim."

Ziyaretlerinde hoşgörülü ve yumuşak bir tavır sergiliyor, vaaz vermekten çok sohbet ediyor, yorumlarını ve örneklemelerini hiç abartmıyordu. Bir beldenin sakinlerine komşu beldeninkileri örnek gösteriyordu. Yoksullara yardım edilmeyen kantonlarda: "Briançonluları örnek alın. Yoksullara, dul kadınlara, öksüzlere ekinlerini diğerlerinden üç gün önce biçme hakkını verdiler. Onların evlerinin tadilatını kendileri üstlendiler. Bu yüzden Tanrı tarafından kutsandılar. Orada yüz yıldan beri tek bir cinayet bile işlenmedi," diyordu.

Gözlerini kazanç hırsı bürümüş insanların yaşadığı köylerde: "Embrun'dekileri örnek alın. Hasat zamanında, oğulları askere, kızları şehre çalışmaya gitmiş bir aile babası hasta ve iş göremez bir haldeyse, rahip vaazında öğütlerde bulunur ve Pazar ayininden sonra erkek, kadın, çocuk tüm köylüler ekinini biçmek için zavallı adamın tarlasına gidip samanları ve buğdayları ambarına yığarlar," diyordu. Para ve miras yüzünden birbirlerine düşmüş ailelere: "Elli yıl boyunca bir tek bülbül sesi duyulmayacak ölçüde vahşi bir doğada yaşayan Devolny'nin dağlılarını örnek alın. Erkek çocuklar babaları öldüğünde mirası koca bulabilmeleri için kız kardeşlerine

bırakıp, çalışmak için şehre giderler," diyordu. Sakinleri birbirlerine dava açmakta yarış eden ve harç paraları yüzünden heba olan beldelerde: "Queyras vadisinde yaşayan köylüleri örnek alın. Üç bin kişiler. Tanrım! sanki küçük bir cumhuriyet. Ne yargıca, ne mübaşire ihtiyaçları var. Her işi belediye başkanı yapıyor. Vergileri düzenli bir şekilde bölüştürür, herkesin ödeyeceği vergiyi hakkaniyetle belirler, tartışmaları, çekişmeleri ücretsiz olarak yargılar, mirasları avukata gerek kalmadan dağıtır, bu yüzden mahkeme ilamları için para ödemeye gerek kalmaz ve herkes dürüst bir adam olduğu için ona itaat eder," diyordu. Öğretmeni olmayan köylerin sakinlerine yine Queyraslıları örnek gösteriyordu: "Bu işi nasıl hallettiklerini biliyor musunuz? On on beş haneli bir köy öğretmene ödenecek parayı bir araya getiremeyebilir. Bu yüzden bir hafta bir köyde, bir hafta bir diğerinde olmak üzere dönüşümlü olarak eğitim veren öğretmenin parası tüm vadiden toplanıyor. Bu öğretmenlere panayırlarda rastladım. Kalemlerini şapkalarının kordonunda taşırlar. Sadece okuma yazma öğretenler bir, okuma yazma ve matematik öğretenler iki, okuma yazma, matematik ve Latince öğretenler üç kalem taşırlar. Bunlar çok bilge adamlardır. Cahil kalmak ne utanç verici! Siz de Queyraslılar gibi yapın."

Onlarla ciddi ve babacan bir ifadeyle konuşuyor, örnek gösterecek bir şey bulamadığında kendisi yaratıyordu. Tıpkı İsa gibi inançlı ve ikna edici bir üslupla doğrudan hedefe gidiyor, sözcüklerden çok imgeleri kullanıyordu.

IV

İnançlarına Uygun Bir Yaşam Tarzı Sürdürmek

Sohbeti tatlı ve neşeliydi. Konuşmalarını yaşamlarını kendisiyle birlikte sürdüren iki yaşlı kadının düzeyine indirebiliyor, gülüşü bir öğrencininkine benziyordu.

Madam Magloire ona içtenlikle *Yüce Efendim* diye hitap ediyordu. Piskopos bir gün koltuğundan kalkıp bir kitap almak üzere kütüphanesine gitti. Okumak istediği kitap en üst raftaydı. Boyu kısa olduğundan o rafa uzanamadı. *Madam Magloire*, dedi, *bana bir iskemle getirin. Yüceliğim şu rafa kadar uzanamıyor.*

Piskoposun uzak akrabalarından biri olan Kontes de Lô onun yanında üç oğlunun "umutları" olarak adlandırdığı olanakları sıralama fırsatını hiç kaçırmazdı. Oğulları oldukça yaşlı ve ölüme yakın birçok akrabasının doğal mirasçısıydılar. En küçüğe büyük teyzesinden yüz bin franklık bir gelir kalacak, ortanca dayısının dük unvanını alacak, en büyükleri de dedesinin yüksek meclis üyeliği görevini devralacaktı. Piskopos genellikle bir annenin bu masum ve bağışlanabilir ihtiraslarını sessizce dinliyordu. Bir seferinde Kontes de Lô oğullarına kalacak mirasları ve "umutlarını" bütün ayrıntılarıyla anlatırken, o her zamankinden daha dalgın görünüyordu. Sabırsızca sözünü yarıda kesen kadın ona "Aman Tanrım! Kuzenim! Başka bir şey mi düşünüyorsunuz?" diye sormuştu. "Saint Augustin'e ait olduğunu sandığım bir deyişi düşünüyorum," diye karşılık vermişti piskopos, "Umutlarınızı sadece size miras bırakamayacak birine bağlayın."

Bir seferinde bölgenin soylu beyefendilerinden birinin cenaze törenine katılması için yazılan bir sayfalık bir mektupta sadece ölen kişinin değil, tüm akrabalarının soyluluk unvanlarının sıralandığını görünce, "Ne görkemli bir ölüm!" diye haykırmıştı. "Ona ne büyük bir keyifle bu kadar unvan yüklüyorlar, mezarı bile kendini beğenmişliklerini göstermek için kullandıklarına göre çok zeki olmalılar!"

Yeri geldiğinde, içinde ciddi bir anlam barındıran alaycı sözler ederdi. Büyük Perhiz sırasında Digne'e gelen bir rahip yardımcısı katedralde merhamet konusunda bir vaaz vermişti. İyi bir hatipti ve konuşmasında zenginleri, korkunç bir şekilde tasvir ettiği cehennemden kurtulmak ve cezbedici

bir ifadeyle anlattığı cennete gidebilmek için yoksullara yardım etmeye çağırdı. Dinleyiciler arasında kalın çuha, şayak, aba ticaretinden iki milyon frank kazanmış, ara sıra tefecilik yapmış M. Géborand adlı zengin bir tüccar vardı. Hayatı boyunca hiçbir yoksula yardımcı olmayan M. Géborand'ın bu vaazdan sonra, her Pazar katedralin kapısında bekleyen yaşlı dilenci kadınlara bir santim[1] verdiği dikkat çekmişti. Bir santimi altı kadın paylaşıyorlardı. Bir gün onu sadaka verirken gören piskopos gülerek kız kardeşine şunları söyledi: "Bakın, M. Géborand bir santime cenneti satın alıyor."

Bir hayır işi söz konusu olduğunda, hiçbir şey, hatta geri çevrilme bile onu yıldıramıyor, hemen karşısındakini düşünmeye sevk edecek sözleri buluyordu. Bir keresinde, şehrin toplantı salonlarından birinde yoksullar için yardım topluyordu. Hem aşırı kralcı, hem aşırı Voltaire'ci olmayı beceren, yaşlı, zengin, cimri Champtercier markisi de oradaydı. Bu tür insanlar var olmuştu. Piskopos onun yanına gidip koluna dokundu: *Sayın marki, bana bir şeyler vermelisiniz.* Marki ona dönüp soğuk bir ifadeyle cevap verdi: *Monsenyör, benim başımda yeterince yoksul var.* Piskopos da şöyle dedi: *O zaman bana onları verin.*

Bir gün katedralde şu vaazı vermişti:

— Çok değerli kardeşlerim. Fransa'da bir milyon üç yüz yirmi bin köylü evinin bir kapısı iki penceresi, bir milyon sekiz yüz bin evin bir kapısı bir penceresi, üç yüz kırk altı bin evin sadece kapısı var. Ve bunun nedeni kapı ve pencerelerden vergi alınması. Oralara yoksul aileleri, yaşlı kadınları, küçük çocukları tıkın ve ondan sonra hastalıkları, salgınları izleyin! Ne yazık! Tanrı temiz hava veriyor, yasa da onu satıyor. Yasayı suçlamıyorum! Ama Tanrı'ya dua ediyorum. Isere'de, Var'da, Aşağı ve Yukarı Alpler'de köylülerin el arabaları bile yok, gübrelerini sırtlarında taşıyorlar; mumları olmadığı için çıra ve reçineye batırılmış fitil yakıyorlar.

1 Bir frankın yüzde birine tekabül eden para birimi. (ç.n.)

Yukarı Dauphiné'nin tamamında durum böyle. Altı aylık ekmek yapıp kurutulmuş inek tezeğiyle pişiriyorlar. Kışın bu ekmeği yiyebilmek için onu balta darbeleriyle kırıp yirmi dört saat suda bekletiyorlar. Kardeşlerim, merhamet edin! Etrafınızdaki insanların nasıl sıkıntı çektiklerini görün!

Provence'da doğduğu için, Güney'in tüm taşra ağızlarını kolayca konuşabiliyordu. Aşağı Languedoc'ta olduğu gibi, *Hey begim, delimiyin neyin?* Aşağı Alplerde olduğu gibi, *Nirden gideceğsin?* Yukarı Dauphiné'de olduğu gibi, *Gözel bir goyun ve yağlı bi beyniri getiriyom* diyordu. Bu durum halkın hoşuna gidiyor, onlarla yakınlaşmasını sağlıyordu. Samandan yapılmış kulübede de, dağda da kendini evindeymiş gibi hissediyor, en anlamlı sözleri halk diliyle söylemeyi biliyordu. Her dili bildiği için, her yüreği kazanıyordu.

Zaten üst tabakadan insanlara ve halka aynı şekilde davranıyordu.

Hiçbir şeyi koşulları dikkate almadan aceleyle suçlamıyor, "Önce hatanın hangi yoldan geçtiğine bakalım," diyordu.

Kendi kendini gülümseyerek nitelendirdiği gibi eski bir günahkâr olarak, bağnazlığın aşırılıklarına hiç kaçmıyor, erdemlilerin acımasız kaş çatmalarına rağmen şöyle özetlenebilecek bir düşünceyi açıkça dile getiriyordu:

— İnsan üzerinde hep bir yük oluşturan ve suça meylettiren bir ten taşır ve ona boyun eğer.

— İnsan onu gözlemeli, bastırmalı, durdurmalı, ancak son raddede ona boyun eğmelidir. Bu itaat halinde günah işlenebilse de, bu, büyük bir günah sayılmaz. Bu bir düşüştür, ama dizlerin üzerine düşme duayla telafi edilebilir.

— Bir ermiş olmak istisnadır, dürüst bir insan olmak kuraldır. Yanılın, gücünüzü kaybedin, günah işleyin, ama dürüst olun.

— Mümkün olduğunca az günah işlemek insanın yasasıdır. Hiç günah işlememek meleğin düşüdür. Dünyevi olan her şey günaha boyun eğer. Günah yerçekimine benzer.

Herkesin avazı çıktığı kadar bağırıp hızla öfkelendiğini gördüğünde "Ah! Ah!" diyordu, "İşte bu herkesin işlediği büyük bir günah. İşte hemen itiraz edip kendilerini güvence altına almak isteyen ürkek ikiyüzlüler."

Toplumun üzerlerinde baskı oluşturduğu kadınlara ve yoksullara karşı hoşgörülüydü. "Kadınların, çocukların, hizmetkârların, zayıfların, yoksulların, cahillerin günahı kocaların, babaların, efendilerin, güçlülerin, zenginlerin, bilginlerin günahıdır," diyordu.

Yine şunları söyleyerek devam ediyordu: "Cahillere elinizden geldiğince çok şey öğretin; toplum ücretsiz eğitim vermediği için suçludur, kendi karanlığını kendi yaratıyor. Günah karanlık ruhlarda işini daha kolayca görür. Suçlu günahı işleyen değil, karanlığı yaratandır."

Görüldüğü üzere olayları değerlendirme tarzı ilginçti. Bu bilimsel düşünme yöntemini İncil'den edindiği konusunda şüphelerim var.

Bir gün soruşturması yürütülen bir ağır ceza davasının başlayacağını duydu. Yoksul bir adam çaresiz kalınca âşık olduğu kadın ve bu kadından olan çocuğu için kalpazanlık yapmıştı. Kalpazanlık suçu o dönemde hâlâ ölümle cezalandırılıyordu. Kadın daha ilk sahte parayı kullanırken yakalanmış, nezarete atılmıştı ama deliller sadece kendi aleyhindeydi. Âşığını sadece kendi ele verebilir, böylece bu itirafla onun mahvına neden olabilirdi. Onu ele vermeyi reddedince üstüne gitseler de bu kararında direnmişti. Bunun üzerine savcının aklına bir fikir geldi. Ustalıkla hazırlanmış mektup sayfaları göstererek bahtsız kadını, âşığının kendisini aldattığına ve bir rakibesi olduğuna inandırmayı başardı. Kadın âşığını ele verip her şeyi itiraf etmiş, adamın mahvına neden olmuştu. Kısa süre sonra, suç ortağıyla birlikte Aix Mahkemesi'nde yargılanacaktı. Herkes bu olayı konuşuyor, savcının kurnazlığına hayranlık duyuyordu. Kıskançlığı devreye sokup, kadını öfkelendirerek gerçeği elde etmiş, adaleti

intikam duygusu sayesinde yerine getirmişti. Tüm bunları sessizce dinleyen piskopos:

— Yargılama nerede yapılacak? diye sordu.

— Ağır ceza mahkemesinde.

— Peki sayın savcı nerede yargılanacak?

Digne'de trajik bir olay yaşanmış, bir adam cinayet suçuyla idama mahkûm edilmişti. Ne kara cahil ne de çok eğitimli biri olan bahtsız adam hayatını bazen panayırlarda hokkabazlık yaparak bazen de arzuhalcilikle kazanıyordu. Dava şehirde büyük ilgi uyandırmıştı. İnfazdan bir gün önce cezaevi rahibi hastalanmıştı ve mahkûma son dakikalarda eşlik edecek bir din adamına ihtiyaç vardı. Rahibe başvurulmuş ama adam: "Beni hiç ilgilendirmez. Böyle angaryalara, soytarılara ayıracak vaktim yok, ben de hastayım, zaten bu benim işim değil," diyerek bu çağrıyı reddetmişti. Bu yanıt piskoposa anlatıldığında: *Sayın rahip haklı. Bu onun işi değil, benim işim,* demişti.

Hemen cezaevine gidip "soytarının" hücresine inmiş, ona ismiyle hitap edip elini tutmuştu. Yemeği, uykuyu unutarak bütün günü mahkûmun ruhu için Tanrı'ya dua ederek ve onu da kendi ruhu için Tanrı'ya dua ettirerek orada geçirdi. Ona en sade, en mükemmel gerçekleri anlattı. Onun babası, ağabeyi, dostu oldu, piskoposluk görevini ise sadece dua etmek için yerine getirdi. İçini rahatlatıp, teselli ederek ona tüm gerçeği anlattı. Ümitsizce ölecek olan bu adam için ölüm bir uçurum gibiydi. Bu kasvetli eşiğin önünde titrerken korkuya kapılarak geri çekiliyordu. Başına gelenlere tamamıyla kayıtsız kalacak kadar cahil değildi. Onda derin bir şok etkisi yapan mahkûmiyeti, bizi hayat dediğimiz o gizemler âleminden ayıran bölmeyi sağından solundan çatlatmıştı. Hiç durmadan o bölmenin ölümcül gediklerinden bu dünyanın dışına bakıyor ve sadece karanlıkları görüyordu. Piskopos ona bir aydınlık gösterdi.

Ertesi gün bahtsızı almaya geldiklerinde, piskopos oradaydı. Onun ardından gidip, üzerindeki kukuletalı mor pe-

lerini ve boynundaki piskoposluk haçıyla halkın önüne çıktı. Elleri iple bağlanmış zavallı mahkûmun yanında yürüyordu.

Arabaya onunla binip, giyotin sehpasına onunla çıktı. Mahkûmun dün oldukça kederli ve umutsuz görünen yüzü ışıldıyordu. Ruhunun huzura kavuştuğunu hissediyor, Tanrı'ya güveniyordu. Bıçak kafasına düşmeden önce piskopos ona sarılarak şunları söyledi: "İnsanın öldürdüğünü Tanrı yeniden canlandırır, kardeşlerin kovduğunu baba yeniden bulur. Dua edin, inanın, yaşamın içine girin! Babamız orada." Giyotin sehpasından indiğinde bakışlarında halkın kenara çekilmesini sağlayan bir anlam vardı. Kimse yüzünün solgunluğuna mı yoksa dinginliğine mi hayran olacağına karar veremiyordu. Gülümseyerek *sarayım* olarak adlandırdığım mütevazı evine döndüğünde, kız kardeşine: *Piskoposluk görevimi yerine getirdim,* dedi.

En ulvi şeyler en az anlaşılanlar olduğu için, piskoposun bu davranışını "gösteriş" olarak nitelendirenler çıktı. Ama bu söylenti sadece salonlarla sınırlı kaldı. Böyle yüce davranışlarda bir art niyet aramayan halk çok duygulanmış, piskoposun tavrına hayran kalmıştı.

Piskoposa gelince, giyotin sehpasına çıkmak onu derinden sarsmış, kendini toplaması uzun zaman almıştı.

Gerçekten de, ayakta dimdik duran giyotin sehpasının insanı yanılsamalara sürükleyen bir görünüşü vardır. İnsan giyotini kendi gözleriyle görmedikçe, ölüm cezasına kayıtsız kalabilir, bundan hiç söz etmeyebilir, evet ya da hayır diyebilir, ama onun gerçek yüzünü gördüğünde yaşanan sarsıntı şiddetlidir ve kişi bir karar vermek zorundadır. Bazıları da Maistre gibi ona hayrandır, bazıları da Beccaria gibi ondan nefret ederler. Yasanın yoğunlaşmış bir ifadesi olan giyotin kendini cezalandırma olarak tanıtır, tarafsız olmadığı için sizin de tarafsız kalmanıza izin vermez. Onu gören titremelerin en gizemlisiyle titrer. Bütün toplumsal sorunlar soru işaretlerini giyotinin bıçağının etrafına yöneltirler. Giyotin sehpası

bir serap gibidir. Giyotin tahta bir iskele, bir aygıt, demirden, tahtadan, iplerden oluşan bir mekanizma değildir. Karanlık amaçları olan bir canlıya benzer, tahta iskelesinin gördüğü, bu aygıtın duyduğu, bu mekanizmanın her şeyi anladığı, bu tahtanın, demirin, iplerin bir şeyler istediği söylenebilir. Giyotin, varlığının ruhu daldırdığı düşler âlemiyle ürkütücü görünür ve yaptığı işe kendi de karışır. Celladın suç ortağı olan giyotin eti yer, kanı içer. Giyotin yargıç ve marangoz tarafından üretilen bir canavara, neden olduğu ölümler yüzünden korkunç bir yaşam süren bir hayalete benzer.

Bu yüzden bıraktığı izlenim korkunç ve sarsıcıydı; infazın üzerinden epey zaman geçse de, piskopos yıkılmış bir haldeydi. O uğursuz andaki aşırı dinginliği kaybolmuştu, toplumsal adaletin hayaleti yakasını bırakmıyordu. Genellikle tüm davranışlarından hoş bir memnuniyet duysa da, bu kez kendini suçlar gibiydi. Bazen kendi kendine konuşuyor, alçak sesle iç karartıcı monologları mırıldanıyordu. Bir akşam kız kardeşinin işittiği monologlardan biri şöyleydi: "Bunun bu kadar canavarca bir şey olduğunu düşünmemiştim. İlahi yasalara, insani yasaları göremeyecek kadar dalmak hiç doğru değil. Ölüm ancak Tanrı'nın elindedir. İnsanlar bu meçhul olguya müdahale etme hakkını nereden buluyorlar?"

Bu izlenimler zamanla etkilerini kaybedip silindiler. Yine de, piskoposun artık infaz meydanlarından uzak durduğu fark ediliyordu.

M. Myriel bir hastanın ya da ölmek üzere olan birinin başucuna her an çağrılabilirdi. En önemli görevinin ve ödevinin bu olduğunu biliyordu. Dulların, öksüzlerin onu çağırmasına gerek yoktu, o zaten kendiliğinden geliyordu. Sevdiği karısını kaybeden bir adamın ya da evladını kaybeden bir kadının yanında saatler boyunca sessizce oturur, ne zaman susması ne zaman konuşması gerektiğini iyi bilirdi. O hayran olunası bir avutucuydu. Acıyı unutuşla silmeyi denemez,

tersine onu umut aracılığıyla büyüterek itibarlı kılmaya çalışırdı. "Ölülerinize karşı nasıl bir tavır sergilediğinize dikkat etmelisiniz. Çürüyeni düşünmeyin. Bakışlarınızı sabitlediğinizde sevgili ölünüzün canlı ışığını göğün derinliklerinde göreceksiniz," derdi. İnancın kutsal olduğunu bilirdi. Umutsuzluğa kapılanlara tevekkül içindeki insanı göstererek öğütler verip içlerini rahatlatmaya, bir çukura bakan acıyı yıldıza bakan acıyı göstererek dönüştürmeye çalışırdı.

V

Monsenyör Bienvenu Cübbelerini Uzun Süre Kullanıyor

M. Myriel'in iç dünyasındaki düşünceler günlük yaşamına da yansıyordu. Onu yakından tanıyanlar için, Digne piskoposunun gönüllü olarak tercih ettiği bu yoksul yaşam ibret verici ve hoştu.

Tüm yaşlılar ve düşünürler gibi az uyuyor, bu kısa uyku derin oluyordu. Sabahları bir saat boyunca düşüncelere dalıyor, sonra ya katedralde ya da evinde ayin düzenliyordu. Ardından ineklerinin sütüne batırdığı çavdar ekmeğini yiyip çalışmaya koyuluyordu.

Piskoposluk yoğun bir çalışma temposu gerektirir. Her gün genellikle piskoposluk meclisi üyesi olan piskoposluk sekreteriyle, rahipleriyle görüşmesi gerekir. Denetlemesi gereken papazlar kurulu, verilecek ayrıcalıklar, incelenmesi gereken kilise külliyatı, cemaatinin mensupları, din kitapları, yazılacak buyruklar, verilecek vaazlar, uzlaştırılması gereken rahipler ve belediye başkanları, ruhani yazışmalar, resmi yazışmalar, bir yanda devlet bir yanda papalık, binlerce iş.

Bu işlerden, ayinlerden, dua kitaplarından başını kaldıracak zaman bulabildiğinde, yoksullar, hastalar, sıkıntısı olan-

larla ilgilenirdi, yoksullar, hastalar ve sıkıntısı olanlardan vakit bulabildiğinde çalışır, bazen bahçesinin toprağını beller, bazen okur, yazardı. Bu iki iş için de aynı ifadeyi kullanırdı: *Bahçıvanlık yapmak*. "Akıl bir bahçedir," derdi.

Hava güzelse, öğleye doğru dışarı çıkar, taşrada ya da şehirde sıklıkla virane evlere girip çıkarak gezinirdi. Sıcak tutan, vatkalı, mor renkli hırkası, mor çorapları, geniş ayakkabıları, üzerinden üç sırmalı püskül sarkan yassı şapkasıyla, düşüncelere dalmış, başını öne eğmiş, bastonuna yaslanmış bir halde tek başına dolaşırdı.

Gittiği her yerde bir şölen havası eserdi. Ziyaret ettiği her yerde insanların içini ısıtır, onların ruhlarını aydınlatırdı. Çocuklar ve yaşlılar o geldiğinde âdeta güneşi görmek için kapılarının önüne çıkarlardı. Herkesi kutsuyor, herkes de onu kutsuyordu. İhtiyacı olan herkese onun evi tarif ediliyordu.

Sağda solda duruyor, küçük erkek ve kız çocuklarıyla konuşuyor, annelerine gülümsüyordu. Parası olduğunda yoksulları, olmadığında zenginleri ziyaret ediyordu.

Cübbelerini uzun süre kullandığı ve bunu kimsenin fark etmemesini istediği için dışarıya sadece mor hırkasıyla çıkıyor, bu da yaz günleri terlemesine neden oluyordu.

Geri döndüğünde, öğle yemeğine benzeyen mütevazı bir akşam yemeği yiyordu.

Akşam sekiz buçukta kız kardeşiyle yemek yerken, Madam Magloire arkalarında durur, onlara servis yapardı. Sofralarında aşırılığa hiç yer yoktu. Yine de, yemeğe bir rahip davetliyse, Madam Magloire piskoposa bir göl balığı ya da bir av etti sunma fırsatını kaçırmazdı. Davet edilen her rahip leziz bir yemeğin bahanesiydi, piskopos da buna göz yumuyordu. Bu istisnalar dışında, akşam yemeği suda pişmiş sebzeden ve yağlı çorbadan ibaretti. Bu yüzden şehirde, *piskopos rahip yemeği yemediği zaman, Trappist tarikatının keşişlerinin yemeğini yer,* denirdi.[2]

---

2 Ömürlerinin büyük bir bölümünü oruç tutarak geçirirlerdi. (ç.n.)

Akşam yemeğinden sonra Matmazel Baptistine ve Madam Magloire ile yarım saat sohbet ederdi, ardından odasına çekilip kâğıtların üzerine yazılar yazar, kitap sayfalarının kenarına not düşerdi. Aydın ve biraz bilge bir adamdı. Aralarında, Yaradılış'ın *Başlangıçta Tanrı'nın ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu* ayeti üzerine bir denemenin de bulunduğu beş altı makale yazmıştı. Yaratılışla ilgili denemesinde, bu ayeti, Arap ayeti *Tanrı'nın rüzgârları esiyordu* ve Flavius Joseph'in *Yukarıdan yeryüzüne bir rüzgâr esiyordu* sözleriyle ve Onkelos'un Keldanilere özgü yorumu *Tanrı'dan gelen bir rüzgâr suların yüzeyinde esiyordu* ile karşılaştırıyordu. Başka bir denemesinde, bu kitabın yazarının büyük büyük amcası olan Ptolemais piskoposu Hugo'nun teolojik çalışmalarını incelemiş ve geçen yüzyılda Barleycourt takma adıyla yayınlanan birçok kitapçığın bu piskoposun kaleminden çıktığını öne sürmüştü.

Bazen elinde hangi kitap olursa olsun, okumanın ortasında aniden derin düşüncelere dalıyor ve bu düşüncelerden ancak okuduğu sayfanın kenarına birkaç satır not düşmek için sıyrılıyordu. Genellikle, bu notların üzerine yazıldıkları kitapla hiçbir bağlantıları yoktu. *Lord Germain'in General Clinton, Cornwallis ve Amerika'daki amirallerle yazışmaları* gibi. (Versailles'da Poinçot Kitabevi, Paris'te Augustins rıhtımında Pissot Kitabevi) adlı kitabının bir sayfasının kenarına şu notu düşmüştü: "Din adamları size Her Şeye Kadir Rabbim diye, Makkabiler size Yaradan diye, Efesli havariler size Özgürlük diye, Baruch Spinoza size Sonsuz Büyüklük diye, Mezamirler size Bilgelik ve Gerçeklik diye, Jean size Işık diye, krallar size Tanrı diye, İsrailoğulları size Koruyucu, Levili Kutsallık, İlahi Adalet diye, kullarınız size Tanrı diye hitap ediyor ama Hz. Süleyman size Merhamet diyor, işte isimlerin en güzeli."

Akşam dokuza doğru, iki kadın onu zemin katta sabaha kadar yalnız bırakarak birinci kattaki odalarına çıkıyorlardı.

Burada Digne piskoposunun evi hakkında net bir bilgi vermemiz gerekiyor.

VI

Evini Kime Korutuyordu

Oturduğu ev, söylediğimiz gibi bir zemin, bir de birinci kattan oluşuyordu. Zemin katta üç oda, birinci katta üç oda, onun üzerinde de bir tavanarası vardı. Evin arkasında yaklaşık bir dönümlük bir bahçe yer alıyordu. İki kadının odaları üst katta, piskoposun odası alt kattaydı. Piskopos caddeye bakan ilk odayı yemek salonu, ikincisini yatak odası, üçüncüsünü dua odası olarak kullanıyordu. Dua odasından yatak odasına, yatak odasından yemek salonuna geçiliyordu. Dua odasının dibinde içinde misafirler için bir yatağın bulunduğu bir yüklük vardı. Piskopos bu yatağı işlerini görmek ya da ihtiyaçlarını karşılamak üzere Digne'e gelen taşra rahipleri için saklıyordu. Hastanenin bahçe tarafında, eczane olarak binaya eklenmiş küçük bir müştemilat vardı, burası mutfağa ve şarap mahzenine dönüştürülmüştü.

Hastanenin eczanesi, eve eklenmiş, bahçedeki küçük yapı bir mutfak ve kilere dönüştürülmüştü. Bahçedeki diğer yapı da hastanenin eski mutfağıydı, burası da piskoposun iki ineği için ağıl olarak kullanılıyordu. Verdikleri sütün miktarı ne olursa olsun, her sabah yarısını hastanedeki hastalara gönderiyor, *vergimi ödüyorum*, diyordu.

Oldukça geniş olan odası kışın zor ısınıyordu. Digne'de odun fiyatları pahalı olduğundan, inek ağılına tahta bir bölme yaptırmıştı, hava çok soğuk olduğunda geceyi burada geçiriyor, buraya *kışlık salonum* diyordu.

Bu kış salonunda da, yemek salonunda olduğu gibi mobilya niyetine kare şeklinde tahta bir masa ve dört ha-

sır iskemle vardı. Yemek salonunda ayrıca tutkallı boyayla pembeye boyanmış eski bir büfe yer alıyordu. Piskopos bu büfeyi beyaz masa örtüleriyle ve dantellerle süsleyerek dua odasının sunağı haline getirmişti.

Digne'nin zengin tövbekâr ve ermiş kadınları monsenyörün dua odasına yeni bir sunak alması için sık sık para toplasalar da, o bu parayı yoksullara dağıtmıştı. *Sunakların en güzeli teselli bulduğu için Tanrı'ya şükreden bir bahtsızın ruhudur,* diyordu.

Dua odasında iki hasır dua iskemlesi, yatak odasında da aynı şekilde hasırdan bir koltuk vardı. Tesadüfen, yedi sekiz kişiyi, örneğin valiyi, generali, garnizon kurmay heyetini ya da küçük papaz okulunun birkaç öğrencisini misafir etmek zorunda kalırsa, ağılın kış salonundaki iskemleler, dua odasındaki dua iskemleleri ve yatak odasındaki koltuk getiriliyordu. Böylece misafirler için on iskemle ve bir koltuk bir araya getirilmiş oluyor, her yeni ziyaretçide bir odanın mobilyaları boşaltılıyordu.

Bazen on iki misafir olduğunda, piskopos bu can sıkıcı durumu belli etmemek için kışsa şöminenin önünde ayakta duruyor, yazsa bahçede dolaşıyordu.

Kapalı duran yüklükte de bir iskemle vardı ama hasırı yıpranmıştı ve üç ayağı olduğu için ancak duvara yaslandığında oturulabiliyordu. Matmazel Baptistine'in odasında eskiden yaldızlı ahşaptan yapılmış, üzerine Çin ipeklisinden bir örtü geçirilmiş büyük bir koltuk vardı ama merdiven dar olduğundan yukarıya pencereden çıkarılmıştı, dolayısıyla yedek mobilyalar arasında sayılamıyordu.

Matmazel Baptistine'in arzusu gül bezemelerle süslü sarı Utrecht kadifesinden, kenarları kuğu şeklinde maundan bir koltuk takımı ve bir kanepe almaktı. Ama bu takım en az beş yüz frank tutacaktı ve beş yılda kırk iki buçuk frank biriktirmeyi başardığını fark edince, bu hevesinden vazgeçmişti. Zaten kim ideallerine ulaşabilmişti ki?

Hiçbir şey piskoposun yatak odasını tasvir etmek kadar kolay olamazdı. Bahçeye açılan pencereli bir kapı, tam karşısında cibinliği yeşil şayaktan demir hastane karyolası, yatağın yanında, bir perdenin arkasında, eski bir soylunun zarif alışkanlıklarını yansıtan tuvalet eşyaları, biri şöminenin yanından dua odasına, diğeri kütüphanenin yanından yemek salonuna açılan iki kapı. Kütüphane içi kitap dolu camlı bir dolaptı, ateşi hiçbir zaman yanmayan şömine mermer rengine boyanmış tahtadan yapılmıştı. Şöminenin içinde eskiden piskoposluğa özgü bir lüksü yansıtırcasına gümüşle kaplanmış olduğu anlaşılan, yivli süs kordonlarına sahip iki demir ızgara vardı. Şöminenin üzerinde, yaldızı dökülmüş tahta bir çerçevenin içindeki siyah kadifeye tutturulmuş gümüş kaplamalı yıpranmış bakır bir haç duruyordu. Pencereli kapının yanında, üzerinde mürekkep hokkası, karmakarışık kâğıt yığınları ve kalın kitaplar bulunan büyük bir masa vardı. Masanın önünde hasır koltuk, karyolanın önünde dua odasından getirilmiş bir dua iskemlesi yer alıyordu.

Karyolanın iki yanındaki duvarlara oval çerçevelerin içindeki iki portre asılmıştı. Resimlerin yanında donuk tuvalin üzerindeki yaldızlı harflerden bu şahsiyetlerden birinin Saint-Claude piskoposu rahip Chaliot, diğerinin ise Agde rahip yardımcısı, Grand-Champ rahibi, Citeaux başdiyakozu, Chartres piskoposu rahip Tourteau olduğu anlaşılıyordu. Piskopos, hastanenin bu odasına yerleştiğinde bu resimleri burada bulmuş ve onları olduğu gibi bırakmıştı.İkisi de din adamıydı. Muhtemelen bağış yapmışlardı. Bu iki neden saygı görmeleri için yeterliydi. Bu iki kişi hakkında tek bildiği birinin piskoposluk görevine, diğerinin ise geliri yüksek bir papazlığa kral tarafından aynı günde, 27 Nisan 1785'te atanmış olmalarıydı. Piskopos bu bilgiyi, Madam Magloire tozunu almak için indirdiğinde, Grand-Champ rahibinin resminin arkasına yapıştırılmış, zamanla sararmış küçük bir kâğıt üzerindeki yazılardan öğrenmişti.

Penceresindeki kalın yünden perde çok eskimişti. Madam Magriole masraf çıkarmamak için tam ortasına güzel bir dikiş attı. Bu dikiş haç şeklindeydi. Piskopos sık sık bu dikişi fark ediyor, "Ne güzel oldu!" diyordu.

Zemin kattan birinci kata kadar hiçbir istisna olmadan evin tüm odaları kışla ve hastanelerde olduğu gibi kireçle badanalanmıştı.

Yine de, Madam Magloire, ileride de görüleceği gibi, Matmazel Baptistine'in odasındaki badanalanmış kağıdın altında yağlıboya olduğunu fark etmişti. Burası hastaneye dönüşmeden önce, şehir lokali olarak kullanılıyordu, bu boya o dönemden kalmıştı. Odalar her hafta silinen kırmızı tuğlalarla döşenmiş, her karyolanın önüne hasır serilmişti. Zaten iki kadının çekip çevirdiği ev tertemizdi. Piskoposun izin verdiği tek lüks buydu. *Bunun yoksullara bir zararı yok*, diyordu.

Yine de piskoposun eski mal varlığından geriye kalan ve Madam Magloire'ın beyaz sofra örtüsünün üzerinde görkemli bir şekilde parıldayışlarını mutlulukla izlediği altı gümüş çatal bıçak takımından ve bir çorba kaşığından söz etmemiz gerekir. Ve burada Digne piskoposunu olduğu gibi tasvir ettiğimize göre birçok kez şunları söylediğini eklemeliyiz: *Gümüş takımlarla yemek yemekten kolayca vazgeçemem.*

Bunlara ilaveten piskoposun büyük halasından miras kalan som gümüşten iki şamdanı da vardı. Üzerlerinde iki mum bulunan bu şamdanlar ocağın üzerinde duruyorlardı. Akşam yemeğinde misafir varsa Madam Magloire mumları yakıp şamdanları masanın üzerine koyuyordu.

Madam Magloire her akşam altı çatal bıçak takımını ve büyük çorba kaşığını piskoposun yatağının başucundaki küçük dolaba yerleştirirdi. Bu dolabın anahtarı her zaman üzerinde dururdu.

Sözünü ettiğimiz çirkince yapılar nedeniyle güzelliğini biraz da olsa kaybetmiş olan bahçede ortadaki kuyunun etra-

fına haç şeklinde dört yana dağılan dört ağaçlıklı yol vardı, bir başka ağaçlıklı yol da beyaz duvar boyunca tüm bahçeyi çevreliyordu. Bu dört yolun aralarında şimşirlerle çevrili dört tarh vardı. Bunlardan üçüne Madam Magloire sebze ekiyor, birineyse piskopos çiçek dikiyordu. Sağda solda birkaç meyve ağacı vardı. Bir keresinde Madam Magloire piskoposa tatlı bir kurnazlıkla şunları söylemişti:

— Monsenyör, her konuda tutumlu olmayı savunuyorsunuz, bu tarhtan yararlanmıyorsunuz, buraya çiçek yerine salata ekmek daha doğru olmaz mı?

— Madam Magloire, diye karşılık vermişti piskopos, güzellik yarar kadar yararlıdır. Kısa bir sessizlikten sonra da eklemişti, belki de daha yararlıdır.

Üç dört bölmeye ayrılmış bu tarh piskoposu kitapları kadar meşgul ediyordu. Burada keyifle geçirdiği bir iki saat boyunca, çimleri kesiyor, yabani otları ayıklıyor, tohumları ekeceği delikler kazıyor, böceklere bir bahçıvan kadar düşmanca davranmıyordu. Zaten botanik konusunda pek fazla bilgisi yoktu, filumları ve bitki hastalıklarını bilmiyor, Tournefort ile doğal yöntem arasında hangi tarafı tutacağına karar vermeye çalışmıyor, tulumcuklar ya da çenekler arasındaki farkı, Jussieu'nün mü yoksa Linné'nin mi haklı olduğunu bilmiyordu. Bitkileri incelemiyor, çiçekleri seviyordu. Bilginleri saysa da, cahillere daha büyük bir saygı duyuyor ve her yaz akşamı bu iki saygıyı hiç ihmal etmeden, bahçesini yeşile boyanmış tenekeden süzgeçli bir kovayla suluyordu.

Evin kapıları kilitlenmezdi. Daha önce de söylediğimiz gibi katedral meydanına açılan yemek salonunun kapısının üzerinde eskiden tıpkı bir cezaevi kapısı gibi yığınlarca kilit ve sürgü vardı. Piskoposun, üzerindeki tüm kilit ve sürgüleri kaldırttığı bu kapıyı gece gündüz sadece zembereğinin mandalı kapalı tutuyordu. Günün hangi saatinde olursa ol-

sun isteyen kapıyı açıp içeri girebilirdi. İki kadın ilk başta asla kilitlenmeyen bu kapı yüzünden büyük sıkıntı yaşamışlardı ama Digne piskoposu onlara, "İsterseniz odalarınıza sürgü taktırın," demiş, zamanla bu güvenini paylaşmaya ya da en azından paylaşırmış gibi görünmeye başlamışlardı. Madam Magloire ara sıra korkuya kapılıyordu. Piskoposun bu konudaki düşüncesi ise bir İncil sayfasının kenarına yazdıklarından anlaşılabiliyordu: "İşte aradaki fark şu: Bir doktorun kapısı asla kapalı olmamalı, bir rahibin kapısı her zaman açık olmalı."

Tıp Biliminin Felsefesi adlı bir başka kitaba da bir başka not yazmıştı: "Ben de onlar gibi doktor sayılmaz mıyım? Öncelikle burada onların adlandırdıkları gibi hastalarım var, ayrıca benim bahtsız olarak nitelendirdiğim hastalarım da var."

Başka bir yere de şu notu düşmüştü: "Sizden barınacak bir yer isteyene ismini sormayın. Barınacak bir yer isteyen özellikle ismini telaffuz etmekten utanır."

Günün birinde, tam olarak hatırlayamıyorum ama Couloubroux ya da Pompierry'nin saygıdeğer rahibi, muhtemelen Madam Magloire'ın kışkırtmasıyla, monsenyörün kapısını her önüne gelene gece gündüz açık tutmakla biraz tedbirsizlik edip etmediğini ve böyle korunaksız bir evin başına bir felaket gelmesinden endişe duyup duymadığını sormuştu. Piskopos rahibin omzuna tatlı bir ciddiyetle dokunup ona şunları söylemişti: *Nisi dominus custodierit domun, in vanum vigilant qui custodiunt eam.*[3]

Sonra başka bir konuya geçti.

Şu sözleri söylemek hoşuna giderdi: "Rahip de bir süvari albayı kadar cesaretlidir. Ama bizim cesaretimiz dingin olmalıdır."

---

3 Tanrı bir evi korumuyorsa, o evi korumaya çalışanlar boşa çaba harcarlar. (ç.n.)

VII

Cravatte

Burada, Digne piskoposunun nasıl bir adam olduğunu daha iyi anlamak için anlatmayı ihmal etmememiz gereken bir olaydan söz edeceğiz.

Ollioules boğazlarını yağmalayan Gaspard Bes çetesinin imhasından sonra, çetenin elebaşlarından Cravatte dağa çıkmıştı. Gaspard Bes çetesinden geriye kalan eşkıyalarla birlikte bir süre Nice Kontluğu'nda saklanmış, sonra Piemonte'ye geçmiş, ardından Barcelonette üzerinden Fransa'ya geri dönmüştü. Önce Jauziers, sonra Tuiles'de görülmüş, Jougde-l'Aigle mağaralarında gizlenmiş, oradan da Ubaye ve Ubayette'in dar vadilerini aşarak küçük köylere inmişti. Hatta Embrun'e kadar uzanmış, bir gece katedralin kutsal eşyalarını çalmıştı. Eşkıyaları bölgeyi yağmalıyordu, jandarmanın peşlerinden gitmesi boşunaydı. Sürekli olarak yakasını sıyırmayı başarıyor, bazen çatışmaya giriyordu. Cravatte yürekli bir eşkıyaydı. Chastelar'a teftişe giden piskopos tüm bu karmaşanın ortasında bölgeye gelmişti. Belediye başkanı onu yolunu değiştirmesi konusunda uyardı. Cravatte, Arche'a kadar dağları tutmuştu, kendisine bir jandarma birliği eşlik etse bile tehlike vardı. Bu, üç dört bahtsız jandarmanın hayatını tehlikeye atmak anlamına geliyordu.

— Bu yüzden yalnız gitmek istiyorum, dedi piskopos.

— Monsenyör, böyle mi düşünüyorsunuz? diye haykırdı belediye başkanı.

— Jandarmaların bana eşlik etmesini reddediyorum ve bir saat içinde yola çıkacağımı düşünüyorum.

— Yola çıkmak mı?

— Yola çıkmak.

— Yalnız başınıza mı?

— Yalnız başıma.

— Monsenyör, bunu yapamazsınız!

— Dağda, küçük, mütevazı bir cemaatim var. Bu dürüst, kendi halinde çobanlar benim çok iyi dostlarımdır. Baktıkları otuz keçiden bir tanesi onlara aittir. Farklı renklerde çok zarif yün kordonlar yapıyorlar ve altı delikli küçük flütleriyle çok güzel dağ havaları çalıyorlar. Ara sıra ulu Tanrı'dan söz edilmesine ihtiyaçları var. Korkak bir piskopos hakkında neler söyleyecekler? Oraya gitmezsem hakkımda neler düşünecekler?

— Ama monsenyör, peki ya haydutlar?

— Bakın, bu ihtimali de düşünüyorum. Karşıma çıkabilirler. Onların da kendilerine yüce Tanrı'dan söz edilmesine ihtiyaçları olmalı.

— Monsenyör, onlar kurt sürüsünü andıran bir çete!

— Sayın başkan, belki de İsa beni tam da bu sürünün çobanı olarak görevlendirdi. Tanrı'nın ne yapmak istediğini kim bilebilir?

— Monsenyör, sizi soyacaklar.

— Soyulacak bir şeyim yok.

— Sizi öldürecekler.

— Saçma sapan şeyler mırıldanarak yoluna giden yaşlı bir papazı öldürmek neye yarar?

— Ah! Tanrım! Ya onlarla karşılaşırsanız?

— Onlardan benim yoksullar için sadaka isterim.

— Monsenyör, Tanrı adına, oraya gitmeyin! Hayatınızı tehlikeye atıyorsunuz.

— Sayın başkan, hepsi bu mu? Ben bu dünyada, hayatımı değil ruhları korumak için bulunuyorum.

Gitmesine izin vermek gerekti. Yanına sadece kendisine rehberlik etmesi için bir çocuk verildi. Bölgeye yayılan bu inatçı tavrı herkesi ürküttü. Kız kardeşini ve Madam Magloire'ı yanında götürmek istemedi. Dağı katırla aşıp kimseye rastlamadan sağ salim çoban "dostlarının" yanına ulaştı. On beş gün boyunca vaazlar, eğitim ve moral vererek

orada kaldı. Dönüşüne yakın, piskoposluğa yaraşır bir *Te Deum* ayini düzenlemeye karar verdi. Bu niyetini köy rahibine anlattı. Ama nasıl olacaktı? Piskoposluk takıları yoktu. Köy kilisesinin ayin eşyası dolabında sahte şeritlerle süslenmiş, yıpranmış damasko kumaşından birkaç ayin kaftanından başka bir şey bulunmuyordu.

— Olsun sayın rahip, dedi piskopos, biz *Te Deum* ayinimizi yapalım. İşler yoluna girecek.

Çevredeki kiliselere başvuruldu. Bu mütevazı kiliselerin tüm şatafatlı ayin giysilerinin bir araya gelmesi katedralde ilahi söyleyen birini bile giydirmeye yetmezdi.

Bu telaşın ortasında, iki atlı büyük bir kasayı piskoposa iletilmek üzere rahibin evine bırakıp hemen çekip gittiler. Sandıktan, sırmalı kumaştan bir ayin cübbesi, elmas süslü bir piskopos başlığı, bir başpiskopos haçı, muhteşem bir piskopos asası, bir ay önce Notre-Dame d'Embrun'den çalınmış tüm ayin giysileri çıktı. Kasada üzerinde şu sözlerin yazıldığı bir kâğıt da vardı: *Cravatte'dan Monsenyör Bienvenu'ye.*

— Size işlerin yoluna gireceğini söylemiştim, dedi piskopos. Ardından gülümseyerek ekledi: Sıradan bir rahip üstlüğüyle yetinene, Tanrı bir başpiskopos kaftanı gönderiyor.

— Monsenyör, Tanrı... ya da şeytan, dedi başını gülerek sallayan rahip.

— Tanrı! dedi bakışlarını rahibe sabitleyen piskopos otoriter bir ifadeyle.

Yol boyunca ve Chastelar'a döndüğünde herkes onu merakla izliyordu. Chastelar'daki rahip evinde kendisini bekleyen Matmazel Baptistine ve Madam Magloire ile karşılaştığında kız kardeşine: "Haksız mıymışım?" dedi, "Zavallı rahip zavallı dağlılara eli boş gitti ve eli dolu döndü. Giderken sadece Tanrı'ya olan güvenimi götürmüştüm, dönüşte bir katedralin hazinesini getirdim."

Akşam yatmadan önce şunları söyledi: "Hırsızlardan, katillerden asla korkmayalım. Bunlar dışarıdan gelen küçük

tehlikeler. Biz kendimizden korkalım. Önyargılar, işte hırsızlar; günahlar, işte katiller. En büyük tehlikeler içimizde. Bedenimizi ya da kesemizi tehdit edenin ne önemi var? Sadece ruhumuzu tehdit edenden korkalım."

Sonra kız kardeşine döndü: "Kardeşim, bir rahip insanlara karşı asla tedbir almaz. İnsan bir şey yapıyorsa, Tanrı izin verdiğindendir. Başımıza bir felaket geleceğini sandığımızda, Tanrı'ya dua etmekle yetinelim. Ona kendimiz için değil, bir kardeşimizin bizim yüzümüzden günaha girmemesi için dua edelim."

Zaten hayatında önemli gelişmelere nadiren rastlanıyordu. Biz bildiklerimizi anlatıyoruz ama yaşamını genellikle aynı şeyleri aynı saatlerde yaparak geçiriyordu. Yılının bir ayı, gününün bir saatine benziyordu.

Embrun Katedrali'nin "hazinesine" gelince, bu soruya cevap vermekte zorlanacağız. Bunlar, yoksulların lehine çalınmış, zaten daha önce çalınmış çok güzel, çok gözalıcı şeylerdi. Yolun yarısı kat edilmişti, şimdi sadece hırsızlığın yönünü değiştirmek ve onu yoksullara doğru yönlendirmek gerekiyordu. Piskoposun kâğıtları arasında sadece belki de bu konuyla ilgili olan ama açık seçik anlaşılmayan şu yazı bulunmuştu: *Şimdi bunu katedrale mi yoksa hastaneye mi götürmek gerek?*

VIII

İçkiden Sonra Felsefe

Yukarıda sözünü ettiğimiz senatör işini bilen bir adamdı. Yoluna, önüne çıkan ve vicdan, iman, adalet, görev duygusu olarak adlandırılan olgulara hiç aldırmadan devam etmiş, yükselmek için ve çıkarları adına çizgisinden bir an olsun sapmadan doğrudan hedefe ilerlemişti. Kazandığı başarıla-

rın ardından yüreği yumuşamış eski bir savcıydı, oğullarına, damatlarına, akrabalarına hatta dostlarına karşı küçük sorumluluklarını yerine getirmiş, hayatın avantajlarından, fırsatlarından, nimetlerinden yararlanmayı bilmiş biri olarak pek de kötü bir adam sayılmazdı. Hayatın geri kalan yanları ona anlamsız geliyordu. Nüktedan bir adamdı ve sadece Pigault-Lebrun'ün takipçisi olsa da, kendini Epikuros'un tilmizi sanacak kadar okumuş bir adamdı. Sonsuz ve ebedi şeylere, "yaşlı piskoposun ipe sapa gelmez sözlerine" gülmeyi severdi. Bazen M. Myriel'in karşısında bile sevimli bir ciddiyetle gülerdi.

Valinin hangi vesileyle verdiğini bilemediğim yarı resmî bir davette Kont*** (bu senatör) ve M. Myriel akşam yemeğini birlikte yemek zorunda kalmışlardı. Yemeğin sonunda, her zamanki saygınlığını korusa da biraz çakırkeyif olan senatör haykırdı:

— Sayın piskopos, hadi gelin, biraz sohbet edelim. Bir senatör ve bir piskopos birbirlerine gözlerini kırpmadan kolayca bakamazlar. İkimiz de bilge insanlarız. Benim kendime ait bir dünya görüşüm var.

— Haklısınız, diye karşılık verdi piskopos. Dünya görüşü insanın yaşam biçimini şekillendirir. Keyifli bir yaşam sürdürüyorsunuz.

— Uslu çocuklar olalım, dedi cesaretlenen senatör.

— Hatta haylaz şeytanlar.

— Size Argens markisinin, Pyrrhon'un, Hobbes'un ve M.Nagieon'un hiç de boş adamlar olmadığını belirtmek isterim, diye devam etti senatör. Kitaplığımda tüm filozoflarımın yaldızlı ciltli kitapları var.

— Size uygun bir tarz sayın kont, diye araya girdi piskopos.

— Diderot'dan nefret ederim, ideolog, hatip ve devrimcidir ama aslında Tanrı'ya inanır ve Voltaire'den daha yobazdır. Voltaire, Needham'la dalga geçmekle haksızlık

etti, çünkü Needham'ın yılanbalıkları[4] Tanrı'nın gereksizliğini kanıtlıyor. Bir kaşık hamurun üzerine bir damla sirke *fiat lux*'un[5] yerini tutar. Damlanın daha iri, kaşığın daha büyük olduğunu düşünün, dünyayla karşı karşıya kalırsınız. İnsan yılanbalığıdır. O zaman Tanrı ne işe yarar? Sayın piskopos Yehova hipotezi canımı sıkıyor. Boş kafalı zayıf insanlar yetiştirmekten başka bir işe yaramıyor. Sinirimi bozan o büyük Her Şey'e lanet olsun! Beni kendi halime bırakan Sıfır ise yaşasın! İçimi dökmek ve rahibime uygun bir şekilde günah çıkartmak için size sağduyulu olduğumu itiraf ederim. Sürekli olarak dünyevi işlerden el etek çekmeyi ve fedakârlık etmeyi öğütleyen İsa'nız umurumda değil. Cimrinin dilencilere tavsiyesi. Dünya nimetlerinden el etek çekme: Neden? Fedakârlık: Niye? Kendini başka bir kurdun mutluluğu için feda edecek bir kurt göremiyorum. Bu yüzden doğada yaşananlarla yetinelim. Zirvedeyiz, üstün bir felsefeye sahip olalım. Başkalarının burnunun ucundan ötesi görülemiyorsa, yukarıda olmak neye yarar? Keyifle yaşayalım. Yaşam, hepsi bu. İnsanın başka bir dünyada, yukarıda, aşağıda, sağda solda bir geleceği olduğuna hiç inanmıyorum. Ah! Bana dünya nimetlerinden el etek çekmem, fedakârlık yapmam öğütleniyor, yaptığım her şeye dikkat etmeli, iyi ile kötü, haklı ile haksız, *fas* ile *nefas*[6] üzerine kafa yormalıymışım. Neden? Çünkü davranışlarımdan dolayı hesap verecekmişim. Ne zaman? Öldükten sonra. Ne güzel bir hayal! Öldükten sonra beni bulmak için çok kurnaz olmak gerek. Gölgeden bir ele bir avuç külü yakalatsanıza. Doğruyu söyleyelim, biz her şeye vakıfız,

---

4 Kendiliğinden oluşum anlayışını ve Tanrı'ya inancı uzlaştırmaya çalışan John Turberville Needham ağzı sıkıca kapatılmış bir kavanoza çavdar unu, bir diğer kavanoza et suyu koyup bu kavanozların içeriklerinin ayrı ayrı yılanbalıklarına dönüşeceğini sanmıştı. (ç.n.)

5 Eski Ahit'teki Yaratılış'ın ilk bölümünün üçüncü dizesi: Tanrı "Işık ol!" dedi, ışık oldu. (ç.n.)

6 Lat. Sevap ile günah. (ç.n.)

gerçeğe ulaştık, bu dünyada ne iyi ne kötü var, var olan sadece yaşam ve ölüm. Gerçeği arayalım. Her şeyi derinlemesine araştıralım, elimizi çabuk tutalım! Gerçeğin kokusunu almak, yerin altını eşelemek, onu kavramak gerekir. O zaman size hiç tatmadığınız sevinçler yaşatır. O zaman güçlenip gülersiniz. Ben akılcıyım. İnsanın ölümsüzlüğü yanılsamadan ibarettir. Ne güzel bir vaat! İnanmaya devam edin. Adem'e ne güzel mükâfat! Ruh olacak, melek olacak, kürekkemiğinin üzerinde mavi kanatlar yer alacak. Hatırlamama yardımcı olun, iyi yüreklilerin bir yıldızdan diğerine gideceklerini söyleyen Tertullianus değil miydi? Ne güzel. Yıldızların çekirgesi olacağız. Sonra Tanrı'yı göreceğiz. Lafügüzaf. Tüm bu cennetler budalalıktan başka bir şey değil. Tanrı uydurma bir canavar. Bunları *Moniteur* gazetesinde yazamam ama dostlarımın arasında fısıldarım. *Inter pocula.*[7] Dünyayı cennet uğruna feda etmek, bir avı gölge yüzünden kaçırmak anlamına gelir. Sonsuzluğa aldanmak! O kadar ahmak değilim. Ben hiçliği temsil ediyorum. Adım Hiçlik kontu, senatör. Doğmadan önce var mıydım? Hayır. Öldükten sonra var olacak mıyım? Hayır. Ben neyim? Bir organizmaya eklenmiş bir parça toz. Bu dünyada ne yapacağım? Seçme hakkı benim. Acı çekmek ya da keyif almak. Acı çekmek beni nereye sürükleyecek? Hiçliğe. Ama acı çekmiş olacağım. Keyif çatmak beni nereye sürükleyecek? Hiçliğe. Ama keyif çatmış olacağım. Ben tercihimi yaptım. Ya ben yiyeceğim ya da başkaları beni yiyecek. Diş olmak ot olmaktan evladır. İşte benim bilgeliğim bundan kaynaklanıyor. Bunun dışında her şey oluruna kalmış, bizim için Pantheon orası, her şey o büyük çukura düşüyor. Son. *Finis.* Toplu tasfiye. Yok olma hali. İnanın bana, ölüm ölümdür. Bunun aksini iddia eden biri beni güldürür. Sütannelerin uydurmaları. Çocuklar için umacı, büyükler için Yehova. Hayır, bizim yarınımız gecedir. Mezarın ardında birbirine

7 Lat. İçki sofrasında, kendi aramızda. (ç.n.)

benzeyen hiçlikler vardır. İster Sardanapal, ister Vincent de Paul olun, aynı hiçliği paylaşacaksınız. İşte gerçek bu. Bu yüzden öncellikle hayatı yaşayın. Sahip olduğunuz süre boyunca benliğinizi kullanın. Gerçekten de, sayın piskopos, size bir felsefem ve filozoflarım olduğunu söylüyorum. Boş sözlere kanmıyorum. Ne de olsa, alt katmandakileri, baldırı çıplakları, az kazananları, yoksulları masallarla, hayallerle kandırmak, onlara ruhu, ölümsüzlüğü, cenneti, yıldızları vaat etmek gerekir. Onlar da buna inanıp kuru ekmeklerine katık ederler. Hiçbir şeyi olmayanın ulu Tanrı'sı var. En azından buna karşı çıkmıyorum ama Naigeon'u kendime saklıyorum. Yüce Tanrı halk için yücedir.

Piskopos ellerini çırptı.

— İşte söylev buna denir! diye haykırdı. Bu materyalizm ne mükemmel ve ne muhteşem bir şey! Ona herkes sahip olamaz. Ah! O bilgiye sahip olanları kimse aldatamaz, o kişiler Caton gibi ahmakça sürgüne gönderilemez, Etienne gibi taşa tutulamaz, Jeanne d'Arc gibi canlı canlı yakılamaz. Bu muhteşem materyalizm düşüncesine vakıf olmayı başaranlar, kendilerini sorumsuz hissetmenin ve tüm mevkileri, arpalıkları, yüksek makamları, iyi ya da kötü bir şekilde elde edilen gücü, çıkarlarına göre fikir değiştirmeyi, yarar sağlayan ihanetleri, vicdansızlıkları yiyip sindirdikten sonra mezara girecekleri düşünmenin hazzını yaşarlar. Ne kadar hoş! Sayın senatör, bunları sizin için söylemiyorum. Yine de, sizi kutlamamak mümkün değil. Sizin gibi büyük soylular, söylediğiniz gibi kendinize özgü, seçkin, incelikli, yalnızca zenginlerin erişebileceği, yaşam tarzınıza uygun, hayranlık verici şekilde hayatı hazlarla renklendiren bir düşünce sistemine sahipsiniz. Bu düşünce sistemi özel araştırmacılar tarafından derinliklerden çıkartılmıştır. Ama iyi yürekli prensler olarak, halkın yüce Tanrı'ya inanmasına karşı çıkmıyorsunuz, zenginlere kestaneli kaz, yoksullara mantarlı hindi!

IX

Kız Kardeşin Anlattığı Ağabey

Sayın Digne piskoposunun evinin iç idaresi ve iki mübarek kadının davranışlarını, düşüncelerini, hatta kolayca ürken kadınlık içgüdülerini piskoposun açıklama zahmetine girmediği alışkanlıklarına ve eğilimlerine nasıl uyarladıkları konusunda bir fikir verebilmek için burada Matmazel Baptistine'in çocukluk arkadaşı Boischevron kontesine yazdığı mektubu aktaracağız. Bu mektup elimizde.

Digne, 16 Aralık 18..

Sayın madam, hiçbir günümüzü sizden söz etmeden geçirmiyoruz. Bu bizim alışkanlığımız ama sizden söz etmemiz için bir neden daha var. Madam Magloire tavanları ve duvarları yıkayıp toz alırken bir şeyler keşfetti; şimdi kireçle beyazlatılmış eski kâğıtlarla kaplı iki odamız sizinki gibi bir şatonun bile zarafetini bozmayacak tarzda. Madam Magloire bütün kâğıtları yırttığında altından bir şeyler çıktı. Mobilyası olmadığı için çamaşırları astığımız salonum on beş ayak[8] yüksekliğe, on beş metrekarelik bir alana sahip, tavanı eskiden yaldız boyayla boyanmış, kirişler sizinki gibi. Hastane olduğu zamanlarda bir bezle kaplanmış, ağaç kaplamalar büyükannelerimizin döneminden kalma. Ama benim odamı görmeniz gerekir. Madam Magloire üst üste yapıştırılmış en az on kâğıt tabakasının altında pek güzel olmasalar da hoş görünen resimler buldu. Minerva'nın şövalye yaptığı Telemakhos, yine adını unuttuğum bahçelerde dolaşan Telemakhos. Nihayet Romalı kadınların bir gece için gittikleri bir yer. Size nasıl söyleyeyim? Romalı erkekler, kadınlar (*burada okunamayan bir kelime var*) ve başkaları. Madam Magloire hepsini temizledi, bu yaz hasarlarını onarıp hepsini vernikleyecek, odam müzeye dönüşecek. Ayrıca tavan arasının bir köşesinde ahşaptan eski tarz iki konsol buldu. Bunları yeniden yaldızlamak için on frank istediler, ama bunca parayı yoksullara vermek daha doğru olur, zaten oldukça çirkin görünüyorlar, yuvarlak maun bir masayı tercih ederim.

Her zaman çok mutluyum. Ağabeyim çok iyi yürekli. Elinde ne varsa yoksullara ve hastalara veriyor. Çok zor durumdayız. Burada kış

8 Yaklaşık otuz santimetre. (ç.n.)

çok soğuk geçiyor, yakacağı olmayanlara bir şeyler vermeliyiz. Biz az çok ısınıyor, mum yakıyoruz. Gördüğünüz gibi çok hoş fedakârlıklar.

Ağabeyimin kendine özgü alışkanlıkları var. Konuştuğunda bir piskoposun nasıl davranması gerektiğini anlatıyor. Düşünsenize, evin kapısı hiçbir zaman kapalı değil. İsteyen içeri girip ağabeyimin evini ziyaret edebiliyor. Geceleri bile hiçbir şeyden korkmuyor. Kendisinin de söylediği gibi bu, kendine özgü bir cesaret.

Kendisi için ne benim ne de Madam Magloire'ın endişelenmesini istemiyor. Kendini tehlikelere atıyor ve bizim bu tehlikelerin farkında değilmişiz gibi davranmamızı istiyor. Ona anlayış göstermek gerek.

Yağmurlu havada dışarı çıkıyor, çamurun içinde yürüyor, kışın yolculuk ediyor.

Geçen yıl eşkıyaların olduğu bir bölgeye bizi yanına almadan tek başına gidip on beş gün orada kaldı. Döndüğünde hiçbir şeyi yoktu, onun öldüğünü sansalar da çok iyi görünüyordu.

"İşte benden bunu çaldılar!" dedikten sonra hırsızların kendine gönderdikleri içi Embrun Katedrali'nden çalınmış mücevherlerle dolu bir kasayı açtı.

Bunun üzerine, geri dönüş yolunda, kimsenin duymaması için arabanın gürültü yaptığı anlarda onu biraz azarladım.

İlk başlarda, kendi kendime onu durduracak bir tehlike yok, bu çok korkunç diyordum. Sonunda alıştım. Madam Magloire'a onunla ters düşmemesini öğütlüyorum. Kendini dilediğince tehlikeye atacak kararlar alıyor. Böyle yaptığında, Madam Magloire'ı yanından uzaklaştırıp odama çekiliyor, onun için dua ettikten sonra uyuyorum. Huzurluyum çünkü başına bir felaket gelirse, bunun benim de sonum olacağını biliyorum. Ulu Tanrı'nın huzuruna ağabeyim ve piskoposumla çıkacağım. Madam Magloire tedbirsizlik olarak adlandırdığı bu davranışlara alışmakta benden daha fazla güçlük çekti. Ama şimdi o da alıştı. Onunla birlikte dua ediyor, birlikte korkuyor, birlikte uyuyoruz. Eve şeytan girse onu kimse engelleyemez. Aslında bu evde korkacak ne var? Yanımızda her zaman en güçlü olan biri var. Şeytan gelebilir, ama ulu Tanrı burada oturuyor.

Bu bana yetiyor. Ağabeyimin artık bana tek bir söz etmesi bile gerekmiyor. Onu konuşmadan anlıyorum ve kendimizi Tanrı'ya emanet ediyoruz.

Zihni önemli konularla meşgul bir kişiye böyle davranmak gerek.

Benden Faux ailesi hakkında bilgi istediğiniz için ağabeyime danıştım. Sadık bir kralcı olduğundan, her şeyi bildiğini, sayısız anıları olduğunu bilirsiniz. Caen bölgesinden çok eski bir Normandiya

ailesi. Beş yüz yıl önce, Raoul de Faux, Jean de Faux, Thomas de Faux soylu beyefendilermiş, içlerinden biri Rochefort senyörüymüş. Bir de, Bretagne'da hafif süvari albayı olan Guy Etienne Alexandre varmış. Kızı Marie-Louise, muhafız birliği albaylığı, korgenerallik, Fransa yüksek meclis üyeliği yapmış Dük Louis de Gramont'un oğlu Charles de Gramont ile evlenmiş. İsimleri Faux, Fauq ve Faouq olarak yazılıyor.

Sayın madam, bizleri akrabanız sayın kardinalin dualarına emanet edin. Sevgili Sylvanie'nize gelince, yanınızda geçirdiği kısa süreyi bana mektup yazmakla geçirmediği için iyi yapmış. Sağlığının iyi olduğundan, sizin istekleriniz doğrultusunda çalıştığından, beni her zaman sevdiğinden eminim. Tek istediğim bu. Size yazarken onu hatırlamak beni çok mutlu etti. Sağlığım kötü sayılmaz, yine de her geçen gün daha da zayıflıyorum. Kâğıdımın bitmesi size daha fazla yazmamı engelliyor. Hoşça kalın. İyi dilekler.

Baptistine

Not: Küçük yeğeniniz çok sevimli. Yakında beş yaşını bitireceğini biliyor musunuz? Dün dizlikli bir atı gördüğünde, "O dizindeki de ne?" diyordu. Çok uysal bir çocuk. Küçük kardeşi evde eski bir süpürgeyi bir araba gibi sürükleyip, "Hüüü!" diyor.

Bu mektuptan anlaşılacağı gibi, iki kadın, erkeği erkekten daha iyi anlayan o kadına özgü dehalarıyla piskoposun yaşam tarzına uyum sağlamayı iyi biliyorlardı.

Digne piskoposu her zamanki yumuşak ve temiz yürekli haliyle bazen kendisi bile fark etmeden önemli, muhteşem, cesaret gerektiren işlere girişiyor, kadınlar korkudan titreseler de onu kendi haline bırakıyorlardı. Madam Magloire bazen onu uyarmayı deniyor ama bunu sadece piskopos işe girişmeden önce yapıyor, sonrasındaysa asla müdahale etmiyordu. Bir işe başladığında onun kafasını tek bir söz, tek bir işaretle bile karıştırmaya çalışmıyorlardı. Bazen kendi halinde, temiz yürekli bir adam olduğundan, söylemesine bile gerek kalmadan ve kendisi de fark etmeden bir piskopos gibi davrandığında, kadınlar evdeki iki gölgeye dönüşüyorlardı. Hiç ses çıkarmadan ona hizmet ediyor, ortadan kaybolmak

itaat etmek anlamına geliyorsa ortadan kayboluyorlar, hayran olunası bir içgüdüsel incelikle fazla özen göstermenin onu rahatsız edebileceğini biliyorlardı. Bu yüzden kendini tehlikeye attığını sandıklarında aklından neler geçtiğini olmasa da, mizacını iyi bildiklerinden ona göz kulak olmaya çalışmıyor, onu Tanrı'ya emanet ediyorlardı.

Zaten, Baptistine daha önce de belirttiğimiz gibi yaşamının ağabeyi ile sona ereceğini söylüyor, Madam Magloire bunu söylemese de, olacakları biliyordu.

X

Piskopos Meçhul Bir Işığın Karşısında

Önceki sayfalarda aktardığımız mektubun yazılmasından kısa süre sonra, şehirdeki söylentilere bakılırsa, eşkıyalarla dolu dağlardaki yolculuğundan daha tehlikeli bir işe girişti.

Digne yakınlarında tek başına yaşayan bir adam vardı. Hemen belirtelim ki, eski bir konvansiyon meclisi üyesi olan bu adamın adı G. idi. Digne'in küçük dünyasında Konvansiyon Meclisi Üyesi G.'den korkuyla söz ediliyordu. Düşünebiliyor musunuz, herkesin birbiriyle senlibenli konuştuğu, herkesin birbirine "yurttaş" diye hitap ettiği bir dönemi hatırlatan konvansiyon meclisinin üyesi? Bu adama neredeyse bir canavar gözüyle bakılıyordu. Kralın idamı için oy kullanmamıştı ama biraz daha düşünse kararını değiştirebilirdi. Kral katili olmasına ramak kalmıştı. Ürkütücü bir namı vardı. Meşru prensler geri döndüğünde, onu neden ağır ceza mahkemesinde yargılamamışlardı? Biraz merhamet gösterip giyotine gönderemeseler de, ömür boyu sürgün cezasına mahkûm edebilirlerdi. En azından başkalarına örnek olurdu! vs.vs. Zaten o dönemin tüm yönetim kadrosu gibi ateistti. Kazların akbaba hakkındaki dedikoduları.

Peki G. bir akbaba mıydı? Sürdürdüğü yalnız yaşamın yabaniliğine bakılırsa evet. Kralın idamı lehinde oy kullanmadığı için, adı sürgün kararnamelerinde yer almamış, Fransa'da kalabilmişti.

Şehirden kırk beş dakika uzakta, köylerin, yolların uzağındaki vahşi bir vadinin bir köşesinde, bir kovukta, bir haydut yatağında yaşadığı söyleniyordu. Ne komşusu, ne ziyaretçisi vardı. O küçük vadide yaşadığından beri, oraya giden patikayı otlar kaplamıştı. O bölgeden celladın evi diye söz ediliyordu.

Yine de, piskopos ara sıra ufka, bir demet ağacın yaşlı konvansiyon üyesinin yaşadığı küçük vadiyi belirttiği noktaya baktığında, orada yalnız bir ruhun yaşadığını düşünüyor, ardından kendi kendine "Onu ziyaret etmem gerek," diyordu.

Ama, itiraf edelim ki, ilk başta ona doğal gelen bu düşüncenin üzerinde biraz daha kafa yorduğunda, böyle bir girişimin garip, imkânsız hatta tiksinti verici olacağını hissediyordu. Çünkü aslında o da konvansiyon üyesi hakkındaki genel izlenimi paylaşıyor, bu adam onda, farkında olmasa bile nefretin sınırında bulunan ve tiksinti sözcüğünü pek güzel ifade eden bir duygu uyandırıyordu.

Yine de, koyunun uyuz olması çobanın ondan uzaklaşmasına neden olabilir miydi? Hem de ne koyun!

Temiz yürekli piskoposun kafası karışıktı. Bazen vadiye doğru gidiyor, geri dönüyordu.

Nihayet, günün birinde, ininde yaşayan konvansiyon üyesine hizmet eden genç bir çobanın şehre doktor aramak için geldiği, felç olan yaşlı hainin ölmek üzere olduğu, sabaha çıkmayacağı söylentileri yayıldı. Kimileri "Tanrı'ya şükür!" diyorlardı.

Asasını eline alan piskopos, cübbesi daha önce de söylediğimiz gibi çok eski olduğundan ve birazdan akşam rüzgârı esmeye başlayacağından paltosunu giyip yola koyuldu.

Aforoz bölgesine geldiğinde batmakta olan güneşin ufka değdiğini gören piskopos hafif bir yürek çarpıntısıyla inin yakınlarında olduğunu anladı. Bir çukurun üzerinden atlayıp, bir çiti aştıktan sonra, bakımsız bir bahçeye girdi. Gözüpek birkaç adımın ardından bahçenin dibinde, yüksek bir çalılığın arkasındaki kovuğu gördü.

Bu basık tavanlı, küçük, mütevazı, temiz kulübenin cephesine bir asma çardağı çivilenmişti.

Kapının önünde, köy usulü tekerlekli bir iskemleye oturmuş halde güneşe gülümseyen kır saçlı bir adam vardı.

Yaşlı adamın yanında ayakta duran genç çoban ona bir süt çanağı uzatıyordu.

Piskopos bakarken, yaşlı adam sesini yükselterek "Teşekkürler, başka bir şeye ihtiyacım yok," derken gülümsemesini güneşten ayırıp çobana yöneltti.

Ona doğru yürüyen piskoposun ayak sesleri üzerine yaşlı adam başını çevirdi. Yüzünü uzun bir yaşamın ardından yaşanabilecek büyük bir şaşkınlığın ifadesi kapladı.

— Burada yaşamaya başladığımdan beri, ilk kez biri evime geliyor. Kimsiniz mösyö?

— Adım Bienvenu Myriel, diye karşılık verdi piskopos.

— Bu ismi duymuştum. Halkın Monsenyör Bienvenu olarak hitap ettiği kişi siz misiniz?

— Benim.

İhtiyar hafif bir gülümsemeyle devam etti:

— Bu durumda, benim piskoposum musunuz?

— Öyle sayılır.

— İçeri girin mösyö.

Konvansiyon üyesinin uzattığı eli sıkmayan piskopos şunları söylemekle yetindi:

— Yanlış bilgilendirildiğime sevindim. Hiç de hastaya benzemiyorsunuz.

— Mösyö, diye yanıtladı ihtiyar, iyileşeceğim. Bir ara verip devam etti: Üç saat içinde öleceğim. Doktorluktan biraz

anladığım için insanın son saatlerinin nasıl geldiğini bilirim. Dün sadece ayaklarım üşüyordu, bugün dizlerim üşüyor, şu an üşümenin belime ulaştığını hissediyorum, kalbime geldiğinde öleceğim. Güneş güzel görünüyor, değil mi? Etrafa son bir kez göz atmak için iskemlemi dışarı çıkarttım. Benimle konuşmanız beni hiç yormaz. Ölmek üzere olan bir adamı görmeye gelmekle iyi yaptınız. O anın tanıkları olması iyidir. Herkesin bir takıntısı vardır. Seher vaktine kadar yaşamak isterdim. Ama en fazla üç saatlik ömrüm kaldığını biliyorum. Hava kararmış olacak. Aslında, ne önemi var! Ölmek basit bir iştir. Bunun için sabah olmasına gerek yok. Yıldızların altında öleceğim.

İhtiyar, çobana döndü.

— Yatmaya git. Dün gece uyumadın. Yorgunsundur.

Çoban kulübeye döndü.

Onu gözleriyle izleyen ihtiyar kendi kendine konuşurmuş gibi şunları söyledi:

— O uyurken ben öleceğim. İki uyku birbirleriyle güzel bir komşuluk edebilirler.

Piskopos sandığı kadar heyecanlanmamıştı. Bu ölüm tarzında Tanrı'nın varlığını hissetmiyordu; yüce gönüllerin küçük çelişkilerini de diğer kişisel özellikler gibi belirtmemiz gerek. Gerektiğinde yüceliğine alayla gülümseyen piskopos, kendisine monsenyör denilmemesine biraz şaşırmıştı, o da adama neredeyse yurttaş diye hitap edecekti. İçinde doktorlara ve rahiplere özgü olan ama kendisinin alışık olmadığı garip bir yakınlık hissi uyandı. Konvansiyon üyesi olarak halkın temsilciliğini yapmış olan bu adam bir dönem iktidarı elinde tutmuştu. Piskopos belki de hayatında ilk kez sert bir tavır sergilediğini hissetti.

Oysa konvansiyon üyesi ona belki de ölümün yaklaşmasıyla ortaya çıkan mütevazı bir içtenlikle yaklaşıyordu.

Piskopos genellikle merak duygusunu günahla eşdeğer olarak değerlendirmesine rağmen, konvansiyon üyesini kö-

kenini sempatiden almayan ve bir başka kişi karşısında olsa muhtemelen vicdanı tarafından suçlanacak olan bir dikkatle inceliyordu. Bir konvansiyon üyesi onda yasadışılık, merhametsizlik izlenimi uyandırıyordu.

Sakin, gövdesi dik, sesi titrek bir adam olan seksenlik G. fizyoloji uzmanlarını şaşırtacak türden biriydi. Devrim sürecinde, kişiliği ve bedensel özellikleri o döneme uyumlu olan birçok insan vardı. Bu ihtiyarda her şeye dayanabilen bir adamın tavırları seziliyordu. Ölüme bu kadar yakınken, sağlıklı bir insan gibi davranabiliyordu. Aydınlık bakışlarında, konuşmasındaki sert vurguda, omuzlarının dikliğinde ölümle tezat oluşturan bir şeyler vardı. Ölüm meleği Azrail onu görse, yanlış kapıyı çaldığını sanıp yolunu değiştirirdi. G. kendi isteğiyle ölüyormuş gibi görünüyordu. Can çekişmesinde bir özgürlük vardı. Sadece bacakları hareketsizdi. Karanlıklar o noktada yoğunlaşmışlardı. Ayakları ölmüştü ve soğuktu, yaşamın tüm gücüyle çalışan beyni aydınlık saçarmış gibi görünüyordu. G. bu kritik anda Doğu masallarındaki üstü canlı, altı mermer krala benziyordu.

Piskopos bir taşın üstüne oturup hemen söze girdi.

— Sizi tebrik ederim, dedi azarlayan bir ses tonuyla. En azından kralın idamı için oy vermediniz.

Konvansiyon üyesi *en azından* sözcüğünün altında yatan kederi anlamamış gibi görünüyordu.

— Beni fazla tebrik etmeyin mösyö. Tiranlığın sonu için oy kullandım.

Sert bir vurgunun karşısına ağırbaşlı bir vurgu çıkmıştı.

— Ne demek istiyorsunuz? diye sordu piskopos.

— İnsanlığın başında cehalet denen bir tiran var. Ben bu tiranın ölümü için oy verdim. Bu tiran haksız bir otorite anlamına gelen krallığı doğurdu, oysa bilim gerçek bir otoritedir. İnsan sadece bilimle yönetilmelidir.

— Ve vicdanla, diye ekledi piskopos.

— Aynı şey. Vicdan, içimizde doğuştan var olan bilimin niceliğidir.

Monsenyör Bienvenu kendisi için yeni olan bu dili biraz şaşırmış bir halde dinliyordu.

Konvansiyon üyesi devam etti:

— XVI. Louis'ye gelince, hayır oyu verdim. Bir insanı öldürme hakkına sahip olduğuma inanmıyorum ama görevimin kötülüğe son vermek olduğunu düşünüyorum. Ben tiranın, yani kadınlar için fahişeliğin, insanlar için köleliğin, çocuklar için cehaletin ölümü için oy verdim. Cumhuriyet'e bunun için oy verdim. Kardeşlik, dirlik düzenlik, yeni bir başlangıç için oy verdim. Önyargıların ve yanlışların son bulmasına yardım ettim. Önyargıların yıkılması ve yanlışların düzeltilmesi bizi aydınlığa ulaştırır. Biz, diğerleri, eski dünyayı düşürdük, sefaletin vazosunu ve o insan ırkının üzerine devrilirken bir mutluluk testisine dönüştü.

— Karışık bir mutluluk, dedi piskopos.

— Allak bullak edilmiş bir mutluluk diyebilirsiniz ve şu an için 1814'teki o uğursuz geri dönüşten sonra, kaybolmuş bir mutluluk. Ne yazık ki, işimizi hakkıyla yapmadık, bunu kabul ediyorum. Eski rejimi devrimle yıktık ama onu zihinlerden silip atamadık. Suistimalleri yok etmek yetmiyor, gelenekleri değiştirmek gerek. Değirmen artık yok, ama rüzgâr hâlâ orada.

— Yıktınız. Yıkmak yararlı olabilir ama öfkenin karıştığı bir yıkıma güvenmem.

— Hakkın öfkesi vardır sayın piskopos ve hakkın öfkesi bir ilerleme unsurudur. Kim ne derse desin, Fransız Devrim'i insanlığın İsa'dan beri attığı en güçlü adımdır. Eksiği olduğunu kabul ediyorum, ama ulvidir. Tüm toplumsal belirsizlikleri ortadan kaldırdı. Zihinleri yumuşattı, sakinleştirdi, dinginleştirdi, aydınlattı, dünyanın üzerine uygarlığın dalgalarını gönderdi. Fransız Devrimi insanlığın kutsanmasıdır.

Piskopos:

— Ya 93, diye mırıldanmaktan kendini alamadı.

İskemlesinin üzerinde neredeyse iç karartıcı bir kurumla doğrulan konvansiyon üyesi ölmek üzere olan bir insanın elinden gelebildiği ölçüde haykırdı:

— Ah! İşte nihayet 93! Bunu söyleyeceğinizi biliyordum. Bin beş yüz yılda oluşan bir bulut enerjisini boşalttı. Siz de yıldırımı suçluyorsunuz.

Piskopos belki kendine bile itiraf edemese de, içinde bir şeylerin altüst olduğunu hissetti. Yine de kendine hâkim olup yanıt verdi:

— Yargıç adalet adına konuşur, rahip adaletten daha yüce bir değer olan merhamet adına konuşur. Bir yıldırım hedefini şaşırmamalıydı.

Ve bakışlarını konvansiyon üyesine sabitleyerek sordu:

— Ya XVII. Louis?

Konvansiyon üyesi elini uzatıp piskoposun kolunu kavradı:

— Demek XVII. Louis. Kimin için ağlıyorsunuz? Masum çocuk için mi? Kabul, ben de sizinle ağlıyorum. Kral çocuk için mi? Bunu düşünmem gerekir. Benim açımdan, Grève Meydanı'nda ölene dek koltukaltlarından asılan, tek suçu Cartouche'un kardeşi olmak olan masum kardeşin akıbeti, Temple Kulesi'nde katledilen tek suçu XV. Louis'nin torunu olmak olan masum torunun akıbetinden farklı değildir.

— Mösyö dedi piskopos, isimlerin karşılaştırılmalarını sevmem.

— Cartouche? XV. Louis? Hangisinden yanasınız?

Bir an sessizlik oldu. Piskopos neredeyse geldiğine pişman olmuştu, yine de belli belirsiz ve garip bir şekilde sarsıldığını hissediyordu.

Konvansiyon üyesi devam etti:

— Ah sayın rahip! Gerçeklerin acı olması hoşunuza gitmiyor. İsa acı gerçekleri severdi. Eline bir kamış alıp tapınağı temizlerdi. Parıltılı kamçısı gerçekleri acı bir şekilde

dile getirirdi. *Sinite parvulos*[9] diye haykırdığında, küçük çocuklar arasında ayrım yapmazdı. Barabbas'ın veliahdına Herodes'in veliahdından farklı yaklaşmazdı. Mösyö, masumiyetin kendi tacı vardır. Onun soylu olmaya ihtiyacı yoktur. Paçavralar içindeyken bile zambaklarla süslü giysiler içindeki kadar uludur.

— Doğru, dedi piskopos alçak sesle.

— Bu konuda ısrarlıyım, diye devam etti konvansiyon üyesi G. Bana XVII. Louis'den söz ettiniz. Önce anlaşalım. Üst katmanlara mensup masumlar için olduğu gibi, alt katmanlara mensup olanlar için de, tüm katledilenler, tüm çocuklar için de ağlıyor muyuz? Ben ağlıyorum. Ama size daha önce de söylemiştim, bu durumda gözyaşlarımızı 93'ten, XVII. Louis'nin yaşadığı dönemden çok daha öncesinde dökmemiz gerekiyor. Benimle birlikte halkın çocukları için ağlarsanız, ben de sizinle birlikte kral çocukları için ağlayacağım.

— Ben hepsi için ağlıyorum, dedi piskopos.

— Ben de öyle! diye haykırdı G. ve konuşmayı sürdürdü: Terazinin bir kefesi ağır basacaksa bu ağırlık uzun zamandır çile çeken halktan yana olmalıdır.

Yaşanan sessizliği konvasiyon üyesi bozdu. Dirseğinin üzerinde doğrularak, sorguya çekilenlerin ya da yargılananların yaptığı gibi yanağını başparmağıyla işaret parmağının arasına sıkıştırdı ve can çekişmenin tüm kararlılığını yansıtan bir bakışla piskoposla konuşmaya devam etti. Âdeta içinde bir patlama yaşıyordu.

— Evet mösyö, halk uzun zamandır çile çekiyor. Üstelik, hepsi bu değil, neden beni sorgulamaya ve bana XVII. Louis'den söz etmeye geldiniz? Sizi tanımıyorum. Buraya geldiğimden beri, dışarıya hiç adım atmadan, bana yardım eden bu çocuktan başka kimseyi görmeden tek başıma yaşadım. Doğrusu isminiz bana hiç yabancı gelmedi ve hakkınız-

9 *Sinite parvulos vernire ad me*, İsa'nın sözü: Bırakın çocuklar bana gelsinler. (ç.n.)

da kötü şeyler söylenmediğini de belirtmeliyim ama bunun hiçbir anlamı yok, kurnaz insanlar kendilerini halk adamı olarak tanıtmayı iyi bilirler. Bu arada, arabanızın sesini duymadım, muhtemelen ormanın girişindeki yol ağzında bıraktınız. Size sizi tanımadığımı söylüyorum. Bana piskopos olduğunuzu söylediniz ama bu kişiliğiniz söz konusu olduğunda hiçbir anlam ifade etmiyor. Sorumu tekrarlıyorum: Kimsiniz? Bir piskopos, yani bir kilise prensi, armaları, sırmalı giysileri, gelirleri, ek kazançları olan kişilerden birisiniz. On beş bin frank sabit, on bin frank ek geliri olmak üzere toplamda yirmi beş bin frank geliri, sarayları, büyük mutfakları, üniformalı uşakları olan, muhteşem ziyafetler veren, cuma günleri sutavuğu yiyen, bir uşağın önde, bir uşağın arkada olduğu tören arabasında kurum satan ve çıplak ayakla yürüyen İsa'nın adına makam arabalarıyla gezen Digne piskoposu! Siz üst düzey görevli bir din adamısınız, tıpkı diğerleri gibi gelirleriniz, saraylarınız, atlarınız, uşaklarınız, mükellef sofralarınız var ve tıpkı diğerleri gibi hayatın tüm hazlarının keyfini çıkarıyorsunuz, güzel, hakkınızda çok şey biliyorum ama yeterli değil, bütün bunlar bana bilgece davranmayı öğretmek iddiasıyla buraya gelen bir piskoposun kişiliğinin ana hatları hakkında konusunda beni yeterince aydınlatmıyor. Kiminle konuşuyorum? Siz kimsiniz?

Piskopos başını öne eğerek yanıt verdi: *Vermis sum.*[10]

— Makam arabasıyla gezinen bir yer solucanı! diye homurdandı konvansiyon üyesi.

Şimdi kibirli olma sırası konvansiyon üyesindeydi, piskoposa mütevazı davranmak düşüyordu.

Piskopos yumuşak bir ses tonuyla ekledi:

— Kabul mösyö. Ama ağaçların arkasındaki arabamı, mükellef sofralarımı, cuma günleri yediğim sutavuklarını, yirmi beş bin franklık gelirimi, sarayımı, uşaklarımı sırala-

10 Solucanım (ç.n.)

manız merhametin bir erdem, acımanın bir görev, 93'ün bir vahşet olmadığını kanıtlamaya yetiyor mu?

Konvansiyon üyesi bir bulutu uzaklaştırmak istermişçesine elini alnına götürdü.

— Yanıt vermeden önce, sizden beni bağışlamanızı istiyorum. Mösyö, size haksızlık ettim. Benim misafirimsiniz. Size kibar davranmam gerek. Benim düşüncelerimi tartışmaya açıyorsunuz. Sizin görüşlerinize karşı çıkmakla yetinmem gerekir. Zenginlikleriniz, sürdüğünüz keyifli yaşam tartışmada benim için avantaj oluştursa da, bunları kullanmam doğru değil. Size bir daha bunlardan bahsetmeyeceğime söz veriyorum.

— Teşekkür ederim, dedi piskopos.

G. yanıt verdi:

— Şimdi bana sorduklarınızın açıklamasına geçelim. Nerede kalmıştık? Ne diyordunuz? 93'ün vahşet olduğunu mu söylüyordunuz?

— Evet, vahşetti, dedi piskopos. Giyotin sehpasının karşısında ellerini çırpan Marat hakkında ne düşünüyorsunuz?

— Protestan kıyımları sırasında *Te Deum*'u söyleyen Bossuet hakkında ne düşünüyorsunuz?

Yanıt ağırdı ve çelik bir okun sertliğiyle hedefine ulaştığında, piskopos titredi, hiç cevap vermedi ama Bossuet'nin adının bu şekilde anılması onu incitmişti. Dâhi insanların da takıntıları vardır ve bazen belli belirsiz, bu takıntılarının mantığın saygısızlığıyla zedelendiğini hissederler.

Konvansiyon üyesi güçlükle soluk almaya başlamıştı, can çekişmenin eziyetleri son soluklarına karışıyor, sözlerinin yarıda kesilmesine neden oluyordu, yine de gözlerinin parıltısından muhakeme gücünün hâlâ yerinde olduğu anlaşılıyordu. Devam etti:

— Şundan bundan birkaç söz daha etmemizi istiyorum. Bütünlüğüyle ele alırsak devrim insani bir girişimdir, ama ne

yazık ki 93 bir misillemedir. Onu vahşet olarak değerlendiriyorsunuz mösyö, peki monarşiye ne diyeceksiniz? Carrier bir eşkıyaydı, peki Montrevel'e ne dersiniz? Fouqier-Tainville bir baldırı çıplaktı, peki Lamoignon-Bâville hakkında ne düşünüyorsunuz? Maillard bir katildi peki ya Saulx-Tavannes? Rahip Duchêne acımasızdı, peki Père Letellier'yi nasıl nitelendireceksiniz? Jourdan-Coupe-Tête bir canavardı ama Louvois markisi ondan daha gaddardı. Mösyö, mösyö bir arşidüşes ve kraliçe olan Marie Antoinette için üzülüyorum ama 1685 yılında, XIV. Louis döneminde, çocuğunu emzirirken yakalanıp beline kadar çıplak bir halde direğe bağlanan o zavallı Protestan kadına da üzülüyorum. Göğsü sütle, yüreği endişeyle kabarıyordu. Annesinden uzakta tutulan çocuk aç kalmış ve solmuş bir halde izlediği bu sahne karşısında can çekişip bağırırken, cellat annesine "Dinini değiştir!" diyor, onu çocuğunun ölümüyle, inançlarının ölümü arasında tercih yapmak zorunda bırakıyordu. Bir anneye uygulanan bu Tantalos işkencesine ne diyorsunuz? Mösyö, şunu aklınızda tutun. Fransız Devrimi'nin gerekçeleri vardı. Öfkesi gelecek kuşaklar tarafından bağışlanacak. Sonucu daha mükemmel bir dünyaya ulaşmaktı. En korkunç darbelerinden insanlık adına mutluluklar yayılıyor. Kısa kesiyorum. Bitiriyorum. Çok konuştum. Zaten ölüyorum.

Ve bakışlarını piskopostan ayırıp düşüncelerini şu dingin sözlerle tamamladı.

— Evet, ilerlemenin hoyratlıkları devrim olarak adlandırılıyor. Devrim süreci tamamlandığında insanlığın biraz hırpalandığı ama ileri gittiği anlaşılır.

Konvansiyon üyesi piskoposun savunma hatlarını peş peşe yıktığından emindi. Yine de, geriye Monsenyör Bienvenue'nün direniş hatlarından en sağlam olanı kalıyordu. Bu hattan, piskoposun sohbetin başlangıcındaki sert ifadesini yeniden takınarak dile getirdiği şu sözler çıktı:

— İlerleme Tanrı'ya inanmalıdır. İyiliğin hizmetkârı inançsız olamaz. Ateist bir önder insanlığı kötülüğe yönlendirir.

Halkın yaşlı temsilcisi cevap vermedi. Titreyerek göğe bakarken gözlerinde yavaşça beliren bir damla solgun yanağından aşağı süzüldü. Gözleri derinliklere dalmış bir halde alçak sesle, kendi kendine konuşurcasına şunları söyledi:

— Ey ideal! Yalnızca sen varsın!

Piskopos tasvir edilemez bir şok yaşadı.

Bir sessizliğin ardından, ihtiyar parmağını göğe doğru uzatarak devam etti:

— Sonsuzluk orada. Sonsuzluğun bir beni olmasa, benle sınırlı kalacak, sonsuzluk olarak adlandırılamayacaktı, başka bir deyişle var olmayacaktı. Oysa o var. Bu yüzden bir beni var. Sonsuzluğun bu beni Tanrı'dır.

Ölmek üzere olan ihtiyar bu son sözleri yüksek sesle, coşkunun ürpertisiyle, âdeta gökte birini görüyormuş gibi söyledi. Sözlerini bitirdiğinde gözleri kapandı. Harcadığı çaba gücünü tüketmişti. Geriye kalan birkaç saatlik ömrünü bir dakikada harcadığı ortadaydı. Söyledikleri onu ölümün içindekine yaklaştırmıştı. O kritik an geliyordu.

Piskopos vaktin daraldığını anladı, buraya rahip olarak gelmiş o soğuk tavrı aşamalarla aşırı duygulanımlara dönüşmüştü, bu kapalı gözlere baktıktan sonra kırışmış ve soğumuş o yaşlı eli tutup ölmekte üzere olan adama doğru eğildi.

— Tanrı'nın saati geldi. Karşılaşmamızın boşa gitmesinden pişmanlık duymayacak mısınız?

Konvansiyon üyesi yeniden gözlerini açtı. Yüzünde gölgelenmiş bir ciddiyeti yansıtan bir ifade vardı.

— Sayın piskopos, dedi gücünün tükenmesinden çok ruhun saygınlığından kaynaklanan bir ağırlıkla, hayatımı düşünme, inceleme ve gözlemlemeyle geçirdim. Ülkem beni işlerini yoluna sokmam için göreve çağırdığında altmış yaşındaydım. İtaat ettim. Suistimaller vardı, onlarla mücadele ettim; zorbalıklar vardı, onları yok ettim; haklar ve ilkeler

vardı, onları kabul ve ilan ettim. Ülke işgal altındaydı, onu savundum; Fransa tehdit altındaydı, göğsümü ona siper ettim. Zengin değildim, yoksul biriyim ben. Devletin üst düzey yöneticilerinden biri oldum, duvarları altın ve gümüşün ağırlığıyla yarılmaya yüz tuttuğu için payandalanmak zorunda kalan hazinenin mahzenleri ağzına kadar doluydu. Arbre-Sec Caddesi'nde yirmi iki santime yemek yerdim. Baskı görenlerin yardımına koştum, acı çekenleri rahatlattım. Sunağın örtüsünü yırttığım doğru ama bunu ülkenin yaralarını sarmak için yaptım. İnsanlığın aydınlığa doğru yürüyüşünü her zaman destekledim ve bazen o acımasız ilerleyişe direndim. Yeri geldiğinde kendi düşmanlarımı, sizleri korudum. Flandre'daki Peteghem'de, Merovenj krallarının yazlık saraylarının bulunduğu yerde Sainte-Claire-en-Beaulieu Manastırı vardı, orayı 1793'te ben kurtardım. Görevimi elimden geldiğince yapıp, herkese mümkün olduğunca iyilik ettim. Ardından, görevden alındım, takip edildim, eziyet gördüm, iftiralara maruz kaldım, alay konusu oldum, lanetlendim, sürgüne gönderildim. Yıllardan beri, kırlaşmış saçlarımla, birçok kişinin beni aşağılama hakları olduğunu düşündüklerini hissettim, o zavallı, cahil kalabalıklar bana lanetlenmiş gözüyle bakıyorlardı, kimseden nefret etmeden nefretin yalıtılmışlığını kabul ettim. Şimdi, seksen altı yaşında öleceğim. Benden ne istiyorsunuz?

— Kutsanmanızı, dedi piskopos.

Ve diz çöktü.

Piskopos başını kaldırdığında, son nefesini veren ihtiyarın yüzünü muhteşem bir ifade kaplamıştı.

Piskopos eve dönerken bilemediğim derin düşüncelere dalmıştı. Bütün gece dua etti. Ertesi gün birkaç gözüpek meraklı ona konvansiyon meclisi üyesi hakkında sorular sorduklarında, o sadece gökyüzünü göstermekle yetindi.

O günden sonra çocuklara ve yoksullara daha fazla şefkat ve dostluk gösterdi.

"O yaşlı hain G." hakkındaki her ima onu garip düşüncelere sürüklüyordu. Kimse bu ruhun kendi ruhunun yanından geçmesinin ve bu vicdanın kendi vicdanına yansımasının onu mükemmeliyete daha da yaklaştırdığını inkâr edemezdi.

Bu "taşra ziyareti" şehirde bazı söylentilere neden olmuştu.

— Böyle bir kişinin son duasını bir piskoposun mu okuması gerekirdi? Dine dönmesi beklenemezdi. Tüm devrimciler kâfirdi. O zaman neden oraya gitmişti? Orada görecek ne vardı? Demek şeytanın bir ruhu götürmesini izleyecek kadar meraklıydı.

Bir gün, kendini nüktedan sanan, küstah bir dul kadın ona şöyle bir imada bulundu:

— Monsenyör, yüceliğinizi kırmızı bereyle ne zaman taçlandıracağınızı merak ediyorlar.

— Ah! İşte ne canlı, ne hoş bir renk, diye yanıtladı piskopos. Ne mutlu ki bu rengi devrimcilerin beresinin üzerindeyken aşağılayanlar, bir kardinal şapkasının üzerinde onurlandırıyorlar.

XI

Bir Kısıtlama

Buradan Monsenyör Bienvenu'nün "filozof bir piskopos" ya da "yurttaş bir din adamı" olup olmadığı sonucunu çıkaranlar fazlasıyla yanılırlar. Konvansiyon üyesi G. ile karşılaşmaları ya da daha doğrusu bazı fikirlerde uzlaşmaları onda kendisini daha da sevecen kılan bir şaşkınlık yaratmıştı. Hepsi bu.

Monsenyör Bienvenu'nün bir siyaset adamı olmamasının yanı sıra, o zamanki gelişmeler karşısındaki tavırlarını

önceden nasıl belirleyeceğini asla düşünmediğini burada kısaca belirtmemiz gerek.

Bu yüzden birkaç sene önceye geri dönelim.

Piskoposluğa terfi etmesinden bir süre sonra imparator M. Myriel'e de diğer birçok piskopos gibi baron unvanı vermişti. Bilindiği gibi Papa 5 Temmuz 1809'u 6 Temmuz'a bağlayan gece tutuklanmış, Napoléon bu vesileyle M. Myriel'i Paris'te yapılacak Fransa ve İtalya piskoposları toplantısına çağırmıştı. Notre-Dame'da yapılan bu toplantının ilk oturumu 15 Haziran 1811'de, Kardinal Fesch'in başkanlığında gerçekleşti. M. Myriel, toplantı için Paris'e gelen doksan beş piskopos arasında yer alsa da, sadece bir oturuma ve üç dört özel konferansa katılmıştı. Doğayla iç içe, dağlık, yoksul bir bölgenin piskoposu olarak dile getirdiği düşünceleriyle seçkin şahsiyetlerin katıldığı oturumun havasını değiştiriyordu. Kısa süre sonra, Digne'e döndü. Bu hızlı geri dönüşün nedeni sorulduğunda: "Onların canını sıkıyordum. Açık duran bir kapı gibi onlara dışarının havasını getiriyordum," diyordu.

Bir başka seferinde "Ne yapmamı bekliyordunuz? O beyefendiler prenslere benziyordu. Bense, zavallı bir köy piskoposuyum," demişti.

İşin doğrusu tepkileri üzerine çekmişti. Yaptığı onca garipliğin dışında, bir akşam en seçkin meslektaşlarının birinin evinde ağzından şu sözleri kaçırmıştı: "Sarkaçlı saatler, halılar, üniformalı uşaklar ne de güzel! Böyle bir ortam çok can sıkıcı olmalı! Kulağıma hiç durmadan: Aç insanlar var! Üşüyen insanlar var! Yoksullar var! Yoksullar var! diye fısıldayan şu gereksiz eşyalardan tek birine bile sahip olmak istemezdim."

Bu arada, lükse duyulan kinin, sanata duyulan kini de beraberinde getireceği için pek de akılcı olmadığını belirtelim. Yine de, din adamları için gösteriler ve törenler dışında görkemli bir yaşam sürdürmek bir kusur olarak görülür ve böyle merhametli bir kişiliğe gölge düşürür. Varlıklı bir rahibe hiç de iyi bir gözle bakılmaz. Rahip yoksulların yanında

olmalıdır. Emeğin tozunu yutmadan, kutsal yoksulluğu biraz olsun yaşamadan tüm sıkıntılara, tüm bahtsızlıklara, tüm yoksulluklara, gece gündüz hiç durmadan müdahale etmek mümkün müdür? Ateşin başında olup ısınmayan bir insan düşünülebilir mi? Sürekli olarak bir fırında çalıştığı halde, saçının bir tek teli bile yanmayan, tırnakları kararmayan, bir damla ter dökmeyen, yüzünde bir kül tanesi bulunmayan bir işçi düşünülebilir mi? Rahibin, özellikle de piskoposun çözmesi gereken ilk sorun yoksulluktur.

İşte sayın piskoposun düşüncesi de kuşkusuz böyleydi.

Zaten, bazı hassas konularda bizim "çağın düşünceleri" olarak adlandırdığımız şeyleri paylaştığını düşünmemek gerekiyordu. Dönemin teolojik tartışmalarına pek karışmıyor, Kilise ve Devlet'in itibarını sarsan konularda suskunluğunu koruyor, ama üstüne çok gidilirse Fransız Kilisesi yerine Papalık'tan yana tavır koyuyordu. Bir tasvir yaptığımız ve hiçbir şeyi gizlememiz gerektiğine inandığımız için, iktidarı kaybeden Napoléon'a karşı çok soğuk bir tutum içinde olduğunu söylemek zorundayız. 1813'ten beri, aleyhindeki tüm gösterilere katılmış ya da destek çıkmış, Elba Adası'ndan dönüşünden sonra onunla görüşmeyi reddetmiş, *Yüz Gün* boyunca yönetim bölgesindeki cemaate imparator için genel dualar etmeleri talimatını vermekten kaçınmıştı.

Kız kardeşi Matmazel Baptistine dışında, biri general, biri vali olan iki erkek kardeşi vardı. İlkiyle imparatorun Cannes'da karaya çıkması sırasında, Provence'da bin iki yüz askere komuta ederken Napoléon'un peşinden gidip onu tutuklamadığı için bir süre dargın kalmıştı. Valilikten emekli olduktan sonra, Paris'te, Causette Caddesi'ndeki evinde yaşayan, yürekli ve saygıdeğer diğer kardeşiyle yazışmaları daha içtendi.

Bu yüzden, Monsenyör Bienvenu'nün de siyasi bir tavır aldığı, kederli günler geçirdiği, kararsız kaldığı dönemleri vardı. Dönemin tutkularının gölgesi, zihni ilahi konular-

la meşgul olan bu yumuşak ve ulvi kişiliğe de yansımıştı. Kuşkusuz, böyle bir adamın siyasi düşüncelerinin olmaması onu daha değerli kılardı. Söylediklerimiz yanlış anlaşılmasın, "siyasi düşünce" denen şeyi, ilerlemeye duyulan büyük özlemle, günümüzde tüm seçkin zekâlara rehberlik etmesi gereken yüce yurttaşlık, demokrasi, insanlık inançlarıyla aynı kefeye koymuyoruz. Bu kitapla doğrudan ilişkisi olmayan konuların fazla derinine inmeden sadece şunu söylemek istiyoruz: Monsenyör Bienvenu'nün kralcı olmaması ve dingin bakışlarını bu dünyanın kurgularının ve kinlerinin, insani meselelerin fırtınalı gelgitlerinin üzerinde net bir şekilde parıldadıkları görülebilen üç saf ışıktan, yani Gerçek'ten, Adalet'ten ve Merhamet'ten bir an olsun bile ayırmaması daha uygun olurdu.

Tanrı'nın Monsenyör Bienvenu'yü siyasi bir misyon için yaratmadığını kabul etmekle birlikte, hak ve özgürlük adına karşı çıkışlarını, onurlu muhalefetini, her şeye kadir Napoléon'a karşı haklı ve tepkili direnişini anlayışla karşılar ve takdir ederdik. Ama yükselenlerde hoşumuza giden şeyler, yıldızı sönenlerde o kadar hoşumuza gitmiyor. Mücadeleyi sadece tehlike olduğunda seviyoruz ve her halükârda, son anda karar verme hakkı sadece ilk başta mücadele verenlere aittir. Refah döneminde ısrarlı bir muhalefet yapmayan yıkılış döneminde susmalıdır. Başarının habercisi, çöküşün tek meşru yargılayıcısıdır. Bize gelince kader işe el atıp darbesini indirince ona izin veririz. 1812 bizi yumuşatmaya başladı. 1813'te felaketlerle yüreklenen suskun yasama gücünün sessizliğini alçakça bozması bizi öfkelendirmeliydi, bunu alkışlamak hataydı; 1814'te ihanet eden generallerin, bir çirkeften diğerine bulaşan, kutsallaştırdıktan sonra hakaret eden senatonun, putlarının yüzüne tüküren o dönek putataparlığın karşısında başını diğer yana çevirmek bir görevdi; 1815'te Fransa, ufukta beliren büyük felaketlerin yaklaşmasıyla titrediğinde, Napoléon'un önüne Waterloo

yolunun açıldığı belli belirsiz seçildiğinde, ordunun ve halkın kaderin mahkûmunu acınası bir şekilde alkışlamasının gülünecek bir yanı yoktu ve Digne piskoposununki gibi bir yüreğin, tiranı mahkûm etmesine rağmen, büyük bir milletin ve uçurumun kenarında büyük bir adamın sıkı sıkıya kucaklaşmasını anlaması gerekirdi.

Bunun dışında her konuda, adil, dürüst, insaflı, akıllı, mütevazı ve saygınlığına yakışacak bir tarzda davranırdı; iyiliksever, iyi niyetliydi, iyi niyetliliği de bir tür iyilikseverlik sayılırdı. O bir din adamı, bir bilge, bir insandı. Hatta kınadığımız ve neredeyse acımasızca yargıladığımız bu siyasi tavrı bile belki de söz ettiğimizden daha hoşgörülü ve uysaldı. Belediye konağının kapıcısı oraya imparator tarafından atanmıştı. Eski muhafız birliğinin yaşlı bir astsubayıydı, Austerlitz Savaşı'nda Légion d'honneur nişanı almıştı, ateşli bir Bonapartistti. Bu zavallının ağzından bazen hiç düşünmeden söylediği ve o zamanın yasasının *kışkırtıcı sözler* olarak nitelendirdiği laflar kaçıyordu. İmparatorun simgesi, nişanın üzerinden silindiğinden beri üniforması olan kıyafetleri giymiyordu kendi deyişiyle, onun nişanını taşımaya zorlanmamak içindi bu. Napoléon'un kendisine verdiği nişanın üzerindeki kartal sembolünü kendi elleriyle söküp atmıştı ve o boşluğun yerine yeni bir şey koymak istemiyor, "yüreğimin üzerinde üç kurbağayı taşımaktansa ölmeyi tercih ederim!" diyordu. XVIII. Louis'yle yüksek sesle alay etmekten keyif alıyordu. "İngiliz tozluğu giymiş yaşlı damla hastası, keçi sakalıyla Prusya'ya gitsin," diyor, en çok nefret ettiği iki şey olan İngiltere ve Prusya'yı aynı bedduada bir arada kullanmak hoşuna gidiyordu. Bu beddualarını sürdürmesi yüzünden işinden atılmış, karısı ve çocuklarıyla beş parasız sokaklarda kalmıştı. Piskopos onu yanına çağırıp hafifçe payladıktan sonra onu katedralin kapıcısı yaptı.

Monsenyör Bienvenu, dokuz yıl sonra, hayırsever davranışları ve sevecen tavırları sayesinde Digne şehrinde şefkatli ve babacan biri olarak saygınlık kazanmıştı. Napoléon'a

karşı tutumu bile imparatoruna hayran olan ama piskoposunu seven ve zavallı bir sürüyü andıran halk tarafından kabullenilmiş, sessizce bağışlanmıştı.

XII

Monsenyör Bienvenu'nün Yalnızlığı

Bir piskoposun yanında, neredeyse her zaman etrafına genç subaylar toplanan bir general gibi, rahiplerden oluşan bir kortej bulunur. O sevecen ermiş François de Sales bu grubu "acemi çaylak rahipler" olarak adlandırır. Her meslekte öne çıkanların etrafında bir hevesliler sürüsü vardır. Çevresinden destek almayan bir iktidar, maiyeti olmayan bir kral yoktur. Gelecek avcıları görkemli bir şimdiki zamanın etrafında dönüp dururlar. Her başpiskoposun kurmay heyeti vardır. Biraz itibarlı bir piskoposun etrafında her zaman, piskoposluk sarayının düzenini sağlayan ve monsenyörün gülümsemesini dikkatle izleyen papaz okulu öğrencileri bulunur. Piskoposun gözüne girmek diyakoz yardımcılığına doğru adım atmak anlamına gelir. Papalık piskopos arpalıklarını hafife almaz.

Dışarıda heybetli şapkalar olduğu gibi kilisede de piskopos başlıkları vardır. Bunlar sarayda itibarları olan, zengin, yüksek gelirli, becerikli, herkes tarafından kabul gören, dua etmek kadar bağış dilemeyi de bilen, cemaatini bekleme odalarında bekletmeye aldırmayan, kilise ile siyasetin kesişme noktasında yer alan, rahipten çok başrahip, piskopostan çok başpiskopos olan piskoposlardır. Ne mutlu onlara yakın olana! Günümüzde rahip, düzenli olarak iktidara yürüyebilen tek kişidir –hem de ne iktidar. Nüfuzlu kişiler olduklarından, etraflarındaki dalkavuklarına, gözdelerine ve piskoposluğun saygınlıklarına ulaşmak amacıyla gözlerine girmeye çalışan tüm gençlere, geliri yüksek ma-

kamları, rahip ödentilerini, başdiyakozlukları, rahiplikleri ve katedral görevlerini yağmur gibi yağdırırlar. Kendileri yükseldikçe tıpkı hareket halindeki güneş sistemi gibi uydularını da yükseltirler. Işıltıları artlarından gelenlerin yolunu aydınlatır. Yükselmeleri çevrelerine küçük terfiler halinde dağılır. Piskoposa daha geniş bir yönetim bölgesi, gözdeye daha önemli bir rahiplik. Üstelik Roma hemen yakındadır. Başpiskopos olmayı bilen bir piskopos, kardinal olmayı bilen bir başpiskopos sizi Papa'yı seçen meclise, Roma Kilise Mahkemesi'ne götürebilir, boynunuza siyah haçlarla işlenmiş beyaz yünden atkıyı takmanızı, ruhban meclisinin toplantılarına dinleyici olarak katılmanızı, Papa'nın oda hizmetçisi, ardından da başpiskopos olmanızı sağlayabilir ve başpiskoposlukla kardinallik arasında bir adım, kardinallikle papalık arasında sadece bir oylamanın hafif pusu vardır. Her piskopos başlığı papalık tacını düşler. Günümüzde rahip düzenli olarak iktidara hem de ne görkemli bir iktidara yürüyebilen tek kişidir! Bu yüzden papaz okulu büyük özlemlerin fidanlığıdır! Koroda yüzü kızararak ilahi söyleyen nice çocuk, nice genç rahip başlarının üzerinde Perrette'in[11] süt güğümünü taşırlar. Belki de tutku kendini kolayca ilahi bir çağrı olarak ilan edebiliyordur? Mutlu ve huzurlu olduğu için iyi niyetle ve kendi kendini aldatarak!

Monsenyör Bienvenu mütevazı, yoksul, kendine özgü bir şahsiyet olarak önemli piskoposlar arasında yer almıyordu. Bu durum etrafında tek bir genç rahip olmamasından anlaşıyordu. Paris'te "itibar göremediğinden" söz etmiştik. Bu yalnız yaşlı adamın yanında parlak bir geleceği hayal etmek mümkün değildi. Tohum halindeki hiçbir tutku onun gölgesinde yeşermek çılgınlığını yapmazdı. Piskoposluğunun meclis üyeleri ve rahipleri kendisi gibi halktan gelen yaşlı insanlardı, kardinallik gibi bir hevesleri olmadığı için bu bölge piskoposluğuna kapanmışlardı, piskoposlarına

11 La Fontaine'in bir kahramanı. (ç.n.)

benziyorlardı ama onlar hedeflerine ulaşmış, o ise beklemediği bir görevle yetinmişti. Monsenyör Bienvenu'nün yanında yükselmenin olanaksızlığını hisseden genç papaz okulu öğrencileri, okulu bitirir bitirmez Aix ya Auch başpiskoposluğuna tavsiye edilmelerini istiyorlar ve onun yanından hızla uzaklaşıyorlardı. Çünkü tekrarlayacağımız gibi hepsi arkalarında bir destek olmasını istiyorlardı. Aşırı fedakâr bir ermişin yanında bulunmak tehlikeliydi; telafisi imkânsız bir yoksulluk size de bulaşabilirdi, yükselmeye yarayan ilişkiler ağını sarsabilir, dolayısıyla sizi istemediğiniz bir inzivaya yöneltebilirdi, bu yüzden herkes bu ahmakça erdemden uzak duruyordu. İşte Monsenyör Bienvenue'nün yalnızlığı bundan kaynaklanıyordu. İç karartıcı bir toplumda yaşıyoruz. İşte başarı, yukarıdaki çürümeden damla damla yağan bu bilgidir.

Bu arada, başarının fazlasıyla iğrenç bir şey olduğunu belirtmeliyiz. Meziyete olan sahte benzerliği insanları yanılgıya düşürüyor. İnsanların çoğu için başarı neredeyse üstünlükle aynı anlama geliyor. Yeteneğe çok benzeyen başarıya inanan bir enayi vardır: Tarih. Sadece Juvenalis ve Tacitus ona karşı homurdanırlardı. Günümüzde, neredeyse resmî bir düşünce sistemi onun evine uşaklık etmek için girdi ve bekleme salonunda hizmet etmeye başladı. Başarınız: Kuram. Zenginlik kapasite gerektiriyor. Piyangoda kazanana becerikli, kurnaz bir adam deniyor. Kazanan saygıdeğer oluyor. Dünyaya üstün vasıflarla gelin! Hepsi bu. Şanslı olun, arkası gelir; mutlu görünün sizi soylu sansınlar. Bir yüzyıl boyunca ses getiren beş altı önemli istisna dışında, çağdaş beğeni anlayışı miyopluktan ibarettir. Yaldız altındır. Sıradan biri olmak hiçbir şeyi değiştirmez, sonradan görme olmalı. Sıradanlık kendine hayran olan ve sıradanlığı alkışlayan yaşlı bir Narkissos'tur. Kişiyi Musa, Eshilos, Dante, Michelangelo ya da Napoléon yapan o büyük yetenek halk yığınları tarafından hemen ödüllendirilir ve hangi alanda

olursa olsun hedefine ulaşan alkışlanır. İnsanlar, bir noterin milletvekili olmasını, sahte bir Corneille'in *Tiridate*'ı yazmasını, bir hadımın hareminin olmasını, asker Prudhomme'un tesadüfen dönemin en önemli savaşını kazanmasını, bir kimyacının Sambre-et-Meuse ordusu için kartondan ayakkabı tabanları icat etmesini ve deri yerine satılan bu kartondan dört yüz bin frank kazanmasını, bir işportacının tefecilikle evlenip ona hem annesi hem babası olacağı yedi sekiz milyonu doğurtmasını, bir vaizin genizden gelen sesi nedeniyle piskopos olmasını, zengin bir evin kâhyasının işinden ayrıldığında Maliye Bakanlığı'na atanacak kadar zenginleşmesini, tıpkı Mousqueton'un yüzünü güzellik, İmparator Claude'un yakalığını ihtişam diye adlandırdıkları gibi deha olarak adlandırıyorlar. Gökyüzünün derinliklerindeki takımyıldızlarla, ördeklerin bataklık çamurunda ayaklarıyla yaptıkları yıldızları birbirlerine karıştırıyorlar.

XIII

İnandıkları

Dini bütünlük açısından Digne piskoposunu eleştirecek değiliz. Böyle bir kişiye ancak saygı duyabiliriz. Adilin vicdanı dobra konuşmasından anlaşılır. Zaten, bazı mizaçları dikkate aldığımızda, insani erdemin tüm güzelliklerinin olabildiğince gelişmesinin bizimkinden farklı bir inanç sisteminde gerçekleşeceğini kabul ediyoruz.

Bu dogma ya da şu gizem hakkında ne düşünüyordu? Vicdanın bu gizleri ancak ruhlar mezara çıplak girdiğinde ortaya çıkıyordu. İmanın güçlüklerinin asla ikiyüzlülükle çözülemeyeceğini düşündüğünden eminiz. Elmas asla çürümez. Elinden geldiğince inanıyor, sıklıkla *Credo in Patrem*[12]

12 Tanrı'ya inanıyorum. (ç.n.)

diye haykırıyordu. Vicdanı mutlu eden ve size alçak sesle, "Tanrı senin yanında!" diyen o huzuru hayır işleri sayesinde yaşıyordu.

İmanının ötesinde piskoposun insanlara yoğun bir sevgi duyduğunu belirtmemiz gerekiyor. Bu yüzden, *quia multum amavit*[13] bencilliğin, ukalalığın parolasını aldığı kederli dünyamıza uygun nitelendirmelerle "ciddi insanlar", "ağırbaşlı insanlar" ve "mantıklı insanlar" olarak anacağımız kişiler onun incinebileceğini düşünüyorlardı. Bu sevgi yoğunluğu ne anlama geliyordu? Daha önce de belirttiğimiz gibi insanlardan taşan, yeri geldiğinde nesnelere kadar yayılan dingin bir iyilikseverlik haliydi. Hiçbir şeyi hor görmez, Tanrı'nın yarattıklarına karşı hoşgörülü davranırdı. En mükemmeli de dâhil olmak üzere, her insanda hayvanlara karşı bilinçsiz bir şiddet duygusu vardır. Digne piskoposu birçok rahipte bulunan bu şiddet duygusuna sahip değildi. İşi Brahmanizm'e vardırmasa da, Zebur'daki şu sözler üzerine uzun uzun düşündüğü söylenebilirdi: "Hayvanların ruhunun nereye gittiği biliniyor mu?" Görünüşün çirkinlikleri, içgüdünün çarpıklıkları onu rahatsız etmiyor, öfkelendirmiyor, aksine bunlar karşısında duygulanıp neredeyse hüzünleniyordu. Düşüncelere dalmış bir halde, bu durumun nedenini, açıklamasını, bahanesini görünen yaşamın ötesinde ararmış gibi görünüyordu. Bazen Tanrı'dan kullarına vereceği cezayı hafifletmesini istiyordu. Üst üste yazıldıkları için birbirleriyle iç içe geçmiş iki metni inceleyen bir dilbilimci gibi hiç öfkelenmeden doğaya hâlâ hâkim olan karmaşayı incelerdi. Böyle düşüncelere daldığında, bazen ağzından garip sözler kaçırıyordu. Bir sabah, bahçede tek başına olduğunu sandığı ama kız kardeşinin arkasından geldiği sırada, aniden durup toprakta siyah, tüylü, ürkütücü bir örümcek görmüş, kız kardeşi onun şunları söylediğini duymuştu:

— Zavallı hayvan! Ama bu onun suçu değil.

---

13 Çok sevdiği için. (ç.n.)

İyiliğin neredeyse kutsal olan bu çocukluklarından niye söz etmeyelim? Çocuksu, kabul, ama bu ulvi çocukluklara François d'Assise ve Marcus Aurelius'da da rastlanırdı. Piskopos bir gün bir karıncayı ezmemek için ayağını burktu.

Bu onurlu adam işte böyle yaşıyordu. Bazen bahçede uyuyakaldığında onunkinden daha saygın bir ifadeyle karşılaşılamayacağı söylenebilirdi.

Gençliği, hatta erkekliği üzerine söylenenlere bakılırsa, Monsenyör Bienvenu o zamanlar tutkulu, hatta şiddete eğilimli bir adamdı. Evrensel hoşgörüsü doğal bir içgüdüden çok, yaşamın içinden bir düşünceden bir düşünceye yavaşça geçerek yüreğine sızan o büyük inançtan kaynaklanıyordu, çünkü bir kayada olduğu gibi bir kişilikte de su damlalarının açtığı delikler olabilir. Bu delikler kaybolmaz, bu oluşumlar yok edilemez.

1815'te, daha önce de belirttiğimizi sandığımız gibi yetmiş beş yaşındaydı ama altmışın üzerinde göstermiyordu. Uzun boylu değildi, tıknazcaydı, bu yüzden uzun yürüyüşler yapıyordu. Bu ayrıntılarla bir sonuca varacağımızı iddia etmesek de sıkı bir yürüyüşçüydü ve henüz beli fazla bükülmemişti; seksen yaşındaki XVI. Gringoire dimdik durup gülümsese de, bu onun lanet olası bir piskopos olmasını engellemiyordu. Monsenyör Bienvenu'nün "temiz bir yüzü" vardı ama temiz yüzünü unutturacak kadar da sevecendi.

Niteliklerinden biri olan ve daha önce sözünü ettiğimiz bu çocuksu neşeyle konuşurken, herkes onun yanında kendini rahat hissediyor, âdeta tüm benliğinden bir sevinç yayılıyordu. Pembe ve kırışıksız teni, güldüğünde ortaya çıkan bakımlı, bembeyaz dişleri, ona bir erkek olarak bakıldığında bir çocuk, bir yaşlı gözüyle bakıldığında temiz yürekli saf bir adam görüntüsü veriyor, bu hali karşısındaki kişiye onunla kolaylıkla yakınlaşabileceğini hissettiriyordu. Hatırlayacağımız gibi Napoléon üzerinde de böyle bir izlenim bırakmıştı. Gerçekten de, onu ilk kez görenler için ilk bakışta saf bir

adam gibi görünüyordu. Ama birkaç saat yanında kalıp, onun düşünceye daldığını görenler için o saf yürekli adamın yüzü nasıl tasvir edeceğimi bilemediğim etkileyici bir ifadeye bürünüyor, beyaz saçlarının etkisiyle görkemli görünen geniş ve ağırbaşlı alnı daldığı düşüncelerin etkisiyle de aynı heybetlilikle beliriyor, parıltısını yaymaya devam eden bu iyilikseverlik yüce bir görüntü sunmayı sürdürüyor, insanda gülümserken kanatlarını yavaşça açan bir meleğin yaratacağı duygulanımları uyandırıyordu. İzah edilemeyecek bir saygı yavaşça yüreklere doluyor ve insan karşısında bakış açısı ufkun derinliklerine uzandığı için o derece hoşgörülü, kendini kanıtlamış, yüce ruhlardan birini görür gibi oluyordu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, düzenlenen ayinlerin, yapılan araştırma ve incelemelerin, edilen dualaların yanı sıra sadaka toplama, sıkıntı çekenleri teselli etme, bir parça toprağı ekme, kardeşlik, azla yetinme, konukseverlik, feragat ve güven hayatının tüm günlerini dolduruyordu. *Dolduruyordu* uygun bir sözcük ve hiç kuşku yok ki piskoposun bir günü iyi niyetli düşünceler, güzel sözler ve iyiliksever davranışlarla tıka basa doluydu. Yine de, iki kadın odalarına çekildiğinde, soğuk ya da yağmurlu hava bahçede bir iki saat gezinmesini engellediğinde günü tamamlanmış sayılmazdı. Karanlık gökyüzünün sunduğu olağanüstü görüntüler karşısında düşüncelere dalarak uykuya hazırlanmak onun için bir ritüel haline gelmişti. Bazen, gecenin ilerlemiş saatlerinde, henüz uyumamış olan iki kadın onun bahçenin ağaçlıklı yollarında ağır adımlarla yürüdüğünü duyuyorlardı. Orada, kendisiyle baş başa kalmış, sakince düşüncelere dalmış bir halde, yüreğinin dinginliğiyle gökyüzünün dinginliğini kıyaslıyor, karanlıklarda takımyıldızların görünen, Tanrı'nın görünmeyen manzarasının ihtişamı karşısında duygulanıyor, yüreğini Bilinmeyen'den akan düşüncelere açıyordu. Gece çiçeklerinin kokularını yaydıkları anlarda, yıldızlı gecenin ortasında lamba gibi yanan, yaradılışın ev-

rensel ışığının merkezinde coşkuyla kendinden geçen yüreğini doğaya sunduğunda, belki kendi de aklından geçenleri bilmiyor, içinden bir şeyin dışarıya doğru süzüldüğünü, bir şeyin de içine doğru alçaldığını hissediyordu. Bu anlarda âdeta ruhun girdapları evrenin girdaplarıyla gizemli bir şekilde yer değiştiriyordu!

Tanrı'nın yüceliğini ve varlığını, olağandışı bir gizem olan gelecekteki sonsuzluğu, ondan daha olağandışı olan geçmişteki sonsuzluğu, gözlerinin önünde her yöne doğru kaybolup giden tüm sonsuzlukları düşünüyor ve anlaşılamaz olana onu anlamaya çalışmadan bakıyordu. Tanrı'yı sorgulamıyor, onun karşısında gözleri kamaşıyordu. Maddeyi şekillendiren, onun gücünün ortaya çıkmasını sağlayan, bireysellikleri bir bütün içinde, boyutları bir enginlik içinde, sayısız olanı sonsuzluk içinde yaratan ve ışığın aracılığıyla güzelliği üreten atomların o muhteşem bir araya gelişlerini izliyordu. Yaşam ve ölüm bu bir araya gelişlerin hiç durmadan çözülüp düğümlenmesinden kaynaklanıyordu.

Bakımsız bir asmaya yaslanmış tahta bir banka oturup, meyve ağaçlarının cılız silüetlerinin arasından yıldızlara bakıyordu. Yeterince ağaç bulunmayan, virane evler ve hangarla kaplı bu bir dönümlük bahçeyi seviyor onunla yetiniyordu.

Boş zamanı pek olmayan hayatının azıcık boş zamanını gündüzleri bahçıvanlığa, geceleri karanlık gökyüzünü izleyerek düşüncelere dalmaya ayıran bu ihtiyarcığa daha fazla ne gerekiyordu? Tavanında gökyüzünün yer aldığı bu küçük bahçe Tanrı'nın en zarif, en yüce yapıtlarını hayranlıkla seyretmesi için yeterince büyük değil miydi? Gerçekten de, her şey oradaydı ve bundan başka ne istenebilirdi? Gezinmek için küçük bir bahçe ve düşlere dalmak için sonsuzluk. Ayaklarının altında ekip biçebileceği bir toprak, başının üzerinde inceleyebileceği ve üzerinde düşünebileceği sonsuzluk; yerde birkaç çiçek ve gökte tüm yıldızlar.

XIV

Düşündükleri

Son bir söz.

Bu ayrıntıların içeriği, özellikle de yaşadığımız bu dönemde, bizde piskoposun modaya uygun bir deyişle "panteist" olduğu izlenimini bırakabilecek nitelikte olsa ve bizi piskoposun günahıyla sevabıyla, bazen yalnız zihinlerde yeşerip dinlerin yerini alacak ölçüde olgunlaşan o şahsi felsefelere sürüklendiğini düşündürse de, Monsenyör Bienvenu'yü tanıyanların hiçbirinin aklından böyle bir şey geçmezdi. Bu adamı aydınlatan yüreğiydi. Bilgeliği yüreğinden gelen ışıkla şekillenmişti.

Az felsefe çok iş. Karmaşık düşünceler kafa karışıklığını da beraberlerinde getirirler; zihnini böyle konularla yormazdı. Havari yürekli olabilir, ama piskopos ölçülü olmalıdır. Muhtemelen, dehalara özgü bazı sorunların çözümüne zamansız bir şekilde giriştiğinde hata yapabileceğinden endişelenmişti. Muammanın sundurmalarının altında kutsal bir dehşet vardır; bu karanlıklarda içine dalınacak aralıklar mevcuttur, ama yaşamınız boyunca, bir şey size oralara girmemenizi söyler. Oraya girenin vay haline!

Soyutlamanın ve karmaşık düşüncelerin, dogmanın biraz üzerinde yer alan olağanüstü derinliklerine dalan dâhiler Tanrı'ya kendi düşüncelerini önerirler. Duaları cüretkâr bir tartışmaya çağrı anlamına gelir. Hayranlıkları sorgulayıcıdır. Bu iş endişe ve sorumlukla dolu bir dinin dik bayırlarını tırmanmaktır.

İnsan düşüncesinin sınırı yoktur. Riskleri ve tehlikeleri göze alarak gözlerini kamaştıranı derinlemesine inceler. Hatta muhteşem bir tepkiyle doğayı aydınlatır; etrafımızı çevreleyen gizemli dünya aldığını geri verir; hayranlıkla izleyenlerin hayranlıkla izlenmeleri muhtemeldir. Ne olursa ol-

sun, dünyada, düşsel ufkun derinliklerinde mutlakın yükseltilerini ve sonsuz dağın korkunç görüntüsünü net bir şekilde seçebilen insanlar –bunlara insan denilebilir mi?– vardır. Bu insanlara hiç benzemeyen Monsenyör Bienvenu bir dâhi değildi. Swedenborg ve Pascal gibi büyük filozofların çıldırma pahasına ulaşmaya çalıştıkları bu yüce düşüncelerden korkardı. Kuşkusuz, bu güçlü düşlerin ahlaki yararları vardır ve ideal mükemmeliyete bu sarp yollardan ulaşılır. O, kestirme yolu, yani İncil'i tercih ediyordu.

Ayin kaftanına İlyas peygamberin paltosunun kıvrımlarını eklemeye çalışmıyor, gelecekteki olayların karmaşık yalpaları hakkında önceden yorumlar yapmıyor, nesnelerin ışığını aleve dönüştürmeyi denemiyordu. Peygamberlik ve büyücülükle hiç ilgisi olmayan bu mütevazı ruh sadece seviyordu.

Dualara insanüstü bir ehemmiyet vermesi mümkündü ama çok fazla sevilemeyeceği gibi çok fazla dua edilemezdi ve duaları metinlerin ötesine götürmek bir sapkınlıksa, Sainte Thérese ve Saint Jérome sapkın sayılabilirlerdi.

Acı çekene, günah çıkartmak isteyene ilgi gösterirdi. Evren ona büyük bir hastalık gibi görünüyor, her yerde hummanın, sıtmanın izlerini görüyor, acının teşhisini koyuyordu ve muammayı çözmeye çalışmadan yaraya pansuman yapmaya çalışıyordu. Yaratılmış nesnelerin ürkütücü görüntüsü ona hüzün veriyordu. Sadece, diğerlerine acımanın ve acıyı dindirmenin en uygun usulünü nasıl esinleyeceğini düşünüyordu. Bu nadir rastlanan iyi yürekli rahip için var olan her şey teselli arayan bir keder unsuruydu.

Altın bulmaya çalışan insanlar vardır, o, merhamet bulmaya çalışıyordu. Evrensel yoksulluk onun maden yatağıydı. Her yanı kaplayan keder her zaman için bir iyilik yapma fırsatıydı. *Birbirinizi sevin* der, başka bir şey dilemezdi ve tek düsturu buydu. Bir gün, adını daha önce de zikrettiğimiz, kendini "filozof" sanan o senatör piskoposa şunları söyledi: "Ama dünyanın haline baksanıza, herkes birbirine karşı

savaşıyor, en zeki en güçlü oluyor. Sizin *birbirinizi sevin* sözleriniz saçmalıktan ibaret." *Tamam o zaman*, diye karşılık verdi Monsenyör Bienvenu tartışmaya girmeden, *bu bir saçmalıksa, tıpkı istiridyenin içindeki inci gibi ruhun da onun içine kapanması gerek*. Bunun üzerine oraya kapanıyor, orada yaşıyor, insanı kendine çeken ve ürküten büyük sorunları, soyutlamanın sonu gelmez açılımlarını, metafiziğin uçurumlarını, kaderi, iyiliği, kötülüğü, insanın insana karşı savaşını, insanın vicdanını, hayvanın düşünceli uyurgezerliğini, ölümden sonraki dönüşümü, mezarın içerdiği varoluşları, varlığını ısrarla koruyan bene karşı yaşanan sürekli hayranlıkları, özü, maddeyi, varlığı ve yokluğu, ruhu, doğayı, özgürlüğü, zorunluluğu, ciddi sorunları, insan zihninin devasa başmeleklerin üzerine eğildiği uğursuz karanlıkları, Lucrecia'nın, Manu'nun, Saint-Paul'ün ve Dante'nin sonsuzluğa sabit bakışlar yönelttiklerinde orada yıldızların parıldamasını sağlayan, şimşek çakan gözleriyle izledikleri korkunç uçurumları gibi, havari için Tanrı'ya, ateist için hiçliğe yönelmiş derinlikleri bir kenara bırakarak mutlu oluyordu.

Monsenyör Bienvenu gizemli sorunları derinliğine araştırmayıp zihnini bulandırmadan sadece dışarıdan gözlemleyen ve ruhunda belirsizliğe karşı büyük bir saygı duyan bir adamdı.

İkinci Kitap
Düşüş

I

Bir Yürüyüş Gününün Akşamı

1815 yılının Ekim ayının ilk günlerinde, güneşin batmasından yaklaşık bir saat önce, yaya olarak yolculuk eden bir adam Digne şehrine girdi. O sırada, pencerelerinde ya da kapılarının eşiğinde bulunan az sayıda kentli bu adama kaygıyla bakıyorlardı. Böyle sefil görünümlü birine rastlamak pek de kolay değildi. Orta boylu, biraz tıknaz, gücü yerinde, orta yaşlı bir adamdı. Kırk altı ya da kırk sekiz yaşlarında olmalıydı. Öne doğru inmiş, deri siperlikli kasketi güneşten ve samyelinden esmerleşmiş, ter içinde kalmış yüzünün bir bölümünü gizliyordu. Yakası gümüş bir düğmeyle tutturulmuş olan kalın çuhadan sarı gömleğinin arasından kıllı göğsü görünüyordu; eğrilmiş ipten bir kravatı, mavi çadır bezinden bir dizi beyazlaşmış, bir dizi delinmiş, yıpranmış bir pantolonu, dirseklerinden biri yeşil kumaşla yamalanmış yırtık pırtık bir ceketi vardı. Sırtındaki yepyeni asker çantası ağzına kadar doluydu ve sıkıca düğümlenmişti, gövdesi motiflerle işlenmiş uzun ve kalın bastonuyla, çorapsız ayak-

larındaki tabanı çivili ayakkabılarıyla, usturayla kazınmış saçları ve uzamış sakalıyla dikkatleri üzerine çekiyordu.

Ter, sıcak, yaya yolculuk, toz bu sefil bütünlüğe tasvir edemeyeceğim bir iğrençlik katıyordu.

Saçları dibinden kazınsa da köklerinin sık olduğu görünüyordu, çünkü şimdiden uzamaya başlamış ve bir süredir kazınmamış gibi görünüyorlardı.

Onu kimse tanımıyordu. Bu hiç kuşkusuz şehirden geçen bir yolcuydu. Nereden geliyordu? Güneyden, belki de deniz kenarından. Zira Digne şehrine, yedi ay önce Cannes'dan Paris'e giden İmparator Napoléon da aynı yoldan girmişti. Oldukça yorgun görünen bu adam bütün gün yürümüş olmalıydı. Şehrin aşağısındaki eski kasabanın kadınları onun Gassendi Bulvarı'nın ağaçlarının altında durup, gezinti yolunun kenarındaki çeşmeden su içtiğini görmüşlerdi. Ardından gelen çocuklar onun iki yüz adım ötedeki pazar meydanındaki çeşmede yeniden durup su içtiğini gördüklerine göre çok susamış olmalıydı.

Poichevert Caddesi'nin köşesine geldiğinde, sola dönüp belediye binasına doğru yürümeye başladı. İçeri girdikten on beş dakika sonra dışarı çıktı. Kapının yanında, 4 Mart günü, General Drouot'nun Digne kentinin ürkmüş sakinlerine Napoléon'un Juan Körfezi beyannamesini okuduğu taştan bankta bir jandarma oturuyordu. Adam kasketini çıkarıp onu mütevazı bir şekilde selamladı. Selamına karşılık vermeyen jandarma onu bir süre dikkatle izledikten sonra belediye binasına girdi.

O zamanlar Digne'de tabelasında *Croix-de-Colbas* yazan güzel bir han vardı. Bu hanın sahibi, Grenoble'de *Trois Dauphins* hanını işleten ve imparatorun öncü süvari birliğinde görev yapmış başka bir Labarre ile olan akrabalığı nedeniyle şehirde saygı gören Jacquin Labarre'dı. İmparatorun karaya çıkışı sırasında, bölgede *Trois Dauphins* hanı hakkında birçok söylenti yayılmıştı. Arabacı kılığına

girmiş General Bertrand'ın ocak ayında bu hana sıklıkla gidip geldiği, askerlere onur nişanı, burjuvalara ise avuç dolusu Napoléon altını dağıttığı söyleniyordu. İşin doğrusu, Napoléon Grenoble'e geldiğinde vilayet konağında kalmak istememiş, belediye başkanına teşekkür ederek "Tanıdığım, güvenilir bir adamın yanına gidiyorum," demiş ve *Trois Dauphins*'e yerleşmişti. *Trois Dauphins*'in sahibi Labarre'ın bu şanı yirmi beş fersah uzaktaki *Croix-de-Colbas*'nın sahibi Labarre'a kadar ulaşmıştı. Şehirde onun için şöyle deniyordu: *Grenoble'dekinin kuzeni.*

Adam bölgenin en konforlu hanı olan *Croix-de-Colbas*'ya yönelip, caddeye açılan mutfağa girdi. Tüm ocaklar yanıyor, şöminedeki büyük bir ateş keyifle alevler saçıyordu. Aynı zamanda aşçılık yapan han sahibi ocaklarla tencereler arasında gidip geliyordu. Yandaki salonda yüksek sesle konuşup gülüşen yük arabacılarına muhteşem bir yemek hazırladığı için oldukça meşguldü. Yolculuk edenlerin bildiği gibi kimse yük arabacıları kadar leziz yemekler yiyemez. Ateşin üzerindeki şişe geçirilmiş iri bir dağ sıçanı, yanındaki beyaz keklikler ve dağ horozlarıyla birlikte kızarıyordu; ocakların üzerinde Lauzet Gölü'nde tutulmuş iki iri sazan balığı ve Alloz Gölü'nün bir alabalığı pişiyordu.

Kapının açıldığını ve içeri birinin girdiğini duyan hancı gözlerini ocakların üzerinden ayırmadan sordu:

— Mösyö ne istiyor?

— Yemek ve yatacak bir yer.

— Bundan daha kolayı olamaz, diye karşılık verdi han sahibi. Ardından, başını çevirip yolcuyu tepeden tırnağa inceledikten sonra ekledi: Tabii parasını ödemek koşuluyla.

Adam ceketinin cebinden deri bir kese çıkararak yanıtladı:

— Param var.

— Öyleyse emrinizdeyim.

Kesesini cebine koyan adam sırt çantasını kapının yanına bıraktıktan sonra, elindeki bastonuyla ateşin yanındaki

alçak tabureye oturdu. Digne dağlık bir bölgede olduğu için ekim akşamları serin olurdu.

Bu arada mutfakta gidip gelen hancı yolcuyu inceliyordu.

— Yemek ne zaman hazır olur? diye sordu adam.

— Birazdan, diye yanıtladı hancı.

Yolcu sırtı dönük bir halde ısınırken, saygıdeğer hancı cebinden bir kalem çıkarıp pencerenin kenarındaki masanın üzerinde duran eski bir gazeteden bir parça kopardı. Kenarına bir iki satır yazıp katladıktan sonra kâğıt parçasını yanında hem yamak hem de çırak olarak çalıştığı anlaşılan bir çocuğa uzattı. Kulağına bir şeyler söylendikten sonra, çocuk belediyeye doğru koşmaya başladı.

Olan bitenleri hiç fark etmeyen yolcu bir kez daha sordu:

— Yemek ne zaman hazır olacak?

— Birazdan, dedi hancı.

Hancı çocuğun geri getirdiği kağıdı cevap bekleyen birinin aceleciliğiyle açtı. Dikkatlice okuduktan sonra kafasını sallayıp bir an düşündü. Nihayet pek de huzur verici olmayan düşüncelere dalmış gibi görünen yolcuya yaklaştı.

— Mösyö, dedi, sizi misafir edemeyeceğim.

Adam taburesinde hafifçe doğruldu.

— Ama neden? Paranızı ödemeyeceğimden mi korkuyorsunuz? Peşin vermemi ister misiniz? Size söylediğim gibi param var.

— Sorun bu değil.

— Nedir?

— Paranız var...

— Evet.

— Ama benim odam yok.

Adam sakince karşılık verdi:

— Bana ahırda bir yer verin.

— Mümkün değil.

— Neden?

— Her yanı atla dolu.

— Tamam o zaman! diye ekledi adam, ambarın köşesinde bir tutam samanın üzerinde yatarım. Bunu yemekten sonra konuşuruz.

— Size yemek de veremem.

Yabancı bu ölçülü ama katı ifadeyi ciddiye alıp ayağa kalktı.

— Şu işe bakın! Ama ben açlıktan ölüyorum. Sabahtan beri hiç durmadan on iki fersah yol yürüdüm. Parasını ödeyeceğime göre yemek yemek istiyorum.

— Size verecek yemeğim yok, dedi hancı.

Adam ocaklara ve fırınlara döndü:

— Yemeğiniz yok! Peki ya bunlar?

— Onları ayırdım.

— Kime?

— Yük arabacılarına.

— Kaç kişiler?

— On iki.

— Burada yirmi kişiye yetecek yemek var.

— Hepsini sipariş edip parasını peşin ödediler.

Adam yeniden yerine oturup sesini yükseltmeden ekledi:

— Bir hana geldim, açım ve burada kalıyorum.

Bunun üzerine, hancı kulağına doğru eğilip adamın içini titreten bir vurguyla.

— Çekip gidin, dedi.

O sırada öne doğru eğilmiş olan yolcu bastonunun demir ucuyla ateşe biraz kor iteliyordu. Birden geri döndü ve yanıt vermek için ağzını açarken, bakışlarını kendisine sabitleyen hancı yine alçak sesle ekledi:

— Bakın, fazla söze gerek yok. İsminizi söylememi ister misiniz? Adınız Jean Valjean. Şimdi kim olduğunuzu söylememi ister misiniz? İçeri girdiğinizde, bir şeylerden şüphelenmiştim, belediyeye haber gönderdim, işte gelen yanıt. Okumayı biliyor musunuz?

Böyle konuşurken handan belediyeye, belediyeden hana gidip gelen kıvrılmış kâğıdı yabancıya uzattı. Adam kâğıda bir göz attı. Hancı kısa bir sessizlikten sonra devam etti: "Herkese kibar davranırım. Şimdi çekip gidin."

Başını öne eğen adam yere bıraktığı çantasını alıp dışarı çıktı.

Anacaddeye çıkıp, aşağılanmış ve kederli bir halde evlerin kenarında rastgele yürümeye başladı. Bir kez bile arkasına bakmadı. Arkasını dönseydi, etrafına hanın tüm konuklarının ve gelip geçenlerin toplandığı hancının *Croix-de-Colbas*'nın kapısının eşiğinde hararetle konuşarak parmağıyla kendisini işaret ettiğini, dinleyicilerin kuşku ve korku dolu bakışlarını görecek, kısa süre sonra buraya gelişinin şehirde olay yaratacağını tahmin edecekti.

Tüm bunları görmedi. Ezilmiş insanlar arkalarına bakmazlar. Kötü kaderin kendilerini izlediğini iyi bilirler.

Bir süre bu şekilde, tanımadığı sokaklara tesadüfen girerek, aniden kederlenenler gibi yorgunluğunu unutmuş bir halde yürümeye devam etti. Birden karnının iyice acıktığını hissetti. Gece yaklaşıyordu. Kendisine bir barınak bulup bulamayacağını anlamak için etrafına baktı. Güzel hanın kapısı kendisine kapanmıştı; daha mütevazı bir lokanta, daha viran bir barınak arıyordu.

Caddenin sonunda bir ışık gözüküyor, alacakaranlığın beyazlığında demir direğin ucuna asılmış bir çam dalı beliriyordu. Oraya doğru yürüdü.

Burası gerçekten de Chaffaut Caddesi'ndeki meyhaneydi.

Bir an duran yolcu camdan, masanın üzerindeki küçük bir lamba ve şöminedeki ateşle aydınlanan meyhanenin basık salonuna baktı. Birkaç kişi içki içiyor, meyhaneci ateşin önünde ısınıyordu. Ateş bir ocak çengeline asılmış tencereyi kaynatıyordu.

Aynı zamanda küçük bir han olan bu meyhaneye biri caddeye, diğeri gübre dolu küçük bir avluya açılan iki kapıdan giriliyordu.

Cadde tarafındaki kapıdan girmeye cesaret edemeyen yolcu avluya doğru yürüyüp bir kez daha durdu, ardından çekingen bir ifadeyle kolunu kaldırdığı kapıyı itti.

— Kimsiniz? diye sordu meyhaneci.

— Yemek yemek ve yatmak isteyen biri.

— Tamam. Burada yemek yenilir ve yatılır.

İçeri girdiğinde, içki içen adamların hepsi ona doğru döndüler. Salonun bir yanını lamba diğer yanını şöminenin ateşi aydınlatıyordu. Çantasını çıkarırken bir süre onu incelediler.

— İşte ateş. Yemek tencerede pişiyor. Dostum gelip biraz ısının.

Şöminenin yanına oturup yorgunluktan tükenmiş ayaklarını ateşe doğru uzattı; tencereden güzel bir koku yayılıyordu. Öne doğru eğdiği kasketinin altından, sadece, yüzünde sürekli olarak sıkıntı içinde yaşayanlara özgü yürek sızlatıcı ifadeye belli belirsiz bir rahatlamanın karıştığı görülebiliyordu.

Aslında yüzüne genellikle sert, kararlı ve hüzünlü bir ifade hâkimdi. Garip duygulanımları içeren bu yüz ifadesi önce mütevazı görünüyor, ardından sertleşmeye başlıyordu. Kaşlarının altındaki gözleri çalıların altındaki bir ateş gibi parlıyordu.

Bu arada, masadaki adamlardan biri, Chaffaut Caddesi'ndeki meyhaneye gelmeden önce atını Labarre'ın ahırına bırakmış olan bir balıkçıydı. O sabah, tesadüfen bu berbat kılıklı yabancıyla Bras d'Asse ile... (ismini unuttum. Sanırım Escoublon'du) arasında karşılaşmıştı. Oldukça yorgun görünen yabancı ondan kendisini atının terkisine almasını istemiş, balıkçının yanıtı ise atını mahmuzlamak olmuştu. Yarım saat önce, Jacquin Labarre'ın etrafını çevreleyen grubun içinde yer alan bu balıkçı, sabahki sevimsiz karşılaşmayı *Croix-de-Colbas*'nın önüne toplananlara anlatmıştı. Meyhaneciye oturduğu yerden, fark edilmeyen bir işaret yaptığında adam yanına geldi. Alçak sesle bir şeyler konuştuktan sonra meyhaneci düşüncelere daldı.

Şöminenin yanına gelen meyhaneci elini aniden adamın omzuna koyarak:

— Buradan gideceksin, dedi.

Yabancı ona dönüp yumuşak bir ses tonuyla:

— Ah! Biliyor musunuz?...

— Evet.

— Diğer handa beni kabul etmediler.

— Ve buradan da kovuluyorsun.

— Nereye gidebilirim ki?

— Başka bir yere.

Dışarı çıktığında, *Croix-de-Colbas*'dan beri onu izleyen ve kendisini beklermiş gibi görünen birkaç çocuk ona taş fırlattılar. Bir an öfkeyle geriledikten sonra onları bastonuyla tehdit etti; çocuklar bir kuş sürüsü gibi dağıldılar.

Cezaevinin önünden geçerken, kapıda bir çana bağlı duran demir zinciri çekti.

Kapının deliği açıldı.

— Mösyö, dedi şapkasını saygıyla çıkararak, kapıyı açıp bu gece burada kalmama izin verir misiniz?

Bir ses yanıt verdi:

— Cezaevi yolgeçen hanı değildir. Kendinizi tutuklattırın, o zaman kapı sizin için açılacak.

Delik kapandı.

Yolcu birçok bahçenin bulunduğu küçük bir sokağa girdi. Bazıları çitlerle çevrili değildi, bu da sokağa hoş bir görünüm veriyordu. Bu bahçelerin ve çitlerin arasında penceresi aydınlık, tek katlı küçük bir ev gördü. Meyhanede olduğu gibi camdan içeri baktı. Kireç badanalı bu büyük odada üzerinde basma renkli kumaştan bir yorgan bulunan bir yatak, köşede duran bir beşik, birkaç tahta sandalye ve duvara asılmış bir çifte vardı. Odanın ortasındaki masada sofra kurulmuştu. Bakır bir lamba beyaz sofra örtüsünü, gümüş gibi parlayan kalaydan ibriği, dumanı tüten kahverengi çorba kasesini aydınlatıyordu. Bu masaya kucağında küçük bir ço-

cuğu zıplatan, kırk yaşlarında neşeli ve temiz yüzlü bir adam oturmuştu. Yanında, bebeğini emziren gencecik bir kadın vardı. Baba gülüyor, çocuk gülüyor, anne gülümsüyordu.

Yabancı bu hoş ve iç rahatlatıcı sahne karşısında bir an düşlere daldı. Aklından neler geçiyordu? Bunu sadece kendisi söyleyebilirdi. Muhtemelen bu neşeli ailenin konuksever davranacağını ve öylesine mutlu yaşanan bu evde kendisine biraz merhamet edileceğini düşünüyordu.

Cama hafifçe vurdu.

Ses duyulmadı. Bir kez daha vurdu.

Kadının kocasına şunları söylediğini duydu:

— Sanırım cama vuruyorlar.

— Ben duymadım, dedi kocası.

Cama üçüncü kez vurdu.

Ayağa kalkan adam lambayı alıp kapıyı açtı.

Uzun boylu, yarı köylü yarı zanaatkâr bir adamdı. Üzerinde sol omzuna kadar yükselen ve ön cebinde bir çekicin, kırmızı bir mendilin, bir barut kabının bulunduğu bir önlük vardı. Başını geriye doğru atmıştı, yakası açılmış ve kıvrılmış gömleği sayesinde beyaz, çıplak, bir boğanınkini andıran boynu görünüyordu. Kaşları kalın, siyah favorileri genişti, gözleri yuvalarından fırlamış gibiydi, çenesi bir hayvanınkine benziyordu ve tüm bunların dışında yüzünde kendi evinde olmanın tasvir edilemez ifadesi vardı.

— Mösyö, dedi yolcu, beni bağışlayın. Parasını ödesem bana bir tas çorba ve bahçedeki hangarda uyumam için bir köşe verebilir misiniz? Söyleyin, parasını ödesem, mümkün mü?

— Kimsiniz? diye sordu ev sahibi.

— Puy-Moisson'dan geliyorum. Bütün gün yürüyerek on iki fersah yol kat ettim. Parasını ödesem, mümkün mü?

— Parasını ödeyen dürüst bir adama barınma imkânı sağlamayı reddetmezdim. Ama neden hana gitmiyorsunuz?

— Oda yokmuş.

— Ah bu mümkün değil! Bugün panayır ya da pazar yok. Labarre'a gittiniz mi?

— Evet.

— Eee?

Yolcu sıkıntıyla yanıt verdi:

— Bilmiyorum, beni kabul etmedi.

— Chaffaut Caddesi'ndeki yere gittiniz mi?

Yabancının sıkıntısı artıyordu; geveleyerek cevap verdi:

— O da beni kabul etmedi.

Yüzünü kuşkucu bir ifade kaplayan köylü yabancıyı tepeden tırnağa inceledi ve aniden titreyerek haykırdı:

— Yoksa siz?...

Yabancıya bir kez daha bakan köylü üç adım geri atıp duvardaki tüfeğini aldı.

Bu arada, *Yoksa siz?..* sözleri üzerine karısı ayağa fırlamış, iki çocuğunu kolları arasına alıp, hemen kocasının arkasına sığınmıştı, açık göğüsleri, korku dolu gözleriyle yabancıya bakıyor, alçak sesle mırıldanıyordu: *Tso-maraude.*[14]

Tüm bunlar anlatılamayacak kadar kısa bir zaman diliminde olup bitmişti. Yabancıya birkaç saniye boyunca tıpkı bir engerek yılanını incelermiş gibi bakan ev sahibi kapıya yeniden yaklaşı:

— Defol git! dedi.

— Merhamet, dedi yabancı, bir bardak su.

— Bir tüfek mermisi! dedi köylü.

Ardından kapıyı sertçe kapadıktan sonra iki kalın sürgü çekti. Az sonra, pencerenin kapanan kanatları üzerine yerleştirilen demir çubuğun gürültüsü duyuldu.

Hava kararmaya devam ediyor, Alplerin soğuk rüzgârı esiyordu. Batmakta olan günün solgun ışığı sayesinde caddenin kenarında, duvarları çimen topaklarıyla örülmüş gibi görünen derme çatma bir kulübeyi fark eden yabancı tahta çiti kararlı bir şekilde aşıp bahçeye girdi. Yaklaştığı kulübe-

14 Fransız Alpleri şivesiyle: *Hırsız kedi.* (V. Hugo) (ç.n.)

nin kapısının çok alçak, daracık bir girişi vardı ve yol bekçilerinin yol kenarına inşa ettikleri yapılara benziyordu. Buranın gerçekten de bir yol bekçisine ait olduğunu düşündü; soğuktan donuyor, açlıktan kıvranıyordu; açlığı kabullense de, burası en azından soğuğa karşı bir barınaktı. Bu tür barınaklarda genellikle gece kalınmazdı. Yüzükoyun yere uzanıp kulübenin içine doğru ilerledi. İçerisi sıcaktı ve bir saman yığını vardı. Çok yorulduğu için bir süre hiç kımıldamadan bu yatağın üzerine uzandı. Ardından, ağır gelen ve yastık olarak kullanabileceği sırt çantasının kayışlarından birini çözmeye koyuldu. O sırada, vahşi bir hırlama duyarak gözlerini kaldırdı. Karanlıkta, barınağın girişinde kocaman bir buldog başı belirdi.

Burası bir köpek kulübesiydi.

Yine de, kendisi de güçlü ve ürkütücüydü. Bastonunu silah, çantasını kalkan olarak kullanıp kulübeden çıktığında giysilerinin yırtıkları daha da büyümüştü.

Geriye adımlar atıp, köpeği uzak tutmak için bastonuna eskrim ustalarının parad olarak adlandırdıkları manevraları yaptırarak bahçeden çıktı.

Çiti güçlükle aşıp, caddenin ortasında yeniden yapayalnız, barınaksız, çatısız, sığınaksız, saman yatağından ve o sefil köpek kulübesinden bile kovulmuş bir halde kaldığını fark ettiğinde, kendini bir taşın üzerine bıraktı. Yoldan geçen birinin onun şöyle haykırdığını duyduğu söyleniyordu:

— Bir köpek kadar bile değerim yok!

Kısa süre sonra, ayağa kalkıp yürümeye başladı. Tarlalarda sığınacak bir ağaç, bir saman yığını bulmak umuduyla şehirden çıktı.

Bir süre başını öne eğerek yol aldı. Yerleşim merkezlerinden uzaklaştığını hissettiğinde, gözlerini kaldırıp etrafı inceledi. Bir tarladaydı, önünde kökünden biçilmiş samanlarla kaplı ve hasattan sonra usturaya vurulmuş bir baş gibi görünen o alçak tepeciklerden biri vardı.

Ufuk kapkaranlıktı; bunun nedeni sadece gecenin karanlığı değil, aynı zamanda tepeciğe yaslanmış gibi görünen ve yükselirken gökyüzünü kaplayan çok alçak bulutlardı. Yine de ay doğmak üzereydi ve bu bulutlar, alacakaranlığın başının tam üzerinde yarattığı hafif aydınlık sayesinde, göğün zirvesinde yeryüzüne solgun bir ışık yansıtan beyazımtırak bir kubbe oluşturuyorlardı.

Bu yüzden yerin gökten daha aydınlık olması iç karartıcı bir etki yaratıyordu ve tepeciğin cılız çeperleri karanlık ufukta silik ve belli belirsiz görünüyorlardı. Tüm bu bütünlük iğrenç, küçük, kasvetli ve sınırlıydı. Tarlada ve tepecikte yolcunun birkaç adım ötesinde titreşerek kıvrılan eğri büğrü bir ağaçtan başka bir şey yoktu. Bu adam hiç kuşkusuz, zihnin ve zekânın, insanı nesnelerin gizemli görünümlerine duyarlı kılan inceliklerinden yoksundu; yine de, bu gökyüzündeki, bu tepecikteki, bu ovadaki, bu ağaçtaki derin hüzün karşısında bir an hiç kımıldamadan hayallere daldıktan sonra hemen yolunu değiştirdi. Doğanın insana düşman gibi göründüğü anlar vardır.

Geri döndü. Digne'in kapıları kapanmıştı. Din savaşları sırasında kuşatma altında kalan Digne'in çevresi 1815'te hâlâ dört bir yanında yıkılmış kuleler bulunan eski surlarla çevriliydi. Yolcu gediklerin birinden geçip yeniden şehre girdi.

Saat akşamın sekizi olmalıydı. Caddeleri bilmediğinden rastgele yürümeye devam etti.

Bu şekilde önce valiliğe ardından papaz okuluna vardı. Katedral meydanından geçerken kiliseye yumruğunu salladı.

Bu meydanın köşesinde, Elba Adası'ndan getirilen ve Napoléon'un imparator ve imparatorluk muhafız birliği adına orduya bildirilmek üzere bizzat kendisinin yazdırdığı metnin ilk kez basıldığı bir matbaa vardı.

Yorgunluktan tükendiği ve hiç umudu kalmadığı için bu matbaanın yanındaki taş bankın üzerine yattı.

O sırada kiliseden çıkan yaşlı bir kadın karanlıkta taşın üzerine uzanmış adamı fark etti.

— Dostum orada ne yapıyorsunuz, diye sordu.

— Gördüğünüz gibi yatıyorum iyi yürekli hanımefendi, diye yanıt verdi öfkeyle.

Gerçekten de iyi yürekli hanımefendi nitelendirmesine layık olan bu kadın R. markiziydi.

— Bu bankın üzerinde mi?

— On dokuz yıl boyunca, tahta bir şiltem vardı, dedi adam, şimdi de taştan bir şilteyle yetiniyorum.

— Asker miydiniz?

— Evet iyi yürekli hanımefendi, askerdim.

— Neden hana gitmiyorsunuz?

— Çünkü param yok.

— Ne yazık, dedi R. markizi, benim de yanımda sadece dört santim var.

— Siz yine de verin.

Adamın dört santimi alması üzerine R. markizi devam etti:

— Bu parayla bir handa kalamazsınız. Yine de bir deneseydiniz? Geceyi bu şekilde geçirmeniz mümkün değil. Kuşkusuz açsınız ve soğuktan donmuş bir haldesiniz. Merhamet edip size bir barınak bulabilirlerdi.

— Tüm kapıları çaldım.

— Eee?

— Herkes beni kovdu.

"İyi yürekli hanımefendi" adamın koluna dokunup ona meydanın öbür yanındaki piskoposluğun yanındaki basık tavanlı küçük evi gösterdi.

— Tüm kapıları çaldınız mı? diye sordu.

— Evet.

— Şu kapıyı da mı?

— Hayır.

— Gidip o kapıyı çalın.

II

Bilgeliğe Öğütlenen Tedbirlilik

O akşam saygıdeğer Digne piskoposu kentteki gezintisinden sonra, erken saatte odasına çekilmişti. Ne yazık ki henüz tamamlayamadığı *Ödevler* konusunda yoğun bir şekilde çalışıyor, bu ciddi konu üzerine din adamlarının ve filozofların neler söylediklerini özenle gözden geçiriyordu. İki bölüme ayrılmış kitabının ilk bölümü herkesin ödevlerini, ikincisi ise ait olduğu sınıfa göre her bireyin ödevlerini ele alıyordu. Herkesin ödevleri önemliydi ve dört taneydi. Aziz Matta onları dörde ayırmıştı: Tanrı'ya karşı ödevler (*Matta*, VI), kişinin kendisine karşı ödevleri (*Matta*, V, 29, 30), insanlara karşı ödevler (*Matta*, VII, 12), doğadaki canlılara karşı ödevler (*Matta*, VI, 20, 25). Piskopos diğer ödevleri başka kaynaklardan bulmuştu, hükümdarların ve uyrukların ödevleri *Romalılara Mektup*'ta, yöneticilerin, evli kadınların, annelerin ve delikanlıların ödevleri *Aziz Petrus*'un mektubunda, kocaların, babaların, çocukların ve hizmetkârların ödevleri *Efeslilere Mektup*'ta, müminlerin ödevleri *İbranilere Mektup*'ta, bakirelerin ödevleri *Korintlilere Mektup*'ta yer alıyordu. Tüm bu alıntılardan uyumlu bir bütün oluşturup insanlara sunmak istiyordu.

Madam Magloire, saat sekizde her akşam olduğu gibi yatağın kenarındaki dolaptan gümüş sofra takımlarını almaya geldiğinde, o hâlâ çalışıyor, dizlerinin üzerine biçimsiz bir şekilde yerleştirdiği kalın kitaptan küçük kâğıtlara not almaya devam ediyordu. Bir süre sonra, sofranın hazır olduğunu ve belki de kız kardeşinin kendisini beklediğini düşünerek kitabı kapadı, masadan kalkıp yemek salonuna geçti.

Boyu eninden fazla olan şömineli yemek salonunun kapısı (daha önce de söylediğimiz gibi) caddeye, penceresi bahçeye bakıyordu.

Gerçekten de, Madam Magloire sofranın son hazırlıklarını tamamlıyordu.

Servis yaparken bir yandan da Matmazel Baptistine ile sohbet ediyordu. Güzel bir ateşin yandığı şöminenin yanındaki masada bir lamba vardı.

İkisi de altmışını geçmiş bu iki kadını kafanızda kolayca canlandırabilirsiniz: Madam Magloire kısa boylu, toplu, hareketli; Matmazel Baptistine uysal, zayıf, narin, ağabeyinden biraz uzundu ve üzerinde 1806'nın moda rengi olan kızıl kahverengi bir elbise vardı, bunu Paris'ten almıştı ve onu hâlâ giyiyordu. Bir sayfada güçlükle anlatılacak bir düşünceyi tek bir sözcükle ifade etme meziyetine sahip olan halk dilini kullanacak olursak Madam Magloire'da bir *köylü*, Matmazel Baptistine'de bir *hanımefendi* havası vardı. Madam Magloire'ın başında fitilli bir başlık, boynunda da evdeki tek kadın mücevherini temsil eden altın bir haç, üzerinde bembeyaz bir atkının tamamladığı kısa ve geniş kollu, abadan bir elbise, belinden yeşil bir kuşakla bağlanmış, ön cebinin askıları omuzlarına toplu iğnelerle bağlanmış yeşil kırmızı ekose bir önlük, ayaklarında hiç de zarif olmayan ayakkabılar ve Marsilyalı kadınlarınki gibi sarı çoraplar vardı. Matmazel Baptistine'in 1806 kalıplarına göre dikilmiş kollarında apoletler bulunan kopçalı ve düğmeli elbisesi kısa ve dardı. Kırlaşmış saçlarını *çocuksu* bir şekilde kıvırcık bir peruğun altında gizliyordu. Madam Magloire zeki, hareketli ve iyi yürekli bir kadındı; dudak kenarlarının aynı hizada olmaması, üst dudağının alt dudağından daha kalın olması yüzüne sert ve buyurgan bir ifadenin hâkim olmasını sağlıyordu. Monsenyör sustuğunda, onunla saygının ve rahatlığın birbirine karıştığı kararlı bir tarzda konuşuyordu, ama monsenyör konuştuğunda daha önce de belirttiğimiz gibi, matmazel gibi edilgen bir şekilde itaat ediyordu. Ağzını pek açmayan Matmazel Baptistine itaat etmek ve ağabeyinin hoşuna gidecek şekilde davranmakla yetiniyordu. Genç-

liğinde bile güzel değildi; iri mavi gözleri patlak, uzun burnu kemerliydi; tüm yüzünden tüm benliğinden ilk başta da söylediğimiz gibi tasvir edilemez bir iyilik yayılıyordu. Her zaman iyi yürekli davranırdı ama inanç, merhamet, umut gibi ruhu hafifçe ısıtan üç erdem onu zamanla ermişlik seviyesine yükseltmişti. Dünyaya bir dişi koyun olarak gelmiş, din onu bir meleğe dönüştürmüştü. Zavallı azize kız! Kaybolan tatlı anılar!

Matmazel Baptistine o akşam piskoposlukta gelişen olayları, yaşayanların en ufak ayrıntılarını bile hâlâ hatırlayacakları sıklıkta anlatmıştı.

Piskopos salona girdiğinde, Madam Magloire hararetli bir şekilde konuşuyor, matmazelin hiç yabancı olmadığı, piskoposun da artık alıştığı bir konudan, giriş kapısının kilidinden söz ediyordu.

Anlaşıldığına göre, Madam Magloire akşam yemeği için alışverişe çıktığında bazı söylentilere tanık olmuştu. Berbat kılıklı bir serserinin, görüntüsüyle kuşku uyandıran bir berduşun şehirde gezindiği, bu gece evlerine geç dönmeyi düşünenlerin başlarına kötü şeyler gelebileceği, vali ve belediye başkanının arası açık olduğu için olay çıkmasına göz yumulması nedeniyle polisin görevini tam anlamıyla yerine getiremediği, bu yüzden sağduyulu insanların polisin görevini üstlenip kendilerini korumaları, kapılarını özenle *kilitleyip, sürgülemeleri* gerektiği söyleniyordu.

Madam Magloire bu son sözleri üzerlerine basarak söylese de, soğuk odasından gelen piskopos şöminenin önüne oturmuş ısınıyor, başka bir şey düşünüyordu. Madam Magloire bir işe yaramadığını anladığı sözlerini tekrarladı. Bunun üzerine, Madam Magloire'ı ağabeyini kızdırmadan memnun etmek isteyen Matmazel Baptistine çekingen bir ifadeyle şu sözleri söyleme cesaretini gösterdi:

— Ağabeyim, Madam Magloire'ın söylediklerini duyuyor musunuz?

— Bir şeyler söylediğini duydum, diye karşılık verdi piskopos. Ardından iskemlesini yana çevirip, iki elini dizlerinin üzerine koyduktan sonra ateşin aşağıdan aydınlattığı o içtenlikli, kolayca neşelenen yüzünü yaşlı hizmetkâra çevirdi:

— Söyleyin bakalım. Ne var? Ne var? Demek büyük bir tehlikeyle karşı karşıyayız?

Bunun üzerine, Madam Magloire farkına varmadan biraz abartarak her şeyi yeni baştan anlattı. Bir çingene, bir serseri, tehlikeli bir dilenci şu anda şehirdeymiş, Jacquin Labarre onu hanından kovmuş, Şehre Gassendi Bulvarı'ndan girmiş ve hava kararırken sokakları kolaçan ediyormuş, sırtında çantası ve elinde ipi olan korkunç suratlı bir adammış.

— Gerçekten mi? dedi piskopos.

Kendisine bu soruyu yöneltmesi üzerine cesaretlenen Madam Magloire piskoposun söylediklerini dikkate almasının uzak bir ihtimal olmadığını düşünerek zafer kazanmış bir edayla devam etti:

— Evet monsenyör, söylediğim gibi. Bu gece bu şehirde bir felaket yaşanacak. Herkes böyle söylüyor. Ayrıca polis onu yakalayacak durumda değil (gereksiz bir tekrar). Dağlık bir bölgede yaşıyoruz ve geceleri caddelerde sokak lambaları yanmıyor! Her yer kapkaranlık! Ben böyle düşünüyorum monsenyör, matmazel de benim gibi düşünüyor...

— Ben, diye araya girdi Matmazel Baptistine, hiçbir şey düşünmüyorum. Ağabeyim ne yaparsa haklıdır.

Madam Magloire bu tepkiyi duymamış gibi devam etti:

— Bu evin hiç de güvenli olmadığını düşünüyoruz, monsenyör izin verirse anahtarcı Paulin Musebois'ya gidip kapının eski sürgülerini takmasını söyleyeceğim, bir dakikalık iş; sadece bu geceliğine olsa da, sürgü takmamız gerek çünkü dışarıdan açılan bir kapıdan ve kapısı herkese açık olan bir evden daha ürkütücü bir şey olamaz. Ayrıca monsenyör

gece yarısı bile olsa her gelene girin deme alışkanlığına sahip, aman Tanrım, izin istemeye bile gerek yok...

O sırada kapıya sertçe vuruldu.

— Girin, dedi piskopos.

III

Gözü Kapalı İtaatin Kahramanlığı

Kapı açıldı.

Sanki biri kararlı bir şekilde ve büyük bir güçle itiyormuş gibi hızla, ardına kadar açıldı.

İçeri bir adam girdi.

Daha önceden tanıdığımız bu adam az önce bir barınak aramak için sokaklarda dolaşan yolcuydu.

İçeri girip, bir adım attıktan sonra, arkasındaki kapıyı açık bırakarak durdu. Omzunda çantası, elinde bastonu, gözlerinde sert, yürekli, yorgun, haşin bir ifade vardı. Şöminenin ışığında iğrenç, kasvetli görünüyordu.

Kendinde çığlık atacak gücü bile bulamayan Madam Magloire'ın ağzı titremesi yüzünden kapanmıyordu.

Başını kapıya doğru çeviren Matmazel Baptistine içeri giren adamı fark edince biraz korkarak hafifçe doğruldu, ardından kafasını yavaş yavaş şömineye doğru çevirip ağabeyine baktığında, yüzünü derin bir dinginlik kapladı.

Piskopos sakin bakışlarını adama sabitlemişti.

Yolcuya ne istediğini sormak için ağzını açtığında, adam iki elini bastonunun üzerine dayayıp bakışlarını sırasıyla ihtiyara ve kadınlara yönelttikten sonra, piskoposun konuşmasını beklemeden yüksek sesle kendini tanıttı:

— İşte. Adım Jean Valjean. Kürek mahkûmuyum. On dokuz senemi zindanda geçirdim. Dört gün önce serbest bırakıldım ve Toulon'dan Pontarlier'ye gitmek için dört gün-

dür yürüyorum. Bugün on iki fersah yol kat ettim. Akşam şehre geldiğimde bir hana girdim. Belediye başkanlığına göstermem gereken sarı kimliğim yüzünden beni geri çevirdiler. Başka bir hana gittim. Bana "Defol git!" dediler. Her yolu denedim. Kimse beni kabul etmedi. Cezaevine gittim, kapıcı beni içeri almadı. Bir köpek kulübesine girdim. Köpek beni ısırıp sanki bir insanmış gibi kovdu. Âdeta kim olduğumu biliyordu. Açık havada yatmak için tarlalara gittim. Gökyüzünde yıldız yoktu. Yağmur yağacağını ve bunu engelleyecek yüce bir Tanrı'nın var olmadığını düşünerek bir kapı eşiği bulmak üzere şehre döndüm. Orada, meydanda, bir taşın üzerinde yatıyordum, iyi yürekli bir hanımefendi bana evinizi gösterip kapınızı çalmamı söyledi. Ben de kapınızı çaldım. Burası neresi? Han mı? Param var. On dokuz yıllık kürek mahkûmluğum boyunca yüz dokuz frank on beş santim kazandım. Öderim. Ne olacak ki? Param var. Çok yoruldum, on iki fersah yol yürüdüm, çok açım. Burada kalmama izin verir misiniz?

— Madam Magloire, dedi piskopos, sofraya bir tabak daha koyun.

Adam üç adım atıp masanın üzerindeki lambaya yaklaştı.

— Vay canına, diye devam etti, olan biteni anlamamış gibi görünerek, bu mümkün değil. Duymadınız mı? Ben bir kürek mahkûmuyum. Ağır hapis cezası aldım. Cebinden katlanmış büyük bir sarı kâğıt çıkardı. İşte kimliğim. Gördüğünüz gibi, sarı. Gittiğim her yerden kovulmamı sağlıyor. Okumak ister misiniz? Okumayı zindanda öğrendim. Orada gitmek isteyenler için bir okul var. Bakın üzerinde ne yazıyor: Jean Valjean, serbest bırakılmış kürek mahkûmu, doğum yeri... Bu sizin için önemli değil, on dokuz yıl zindanda kalmış. Beş yıl hırsızlıktan, on dört yıl dört kez kaçmayı denediği için. Bu şahıs çok tehlikelidir. İşte hepsi bu. Herkes beni kapı dışarı etti. Siz beni kabul ediyor musunuz? Burası han mı? Bana yiyecek bir şeyler ve yatacak bir yer verir misiniz? Ahırınız var mı?

— Madam Magloire, dedi piskopos, yüklükteki yatağa temiz çarşaf koyun.

Daha önce iki kadının ne kadar itaatkâr olduklarını belirtmiştik.

Madam Magloire talimatı yerine getirmek için salondan çıktı.

Piskopos adama döndü.

— Mösyö, oturun ve ısının. Birazdan yemek yiyeceğiz ve siz yemek yerken yatağınız hazırlanacak.

O anda, adam durumu iyice anladı. Yüzünün karamsar ve sert ifadesinin yerini olağanüstü bir değişimle şaşkınlık, kuşku, sevinç kapladı. Aklını kaybetmiş biri gibi gevelemeye başladı:

— Nasıl? Bu gerçek mi? Beni kabul ediyor musunuz? Beni, bir kürek mahkûmunu kovmuyor musunuz? Senli benli konuşmadan bana *mösyö* diye hitap ediyorsunuz! Bana hep "Defol git köpek!" dediler. Beni kovacağınızı sanıyordum. Bu yüzden hemen kim olduğumu söyledim. Ah! Beni buraya gönderen o iyi yürekli kadın! Yemek yiyeceğim! Bir yatak, çarşaflar! Herkes gibi! Bir yatak! On dokuz yıldır bir yatakta uyumadım! Gitmemi istemiyorsunuz. Siz saygıdeğer insanlarsınız. Zaten param var. Karşılığını ödeyeceğim. Bağışlayın sayın hancı, isminiz nedir? Ne kadar isterseniz ödeyeceğim. Siz yürekli bir adamsınız. Hancısınız, öyle değil mi?

— Ben burada yaşayan bir rahibim, dedi piskopos.

— Bir rahip! Ah! Yürekli bir rahip! Yani benden para istemiyor musunuz rahip? Öyle mi? O büyük kilisenin rahibi? Şu işe bakın! Bu doğru, ne aptalım! Takkenizi fark etmemişim.

Konuşurken çantasını ve bastonunu bir kenara koymuş, kimliğini cebine yerleştirdikten sonra oturmuştu. Matmazel Baptistine onu şefkatle izliyordu.

— Siz insansınız sayın rahip, kimseyi aşağılamıyorsunuz. İyi bir rahip olmak ne güzel. Demek para ödememe gerek yok?

— Hayır, dedi piskopos, paranız sizde kalsın. Ne kadar paranız var? Yüz dokuz frank mı demiştiniz?

— Ve on beş santim, diye ekledi adam.

— Yüz dokuz frank on beş santim. Bu parayı ne kadar zamanda kazandınız?

— On dokuz yılda.

— On dokuz yılda!

Piskopos derin derin iç çekti.

Adam devam etti:

— Paramın neredeyse tamamı bende. Dört günden beri, sadece Grasse'da arabaların yüklerini boşaltarak kazandığım yirmi beş santimi harcadım. Rahip olduğunuza göre, size zindanda da bir rahibimiz olduğunu söyleyeceğim. Bir gün bir piskopos görmüştüm. Ona monsenyör diye hitap ediyorlardı. Marsilya'daki Majore'un piskoposuydu. Rahiplerin üstüydü. Bilirsiniz, bağışlayın, yanlış söyledim, ama bu konular bana o kadar yabancı ki! Siz bizleri anlarsınız! Zindanın ortasında bir sunağın üzerinde ayin düzenledi, başının üzerinde altından sivri bir şey vardı. Öğlen ışığında parlıyordu. Biz üç yanda sıraya girmiştik, karşımızda fitilleri ateşlenmeye hazır toplar vardı. Onu iyi göremiyorduk. Çok uzakta olduğu için onu duyamıyorduk. İşte piskopos budur.

O konuşurken piskopos ardına kadar açık duran kapıyı kapamaya gitmişti.

Geri gelen Madam Magloire masaya bir tabak koydu.

— Madam Magloire, dedi piskopos, o tabağı ateşe en yakın yere koyun. Ve konuğuna dönerek ekledi: Alplerde gece rüzgârı sert olur. Üşüdünüz mü, mösyö?

O yumuşacık ciddi sesi ve içtenliğiyle her *mösyö* deyişinde adamın yüzü aydınlanıyordu. Bir kürek mahkûmuna *mösyö* demek, Méduse[15] kazazedesine bir bardak su vermek anlamına geliyordu. Aşağılanma saygıya susamıştır.

---

15 1816'da, Moritanya açıklarında batan Méduse fırkateynınden sağ kurtulanlar bir sandalda on beş gün boyunca aç susuz kalmışlardı. (ç.n.)

— Şu işe bakın, diye ekledi piskopos, pek de iyi aydınlatmayan bir lamba.

Piskoposun ne demek istediğini anlayan Madam Magloire monsenyörün yatak odasındaki şöminenin üzerinde duran iki gümüş şamdanı yakıp masanın üzerine bıraktı.

— Sayın rahip, dedi adam, iyi yürekli bir insansınız, beni aşağılamayıp evinize kabul ediyorsunuz. Mumlarınızı benim için yakıyorsunuz. Yine de, sizden nereden geldiğimi ve bahtsız bir adam olduğumu saklamadım.

Yanına oturan piskopos ona hafifçe dokundu:

— Bana kim olduğunuzu söylemeyebilirdiniz. Burası benim değil İsa'nın evi. Bu kapı içeri girene adını değil bir derdi olup olmadığını sorar. Yorgunsunuz, aç ve susuzsunuz; hoş geldiniz. Bana teşekkür etmeyin ve sizi evime kabul ettiğimi söylemeyin. Burada sadece bir barınağa ihtiyacı olanlar kendi evinde sayılır. Size bu evin benden çok size ait olduğunu söylüyorum. Buradaki her şey size ait. İsminizi bilmeme ne gerek var? Zaten siz söylemeden önce de benim için bir isminiz vardı.

Adam şaşkın gözlerini fal taşı gibi açtı:

— Gerçekten mi? İsmimi biliyor muydunuz?

— Evet kardeşim, diye yanıtladı piskopos.

— Bakın sayın rahip! diye haykırdı adam, buraya geldiğimde çok açtım, ama o kadar iyi yüreklisiniz ki, nasıl oldu bilmiyorum, açlığımı unuttum.

Piskopos bakışlarını ona yöneltti:

— Çok acı çektiniz mi?

— Ah! Kırmızı mahkûm kazağı, ayakta pranga, üzerinde uyumak için bir tahta, sıcak, soğuk, iş, kürek mahkûmluğu, bir tek söz için katıksız hücre hapsi, yatakta hasta yatarken bile zincire vurulma. Köpekler, köpekler daha mutludur! On dokuz yıl! Kırk altı yaşındayım. İşte elimde sarı bir kimlik var.

— Evet, dedi piskopos, kasvetli bir yerden çıkmışsınız. Dinleyin. Tanrı, gözleri yaşlarla kaplı bir günahkârın pişmanlığını, yüz dürüst insanın beyaz elbisesine tercih eder. O kederli mekândan insanlara kin ve öfke duyarak çıkarsanız, acınacak hale düşersiniz; oradan iyi, temiz, barışçıl düşüncelerle çıkarsanız hepimizden daha değerli olursunuz.

Bu arada, Madam Magloire akşam yemeğini masaya getirmişti; mönüde sudan, zeytinyağından, tuz ve ekmekten, biraz domuz yağından, bir parça koyun etinden, incirden yapılmış bir çorba, taze peynir ve kalın bir çavdar ekmeği vardı. Madam Magloire, piskoposun her zamanki yemeğine eski bir Mauves şarabı eklemişti.

Piskoposun yüzünü birden misafirperver kişilere özgü o neşeli ifade kapladı:

— Masaya! dedi bir yabancı evinde yemeğe kaldığında her zaman yaptığı gibi heyecanla. Adamı sağına oturttu. Son derece sakin ve doğal görünen Matmazel Baptistine soluna oturdu.

Piskopos yemek duasını okuduktan sonra, her zamanki gibi çorbayı kendi eliyle dağıttı. Adam kendinden geçercesine yemeye başladı.

Piskopos aniden:

— Sanırım bu masada bir şeyler eksik, dedi.

Gerçekten de, Madam Magloire sadece gerekli olan üç gümüş çatal bıçak takımını getirmişti. Oysa, evde piskoposun davetlisi varsa örtünün üzerine altı çatal bıçak takımı getirmek âdettendi, masum bir gösteriş merakı. Bu zarif gösteriş merakı, hoş ve ciddi kuralları olan bu evde yoksulluğu saygınlığa yükselten sevimli bir çocukluk belirtisiydi.

Demek istenileni anlayan Madam Magloire tek bir söz etmeden çıktı ve bir süre sonra piskoposun istediği üç çatal bıçak takımı sofradaki üç kişinin önüne simetrik bir şekilde yerleştirilmiş bir halde parıldıyordu.

IV

Pontarlier Peynirhaneleri Hakkında Ayrıntılar

Şimdi, masada olup bitenler hakkında bir fikir verebilmek için Matmazel Baptistine'in Madam Boischevron'a mahkûm ile piskoposun konuşmalarını naif bir titizlikle anlattığı mektubunu aktaracağız:

...Bu adam hiç kimseye aldırmadan büyük bir açgözlülükle yemeğini yiyordu. Yine de, yemekten sonra:

— Ulu Tanrı'nın sayın rahibi, tüm bunlar benim için mükemmel ikramlar, ama kendileriyle yemek yememe izin vermeyen yük arabacılarının sofralarının sizinkinden daha zengin olduğunu söylemem gerekir.

Aramızda kalsın ama bu sözler karşısında biraz sarsıldım.

Ağabeyim yanıtladı:

— Onlar benden daha fazla yoruluyorlar.

— Hayır, diye ekledi adam, onların daha fazla parası var. Gördüğüm kadarıyla siz yoksulsunuz. Belki de rahip bile değilsiniz. Gerçekten rahip misiniz? Ah! Ulu Tanrı adil olsaydı, sizin rahip olmanız gerekirdi.

— Ulu Tanrı adilden de üstündür.

Ardından ekledi:

— Mösyö Jean Valjean, Pontarlier'ye mi gidiyorsunuz?

— Yolum oradan geçiyor.

Sanırım buna benzer bir şey söyledi. Ardından devam etti.

— Sabah gün doğar doğmaz yola çıkmalıyım. Yolculuk zorlu geçiyor. Geceler soğuk, gündüzler sıcak oluyor.

— Güzel bir yere gidiyorsunuz, dedi ağabeyim. Devrim sırasında, ailem mahvolduğunda önce Franche-Comté'ye sığınmıştım, orada bir süre kol gücüyle çalışarak yaşadım. İyi niyetliydim. Uğraşacak bir şeyler buldum. Kendime bir iş seçmem gerekiyordu. Orada, kâğıthaneler, tabakhaneler, damıtım evleri, yağ, saat, çelik, bakır ve en önemli dört tanesi Lods'da, Châtillon'da, Audincourt'da ve Beure'de bulunan demir fabrikaları vardı...

Yanılmıyorsam, ağabeyimin saydığı isimler bunlardı, ardından lafını yarıda keserek bana döndü:

— Sevgili kız kardeşim, o bölgede akrabamız yok mu?

Cevap verdim:

— Aralarında eski rejim zamanında, Pontarlier kapılarının güvenliğinden sorumlu yüzbaşı Lucenet'nin de bulunduğu bazı akrabalarımız var.

— Evet, dedi ağabeyim, ama 93'te hiç akrabamız yoktu, orada kimsemiz kalmamıştı. Orada çalıştım. Mösyö Jean Valjean gittiğiniz Pontarlier'nin sakinlerinin geçmişi çok eskilere dayanan bir sanayileri vardır. Peynirhanelerini yemişlik olarak adlandırırlar.

Bunun üzerine ağabeyim adam yemek yerken ona Pontarlier'nin yemişliklerini en ince ayrıntılarına kadar anlattı. Bu yemişliklerin iki türü vardır: zenginlere ait olan ve her yaz üç dört ton peynir üreten kırk elli ineğin bulunduğu *büyük ambarlar* ve dağ köylerinde ineklerini ortak kullanıp ürünü paylaşan yoksullara ait olan yemişlik *kooperatifleri.* Bunlar *grurin* adını verdikleri bir peynirci çalıştırırlar, grurin ortakların sütünü üç kez alır ve miktarları bir çubukla ölçüp deftere kaydeder; peynirhanelerde iş nisan sonuna doğru başlar, peynirciler haziran ortasında ineklerini dağa götürürler.

Adam yedikçe canlanıyordu. Ağabeyim ona kendisi pahalı olduğu için içmediği o nefis Mauves şarabını içiriyor, adama sizin de bildiğiniz doğal neşesiyle tüm bu detayları anlatıyor, arada bir bana da nazik göndermelerde bulunuyordu. Bu peynircilik konusu üzerinde sıklıkla duruyor, âdeta adama doğrudan ya da sert bir ifadeyle peynirhanelerde çalışmanın kendisi için yararlı olacağını söylemekten kaçınıyor, bunu kendisinin anlamasını bekliyordu. Bir şey dikkatimi çekti. Bu adam size söylediğim gibi biriydi. Ağabeyim, ilk geldiğinde İsa'dan bahsetmesinin dışında, yemek hatta gece boyunca bu adama kim olduğunu hatırlatacak ya da kendisinin de kim olduğunu öğretecek tek bir söz bile etmedi. Görünüşe göre, bir piskoposun bir kürek mahkûmunu etkilemek için biraz vaaz vermesi için uygun bir fırsattı. Belki de bir başkası, bu bahtsız elinin altındayken, bedenini beslerken ruhunu da beslemeyi, araya bazı ahlaki öğütler ve sitemler katmayı ya da gelecekte daha dürüst davranması için onu yüreklendirmeyi düşünebilirdi. Ağabeyim ona ne nerede doğduğunu ne de geçmişini sordu. Çünkü geçmişinde işlediği suçlarda kendisinin de payı olduğuna inanıyor, ona geçmişini anımsatacak tek bir söz bile etmekten kaçınırmış gibi görünüyordu. Öyle ki bir ara Pontarlier dağlıları için *Gökyüzüne yakın oldukları için huzurlu bir işleri var, masum oldukları için mutlular,* derken ağzından kaçan bu sözlerin adamı inciteceğinden korkarak lafını yarıda kesti. Biraz düşündükten sonra sanırım ağabeyimin yüreğinden geçenleri anladım. Kuşkusuz, Jean Valjean adlı bu adamın çok yakın bir zamana kadar eziyet çektiğini, en iyisinin onu zihnini

dağıtmak, kısa süre için de olsa, onun kendisini herkes gibi normal bir insan olarak görmesini sağlamak olduğunu düşünüyordu. Gerçekten de, merhamet bundan daha iyi ifade edilebilir mi? Sayın hanımefendi, vaazlardan, ahlaki öğütlerden ve imalardan uzak duran bu hassasiyet kutsi bir eğilimi barındırmıyor mu? Bir adam acı çekiyorsa, en büyük merhamet onun yarasına dokunmamak değil mi? Sanırım ağabeyimin aklından geçenler bunlardı. Her halükârda, böyle düşündüyse de bunu adama, hatta bana bile fark ettirmemeye çalıştığını söyleyebilirim. Bütün tavırları her zamankinden farksızdı ve Jean Valjean ile yemek yerken âdeta Gédéon le Prévost ya da bir rahiple sofraya oturmuş gibi davrandı.

Yemeğin sonunda incirlerimizi yerken, kapı çalındı. Gelen kucağındaki küçük çocuğunu taşıyan Gerbaud Ana'ydı. Ağabeyim çocuğu alnından öptükten sonra, benden Gerbaud Ana'ya verilmek üzere bir frank istedi. Bu arada, adam hiçbir şeye aldırmıyor, hiç konuşmuyor, oldukça yorgun görünüyordu. Yaşlı yoksul Gerbaud gittikten sonra, ağabeyim şükran duasını okudu, ardından adama dönerek, "Uyumaya ihtiyacınız olmalı," dedi. Madam Magloire masayı hızla topladığında, yolcunun yatağına geçmesi için bizim yemek salonundan ayrılmamız gerektiğini anladım ve ikimiz de odalarımıza çıktık. Bu arada, Madam Magloire'ı adamın yatağına odamdaki Fôret-Noire karacasının derisinden yapılmış bir örtüyü sermesi için gönderdim. Geceler buz gibi, bu örtü insanı sıcak tutar. Ne yazık ki örtü eskidi, tüylerinin çoğu döküldü. Ağabeyim onu Almanya'da, Tuna yakınlarındaki Tuttlingen'deyken, yemek yerken kullandığım fildişi saplı bıçakla birlikte almıştı.

Madam Magloire'ın kısa süre sonra geri dönmesi üzerine, çamaşır asılan salonda Tanrı'ya dua ettik ve hiç konuşmadan odalarımıza çekildik.

V

Sükûnet

Monsenyör Bienvenu kız kardeşine iyi geceler diledikten sonra masanın üzerindeki şamdanlardan birini aldı, diğerini de konuğuna verdi:

— Mösyö, sizi odanıza götüreceğim.

Adam onu izledi.

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, yüklüğün bulunduğu dua odasına girip çıkmak için piskoposun yatak odasından geçmek gerekiyordu.

Bu odadan geçtikleri sırada Madam Magloire her gece yatmadan önce yaptığı gibi son görevini yerine getiriyor, gümüş takımlarını yatağın başucundaki dolaba yerleştiriyordu.

Piskopos konuğunu üzerine beyaz ve tertemiz bir çarşafın serildiği yatağın bulunduğu yüklüğe yerleştirdi. Adam şamdanı küçük bir masanın üzerine bıraktı.

— Haydi, dedi piskopos. İyi geceler. Yarın sabah yola çıkmadan önce, ineklerimizin sütünden bir bardak içersiniz sıcak sıcak.

— Teşekkürler sayın rahip, dedi adam.

Bu saygı dolu sözleri söylemesinin hemen ardından, aniden ve düşünmeden, iki ermiş kız orada olsalardı, korkudan donakalacakları garip bir hareket yaptı. Şimdi bile o anda aklından geçenleri tahmin etmemiz çok zor. Bir uyarıda bulunmak ya da tehdit savurmak mı istiyordu? İçgüdüsel ve kendisinin bile anlayamadığı bir itkinin etkisi altında mıydı? Aniden yaşlı adama dönüp, kollarını kavuşturdu ve vahşi bakışlarını ona sabitleyerek boğuk bir sesle haykırdı:

— Demek öyle! Beni evinize alıp hemen yanı başınızda yatırıyorsunuz!

Lafını yarıda kesti, ardından canice bir gülümsemeyle ekledi:

— İyi düşündünüz mü? Benim bir katil olmadığımı nereden biliyorsunuz?

— Bunu Tanrı bilir, diye karşılık verdi piskopos.

Ardından, dudaklarını dua eden ya da kendi kendiyle konuşan biri gibi oynatıp sağ elinin iki parmağını ciddi bir ifadeyle kaldırarak öne doğru eğilmeyen adamı kutsadı ve başını çevirmeden, arkasına bakmadan odasına döndü.

Yüklük kullanıldığında, ince şayaktan büyük bir perde sunağı gizlerdi. Piskopos bu perdenin önünden geçerken diz çöküp kısa bir dua okudu.

Bir an sonra bahçesindeydi, yürüyor, düşlere dalıyordu; Tanrı'nın geceleri uyuyamayanlara gösterdiği büyük gizemli görüntülerin tamamını ruhuyla ve düşüncesiyle seyre dalıyordu.

Adama gelince, çok yorgun olduğundan beyaz çarşafları bile fark edememiş, mumu kürek mahkûmlarına özgü bir tarzla burun deliklerinden çıkan havayla söndürdükten sonra kendini giysileriyle yatağa bırakmış, hemen derin bir uykuya dalmıştı. Saatler gece yarısını çaldığında piskopos bahçeden eve girdi.

Birkaç dakika sonra, küçük evde herkes uyuyordu.

VI

Jean Valjean

Gecenin ilerleyen saatlerinde, Jean Valjean uyandı.

Jean Valjean, Brie'nin köylerinde yaşayan yoksul bir köylü ailesindendi. Çocukluğunda okuma yazma öğrenmemişti. Yetişkinlik çağına geldiğinde, Favorelles'de ağaç budayıcılığı yapıyordu. Annesinin adı Jeanne Mathieu, babasınınki Jean Valjean ya da Vlajean'dı, bu muhtemelen bir lakap veya *voila Jean*'ın[16] birleştirilmiş haliydi.

Jean Valjean hüzünlü olmasa da, sevgi dolu insanlara özgü kişiliğiyle düşünceli bir gençti. Yine de, en azından görünüşte, oldukça uyuşuk ve silik biriydi. Anne babasını çok küçük yaşta kaybetmişti. Annesi doğum sonrasında yeterli tedavi göremediği için zaafiyetten, kendisi gibi budayıcı olan babası da ağaçtan düşerek ölmüştü. Jean Valjean'ın tek

16 İşte Jean. (ç.n.)

yakını ileride yedi çocuğuyla dul kalacak olan kendinden bir hayli büyük olan ablasıydı. Bu abla Jean Valjean'ı büyütmüş, kocası yaşadığı sürece onu besleyip barındırmıştı. Kocası öldüğünde yedi çocuğun en büyüğü sekiz, en küçüğü bir yaşındaydı. Jean Valjean da o sırada yirmi beş yaşını dolduruyordu. Babanın yerini alıp kendini yetiştiren ablasına destek olmaya başladı. Bir görev olarak verdiği bu destek konusunda pek de istekli olduğu söylenemezdi. Gençliği böylesine zorlu ve para getirmeyen bir işte geçiyordu. Bir sevgilisi olduğu asla duyulmamıştı. Âşık olacak zamanı yoktu.

Akşam yorgun bir halde eve dönüp hiç konuşmadan yemeğini yiyordu. O yemeğini yerken, ablası, Jeanne ana sıklıkla yemeğinin en güzel bölümünü, bir et parçasını, bir domuz yağı dilimini, lahananın göbeğini tabağından alır, çocuklarından birine verirdi, başını neredeyse yüzü tabağının içine girecek kadar eğmiş bir halde, tabağının etrafına yayılan ve gözlerini saklayan uzun saçlarıyla yemeğini yemeye devam eden Jean Valjean hiçbir şeyi fark etmemiş gibi davranır, ona karışmazdı. Favorelles'de, Valjean'ların kulübesine pek uzak olmayan dar sokağın karşı tarafında Marie-Claude adında çiftçi bir kadın vardı. Genellikle aç olan küçük Valjean'lar bazen oraya gidip Marie-Claude'dan anneleri adına bir litre borç süt alır, bir çitin arkasında ya da yolun bir kenarında içerlerdi. Güğümü büyük bir telaşla paylaştıkları için küçük kızlar çoğunlukla sütün bir kısmını önlüklerine dökerlerdi. Anne bu hırsızlığı fark etse, haylazları acımasızca cezalandıracaktı. Kaba saba bir adam olan Jean Valjean annelerinin haberi olmadan Marie-Claude'a sütün parasını öder, böylece çocuklar cezalandırılmaktan kurtulurlardı.

Ağaç budama mevsiminde bir frank yevmiye alır, başka zamanlar hasatçı, vasıfsız işçi, sığırtmaç, çiftlik hizmetkârı olarak çalışır, para kazanmak için elinden geleni yapardı.

Ablası da çalışıyordu ama yedi çocukla baş etmek kolay mıydı? Yoksulluğun sarmalayıp yavaş yavaş sıkıştırdığı acınası bir aileydi. Çok sert geçen bir kış mevsiminde Jean işsiz kaldı. Aile ekmeksiz, sözcüğün tam anlamıyla yedi çocukla birlikte ekmeksiz kaldı!

Bir pazar akşamı, Favorelles kilise meydanındaki fırıncı Maubert Isabeau yatmaya hazırlandığı sırada, dükkânının camlı, parmaklıklı vitrinine şiddetli bir darbe indirildiğini duydu. Geldiğinde bir yumruk darbesinin camda oluşturduğu aralıktan bir kolun uzandığını, bir ekmeği kavrayıp geri çekildiğini gördü. Isabeau dışarı fırlayıp tabana kuvvet kaçan hırsızın peşine düştü ve onu yakaladı. Hırsız ekmeği yere atsa da, kolu hâlâ kanlar içindeydi. Bu kişi Jean Valjean'dı.

Bu olay 1795'te yaşanmıştı. Jean Valjean "ikamet edilen bir evde zor kullanarak hırsızlık yapmak" suçuyla mahkeme önüne çıkarıldı. Büyük bir ustalıkla kullandığı bir tüfeği vardı, az da olsa kaçak avcıydı ve bu aleyhineydi. Kaçak avcılara karşı haklı bir önyargı vardı. Kaçak avcılık tıpkı kaçakçılık gibi eşkıyalığın yakın akrabası sayılırdı. Yine de, bu insan türleri ile şehirlerin katilleri arasında bir uçurum olduğunu belirtelim. Kaçak avcı ormanda, kaçakçı ise dağda ya da denizde yaşar. Yozlaşmış şehirler çok acımasız insanlar üretirler. Dağlar, denizler, ormanlar, insanı vahşileştirip acımasızlaştırsalar da, insanın insani yanını pek yok etmezler.

Jean Valjean mahkûm oldu. Yasa maddesi çok netti. Uygarlığımızda, bir cezanın büyük bir yıkımı ilan ettiği ürkütücü anlar vardır. Düşünen bir yaratığın toplumdan uzaklaştığı ve toplumun onu telafi edilemez bir şekilde yüzüstü bıraktığı an, ne hüzünlü bir andır! Jean Valjean beş yıl kürek cezasına mahkûm olmuştu.

22 Nisan 1796'da Paris'te, başında bir general bulunan İtalya'daki Fransız ordusunun Montenotte zaferini kazandığı ve Direktuvar'ın Beş Yüzler Meclisinin bu generale Bu-

onaparte ismini verdiği duyuruldu; aynı gün Bicêtre'de, Jan Valjean'ın da bir parçası haline geldiği büyük bir zincir oluşturuldu. Cezaevinin bugün yaklaşık doksan yaşlarında olan eski kapıcısı avlunun kuzey köşesindeki dördüncü sıranın sonuna zincirlenen bu bahtsızı çok iyi hatırlıyordu. Diğerleri gibi yere oturmuştu. Neden orada olduğunu anlamış gibi görünmüyor, sadece ürkütücü bir durumla karşı karşıya olduğunu hissediyordu. Yoksul ve her şeyden habersiz bir adamın düşünceleri arasından, olağandışı bir şeyler olacağı düşüncesinin geçtiği seçilebiliyordu. Kafasının arkasındaki halkasının çivisine sert çekiç darbeleri indirilirken ağlıyor, sel gibi akan gözyaşları konuşmasını engelliyor, sadece ara sıra ağzından şu sözcükler dökülüyordu: *Faverolles'de ağaç budayıcısıydım.* Ardından, hıçkırıklara boğularak kaldırdığı sağ elini sanki boyları farklı olan yedi çocuğun başına değdirirmiş gibi kademeli olarak aşağı indiriyor ve bu hareketinden ne suç işlediyse bunu yedi küçük çocuğu beslemek ve giydirmek için yaptığı tahmin ediliyordu.

Boynundaki zinciriyle bir yük arabasına bindirildi ve yirmi yedi gün süren bir yolculuğun ardından Toulon'a getirildi. Orada, mahkûmların kırmızı kazağını giydikten sonra, ismi de dâhil olmak üzere hayatındaki her şey silindi, artık Jean Valjean değil 24601 numaraydı. Ablasına, yedi çocuğuna ne olmuştu? Onlarla kim ilgileniyordu? Kökünden testereyle kesilmiş genç ağacın bir avuç yaprağı ne haldeydi?

Tanrı'nın bu zavallı kulları her zaman olduğu gibi desteksiz, yol göstericisiz, barınaksız kalmışlar, hayat onları nereye sürüklerse oraya gitmişler, belki de her biri bir yana savrulup zamanla insanlığın o kasvetli yürüyüşünde onca bahtsızın peş peşe kaybolup gittiği o uğursuz karanlığın, o soğuk sisin içine dalmışlardı. Yaşadıkları yerden ayrılmışlardı. Köylerinin çan kulesi, tarlalarının sınır taşı onları unutmuştu. Zindandaki birkaç yılın ardından Jean Valjean bile

onları unutmuş, yüreğindeki yara kabuk bağlamıştı. Hepsi bu. Toulon'da mahkûm olarak geçirdiği yıllar boyunca ablasından söz edildiğini bir kez duymuştu. Sanırım mahpusluğunun dördüncü yılının sonlarına doğruydu. Bu bilginin ona kimden ulaştığını bilmiyorum. Bir hemşehrisi ablasını görmüştü. Saint-Sulpice Caddesi yakınlarında, yoksulların yaşadığı Geindre Sokağı'nda sadece en küçük oğluyla birlikte oturuyormuş. Diğer altısı neredeydi? Belki bunu anneleri bile bilmiyordu. Her sabah Sabot Caddesi, 3 numaradaki matbaaya gidiyor, orada katlayıcılık ve dikicilik yapıyormuş. Kışın saat altıda, gün doğmadan orada olması gerekiyormuş. Matbaa binasında bir okul varmış, yedi yaşındaki oğlunu da bu okula götürüyormuş, Ama o matbaada saat altıda işbaşı yaptığı halde, okul yedide açıldığı için çocuğun kış vakti, avluda, açık havada bir saat beklemesi gerekiyormuş. Rahatsız oldukları için çocuğun matbaada beklemesine izin vermiyorlarmış. Sabah yoldan geçen işçiler bu zavallı çocuğun bazen yarı uyuklar bir halde, bazen de uyuyarak kaldırımda sepetinin üzerine uzandığını görüyorlarmış. Yağmur yağdığında, çocuğa acıyan yaşlı bir kapıcı kadın onu içinde berbat bir yatak, bir çıkrık ve iki tahta iskemle bulunan virane kulübesine alıyor, çocuk bir köşede daha az üşümek için kediye sarılarak uyuyor, saat yedide okula giriyormuş. İşte Jean Valjean'a anlatılan bunlardı. Bir an için zihninde sevdiği bu insanların kaderleri için tıpkı aniden açılan bir pencere gibi bir şimşek çakmış, ardından bu pencere kapanmıştı; bir daha onlardan söz edildiğini hiç duymadı. Onlardan hiçbir haber almadı, onları bir daha hiç görmedi ve bu acıklı hikâyenin devamında onlarla asla karşılaşılmayacak.

Bu dördüncü yılın sonlarına doğru, hapisten kaçma sırası Jean Valjean'a geldi. Bu hüzünlü mekânda her zaman yapıldığı gibi arkadaşları ona yardım ettiler. Hapisten kaçtı. Her an yakalanma korkusuyla arkasına dönmek, en ufak

bir gürültüde irkilmek, her şeyden, tüten bacadan, yanından geçen adamdan, havlayan köpekten, dörtnala giden attan, çalan saatten, etrafını görebildiği için gündüzden, etrafını göremediği için geceden, yoldan, patikadan, çalılıktan, uyumaktan korkmak özgürlük sayılırsa, iki gün boyunca tarlalarda özgürce gezindi. İkinci günün akşamı yakalandı. Otuz altı saattir ne uyumuş ne de bir şey yemişti. Mahkemenin bu suç yüzünden cezasını üç yıl uzatması üzerine mahkûmiyet süresi sekiz yıla çıktı. Altıncı yıl da kaçma sırası ondaydı; bu hakkını kullandı, ama kaçışının tadını çıkaramadı. Yoklamada kaçtığı anlaşılınca, bir top atışıyla uyarılan gece devriyeleri onu inşa edilmekte olan bir geminin omurgasının altında buldular; devriyelere karşı koysa da yakalandı. Kaçış ve isyan. Kürek mahkûmları yasasında bunun karşılığı ikisi çifte zincirle bağlı olarak geçirilecek, beş yıl ağırlaştırılmış hapis cezasıydı. Cezası on üç yıla çıkmıştı. Onuncu yılda sıra yine ona geldiğinde kaçmayı bir kez daha denedi. Başarılı olamasa da, bu yeni girişim için üç yıl ceza alınca mahkûmiyet süresi on altı yıla çıktı. Nihayet, sanırım on üçüncü yılda son bir kez daha denedi. Dört saatlik özgürlüğü ona üç yıla patladı. On dokuz yıl sonra, 1815 Ekim'inde, 1796'da bir camı kırıp bir ekmek çaldığı için girdiği cezaevinden çıktı.

Burada küçük bir parantez açalım. Bu kitabın yazarı ceza yasası ve yasa tarafından lanetlenme üzerine yaptığı araştırmalarda, ekmek çalmanın bir kaderin felaketinin başlangıç noktası olduğuna ikinci kez rastladı. Claude Gueux bir ekmek çalmıştı; Jean Valjean bir ekmek çalmıştı; bir İngiliz istatistiğine göre, Londra'da yapılan beş hırsızlıktan dördünün nedeni açlıktı. Cezaevine ağlayarak ve titreyerek giren Jean Valjean oradan duygularını kaybetmiş bir adam olarak çıktı. Oraya umudunu kaybetmiş bir halde girmiş ve oradan karamsar bir ruh haliyle ayrılmıştı.

Bu ruhta neler değişmişti?

VII

Umutsuzluğun İçyüzü

Anlatmaya çalışalım.

Toplumun kendisinin neden olduğu bu konulara değinmesi gerek.

Cahil olsa da aptal bir adam olmadığını söylemiştik. İçindeki doğal ışık aydınlanmıştı. Mutsuzluk, ki onun da kendine has bir ışığı vardır, bu zihnin ışığını artırmıştı. Sopanın, zincirin, zindanın, yorgunluğun, kürek cezasını yerine getirirken tepedeki kavurucu güneşin, mahkûmların tahta yataklarının etkisiyle vicdanına sığınmış, yaşadıklarını düşünmüştü.

Kendi mahkemesini kurdu. Kendi kendini yargılamaya başladı.

Haksız yere cezalandırılan suçsuz biri olmadığının farkındaydı. Kendine aşırıya kaçan ve kınanacak bir girişimde bulunduğunu, istemiş olsaydı belki de o ekmeğin kendisine verilebileceğini, her halükârda, merhametin ve çalışmanın sonuçlarını beklemenin daha uygun olacağını itiraf ediyordu; aç kalındığında beklenebilir mi? demenin karşılıksız bırakılabilecek bir soru olmadığını, öncelikle açlıktan ölenlere nadir rastlandığını, ardından da ne yazık ve ne mutlu ki, uzun süre manevi ve maddi baskıya maruz kalsa da, insanın doğası gereği kolay kolay ölmediğini, bu yüzden sabretmek gerektiğini, bunun zavallı yavrucaklar için bile daha hayırlı olacağını, kendisi gibi yoksul ve güçsüz bir insanın tüm toplumun yakasına şiddetle yapışmasının ve yoksulluktan hırsızlık yoluyla kurtulacağını düşünmesinin çılgınca bir girişim olduğunu, her halükârda, onursuzluğa girilen kapıdan sefaletten kurtulmak için çıkılamayacağını ve nihayet haksız olduğunu itiraf etti.

Ardından, kendine sordu:

Bu iç karartıcı öyküde tek suçlu kendisi miydi? Öncelikle çalışan biri olarak işini kaybetmesi, çalışkan biri olarak ekmeğini kaybetmesi ciddi bir sorun değil miydi? Ardından, işlenmiş ve itiraf edilmiş bu suça verilen bu ceza acımasız ve abartılı değil miydi? Yasanın verdiği cezada mahkûmun işlediği suçtan daha fazla suistimal yok muydu? Terazinin kefaret kefesindeki ağırlık, diğer kefedekinden daha fazla değil miydi? Cezanın aşırılığı suçluluk damgasının silinip gitmesini sağlıyor muydu? Ve bu aşırılık durumu tersine çevirmeye, baskıcı yasaların hatasını suçlunun hatasıyla örtmeye, suçluyu kurban, borçluyu alacaklı durumuna düşürmeye ve adaletin onu bizzat ihlal edenden yana tecelli etmesine neden olmuyor muydu? Kaçış girişimleriyle peş peşe ağırlaştırılan bu ceza sonunda en güçlünün en zayıfa uyguladığı bir baskıya, toplumun bireye karşı işlediği, her gün yeniden başlayan ve on dokuz yıl süren bir suça dönüşmüyor muydu?

Toplumun, kendi üyelerine bir vakada sağduyusuz öngörüsüzlüğünü, bir vakada acımasız öngörüsünü dayatmaya, zavallı bir adamı sonsuza dek bir hatayla bir aşırılık, işsizliğin neden olduğu bir hatayla cezanın aşırılığı arasında tercih yapmak zorunda bırakmaya hakkı olup olmadığını soruyordu kendine.

Toplumun, tesadüfün sihirli değneğiyle gelen refahtan en az pay alan, dolayısıyla korunmaya en layık olan üyelerine böyle davranması acımasızlık değil miydi?

Bu sorulara cevap verdiğinde, toplumu yargılayıp onu kendi nefretine mahkûm etti.

Toplumu başına gelenlerin sorumlusu olarak görüyor ve kendi kendine bir gün bunun hesabını ondan sormakta tereddüt etmeyeceğini, verdiği zararla kendisine verilen ceza arasında büyük bir uçurum olduğunu söylüyor ve nihayet cezasının aslında bir haksızlıktan değil yozlaşmadan kaynakladığı sonucuna varıyordu.

Öfke saçma ve çılgınca olabilir, haksız yere sinirlenilebilir; incinme duygusu ise ancak kişinin aslında bir şekilde haklı olduğunu düşündüğünde ortaya çıkabilir. Jean Valjean kendisini incinmiş hissediyordu.

Üstelik, insan toplumu ona sadece kötülük etmiş, sadece Adalet olarak adlandırdığı ve kendi çıkarlarına dokunulduğu zaman gösterdiği öfkeli yüzüyle bakmıştı. İnsanlar ona yalnızca zarar vermek için yaklaşmışlardı. Onlarla girdiği her ilişkide bir darbe almış, çocukluğundan, annesinin, ablasının yanında yaşadığı dönemden beri tek bir dostça söze, iyi niyetli bir bakışa rastlamamıştı. Zamanla, acı çeke çeke, hayatın bir savaş olduğuna ve kendisinin bu savaşta yenildiğine inanmaya başlamıştı. Kininden başka silahı olmadığı için kürek cezası sırasında onu bilemeye ve cezaevinden çıkarken onu da beraberinde götürmeye karar vermişti.

Toulon'da, iyi halli kürek mahkûmlarına en gerekli bilgileri öğretmek için İgnorantin[17] rahipleri tarafından kurulmuş bir okul vardı. O da iyi halli mahkûmlar arasında yer alıyordu. Kırk yaşında, okula gidip okumayazmayı, toplama çıkarmayı öğrendi. Zekâsını geliştirmenin kinini bilemek anlamına geleceğine inanıyordu. Bazı durumlarda bilgi ve aydınlık kötülüğün uzamasına yol açar.

Bunu söylemek üzücü ama, bahtsızlığına neden olan toplumu yargıladıktan sonra, toplumu şekillendiren kaderi de yargılayıp mahkûm etti.

Böylece, on dokuz yıllık bir işkence ve kölelik dönemi boyunca bu ruh, bir yükseldi bir alçaldı; bu ruha bir yandan aydınlık, diğer yandan karanlık doldu.

Görüldüğü gibi, Jean Valjean kötü yaratılışlı biri değildi. Kürek cezasını çekmeye geldiğinde hâlâ iyi yürekliliğini koruyordu. Toplumu mahkûm ettiğinde, kötülüğe, kaderi mahkûm ettiğinde inançsızlığa yöneldiğini hissetti.

---

17 1495'te, Saint-Jean-de-Dieu tarafından kurulan bu tarikatın amacı hastalara yardımcı olmak, cahilleri eğitmekti. (ç.n.)

Burada bir saniye durup düşünmemiz gerekiyor.

İnsan kişiliği bu şekilde, tepeden tırnağa, tamamıyla dönüşebilir mi? Tanrı tarafından yaratılan insan, insan tarafından kötülüğe itilebilir mi? Ruh kader tarafından bütünüyle değiştirildiğinde kötülüğe meyilli hale getirilebilir mi, kader kötü olabilir mi? Korkunç bir felaketin baskısı altında kalan yürek, tıpkı alçak bir tonozun altında sıkışan omurilik gibi şekilsizleşip, bünyesinde çirkinlikleri ve onarılamaz hasarları barındırır hale gelebilir mi? Her insanın ruhunda, özellikle de Jean Valjean'ın ruhunda, bu dünyada yozlaşmayan, öbür dünyada ölümsüzleşen, iyiliğin geliştirebileceği, ateşin canlandırabileceği, alevlendirebileceği, görkemli bir şekilde parıldamasını sağlayabileceği ve kötülüğün asla tamamıyla söndüremeyeceği bir ilk kıvılcım, bir ilahi unsur yok mudur?

Toulon'da, dinlenme saatlerini düşünmeye ayıran, kollarını kavuşturmuş, sürüklenmemesi için zincirinin ucunu cebinin içine sokmuş bir halde bir bocurgatın koluna oturan Jean Valjean'ı, insana öfkeyle bakan yasaların kurbanı, gökyüzüne acımasızca bakan uygarlığın lanetlisi olan bu karamsar, ağırbaşlı, sessiz ve düşünceli kürek mahkûmunu gören her fizyoloji uzmanı bu ciddi ve içinden çıkılmaz soruların sonuncusuna muhtemelen *hayır* diyecekti.

Kuşkusuz, orada telafisi mümkün olmayan bir sefaleti görecek olan fizyoloji uzmanı, belki de yasanın hasta ettiği bu kişiye acıyacak, ama onu tedavi etmeyi bile denemeyecek, bakışlarını bu ruhun hayal meyal seçebildiği derinliklerinden kaçırıp, tıpkı cehennemin kapısındaki Dante gibi, Tanrı'nın parmağının her insanın alnına yazdığı: *Umut* sözcüğünü bu yaratığa yakıştıramayacaktı!

Bizim okurlarımız için tahlil etmeye giriştiğimiz bu ruh durumu, Jean Valjean için de bu denli açık mıydı? Jean Valjean ahlaki sefaletini oluşturan tüm bu unsurları oluştukları sırada ve oluştuktan sonra net bir şekilde görebiliyor muydu? Bu kaba saba, cahil adam kendisini yavaş yavaş, onca

yıldır zihninin iç ufkunu oluşturan kasvetli görüntülere indirip çıkaran o düşünceler silsilesinin net bir şekilde farkında mıydı? İçindeki hareketliliğin, orada yaşananların bilincinde miydi? Bunu söylemeye cesaret edemeyeceğiz; hatta buna inanmıyoruz. Jean Valjean, yaşadığı bu kadar felaketten sonra bile, düşüncelerini netleştiremeyecek kadar cahildi. Bazen, neler hissettiğini bile tam olarak anlayamıyordu. Jean Valjean karanlıkların içindeydi, orada acı çekiyor, orada nefret ediyor, âdeta her şeyden nefret ediyordu. Genellikle, bir kör ya da uyurgezer gibi etrafını elleriyle yoklayarak bu karanlıkta yaşıyordu. Sadece, ara sıra, iç ve dış etmenler sayesinde bir öfke sarsıntısı, bir keder artışı yaşıyor, aniden tüm ruhunu, her yanını, önünü ve arkasını aydınlatan ve korkunç bir ışığın huzmeleri sayesinde kaderinin iğrenç uçurumlarını ve kasvetli görüntülerini yansıtan solgun ve hızlı bir şimşeğin etkisini hissediyordu.

Şimşek geçip gittiğinde, gece yeniden çöküyor ve nerede olduğunu bilemiyordu.

Bu benliğin acımasız, yani sersemletici yanı baskın olan kederlerinin özelliği garip bir değişimle insanı yavaş yavaş vahşi ve yırtıcı bir hayvana dönüştürmesiydi. Jean Valjean'ın peş peşe ve ısrarlı kaçış denemeleri yasanın insan ruhu üzerinde yarattığı garip tahribatı kanıtlamaya yeterliydi. Jean Valjean bu yararsız ve çılgınca girişimlerini, önüne çıkan her fırsatta, sonucunu bir an bile düşünmeden, daha önceki deneyimlerinden hiç ders çıkarmadan tekrarlamıştı. Kafesin kapısını açık bulan kurt gibi hemen kaçıyordu. İçgüdüleri ona "Kaç!" derken, muhakemesi "Kaçma!" diyordu. Ama böyle şiddetli bir eğilim karşısında muhakeme kayboluyor, içgüdüler ağır basıyordu. Yakalandığında, karşılaştığı acımasızlıklar sadece onu daha fazla korkutmaya yarıyordu.

Atlamamamız gereken bir ayrıntı da, onun kürek mahkûmları arasında olağanüstü gücüyle ünlendiğiydi. Jean Valjean yorgun olduğunda bile, bir kabloyu çekmek, bir bo-

curgatı çevirmek konusunda dört kişiye bedeldi. Bazen sırtında çok ağır yükler taşıyor, yeri geldiğinde kriko denilen ve eskiden ismini Paris hallerinin yakınındaki Montorgueil Caddesi'nden aldığı için *orgueil*[18] olarak anılan o aletin yerini tutuyordu. Arkadaşları ona Kriko Jean lakabını takmışlardı. Bir keresinde, Toulon belediye konağının balkonu tamir edilirken, Puget'nin balkonu destekleyen o muhteşem sütunlarından biri çökmek üzereyken, Jean Valjean omzuyla sütuna destek vermiş ve işçilerin gelmesini beklemişti.

Çevikliği gücünü geride bırakıyordu. Sürekli olarak kaçmayı hayal eden bazı kürek mahkûmları sonunda güçle becerinin bir araya geldiği gerçek bir bilimi, kasların bilimini öğrenirler. Kuvvetlerin gizemli dengesi her zaman sineklere ve kuşlara özenen mahkûmların günlük eğlencesi haline gelmişti. Dikine tırmanmak, bir çıkıntı gördüğünde destek noktası bulmak Jean Valjean için çocuk oyuncağıydı. Duvarın bir açısını yakaladığında, sırtını ve diz arkasını kasıyor, dirseklerini ve topuklarını taşın girintilerine yerleştiriyor, sihirli bir şekilde üçüncü kata bazen de zindanın çatısına çıkıyordu. Az konuşuyor, hiç gülmüyordu. Yılda bir iki kez, kürek mahkûmlarına özgü, şeytanın gülüşünün yankısını andıran o iğrenç kahkahalardan birini atması için olağanüstü gülünç bir sahneyle karşılaşması gerekiyordu. Onu görenler, hiç durmadan ürkütücü bir şeylere bakmakla meşgul olduğunu düşünüyorlardı.

Gerçekten de, bir yerlere boş boş bakıyordu.

Tamamlanmamış bir kişiliğin ve bastırılmış bir zekânın hastalıklı algıları arasından belli belirsiz canavarı andıran bir şeyin üzerine yüklendiğini hissediyordu. İçinde sürünüp durduğu bu loş ve kasvetli alacakaranlıkta, başını çevirip yukarı bakmaya çalıştığında, her seferinde, öfkeyle karışmış bir korkuyla, başının üzerinde nesnelerin, yasaların, önyargıların, insanların, olguların çeperlerini seçemediği, kütle-

18 Kibir, kurum. (ç.n.)

sinden korktuğu, korkunç dik bayırlarla üst üste dizilerek göz alabildiğince yükselirmiş gibi görünen ürkütücü yığınını fark ediyordu, bu, aslında uygarlık olarak andığımız o olağanüstü piramitten başka bir şey değildi. Bu iç içe geçmiş hareketli, şekilsiz bütünlüğün ortasında, sağda solda, kâh yakınında, kâh uzaktaki erişilmez yaylaların üzerinde bir topluluğu, canlı renklerle aydınlanmış bir ayrıntıyı, gardiyanı ve sopasını, jandarmayı ve kılıcını, başlıklı bir başpiskoposu, en yukarıda ise tıpkı bir güneş gibi parıldayan taç giymiş, göz kamaştırıcı imparatoru görür gibi oluyordu. Uzaklardaki bu ihtişamın, gecesinin karanlığını dağıtmak yerine onu daha kasvetli, daha katlanılmaz kıldığını düşünüyordu. Tüm bunlar, yasalar, önyargılar, olaylar, insanlar, nesneler, Tanrı'nın uygarlığa dayattığı o karmaşık ve gizemli hareketliliğe uygun bir şekilde başının üzerinde gelip gidiyor, onu acımasızlığın eşlik ettiği tasvir edemediğim bir dinginlikle, kayıtsızlığın eşliğindeki bir amansızlıkla ezip geçiyordu. Bahtsızlığın en derinlerine düşmüş ruhlar, belirsizliklerin artık hiç önemsenmeyen uçurumlarına yuvarlanmış bahtsızlar, yasaları reddedenler, başlarının üzerinde, altında olmayanlar için olağanüstü görünen ama altında olanları tüm ağırlığıyla ezen toplumu hissederler.

Bu koşullar altında düşünen Jean Valjean'ın hayalleri nasıl olabilirdi?

Değirmen taşının altındaki buğday tanesi düşünebilse, kuşkusuz Jean Valjean gibi düşünecekti.

Tüm bunlar, hayallerle iç içe geçmiş gerçeklikler, gerçekliklerle iç içe geçmiş fanteziler sonunda onda neredeyse tasvir edilemez bir ruh hali yarattılar.

Ara sıra, zindandaki çalışmasının ortasında, işi bırakıp öylece duruyordu. Düşünceye dalıyordu. Öncesine kıyasla daha da olgunlaşmış ve altüst olmuş aklı, ona isyan ediyordu. Başına gelenlere bir anlam veremiyor, etrafını çevreleyen her şeyi bir düş olarak yorumluyor, kendi kendine "Hayal

görüyorum," diyordu. Birkaç adım ötesindeki gardiyana bakıyor, onun hayali bir varlık olduğunu düşünüyor, bu hayali varlık aniden ona sopasını indiriyordu.

Gerçek dünya onun için yok gibiydi. Jean Valjean'ın hayatında güneşe, güzel yaz günlerine, serin nisan sabahlarına yer yok denebilirdi. Ruhunu hangi hava deliğinden sızan ışığın aydınlattığını bilemiyorum.

Bitirirken, özetlediklerimizi ve belirttiğimiz olgularla vardığımız kesin sonuçları özetlersek, Favorelles'in masum ağaç budayıcısı, Toulon'un ürkütücü kürek mahkûmu Jean Valjean'ın on dokuz yılda iki olumsuz davranış biçimi geliştirdiğini söylemekle yetineceğiz: İlki, kafası karışmış bir halde, hiç düşünmeden, içgüdüsel olarak çektiği acılara misilleme yaparmışçasına aniden harekete geçmesi; ikincisi, yaşadığı felaketin şekillendirdiği yanlış düşüncelerle ciddi bir şekilde, bilinçli olarak tasarladığı ve başını derde sokacak davranışlarda bulunmasıydı. Bu planlı girişimler sadece belli bir kişiliğe sahip olanların kat edebileceği art arda gelen üç aşamadan geçiyordu: Muhakeme, irade, dikkafalılık. Düşüncelerini pratiğe geçirmesini sağlayan etkenler doğal öfkesi, ruhunun kederi, maruz kaldığı haksızlıkların derin etkisi, hâlâ kaldıysa, iyiler, masumlar ve dürüstler de dâhil olmak üzere tüm insanlara olan tepkisiydi. Tüm bu düşüncelerinin çıkış ve varış noktası insan yasalarına duyduğu kindi; bu kin gelişim sürecinde herhangi bir ilahi güç tarafından durdurulmazsa, zamanla topluma, ardından insanlığa ve evrene duyulan kine dönüşebilir, kendini herhangi birine şiddetli bir zarar verme arzusu halinde dışa vurabilirdi. Anlaşılacağı gibi, Jean Valjean'ın kimliğinde *çok tehlikeli bir şahıs* olduğunun yazması boşuna değildi.

Yıllar geçtikçe bu ruh yavaşça ama tehlikeli bir şekilde duygusuzlaşmış, duygusuz yürek gözyaşlarını kurutmuştu. Cezaevinde kaldığı on dokuz yıl boyunca tek bir damla gözyaşı bile dökmemişti.

VIII

Dalga ve Karanlık

Denizde bir adam!

Ne önemi var! Gemi durmuyor. Rüzgâr esiyor, belli bir rota izlemek zorunda olan o kasvetli gemi yoluna devam ediyor.

Adam gözden kayboluyor, sonra yeniden beliriyor, suya gömülüyor ve tekrar yüzeye çıkıyor, sesleniyor, kollarını sallıyor, kimse onu duymuyor, kasırgayla sallanan gemi manevrasını yapıyor, tayfalar ve yolcular denizle boğuşan adamı fark etmiyorlar; zavallı kafası devasa dalgaların arasında bir noktadan ibaret.

Derinliklere doğru umutsuz çığlıklar atıyor. Çekip giden o yelkenli nasıl da hayalet gibi görünüyor! Ona bakıyor, çılgınca bakıyor. Gemi uzaklaşıyor, soluklaşıyor, küçülüyor. Az önce diğer tayfalarla birlikte güvertede gidip gelen, soluk alıp verme ve güneşi görebilme olanağına sahip olan bir insandı. Şimdi ne olmuştu da bu hale düşmüştü? Ayağı kayıp suya düşmüş, işi bitmişti.

Uçsuz bucaksız denizin ortasında çırpınıyor. Ayağının altında kayan sulardan, felaketten başka bir şey yok. Rüzgârla yarılıp çalkalanan dalgalar etrafını korkunç bir şekilde kuşatıyor, dipsiz uçurumun yalpaları onu sürüklüyor, suların tüm kıvrımları başının etrafında dönüp duruyor, bir dalga yığını üzerine püskürüyor, belli belirsiz boşluklar onu yarı yarıya yutuyor; suya her batışında karanlıklarla kaplı uçurumları görür gibi oluyor, hiç tanımadığı ürkütücü deniz bitkileri onu kavrıyor, ayaklarını düğümlüyor, kendilerine doğru çekiyor, kendini uçurumun, köpüklerin parçası gibi hissediyor, dalgalar onu bir top gibi birbirlerine atıyor, kederin sularını yutuyor, hain okyanus onu boğmaya çalışıyor, enginliğiyle

onun can çekişmesiyle alay ediyor. Bu okyanusun tamamı âdeta kin kusuyor.

O yine de karşı koyuyor.

Kendini savunmaya çalışıyor, yüzeyde kalabilmek için çaba harcıyor, yüzüyor. Hemen tükenen o zavallı kuvvet hiç tükenmeyenle çarpışıyor.

Peki ama gemi nerede? Orada. Ufkun soluk karanlığında zorlukla seçiliyor.

Boralar esiyor; tüm köpükler onu sarmalıyor. Gözlerini kaldırdığında bulutların kurşuniliğini görüyor. Can çekişirken denizin devasa çılgınlığına eşlik ediyor. Bu çılgınlığın işkencesine maruz kalıyor. Yeryüzünün ötesinden nereden geldiği bilinmeyen garip, ürkütücü sesler duyuyor.

Bulutların arasında, tıpkı insani kederlerin üzerindeki melekler gibi kuşlar uçuşuyor, ama onun için ne yapabilirler? Uçuyor, ötüyor, süzülüyorlar, o ise hırıldıyor.

Okyanus ve gökyüzü denen, kendisi için biri mezar diğeri kefen işlevi görecek iki sonsuzlukla sarmalandığını hissediyor. Hava kararıyor, saatlerdir yüzüyor, gücü tükeniyor; içindeki insanlarla uzaklaşan o gemi ufukta silinip gitti, alacakaranlığın girdabında tek başına, suya batıp çıkıyor, geriliyor, eğilip bükülüyor, altındaki görünmezin cani dalgalarını hissediyor, "İmdat!" diyor.

Hiç kimse yok. Tanrı nerede?

"İmdat!" diyor. Biri! Biri! Sürekli "İmdat!" diyor.

Ufukta hiçbir şey yok. Gökyüzünde hiçbir şey yok.

Enginliklere, dalgalara, yosunlara, gizli kayalıklara yalvarıyor; hepsi sağır. Fırtınaya, sarsılmaz bir şekilde sadece sonsuzluğa itaat eden fırtınaya yakarıyor.

Etrafını karanlık, sis, ıssızlık, çalkantılı ve çılgınca bir uğultu, sert suların sınırsız kıvrımları çevreliyor. İçini korku ve bezginlik kaplıyor. Altında uçurum onu bekliyor. Tek bir destek noktası yok. Kadavranın uçsuz bucaksız karanlığın içindeki kasvetli yolculuğunu düşünüyor. Soğukla felç

olmaya başlıyor. Büzüşüp kapanan elleri hiçliğe tutunuyor. Rüzgârlar, bulutlar, girdaplar, esintiler, yıldızlar hiçbir işe yaramıyor! Ne yapmalı? Umutsuzca kendini koyuveriyor, bıkkınlıkla ölmek istiyor, her şeyi oluruna bırakıyor ve işte sonsuza dek boğulmanın kasvetli derinliklerine batıyor.

Ah! İnsan toplumlarının amansız yürüyüşü! Yürüyüş sırasındaki insan ve ruh kayıpları! Yasanın yok ettiklerini yutan okyanus! Dayanışmanın lanet olası çürüyüşü! Ah, ahlaki yozlaşma!

Deniz, ceza yasalarının lanetlediklerini attığı acımasız sosyal karanlık. Deniz, sonsuz bir sefalet.

Bu girdapta akıntıya kapılan ruh bir cesede dönüşebilir. Onu kim diriltecekti?

IX

Yeni Şikâyetler

Cezaevinden çıkma saati geldiğinde, Jean Valjean kendisine *Özgürsün!* diyen o garip sözleri duyduğunda, eşi benzeri bulunmayan, beklenmedik bir an yaşadı, canlı bir ışık huzmesi, insanlardan yayılan gerçek bir ışık huzmesi aniden içine doldu. Ama bu ışık solmakta gecikmedi. Özgürlük düşüncesiyle gözleri kamaşan Jean Valjean yeni bir hayat kurabileceğine inanmıştı. Özgürlüğün, sarı kimlik belgesiyle verilen özgürlüğün ne olduğunu çok çabuk anladı.

Ve bunun yanı sıra çok fazla sıkıntı çekeceğini hissetti. Kürek cezası boyunca, kazandığı paranın yüz yetmiş bir frank olacağını hesaplamış ama zorunlu dinlenme ve bayram günlerini hesaba katmayı unuttuğu için yaklaşık yirmi dört frank daha az alacağını düşünememişti. Ne olduysa, bu yekûn çeşitli kesintilerle çıkarken eline sayılan yüz dokuz frank on beş santime düşmüştü.

Hiçbir şey anlamamış, dolandırıldığını sanmıştı. Tam olarak parasının çalındığını sanmıştı.

Serbest kalışının ertesi günü, Grasse'ta, bir portakal çiçeği damıtımevinin kapısında balyaları indiren adamlar görmüş, çalışmak istediğini söylemişti. İş yoğunluğundan dolayı onu geri çevirmediler. O da hemen işe koyuldu. Zeki, güçlü, becerikli bir adam olarak elinden geleni yaptığında işveren memnun görünüyordu. Çalıştığı sırada, oradan geçen bir jandarma ondan belgelerini istediğinde, sarı kimlik belgesini göstermek zorunda kaldı. Ardından, Jean Valjean işine devam etti. Birkaç dakika önce, işçilerden birine günlük ne kadar yevmiye aldıklarını sormuş, *otuz metelik* ödendiğini öğrenmişti. Akşam olduğunda, ertesi sabah yola çıkmak zorunda olduğundan damıtımevinin sahibinden yevmiyesini istedi. Adam hiçbir şey söylemeden ona onbeş metelik verdi. Karşı çıkınca ona şu yanıt verildi: Bu senin gibi biri için yeterli. Üsteleyince de, adam iki gözünün arasına bakarak "Beğenmiyorsan damaltına geri dön!" dedi.

Bir kez daha kendisini dolandırılmış gibi hissetti.

Toplum, devlet, kesintiler yaparak parasının büyük miktarını çalmıştı. Şimdi sıra kendisini azar azar dolandıran insanlardaydı.

Serbest bırakılmak, özgürlük demek değildi. Cezaevinden çıkılsa da mahkûmluğun ruh halinden çıkılmıyordu.

İşte Grasse'da başına bunlar gelmişti. Digne'de nasıl muamele gördüğünü anlatmıştık.

X

Uyanan Adam

Katedralin saati ikiyi çaldığında, Jean Valjean uyanmıştı.

Onu uyandıran yatağının çok rahat olmasıydı. Neredeyse yirmi yıldan beri bir yatakta yatmamış, giysilerini çıkar-

masa da bir yatakta uyumak gibi yeni bir olay uykusunu bölmeye yetmişti.

Dört saatten fazla uyumuştu. Yorgunluğu geçmişti. Dinlenmeye fazla zaman ayırmaya alışkın değildi.

Bir anlığına etrafındaki karanlığa bakmak için açtığı gözlerini yeniden uykuya dalmak için kapadı.

Gün çeşitli duygulanımlarla hareketli geçtiğinde, yaşanan olaylar zihni meşgul ettiğinde uykuya dalınır, ama uyanıldığında yeniden uyunamaz. Uykuya dalmak kolaydır, ama uyanıp yeniden uyumak için aynı şey söylenemez. İşte Jean Valjean bu durumdaydı. Uyuyamadığı için düşüncelere dalmıştı.

Zihindeki düşüncelerin karmakarışık olduğu o anlardan birini yaşıyordu. Beyninde âdeta anlam veremediği bir gelgit yaşanıyordu. Eski ve taptaze anıları iç içe geçmiş dalgalar gibi çalkanıyor, garip bir şekilde birbirlerine karışıyor, içeriklerinden bağımsızlaşıyor, biçimlerini kaybediyor, ölçüsüz bir şekilde geliştikten sonra aniden âdeta çamurlu ve bulanık bir suda kayboluyorlardı. Aklından birçok şey geçse de, zihnini sürekli olarak meşgul eden ve diğerlerini bastıran bir düşünce vardı. Bu düşünceyi hemen söyleyeceğiz: Madam Magloire'ın masanın üzerine yerleştirdiği altılı gümüş takım ve büyük kepçe gözünden kaçmamıştı.

Bu altılı gümüş takım aklından çıkmıyordu. Birkaç adım ötesinde duruyorlardı. Yüklüğe geçmeden önce, yaşlı hizmetkârın onları yan odadaki yatağın başucunda bulunan küçük bir dolaba yerleştirdiklerini görmüş, bu dolabın yerini kafasına kazımıştı. Yemek salonundan yatak odasına girildiğinde hemen sağdaydı. Som gümüşten bu takım eski olduğu için çok değerliydi. Kepçeyi de eklerse, en az iki yüz frank ederlerdi. Bu meblağ on dokuz yıl boyunca kazandığının iki katıydı. Aslında "cezaevi yönetimi" "çalmamış" olsa daha fazlasını kazanmış olacaktı.

Tam bir saat boyunca, zihni bir direnişin de işin içine karıştığı çalkantılarla salınıp durdu. Saat üçü çaldığında gözlerini yeniden açıp yatağında doğruldu, kollarını uzatıp yüklüğün bir köşesine attığı çantasını el yordamıyla aradı, ardından bacaklarını aşağı sarkıtıp ayaklarını döşemenin üzerine bıraktı ve kendini nasıl olduğunu anlamadan yatağının üzerinde oturmuş bir halde buldu.

Bir süre herkesin uyuduğu evdeki tek uyanık kişi olarak, onu bu karanlıkta bu haliyle gören birini ürkütecek şekilde düşüncelere daldı. Aniden eğilip ayakkabılarını çıkardı ve onları yavaşça yatağın yanındaki hasırın üzerine koydu, ardından yeniden hiç kımıldamadan düşüncelere daldı.

Daldığı bu iğrenç hayallerin ortasında, demin sözünü ettiğimiz düşünceler zihnini hiç durmadan kurcalıyor, gelip gidiyor, geri dönüyor, üzerinde bir ağırlık oluşturuyorlardı. Ardından nedenini bilmeden ve düşlerinin gayriihtiyari takıntısıyla cezaevinde tanıdığı Brevet adlı bir kürek mahkûmunu düşündü. Adamın pantolonunu pamuk ipliğinden örülmüş tek bir askı tutuyordu. Bu askının damalı süslemeleri aklından çıkmıyordu.

Saat üçü çeyrek geçeyi ya da üç buçuğu çalmasa gün doğana kadar bu şekilde düşünebilirdi. Saatin sesi sanki ona, "Hadi iş başına!" demişti.

Ayağa kalktı, bir süre daha tereddüt edip etrafı dinledi; ev sessizdi, bunun üzerine küçük adımlarla hayal meyal seçebildiği pencereye doğru yürüdü. Gece çok karanlık değildi; gökyüzünde rüzgârın kovaladığı bulutların üzerinde uçuştuğu bir dolunay vardı. Bu durum bahçenin peş peşe bir aydınlanıp bir kararmasına, ay tutulmasının ya da kapalı bir havanın aniden açılması gibi görüntüler oluşmasına, odaya da alacakaranlığın dolmasına yol açıyordu. Bulutlar nedeniyle ara sıra kesintiye uğrayan bu alacakaranlık insanın önünü görmesine izin veriyor, bir mahzenin

hava deliğinin önünden gelip geçenlerin yarattığı solgunluğa benziyordu. Jean Valjean kenarına geldiği pencereyi inceledi. Bahçeye açılan bu pencerede parmaklık yoktu ve o dönemde âdet olduğu üzere küçük bir kama çiviyle kapanmıştı. Açtığı pencereyi, keskin bir soğuğun aniden içeri dolması üzerine hemen kapattı. Bahçeye inceleyen dikkatli bakışlarla baktı. Bahçe, aşılması kolay, oldukça alçak, beyaz bir duvarla çevrilmişti. Daha ötede, eşit aralıklı ağaçların tepelerini seçebildi, bu durumda duvar, bahçeyle bir caddeyi ya da ağaçlıklı bir sokağı ayırıyordu.

Bahçeyi kolaçan ettikten sonra, kararlı bir ifadeyle yüklüğe yürüyüp çantasını açtı, içini karıştırıp, çıkardığı bir şeyi yatağın üzerine koydu, ayakkabılarını gözlerinden birine yerleştirdiği çantasını kapayıp omuzlarına aldı, kasketini takıp siperliğini öne indirdi, el yordamıyla bulduğu bastonunu pencerenin köşesine bıraktı, ardından yatağın üzerine bıraktığı şeyi kararlı bir şekilde kavradı. Bu, uçlarından biri bir mızrak gibi sivriltilmiş küçük bir demir çubuğa benziyordu.

Bu karanlıkta, bu demir parçasının hangi amaçla kullanılacağını kestirebilmek zordu. Bir kaldıraç ya topuz olabilir miydi?

Gündüz vakti olsa, bunun madencinin demir çubuğundan başka bir şey olmadığı anlaşılabilirdi. Kürek mahkûmları bazen Toulon'u çevreleyen yüksek tepelerdeki kayaları parçalamakla görevlendirilirdi ve yanlarında madenci aletlerini taşımaları nadir rastlanan bir durum değildi. Madencilerin saf demirden çubukları alt taraflarında kayaları delmeye yarayan sivri bir uçla sonlanırdı.

Çubuğu sağ eline aldı ve nefesini tutup, sessiz adımlarla yan odanın, bilindiği gibi piskoposun odasının kapısına yöneldi. Kapıya geldiğinde onun yarı açık durduğunu gördü. Piskopos kapıyı kapamamıştı.

XI

Ne Yapıyor?

Jean Valjean etrafını dinledi. Çıt çıkmıyordu.

Kapıyı içeri girmek isteyen bir kedinin kaçamak ve endişeli hafifliğiyle parmağının ucuyla itti.

İtilince boyun eğen kapı, girişi biraz daha genişleten hafif ve sessiz bir hareket yaptı.

Bir süre bekledikten sonra, kapıyı daha cüretkâr bir şekilde ikinci kez itti.

Kapı sessizce boyun eğmeye devam etti. Şimdi açıklık içeri girebileceği kadar genişti. Ama kapının yanında girişi engelleyecek şekilde garip bir açıyla duran küçük bir masa vardı.

Jean Valjean güçlüğü fark etti. Kapı aralığının ne pahasına olursa olsun daha da genişlemesi gerekiyordu.

Kararını verip bu kez ilk ikisinden daha güçlü bir şekilde kapıyı itti. Kapının uzun zamandır yağlanmamış menteşesi bu karanlıkta aniden boğuk ve yayılması uzun süren bir ses çıkardı.

Jean Valjean titredi. Bu menteşenin gürültüsü kulağında kıyamet gününün borusu gibi korkunç bir şekilde yankılandı. İlk anın yanılsamasıyla, bu menteşenin korkunç bir şekilde canlandığını ve herkesi uyandırmak için köpek gibi havladığını düşündü.

Afallamış bir halde titreyip, ayaklarının ucuna basmaktan vazgeçerek durdu. Şakaklarındaki damarların demirhane çekiçleri gibi inip kalktığını hissetti, göğsünden çıkan soluğun mağaradan çıkan bir rüzgârın gürültüsüne benzediğini düşündü. Bu öfkeli menteşenin korkunç gürültüsünün tüm evi bir deprem gibi sarsacağını sanıyordu; ittiği kapı alarm zilini çalmış, herkesi uyandırmıştı; ihtiyar yatağından kalkacak, iki yaşlı kadın çığlıklar atacak, yardımlarına koşulacaktı; on beş dakika geçmeden şehirde söylentiler yayılacak, jandarmalar kapıya dayanacaktı. Bir an için işinin bittiğini düşündü.

Hiç hareket etmeden, tıpkı tuzdan bir heykel gibi olduğu yerde taş kesilmişti. Birkaç dakika geçti. Kapı ardına kadar açılmıştı. İçeri bakmaya cesaret ettiğinde hiçbir hareketlilik olmadığını fark etti. Kulak kesildi. Evde hiçbir şey hareket etmiyordu. Paslanmış menteşe kimseyi uyandırmamıştı.

Bu ilk tehlikeyi atlatsa da zihninde korkunç bir karmaşa vardı. Yine de geri adım atmadı. İşinin bittiğini sandığında bile geri adım atmamıştı. İşini çabucak görmeye karar verip bir adım attı ve odaya girdi.

Odaya dingin bir sessizlik hâkimdi. Sağda solda, gün ışığında bir masanın üzerine yayılmış kâğıtlar, açık kitaplar, bir taburenin üzerine yığılmış ciltler, üzeri giysi dolu bir koltuk, bir dua iskemlesi oldukları kolayca anlaşılabilecek ama gecenin bu saatinde beyazımtırak nesneler, karanlık köşeler gibi görünen belli belirsiz şekiller vardı. Jean Valjean mobilyalara çarpmamak için temkinli bir şekilde ilerledi. Odanın dibinden uyuyan piskoposun düzenli ve huzurlu soluğu duyuluyordu.

Aniden durdu. Yatağın kenarındaydı. Buraya sandığından çok daha çabuk ulaşmıştı.

Doğa bazen âdeta bizi düşündürmek için etkilerini ve görüntülerini bizim davranışlarımıza tam zamanında belli belirsiz ve akıllı bir şekilde karıştırır. Jean Valjean yatağın karşısında durduğu sırada, yaklaşık yarım saatten beri gökyüzünü kaplayan büyük bir bulut, sanki özellikle yaparmışçasına dağılmış, uzun pencereyi aşan ay ışığı bir anda piskoposun solgun yüzünü aydınlatmaya başlamıştı. Huzur içinde uyuyordu. Aşağı Alplerin soğuk geceleri yüzünden, yatağa kollarını, bileklerini örten kahverengi yünden bir hırkayla girmişti. Başı kendini uykunun ellerine teslim etmenin huzuruyla yastığın üzerine devrilmişti; onca hayırseverliğe, onca ulvi davranışa tanıklık etmiş olan eli, parmağındaki rahip yüzüğüyle dışarı sarkıyordu. Tüm yüzü belli belirsiz bir hoşnutlukla, umutla, ahiret mutluluğuyla aydınlanıyordu. Dudaklarında gülümsemeden öte bir ışıldama vardı. Alnının üzerine görünmeyen

bir ışığın tasvir edilemez yansıması vuruyordu. Adillerin ruhu uyku sırasında gizemli bir göğü izler.

Bu göğün bir yansıması piskoposun üzerindeydi.

Vicdanının aynası olan bu gökyüzü içinde olduğu için ışıklı bir saydamlık yayıyordu.

Ay ışığı, içindeki aydınlıkla bütünleştiği anda uyuyan piskopos çok heybetli görünüyordu. Yine de odada tatlı ve tasvir edilemez bir yarı aydınlık vardı. Gökyüzündeki bu ay, uykuya dalmış bu doğa, hiçbir yaprağın titreşmediği bu bahçe, bu huzurlu ev, o saat, o an, sessizlik bu adamın saygın uykusuna görkemli ve sözle ifade edilemeyen bir şeyler katıyor ve bu beyaz saçları, bu kapalı gözleri, umut ve güven dolu bu yüzü, bu ihtiyar başı ve bu çocuksu uykuyu heybetli ve dingin bir haleyle sarmalıyorlardı.

Ulviliğinin farkında olmayan bu adamda neredeyse ilahi bir ifade vardı.

Gecenin karanlığında, elindeki demir çubuğuyla ayakta hiç kımıldamadan duran Jean Valjean yüzünden aydınlık yayılan bu ihtiyara ürkerek bakıyordu. Daha önce böyle bir şeye hiç rastlamamıştı. Bu güven onu korkutuyordu. Ahlaki âlemde bundan daha muhteşem bir tablo görülemezdi: kaygılı, altüst olmuş, kötü bir davranışın eşiğine gelmiş bir vicdan, adil bir insanın uykusunu izliyordu.

Yalnızlığın ortasında yanı başındaki kişinin bu uykusunda, belli belirsiz olsa da, kendini açıkça belli eden bir yücelik hissediyordu.

Kendisi de dâhil olmak üzere, kimse aklından neler geçtiğini söyleyemezdi. Yine de, bir tahmin yürütmek için büyük bir şiddet eğiliminin, büyük bir sükûnetle bir araya geldiğini hayal etmek gerekirdi. Yüzündeki yabani bir şaşkınlığı yansıtan ifadeden kesin bir sonuç çıkarmak mümkün değildi. Bakıyordu. Hepsi bu. Ama ne düşündüğünü tahmin etmek imkânsızdı. Kesin olan tek şey duygulandığı ve altüst olduğuydu. Ama bu duygunun içeriği neydi?

Gözünü ihtiyardan ayıramıyordu. Tavırlarından ve yüz ifadesinden bariz bir şekilde yayılan tek şey garip bir kararsızlıktı. Âdeta, dibine çakılacağı ya da sağ kurtulacağı iki uçurum arasında gidip geliyordu. Bu kafayı kırmaya ya da bu eli öpmeye hazırmış gibi görünüyordu.

Birkaç saniye sonra, alnına doğru kaldırdığı sol koluyla kasketini çıkardı, ardından kolunu aşağı indirip, sol elinde kasketi, sağ elinde demir çubuğu, yabani başının üzerindeki dikilmiş saçlarıyla piskoposu izlemeye devam etti.

Piskopos bu ürkütücü bakışlar altında huzur içinde uyuyordu.

Ay ışığının etkisiyle şöminenin üzerinde belli belirsiz seçilen haç, birini kutsamak, birini bağışlamak için iki kolunu yana açmış gibi görünüyordu.

Aniden, kasketini takan Jean Valjean, piskoposa bakmadan yatağın yanından hızla geçip başucunda duran dolaba yöneldi, kilidi zorlamak istermiş gibi demir çubuğu kaldırdı, anahtar dolabın üzerindeydi, kapağı açtığında ilk fark ettiği gümüş takımlarının bulunduğu sepetti; sepeti alıp çıkaracağı gürültüye aldırmadan hızlı adımlarla odayı aştı, kapıya ulaşıp dua odasına girdi, pencereyi açtıktan sonra bastonunu aldı, pencereden bahçeye atladı, gümüş takımlarını çantasına koyup sepeti fırlattı, bahçeyi geçip duvarın üzerinden bir kaplan gibi atladıktan sonra kaçmaya başladı.

XII

Piskopos Çalışıyor

Ertesi sabah gün doğarken Monsenyör Bienvenu bahçesinde geziniyordu. Madam Magloire allak bullak olmuş bir halde ona doğru koştu.

— Monsenyör monsenyör, diye bağırdı, Yüceliğiniz gümüş takımı sepetinin nerede olduğunu biliyor mu?

— Evet, dedi piskopos.

— Tanrı'ya şükürler olsun! Nereye kaybolduğunu ben bilmiyorum.

Piskopos az önce tarhlardan birinde bulduğu sepeti Madam Magloire'a gösterdi.

— İşte.

— Ama içinde hiçbir şey yok! Gümüş takımlar nerede?

— Ah! diye karşılık verdi piskopos. Demek gümüş takımlarını merak ediyordunuz? Nerede olduklarını bilmiyorum.

— Ulu Tanrım! Çalındı! Dün akşamki adam onları çaldı.

Madam Magloire, paniğe kapılmış yaşlı bir kadının çabukluğuyla göz açıp kapayıncaya kadar dua odasına koşup piskoposun yanına döndü. Yere eğilmiş olan piskopos tarha düşen sepetin kırdığı kaşıkotunu iç çekerek inceliyordu. Madam Magloire'ın haykırışını duyup ayağa kalktı.

— Monsenyör adam gitmiş! Gümüş takımları çalınmış!

Bu şekilde bağırırken, gözleri bahçenin köşesindeki tırmanma izlerine takıldı. Duvarın üzerindeki zikzaklı süs kırılmıştı.

— Bakın! Oradan gitmiş. Cochefillet Sokağı'na atlamış! Ah! Çok iğrenç! Gümüş takımlarımızı çaldı!

Bir an sessiz kalan piskopos ciddi bakışlarını Madam Magloire yönelterek yumuşak bir ses tonuyla:

— Öncelikle, o takımlar bize mi aitti? diye sordu.

Madam Magloire afalladı. Yeni bir sessizlikten sonra piskopos devam etti:

— Madam Magloire, o takımları uzun zamandan beri haksız yere elimde tutuyordum. Onlar aslında yoksullara aitti. O adam da kuşkusuz bir yoksuldu.

— Ne yazık! diye karşılık verdi Madam Magloire. Benim için ya da matmazel için bir önemi yok. Ama monsenyör için üzülüyorum. Monsenyör bundan sonra yemeğini nasıl yiyecek?

Piskopos ona şaşkın bir ifadeyle baktı:

— Ah! O da laf mı! Kalay takımlarımız yok mu?

Madam Magloire omuzlarını silkti.

— Kalay kokar.

— O zaman demir takımları kullanırız.

Madam Magloire anlamlı bir ifadeyle yüzünü buruşturdu.

— Demir yemeğin tadını bozar.

— O zaman, dedi piskopos, ahşap takımları kullanırız.

Bir süre sonra, Jean Valjean'ın dün akşam oturduğu masada kahvaltı ediyordu. Monsenyör Bienvenu kahvaltısını ederken, bu konu üzerine hiç konuşmayan kız kardeşine ve alçak sesle homurdanan Madam Magloire'a neşeyle bir parça ekmeği bir süt bardağına bandırmak için ahşap da olsa, çatal bıçağa ihtiyaç olmadığını söylüyordu.

— Şu akla bak! diyordu Madam Magloire tek başına gidip gelirken, böyle bir adamı eve almak! Ve hemen yan odaya yerleştirmek! Ne mutlu ki sadece hırsızlık yapmış! Aman Tanrım! Düşünmesi bile insanın içini ürpertiyor!

Ağabey ve kız kardeşi masadan kalkarlarken kapı vuruldu.

— Girin, dedi piskopos.

Kapı açıldığında eşikte garip ve sert görünümlü birkaç kişi belirdi. Üç adam bir dördüncüyü yakasından tutuyorlardı. Üçü jandarma, diğeri ise Jean Valjean'dı.

Grubun şefi olduğu anlaşılan kapının yanındaki onbaşı içeri girip piskoposa doğru ilerledi ve asker selamı verdi.

— Monsenyör... dedi

Bu söz üzerine, kederli ve umutsuz görünen Jean Valjean başını şaşkın bir ifadeyle kaldırdı.

— Monsenyör! diye mırıldandı. Demek rahip değilmiş...

— Kes sesini, dedi jandarma. Monsenyör piskopostur.

Bu arada, Monsenyör Bienvenu yaşlılığının elverdiği ölçüde aceleyle yanlarına yaklaşmıştı.

— Ah! Siz miydiniz? diye haykırdı Jean Valjean'a bakarak. Sizi gördüğüme sevindim. Ama size takımların yanı sıra

gümüş şamdanları da almanızı söylemiştim, böylece iki yüz franka satabilecektiniz. Onları da takımlarla birlikte neden götürmediniz?

Gözlerini açan Jean Valjean saygıdeğer piskoposa hiçbir insan dilinin tasvir edemeyeceği bir ifadeyle baktı.

— Monsenyör, dedi jandarma onbaşı, bu adamın bize söyledikleri doğru mu? Onunla yolda karşılaştık. Şüpheli biri gibi görünüyordu. Onu durdurduk. Yanında bu gümüş takımlar...

— Ve size onları geceyi evinde geçirdiği yaşlı bir rahibin verdiğini söyledi değil mi? diye araya girdi piskopos gülümseyerek. Durumu anlıyorum. Ve siz de onu buraya getirdiniz. Bir yanlışlık olmuş.

— Bu durumda, onu serbest bırakabilir miyiz? diye sordu onbaşı.

— Elbette, dedi piskopos.

Jean Valjean jandarmaların yakasını bırakmaları üzerine geriledi.

— Beni serbest bıraktıkları doğru mu? dedi uykusunda konuşurken gevelermiş gibi.

— Evet serbestsin, söylenenleri duymuyor musun? dedi bir jandarma.

— Dostum, dedi piskopos, gitmeden önce şamdanlarınızı alın.

Şömineye doğru gidip iki şamdanı Jean Valjean'a getirdi. İki kadın piskoposu rahatsız edecek tek bir söz söylemeden, ona bir bakış bile yöneltmeden olan biteni izliyorlardı.

Tüm bedeni titreyen Jean Valjean iki şamdanı afallamış, kendini kaybetmiş bir halde aldı.

— Şimdi gidebilirsiniz, dedi piskopos. Bu arada dostum, geri geldiğinizde, bahçeden geçmenize gerek yok. Caddeye bakan kapıdan girip çıkabilirsiniz. Gece gündüz açıktır, sadece kapının kolunu çevirmeniz yeter.

Sonra jandarmalara dönerek:

— Beyler gidebilirsiniz, dedi.

Jandarmalar uzaklaştılar.

Jean Valjean bayılmak üzereymiş gibi görünüyordu.

Yanına yaklaşan piskopos ona alçak sesle:

— Bana bu parayı dürüst bir adam olmak için harcayacağınıza söz verdiğinizi asla unutmayın, dedi.

Herhangi bir söz verdiğini hatırlamayan Jean Valjean afalladı. Bu sözleri üzerlerine basa basa söyleyen piskopos heybetli bir ifadeyle ekledi:

— Jean Valjean, kardeşim, artık kötülüğe değil iyiliğe aitsiniz. Ruhunuzu satın alıp içindeki karanlık ve tehlikeli düşünceleri çıkarıyorum ve onu Tanrı'ya teslim ediyorum.

XIII

Petit-Gervais

Jean Valjean şehirden âdeta kaçarcasına çıktı. Tarlalarda hızla yürüyor, önüne çıkan her yola, her patikaya giriyor, yeniden aynı yere döndüğünü fark etmiyordu. Sabah boyunca, hiçbir şey yemeden, açlığını hissetmeden bu şekilde yürüdü. Bir dizi yeni duygulanımın etkisi altındaydı. Kime karşı beslediğini bilemediği bir öfke yaşıyordu. Duygulanmış mıydı yoksa aşağılanmış mıydı, bunu söyleyebilecek durumda değildi. Ara sıra garip bir acıma duygusuyla yüreği sızlıyor, yirmi yıldan beri katılaşan yüreğiyle bu duyguya karşı koyuyor, bu çatışma onu yoruyordu. Başına gelen felaketin adaletsizliğinin etkisiyle korkunç bir sükûnete gömülen yüreğinin sarsıldığını hissediyor, endişeleniyor, kendi kendine bu sükûnetin yerini neyin alacağını soruyordu. Bazen, cezaevinde jandarmalar arasında olmasının kendisi için daha hayırlı olacağını ve böylece olayların bu şekilde gelişmesiyle bu ölçüde sarsılmayacağını düşünüyordu. Mevsim epeyce ilerlemiş olsa da, geçtiği çitlerin arasında yer alan geç açmış çiçeklerin

kokusu ona çocukluk anılarını hatırlatıyor, uzun zamandır zihninde canlanmadıkları için bu anılara katlanamıyordu.

Gün boyunca tasvir edilmesi mümkün olmayan düşünceler zihnini kurcalayıp durdular.

Batmak üzere olan güneş toprağın üzerindeki en ufak çakıl taşının gölgesini uzatırken, Jean Valjean kızıl renge boyanmış, tamamıyla ıssız büyük ovadaki bir çalılığın arkasına oturmuştu. Uzaklarda, küçük bir çan kulesinin bile belirmediği ufukta sadece Alpler vardı. Jean Valjean, Digne'den çıktığından beri üç fersah yol katetmiş olmalıydı. Çalılığın birkaç adım ötesinde, ovayı kesen bir patika vardı.

Ona rastlayacak birine yırtık pırtık giysilerini daha da ürkütücü gösterecek olan bu düşünceli halinin ortasında neşeli bir ses duydu.

Başını çevirdiğinde, on yaşlarında bir köylü çocuğunun beline bağladığı *viel*'i[19] ve sırtındaki küçük sandığıyla şarkı söyleyerek patikadan geçtiğini gördü.

Pantolonlarının deliğinden dizleri görünen, bir kentten diğerine yolculuk eden o sevimli, neşeli çocuklardan biriydi.

Çocuk şarkı söylerken ara sıra duruyor, muhtemelen tüm serveti olan birkaç bozuk parayla yazı tura oynuyordu. Bu bozuk paralar arasında bir de kırk santim vardı.

Jean Valjean'ı fark etmeyen çocuk çalılığın yanında durup şimdiye kadar büyük bir ustalıkla hepsini elinin tersine düşürdüğü bozuk paraları havaya doğru fırlattı.

Ama bu kez kırk santimlik bozuk para elinden kayıp Jean Valjean'ın oturduğu çalılığa yuvarlandı.

Jean Valjean paranın üzerine bastı.

Bu arada, çocuk parasının nereye yuvarlandığını görmüştü.

İstifini hiç bozmadan adama doğru yürüdü.

Etraf tamamıyla ıssızdı. Göz alabildiğince uzanan ovada ve patikada kimse yoktu. Gökyüzünün derinliklerinde

19 Ortaçağa özgü, kemana benzeyen yaylı bir çalgı. (e.n.)

uçuşan bir kuş sürüsünün zayıf çığlıklarından başka bir şey duyulmuyordu. Çocuk, saçlarını altın örgülerle donatan ve kızıl ışığıyla Jean Valjean'ın vahşi yüzünü kan rengine boyayan güneşe sırtını dönmüştü.

— Mösyö, dedi küçük köylü çocuğu, cehalet ve masumiyetin karışımından kaynaklanan çocuksu bir güvenle, paramı alabilir miyim?

— Adın ne? diye sordu Jean Valjean.

— Petit-Gervais mösyö.

— Defol git, dedi Jean Valjean.

— Mösyö, diye üsteledi çocuk, paramı geri verir misiniz?

Başını öne eğen Jean Valjean yanıt vermedi.

Çocuk tekrarladı:

— Mösyö paramı verin!

Jean Valjean'ın bakışları yere sabitlenmişti.

— Param! diye bağırdı çocuk, beyaz gümüş param!

Jean Valjean onu hiç duymuyormuş gibi görünüyordu. Çocuk gömleğinin yakasına yapışıp onu sarsarken aynı zamanda hazinesinin üzerindeki çivili iri ayakkabıyı yerinden oynatmaya çabalıyordu.

— Paramı istiyorum! Kırk santimimi istiyorum!

Çocuk ağlıyordu. Hâlâ yerinde oturan Jean Valjean başını kaldırdı. Gözleri boş bakıyordu. Çocuğu şaşkınlıkla fark ettiğinde, elini bastonuna uzatıp korkunç bir sesle bağırdı: Kim var orada?

— Ben mösyö, diye karşılık verdi çocuk. Petit-Gervais ben! Ben! Lütfen ayağınızı kaldırıp bana kırk santimimi geri verin, lütfen! Ardından küçük olmasına rağmen öfkeli, âdeta tehditkâr bir ifadeyle:

— Hadi, ayağınızı kaldıracak mısınız? Ayağınızı kaldırın! dedi.

— Ah! Demek hâlâ buradasın! dedi Jean Valjean ve ayağı hâlâ gümüş paranın üzerinde dururken aniden ayağa kalkıp ekledi:

— Canını kurtarmak ister misin?

Ona korkuyla bakan çocuğun tüm bedeni titredi ve birkaç saniyelik şaşkınlıktan sonra başını hiç geri çevirmeye ve çığlık atmaya cesaret edemeden koşarak var gücüyle kaçmaya başladı.

Yine de, bir süre sonra soluk soluğa durmak zorunda kaldı ve yeniden düşüncelere dalan Jean Valjean onun hıçkırarak ağladığını duydu.

Bir süre sonra çocuk gözden kaybolmuştu.

Güneş batmış, Jean Valjean'ın etrafını gölgeler sarmıştı. Gün boyunca hiçbir şey yememişti; muhtemelen ateşi çıkmıştı.

Çocuk kaçtığından beri ayakta durmuş, yerinden hiç kımıldamamıştı. Soluğu göğsünü uzun ve düzensiz aralıklarla kaldırıyordu. On on iki adım ötesine sabitlediği bakışları otların üzerindeki mavi fayanstan kırık bir tabağı incelermiş gibi görünüyordu. Aniden ürperdi; akşam serinliğini hissetmeye başlamıştı.

Kasketini alnının üzerine sıkıca yerleştirdi, gayriihtiyari bir hareketle gömleğinin düğmelerini iliklemeye çalıştı, bir adım atıp bastonunu almak için eğildi.

O sırada, ayağının toprağa yarı yarıya gömdüğü ve çakıl taşlarının arasında parlayan kırk santimi fark etti. Âdeta galvanik bir akımın etkisiyle sarsıldı. "Bu da nedir?" dedi dişlerinin arasından. Üç adım gerileyip durdu, gözlerini karanlıkta parıldayan o nesnenin bakışlarını kendisine dikmiş gibi göründüğü ve az önce ayağıyla ezmiş olduğu o noktadan ayıramıyordu.

Birkaç dakika sonra, her yanı kasılarak gümüş paraya doğru hamle yaptı, onu eline alıp doğruldu ve bir sığınak arayan ürkmüş, titreyen vahşi bir hayvan gibi ovanın enginliklerine, ufkun her noktasına doğru bakmaya başladı.

Hiçbir şey göremedi. Gece bastırmıştı, ova soğuk ve loştu, alacakaranlığın ortasında mor renkli bulutlar göğe doğru yükseliyorlardı.

Ah! dedi ve çocuğun gözden kaybolduğu noktaya doğru hızlı adımlarla yürümeye başladı. Otuz adım attıktan sonra durdu ve hiçbir şey göremedi.

Bunun üzerine var gücüyle bağırdı: "Petit-Gervais! Petit-Gervais!"

Sustu ve dinledi.

Hiçbir yanıt yoktu.

Issız ve kasvetli ova enginliklerle çevriliydi. Etrafında bakışlarının kaybolup gittiği bir karanlıktan ve sesinin boğulduğu bir sessizlikten başka bir şey yoktu.

Buz gibi esen Poyraz, etrafındaki nesnelere iç karartıcı bir görüntü veriyordu. Küçük ağaçlar sıska dallarını âdeta birini tehdit eder ve peşinden gidermişçesine inanılmaz bir öfkeyle sallıyorlardı.

Yeniden yürümeye, ardından da koşmaya başladı, zaman zaman duruyor, duyulabilecek en korkunç, en hüzünlü bir sesle ıssızlığa haykırıyordu: Petit-Gervais! Petit-Gervais!

Kuşkusuz çocuk bu haykırışı duysa bile korkudan ona görünmemek için elinden geleni yapacaktı. Ama çocuk hiç şüphesiz şimdiden çok uzaklara gitmişti.

Atla giden bir rahibe rastladığında yanına gidip:

— Sayın rahip yolunuza bir çocuk çıktı mı? dedi

— Hayır, diye yanıtladı rahip.

— Adı Petit-Gervais.

— Kimseyi görmedim.

Çantasından çıkardığı iki beş frankı rahibe uzattı.

— Sayın rahip bu para yoksullar için. Sayın rahip, on yaşlarında bir çocuktu, sırtında küçük bir sandık, sanırım bir de *viel* vardı. O gezgin köylü çocuklardan biriydi, onu tanıyor musunuz?

— Onu hiç görmedim.

— Petit-Gervais? Söyler misiniz, bu köylerden birinde oturmuyor mu?

— Söylediğiniz gibiyse dostum, yabancı bir çocuk olmalı. Onlar gezgindir. Kimse onları tanımaz.

Jean Valjean çantasından aceleyle iki beş franklık daha çıkarıp rahibe uzattı.

— Cemaatinizin yoksulları için, dedi.

Ardından kafası karışmış bir halde ekledi:

— Sayın rahip, beni yakalatın. Ben bir hırsızım.

Atını mahmuzlayan rahip ürkmüş bir halde uzaklaştı.

Jean Valjean daha önce izlediği yönde koşmaya başladı.

Etrafına bakınarak, seslenip bağırarak uzun bir yol kat etse de, kimseye rastlamadı. İki üç kere ovada kendisine yere uzanmış ya da diz çökmüş biri gibi görünen bir şeylere doğru koştu, ama bunlar çalılıklardan ya da toprağın üzerindeki kayalardan başka bir şey değildi. Nihayet üç patikanın kesiştiği bir noktada durdu. Ay yükselmişti. Bakışlarını etrafında gezdirdikten sonra son bir kez daha bağırdı: "Petit-Gervais! Petit-Gervais! Petit-Gervais!" Sesi bir yankı bile yaratmadan sislerin içinde sönüp gitti. Zayıf bir sesle kekelercesine bir daha tekrarladı: "Petit-Gervais!" Bu son çabasıydı; aniden bacakları görünmeyen bir gücün, vicdansızlığının ağırlığıyla onu eziyormuşçasına kıvrıldı; tükenmiş bir halde büyük bir taşın üzerine yığıldı, yumruklarını saçlarının arasına daldırıp yüzünü dizlerine bastırarak bağırdı: "Ben bir sefilim!"

O anda duygularının doruk noktasına ulaşmasıyla ağlamaya başladı. On dokuz yıldan beri ilk defa ağlıyordu.

Görüldüğü gibi, Jean Valjean piskoposun evinden ayrıldığında, dünyayı her zamankinden farklı düşüncelerle gözlemlemeye başlamıştı. İçinde neler olup bittiğini anlayamıyordu. İhtiyarın meleklere yaraşan davranışına ve tatlı sözlerine karşı koymaya çalışıyordu. "Bana dürüst bir insan olacağınıza dair söz verdiniz. Ruhunuzu satın alıp içindeki sapkın düşünceleri çıkarıyorum ve onu Tanrı'ya teslim ediyorum." Bu sözler aklından hiç çıkmıyor, bu ilahi hoşgörüye içimizdeki kötülüğün kalesi olan kibirle karşı çıkıyordu. Bu rahibin bağışlamasının kendisini hâlâ sarsan bir saldırı olduğunu, bu merhametli davranışa direnirse, yüreğinin katılığının sonsuza dek yumuşamayacağını, boyun eğerse insan-

ların yıllar boyunca davranışlarıyla yüreğine doldurduğu o hoşuna giden kinden vazgeçmesi gerekeceğini, bu kez kendi kötülüğü ile o adamın iyiliği arasında yeneceği veya yenileceği muazzam ve nihai bir savaşın yaşanacağını belli belirsiz hissediyordu.

Zihninde çakan bu şimşeklerin etkisiyle, korkunç bakışlarla sarhoş gibi yürürken, Digne'de başından geçenlerin geleceğini belirleyebileceği konusunda net bir düşüncesi var mıydı? Hayatın belli anlarında insanı uyaran ya da tedirgin eden o gizemli uğultuları duyuyor muydu? Bir ses kulağına kaderini belirleyecek anın geldiğini, kendisi için orta yol bulunmadığını, bundan böyle insanların en mükemmeli olmazsa en kötüsü olacağını, bu andan itibaren ya piskopostan daha yükseklere çıkması ya da kürek mahkûmundan daha aşağılara düşmesi gerektiğini, iyi olmak istiyorsa bir meleğe, kötülük yolunda devam etmek istiyorsa bir canavara dönüşmesi gerektiğini söylüyor muydu?

Burada da önceden yaptığımız gibi şu soruları sormamız gerekiyor: Tüm bunlardan düşüncelerine bir gölgenin yansıdığını fark ediyor muydu? Kuşkusuz, daha önce de söylediğimiz gibi, felaket zekâyı eğitmişti, yine de Jean Valjean'ın tüm bahsettiklerimizi çözümleyecek durumda olduğu şüpheliydi. Görmekten çok hayal meyal seçebildiği bu düşünceler aklından geçiyor olsalar bile, onu tasvir edilemez ve kederli bir karmaşaya sürüklemekten başka bir işe yaramıyorlardı. Zindan denen o muğlak ve karanlık yerden çıktığında, piskopos ruhuna kötülük etmiş, onu uzun süre karanlıkta yaşayan birinin aniden yoğun bir ışığa maruz kalmasına benzer bir durumla karşı karşıya bırakmıştı. Kendine sunulan gelecekteki tertemiz, pırıl pırıl yaşamı içini endişe ve korkuyla dolduruyor, gerçekten de ne yapacağını bilemiyordu. Kürek mahkûmunun gözleri erdem karşısında, tıpkı aniden güneşin doğuşunu gören bir baykuş gibi kamaşmış, körleşmişti.

Kendisinin de farkında olduğu gerçek artık aynı adam olmadığı, içindeki her şeyin değiştiği, piskopos onunla konuştuktan ya da ona dokunduktan sonra bir daha asla, eskiden olduğu gibi aklına eseni yapmakta özgür olmayacağıydı.

Bu ruh haliyle, Petit-Gervais ile karşılaşmış, kırk santimine el koymuştu. Neden? Bunu kesinlikle açıklayamazdı; bu gasp olayı zindandan getirdiği kötü düşüncelerin son etkisinin ve olağanüstü çabasının, bir itki kalıntısının, statikte *potansiyel güç* olarak adlandırılan olgunun bir sonucu muydu? Buydu ve belki de daha azıydı. Basitçe söyleyelim: Zihni beklenmedik ve yeni birçok çatışmalı düşüncenin ortasında çırpınırken, ayağını gümüşün üzerine alışkanlık ve içgüdüyle basıp paraya el koymasına neden olan kendisi değil, içindeki vahşi hayvandı. Aklı başına geldiğinde ve bu alçakça davranışın bilincine vardığında Jean Valjean endişeyle sarsılmış ve korkunç bir çığlık atmıştı.

Bu garip bir olaydı ve sadece içinde bulunduğu durumda gerçekleşebilecek bir şekilde çocuğun parasına el koyarak, bir daha asla yapamayacağı bir şeyi yapmıştı.

Ne olursa olsun, üzerinde önemli bir etki yaratan bu son kötü davranışı zihnindeki karmaşayı aniden dağıtarak yoğun karanlıkları bir yana, aydınlığı bir kenara ayırıp içinde bulunduğu ruh halini kimyasal bir maddenin bir bileşenini çökelten, diğerini yüzeyde bırakan bir ayıraç gibi etkiledi.

İlk başta, kendini gözlemlemeden ve hiç düşünmeden günahlarından arınmaya çalışan bir insan gibi, parasını geri vermek istediği çocuğu bulmak için çılgınca çabaladı, ardından bunun bir işe yaramayacağının ve mümkün olmadığının farkına vararak umutsuzluğa kapıldı. "Ben bir sefilim!" diye bağırdığı sırada, kim olduğunu fark etmeye başlıyor, dışarıdan baktığında bir hayalet gibi görünen benliğinden sıyrılıyor ve önünde, elindeki bastonu, beline kadar inmiş gömleği, sırtındaki çalınmış eşyalarla dolu çantası, kararlı ve iç karartıcı yüz ifadesi, iğrenç tasarılarla dolu zihniyle aşağı-

lık kürek mahkûmu Jean Valjean'ın ete kemiğe bürünmüş halini görüyordu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi yaşadığı felaketin aşırılığı hayatını hayaller kurarak geçirmesine neden olmuştu. Bu da hayallerinden biri olabilirdi. Gerçekten de, karşısında Jean Valjean'ın o iğrenç yüzünü gördüğünde, kendi kendine bu korkunç adamın kim olduğunu sormak üzereydi.

Zihni, hayallerin gerçekliği yutacak kadar derin olduğu, şiddetli ve son derece korkunç bir şekilde sakin o anlardan birini yaşıyordu. Önündeki nesneler görünmüyor, zihnindeki imgeler beyninden dışarı çıkmış gibi beliriyordu.

Böylece âdeta kendisini karşıdan seyretti ve aynı zamanda bu halüsinasyonun arasından, gizemli derinliklerde önce meşale sandığı bir aydınlık gördü. Bilincinde beliren bu ışığa daha dikkatlice baktığında bunun insana benzediğini ve bu meşalenin piskopos olduğunu fark etti.

Vicdanı karşısında beliren bu iki adamı, piskoposu ve Jean Valjean'ı art arda izledi. Birincinin ikinciye baskın çıkması uzun sürmedi. Hayallere dalması uzadıkça, bu tür kendinden geçişlere özgü garip bir etkiyle piskopos gözünde büyüyüp ışıldıyor, Jean Valjean küçülüp silikleşiyordu. Bir süre sonra sadece bir gölgeden ibaretti. Aniden gözden kayboldu. Ortada sadece piskopos kalmıştı.

Muhteşem bir parıltıyla bu sefilin ruhunu aydınlatıyordu. Jean Valjean uzun süre boyunca sıcak gözyaşları dökerek, hıçkırarak, bir kadından daha çok zaaf göstererek, bir çocuktan daha fazla ürkerek ağladı.

Ağladıkça, zihni olağanüstü ve hem büyüleyici hem korkutucu bir ışıkla gitgide daha da aydınlanıyordu. Geçmiş yaşamı, ilk hatası, suçunun cezasını uzun süre ödemesi, yüzünün alıklaşması, yüreğinin katılaşması, kafasında kurduğu intikam planlarıyla şenlenen serbest bırakılması, piskoposun evinde yaşadıkları, piskoposun kendini bağışlamasının ardından işlediği en alçakça, en canavarca suç olarak gördüğü

kırk santime el koymuş olması, tüm bunlar zihninde net bir şekilde ve şimdiye dek hiç rastlamadığı bir aydınlığın içinde yeniden canlanıyordu. Hayatını gözden geçirdiğinde korkunç bir yaşam sürdüğünü, ruhunun ürkütücü göründüğünü fark etti. Yine de bu yaşamın ve ruhun üzerinde hafif bir ışık vardı. Âdeta cennetin ışığında şeytanı görüyordu.

Kaç saat boyunca ağladı? Ağladıktan sonra ne yaptı? Nereye gitti? Bunları kimse asla öğrenemedi. Sadece o gece, Grenoble'den Digne'e gelen bir arabacının, piskoposluk caddesinde, Monsenyör Bienvenu'nün kapısında, diz çökmüş bir halde dua eden bir adamı gördüğü söyleniyordu.

Üçüncü Kitap
1817 Senesinde

I

1817 Senesi

1817 senesi, XVIII. Louis'nin gururunun da eşlik ettiği krallara yakışır bir dik duruşla hükümdarlığının yirmi ikinci yılını ilan ettiği senedir. 1817, aynı zamanda Bruguiere de Sorsum'un üne kavuştuğu seneydi. Pudra kullanmanın ve sorguç tipi saç modelinin yeniden moda olacağını uman berberlerin dükkânları gök mavisi rengine boyanmış, zambak desenleriyle süslenmişti. Kont Lynch'in her pazar Saint-Germain-des-Prés Kilisesi'nin mütevelli heyeti üyesi olarak, yüksek meclis üyesi giysileri, kırmızı kordonu, uzun burnu ve önemli bir girişime imza atmış bir kişiye özgü heybetli görünüşüyle kendisine ayrılan özel bölmede oturduğu naif bir dönemdi. Kont Lynch'in imzasını attığı önemli girişim, 12 Mart 1814'te, Bordeaux belediye başkanı olarak, şehri zamanından biraz önce Angoulême düküne teslim etmesiydi. Yüksek meclis üyesi olması bundan kaynaklanıyordu. 1817'de moda, dört ila altı yaş arasındaki çocukları Eskimoların başlıklarına benzeyen, kulaklıkları maroken tarzda se-

pilenmiş geniş kasketler takmaya zorluyordu. Fransız ordusu Avusturya usulünce beyaz üniforma giyiyor, lejyon olarak adlandırılan alaylar, numaralandırılmak yerine bulundukları bölgenin ismiyle anılıyorlardı. Sainte-Hélene'de sürgünde olan Napoléon, İngiltere kendisine yeşil kumaş vermeyi reddettiğinden eski elbiselerini ters yüz ediyordu. 1817'de, Pellegrini şarkı söylüyor, Matmazel Bigottini dans ediyordu; Potier ünlü bir aktördü, Ordy ise henüz doğmamıştı. Madam Saqui, Forioso'nun yerini alıyordu. Fransa'da hâlâ Prusyalılar vardı. Delalot önemli bir şahsiyetti. Meşrutiyet, Pleignier, Carbonneau ve Tolleron'un önce ellerini, sonra kafalarını giyotinle keserek kendini kanıtlıyordu.[20] Dışişleri Bakanı Prens Talleyrand ve Maliye Bakanı Rahip Louis birbirlerine iki kâhinin gülümsemesiyle bakıyorlardı. 14 Temmuz 1790'da Talleyrand piskopos olarak Champ-de-Mars'da Federasyon Bayramı için düzenlenen ayini yönetirken, Louis diyakoz olarak yanında yer almıştı. 1817'de, aynı Champ-de-Mars'ın yan yollarında, yağmurun altında ıslanan, otların arasında çürüyen, maviye boyanmış, yaldızları dökülmüş kartal ve arı desenleriyle süslenmiş silindir şeklinde tahta direkler vardı. İki yıl önce, imparatorun Champ-de-Mai'deki[21] kerevetini destekleyen bu direklerin bazı bölümleri Gros-Caillou yakınlarında karargâh kuran Avusturyalıların yaktıkları ateşle yanmıştı. Direklerin birkaçı yakılan bu ateşlerde kül olup gitmiş, *kaiserlich*[22] iri elleri ısıtmaya yaramıştı. Champ-de-Mai'nin dikkat çeken yanı haziran ayında, Champ-de-Mars'ta toplanmış olmasıydı. 1817'de, iki şey popülerdi: Voltaire'in Touquet Yayınevinden çıkan kitapları ve üzerinde Anayasa metni bulunan enfiye kutuları. Parisli-leri heyecanlandıran en son olay kardeşinin başını kesip

---

20 Bu üç kişi 1817'de değil, 27 Temmuz 1816'da idam edilmişlerdir. (ç.n.)

21 Napoléon'un, sürgünden döndüğü Yüz Gün sırasında, Mayıs ayında, Champ-de-Mars alanında kurduğu meclis. (ç.n.)

22 Alm. Krallara layık, krallara ait. (e.n.)

Marché-aux-Fleurs'ün havuzuna atan Dautun cinayetiydi.[23] Kaptan Chaumareix'e utanç, ressam Géricault'ya şan verecek olan o uğursuz *Meduse* fırkateyniyle ilgili yeni haberler alınamamasından dolayı Donanma Bakanlığı'ndan şüpheleniliyordu. Albay Selves, Süleyman Paşa olmak için Mısır'a gidiyordu. Harpes Caddesi'ndeki Thermes Sarayı fıçıcı dükkânı olmuştu. Cluny Konağı'nın sekizgen kulesinin sahanlığında, gökbilimci Messier'nin XVI. Louis döneminde rasathane olarak kullandığı ahşap küçük bölme hâlâ görülebiliyordu. Duras düşesi gök mavisi satenden imparatorluk dönemi tarzına uygun X şeklindeki iskemle ve sehpalarla döşenmiş süslenme odasında üç dört dostuna henüz yayınlanmamış *Ourika*'yı okuyordu. Louvre'daki N harfleri kazınıyordu. Austerlitz Köprüsü isminden vazgeçip Jardin du Roi adını alıyor,[24] Austerlitz Köprüsü'nün ve Jardin des Plantes botanik bahçesinin kimliklerini gizleyecek çifte bir muammaya yol açıyordu. Horatius'u okurken, imparator olan kahramanları ve kendilerini veliaht gibi tanıtan kunduracıları[25] düşünen XVIII. Louis'nin, Napoléon ve Mathurin Bruneau gibi iki endişe kaynağı vardı. Fransız Akademisi ödül konusu olarak *bilimin verdiği mutluluğu* öneriyordu. Kraliyet Başsavcısı Bellart, hatiplik yeteneğini gösteriyor, onun gölgesinde gelecekte Paul-Louis-Courier'nin alaylarının hedefinde yer alacak Savcı Broe yetişiyordu. Arlincourt olarak anılan sahte bir Marchangy ortaya çıkmadan önce, Marchangy olarak anılan sahte bir Châteaubriand vardı. *Claire d'Albe* ve *Malek-Adel* başyapıt olarak kabul ediliyor,

23 Charles Dautun kardeşi Auguste'ü 9 Kasım 1814'te öldürmüş, 29 Mart 1815'te infaz edilmiştir. (ç.n.)

24 Austerlitz Köprüsü'nün ismi 1815'te Jardin-du-Roi olarak değiştirilmiştir. (ç.n.)

25 XVI. Louis'nin oğlu veliaht XVII. Louis 1793'te Temple Hapishanesi'nde bir kunduracının yanına çırak olarak verilmişti. Mathurin Bruneau kendisini hapisten kaçan XVII . Louis olarak tanıtıyor, tahtın kendisine ait olduğunu iddia ediyordu. (ç.n.)

Madam Cottin dönemin en önemli yazarı sayılıyordu.[26] Enstitü akademisyen Napoléon Bonaparte'ı listesinden siliyordu. Bir kraliyet fermanı Angoulême'de deniz okulunun kurulduğunu bildiriyordu, Angoulême dükü büyük bir amiral olduğu için Angoulême bir liman kenti olmanın tüm ayrıcalıklarına sahipti, aksi takdirde monarşinin ilkeleri sarsılabilirdi. Bakanlar kurulunda, Franconi'nin at üzerindeki yaptığı cambazlıkları resmeden ve sokaklardaki haytaların başına üşüştüğü afişlerine göz yumulup yumulmayacağı tartışılıyordu. *Agenese*'in dört köşe yüzlü, yanağı benli yazarı M. Paer, Ville d'Eveque Caddesi'nde oturan Sassenaye markizinin dostlarıyla birlikte verdikleri küçük konserleri yönetiyor, tüm genç kızlar sözlerini Edmond Géraud'nun yazdığı *Ermite de Saint Avelle*'i söylüyorlardı. Le Nain Jaune'un[27] yerini *Le Miroir*[28] alıyordu. İmparator yanlısı Lemblin kafesi Bourbon'ları destekleyen Valois kafesine karşı koyuyordu. Louvel tarafından daha o zamandan beri, gölgesi gibi izlenen duc de Berry Sicilyalı bir prensesle evleniyordu. Madame de Staël öleli bir yıl olmuştu.[29] Muhafız birliği askerleri Matmazel Mars'ı ıslıklıyorlardı. Büyük gazeteler küçücüktü. Sayfaların büyüklüğü sınırlı olsa da, özgürlükler sınırsızdı. *Le Constitutionnel* anayasa yanlısıydı. *La Minerve* dergisi büyük yazar Châteaubriand'ın ismini *Châteaubriant* olarak yazıyor, bu *t* harfi burjuvaları çok güldürüyordu. Satılık gazetelerin satılık gazetecileri 1815 sürgünlerine hakaret ediyorlardı: David'in artık yeteneği kalmamıştı, Arnault artık eskisi kadar mantıklı düşünemiyordu, Carnot'nun gözlemlerinin doğruluğu tartışılırdı; Soult hiçbir savaş kazanamamış-

26 Marie Sophie Cottin 22 Mart 1770 - 25 Ağustos 1807 arasında yaşamış Fransız kadın edebiyatçıdır. Malek Adel bir roman değil, Cottin'in *Mathilde ou mémoires tirés de l'histoire des croisades* adlı başka bir yapıtının kahramanıdır. (ç.n.)

27 15 Aralık 1814-15 Temmuz 1815 tarihleri arasında yayımlanan Bonapart yanlısı gazete. (ç.n.)

28 *Le Miroir* gazetesi ilk kez 15 Şubat 1821'de yayımlanmıştır. (ç.n.)

29 Madame de Staël 14 Temmuz 1817'de ölmüştür. (ç.n.)

tı; Napoléon artık eskisi gibi bir dâhi değildi. Kimse bir sürgüne gönderilen mektupların onun eline nadiren geçtiğini bilmiyor, polis dinî bir görevi yerine getirirmişçesine onlara el koyuyordu. Aslında bu yeni bir şey değildi; sürgündeki Descartes da[30] bundan yakınıyordu. David'in bir Belçika gazetesine biraz öfkeyle kendisine gönderilen mektupları alamadığını yazması, bu vesileyle sürgünle alay eden kralcı gazetelerin hoşuna gitmişti. Kral katili ya da kralın idamı için oy verenler, düşmanlar ya da müttefikler, Napoléon ya da Buonaparte[31] sözcüklerini kullananlar arasında büyük bir uçurum vardı. Tüm sağduyulu insanlar, "Anayasanın ölümsüz yaratıcısı" olarak nitelenen XVIII. Louis ile birlikte devrimler çağının kapandığını ileri sürüyorlardı. Pont-Neuf'ün topraklı sekisindeki IV. Henri heykelinin ayaklık taşına *Redivivus*[32] sözcüğü oyuluyordu. M. Pieté, Thérese Caddesi, 4 numarada, monarşinin güçlenmesi için gizli toplantılar düzenliyordu. Sağ kanadın liderleri ciddi öngörülerde bulunup: "Bacot'ya yazmalı," diyorlardı. Canuel, O'Mahony ve Chappedelaine, kralın kardeşi X. Charles tarafından da el altından desteklenen ve ileride "Su Kıyısı Komplosu" olarak anılacak olan planın taslaklarını hazırlıyorlardı. Epingle Noire gizli örgütü de kendi payına komplolar hazırlıyor, Delaverderie, Trogoff ile görüşüyordu. Liberalliği belli ölçülerde destekleyen M. Decazes'in fikirleri kabul görüyordu. Her sabah, Saint-Dominique Caddesi, 27 numaralı evindeki penceresinin önünde, pantolonu, ayağında terliği, kır saçlarını çevreleyen atkısı ile beliren Châteaubriand, gözlerini aynaya sabitlemiş bir halde önünde açık duran eksiksiz dişçi alet takımını kullanarak dişlerini temizliyor, aynı zamanda kâtibi M. Pilorge'a *Anayasa Koşullarında Monarşi*'yi yazdırıyor-

30 Descartes hiç sürgün edilmemiş, 1628'de kendi isteğiyle Hollanda'ya gitmiştir. (ç.n.)

31 Napoléon'un İtalyan kökenli olduğunu belirterek, onu küçük düşürmek için kullanılan lakap. (ç.n.)

32 Yeniden doğan. (ç.n.)

du.[33] Hatırı sayılır eleştirmenler Lafon'u Talma'ya tercih ediyor, M. de Féletz yazılarını A harfiyle, M. Hoffmann ise Z harfiyle[34] imzalıyorlardı, Charles Nodier, *Thérese Aubert*'i yazıyordu. Boşanma yürürlükten kaldırılmıştı.[35] Liselere kolej deniyor, yakalarında altın zambaklı rozetler taşıyan kolejliler Roma kralı[36] hakkında ağır sözler söylüyorlardı. Sarayın gizli polisi, annesi Orléans düşesine, Orléans dükünün hafif süvari generali üniformasıyla, dragon süvarisi generali Berry dükünden daha yakışıklı göründüğü portrelerin her yerde sergilendiğini ihbar ediyordu; çok sakıncalıydı! Paris şehri kendi ödediği vergilerle Invalides'in kubbesini yaldızlatıyordu. Sağduyulu insanlar, kendi kendilerine, M. Clausel de Montals'in, şu ya da bu vesileyle M. Clausel de Coussergues ile çeşitli konularda ters düşmesi, M. de Salaberry'nin bu durumdan hoşnut kalmaması halinde ne yapacağını soruyorlardı. Molière'in kabul edilmediği Akademi'nin üyesi komedyen Picard'ın *İki Philibert*'i, alınlığındaki bazı harfleri koparılmış olmasına rağmen İMPARATORİÇENİN TİYATROSU yazısının hâlâ net bir şekilde okunabildiği Odéon'da sergileniyordu. Cugnet de Montarlot'ya karşı çıkılıyor ya da destek olunuyordu. Fabvier komplocu, Bavoux devrimciydi. Kitapçı Pélicier, Voltaire'in kitabını *Fransız Akademisi Üyesi Voltaire'in Eserleri* adı altında yayınlıyor ve safça "Bu başlık satışları artıracak," diyordu. Kamuoyunun genel görüşü Charles Loyson'un asrın dehası olacağı yönündeydi, şanın tetikleyicisi olan ihtiras onu kemirmeye başlıyor, hakkında şu mısra yazılıyordu:

> Uçarken bile, Loyson'un ayakları olduğu hissedilir.

---

33 Bu kitap 1816'da yayımlanmıştır. (ç.n.)

34 Hoffmann, 14 Haziran 1824'te Victor Hugo'nun eserleri konusunda yazdığı bir makalede, bu imzayı 1817'den çok daha sonra kullandığını belirtmiştir. (ç.n.)

35 8 Mayıs 1816'da kaldırılmıştır. (ç.n.)

36 Altın zambak kraliyetin simgesidir. Roma kralı ise Napoléon'un oğludur. (ç.n.)

Kardinal Fesch'in görevden çekilmeyi kabul etmemesi üzerine, Lyon piskoposluğu'nu Başpiskopos M. de Pind yönetiyordu. Sonradan general olan yüzbaşı Dufour'un hatıralarında yazdığına göre Fransa ile İsviçre arasında Dappes Vadisi tartışmaları başlıyordu. Henüz pek tanınmayan Saint-Simon, yüce düşlerini biriktiriyordu. Bilimler Akademisi'nde gelecek kuşakların unuttuğu bir Fourier ve bilemediğim bir tavan arasında gelecekte hatırlanacak bilinmeyen bir Fourier vardı. Lord Byron sivrilmeye başlıyor, Millevoye bir şiirinde onu Fransa'ya şu sözlerle tanıtıyordu: *Lord Byron adlı biri.* David d'Angers mermer tozunu yoğurmaya başlıyor, Rahip Caron papaz okulu öğrencileri toplantısında, ileride Lamennais olarak anılacak Félicité Robert adındaki ismi duyulmamış bir rahipten övgüyle söz ediyordu. Seine üzerinde yüzen bir köpeğin gürültüsüyle çalkalanıp tüten bir şey Tuileries'nin pencerelerinin altından geçip Pont Royal ile Pont XV. Louis arasında gidip geliyordu; bu, pek işe yaramayan bir oyuncağı andıran, hayalperest bir mucidin düşsel bir icadı olan ütopya buharlı bir gemiydi. Parisliler, bu işe yaramaz gemiye kayıtsızlıkla bakıyorlardı.[37] Enstitüye hükümet darbesiyle, fermanla ve yandaşlarıyla çekidüzen veren ve birçok akademisyeni yetiştiren seçkin yönetici M. de Vaublanc, bunu başarsa da kendisi akademisyen olamamıştı. Saint-Germain Mahallesi ve Marsan Çiftliği sakinleri dindarlığından dolayı Emniyet Müdürü olarak M. Delaveau'nun atanmasını istiyorlardı. Dupuytren ve Récamier Tıbbiye'nin amfisinde İsa'nın yeryüzüne Tanrı olarak mı indiği konusunda hararetle tartışıyorlardı. Bir gözü Eski Ahit'in Yaratılış bölümünde, bir gözü doğada olan Cuvier yobazların gözüne girmek için fosillerle İncil'in metinlerini uyumlu hale getirmeye çalışıyor, Musa'ya mamutlar aracılığıyla dalkavukluk ediyordu. Parmentier'nin

37 Birçok kaynağa göre, buharlı gemi 1817'de, Parisliler için bir ütopya değildi. (ç.n).

anısına sadık kalan saygıdeğer ziraatçı M. François de Neufchâteau yerelmasına *parmentier* patatesi denmesi için büyük çaba harcıyor ama bunu başaramıyordu. Eski piskopos, eski konvansiyon üyesi, eski senatör rahip Grégoire'ın adı kralcı polemiklerde "hain Grégoire" haline dönüşmüştü. Kullandığımız bu haline dönüşmüştü deyişi M. Royer-Collard tarafından yeni bir deyiş olarak değerlendirilmişti. Iéna Köprüsü'nün üçüncü kemerinin altında yer alan ve iki yıl önce, Blucher'nin köprüyü havaya uçurmak için açtığı patlayıcı deliğini tıkamak üzere yerleştirilen yeni taş beyazlığıyla hâlâ dikkatleri çekiyordu. Adalet, Notre-Dame'a giren Artois kontuna yüksek sesle: *Lanet olsun! Bonaparte'ın Talma ile kol kola Bal-Sauvage'a girdiği günleri özlemle anıyorum,* diye bağıran bir adamın yakasına yapışmış, bu kışkırtıcı sözler altı ay hapis cezasına mal olmuştu.

Dönekler yaptıklarını rahatça itiraf ediyor, savaşın hemen öncesinde düşman saflarına geçenler aldıkları ödülleri saklamaya gerek görmüyor, her yerde zenginliklerinin ve itibarlarının alçaklığıyla utanmazca boy gösteriyorlardı. Ligny ve Quatre-Bras'nın satın alınmış asker kaçakları hırpani giysileri içinde monarşiye bağlılıklarını açıkça sergiliyor, İngiltere'de hâlâ açık bir tuvaletin duvarına yazılanları unutmuş gibi görünüyorlardı: *Please adjust your dress before leaving.*[38]

İşte, bugün unutulan 1817 yılından karmakarışık, belirsiz bir şekilde geriye kalanlar. Tarih bu özellikleri ihmal eder, bunu yapmamış olsaydı sonsuzluğun istilasına uğrardı. Yine de haksız yere ufak olarak nitelendirilen bu ayrıntılar yararlıdır; insanlık tarihinde küçük önemsiz olaylar ya da doğada önemsiz yapraklar diye bir şey yoktur. Yüzyılların görünümü her yıl yaşanan gerçeklerle ortaya çıkar.

Bu 1817 yılında, dört genç Parisli "güzel bir oyun" sergilediler.

---

38 İng. Lütfen dışarı çıkmadan önce kılığınıza kıyafetinize çekidüzen verin. (ç.n.)

II

Çifte Dörtlü

Bu Parislilerden biri Toulouselu, diğeri Limogeslu, üçüncüsü Cahorslu ve dördüncüsü Montaubanlıydı; yine de öğrenciydiler ve Paris'te okuyanların Parisli oldukları söylendiğine göre, Paris'te okumak Paris'te doğmak anlamına geliyordu.

Bu dört genç çok silik tiplerdi; herkes onların bir benzerini muhakkak görmüştü; yolda tesadüfen rastlanılan o ne iyi ne kötü, ne bilge ne cahil, ne dâhi ne ahmak olan gençlerdendiler; yirmi yaş denilen o sevimli nisanın güzelliği yüzlerine yansıyordu. O dönemde Arthur'lar henüz ortaya çıkmadığından sıradan dört Oscar'dılar.[39] *Onun için Arabistan'ın tüm güzel kokularını yakın*, diye haykırıyordu romans. *Oscar ilerliyor, Oscar, onu göreceğim!* Ossian[40] dönemi bitiyordu, zarafet İskandinav ve Kaledonya usulüydü, saf İngiliz tarzı daha sonraları talep görecekti ve Arthur'ların ilki, Wellington dükü, henüz Waterloo Savaşı'nı yeni kazanmıştı.

Bu Oscar'ların adları, Toulouselu Félix Tholomyès, Cahorslu Listolier, Limogeslu Fameuil ve Montbaubanlı Blachevelle idi. Doğal olarak her birinin metresi vardı. Blachvelle İngiltere'ye gittiği için Favourite olarak adlandırılan kızı seviyor, Listolier takma adı olarak bir çiçeğin ismini kullanan Dahlia'ya hayranlık duyuyor, Fameuil, Josephine'in kısaltması olan Zéphine'e tapıyor, Tholomyès ise güneş renginde güzel saçları olduğu için Sarışın olarak anılan Fantine'e ilgi duyuyordu.

Geçici aşklarla hüsrana uğrasalar da, yüzlerinde hâlâ çalışmanın verdiği dinginliğin bir kalıntısını ve ilk darbeyi

39 İskoç yazar James Macpherson'un 1760'da yazdığı destandaki İskandinav ve Alman prensler. (ç.n.)

40 Macpherson'un 1760'da yazdığı ve Napoléon'un çok etkilendiği destan. (ç.n.)

alan kadınların ruhlarında görülen o dürüstlük çiçeğini saklayan, dikiş iğnelerini tamamıyla bir kenara bırakmadıkları için emekçi kimliklerini biraz da olsa korumaya devam eden Favourite, Dahlia, Zéphine ve Fantine güzel parfümler sürerek çevrelerine ışık saçan o büyüleyici kızlar arasında yer alıyorlardı. İçlerinden yaşça en küçük olana genç ve yaşı yirmi üç olana ihtiyar lakabını takmışlardı. Hiçbir şeyi atlamamak için, ilk üçünün, henüz ilk aşk yanılsamasını yaşayan Sarışın Fantine'den daha deneyimli, daha tasasız ve yaşamın hengamesinde daha uçarı olduklarını söyleyelim.

Dahlia, Zéphine, özellikle de Favourite, Fantine'den daha farklıydı. Yazılmaya henüz yeni başlamış romanlarında şimdiden birden çok bölüm vardı ve ilk bölümdeki âşık Adolphe'un yerini, ikinci bölümde Alphonse, üçüncü bölümde ise Gustave alıyordu. Yoksulluk ve gösteriş merakı, biri azarlayan, diğeri dalkavukluk eden iki lanetli danışmandır ve halkın içinden gelen güzel genç kızların kulaklarına fısıldayarak, her biri kendi payına öğütler verirler. Korunaksız ruhlar onlara kulak verir. İsimlerinin lekelenmesi ve üzerlerine taş atılması bu yüzdendir. İffetli ve erişilmez olanın görkeminden muzdariptirler. Ne yazık! Ya Jungfrau'nun[41] karnı açsa?

İngiltere'ye gittiği için Zéphine ve Dahlia'nın hayranlık besledikleri Favourite genç yaşta kendi evini çekip çeviriyordu. Her şeyi abartan, kendisiyle övünüp duran kaba saba bir adam olan babası hiç evlenmemişti, yaşına rağmen özel dersler veriyordu. Bu öğretmen, gençken günün birinde bir odacı kadının eteğinin şöminenin kül siperine takılıp kaldığını görmüş, bu aksilik yüzünden ona âşık olmuş, bu aksilikten Favourite doğmuştu. Ara sıra babasıyla karşılaştıklarında adam onu selamlardı. Bir sabah rahibe kılıklı yaşlı bir kadın evine gelip ona:

41 Bern Alplerinin tırmanılması zor, en yüksek üçüncü dağıdır ve Almanca'da genç kız anlamına gelir. (e.n.)

— Benim kim olduğumu biliyor musunuz matmazel? demişti.

— Hayır.

— Senin annenim. Ardından, yaşlı kadın dolabı açmış, yiyip içmiş, şiltesini getirmiş ve eve yerleşmişti. Bu suratsız ve sofu anne, Favourite ile asla konuşmuyor, saatler boyunca hiç ağzını açmadan oturuyor, dört kişinin yiyeceği yemeği yiyor ve kızı hakkında kötü şeyler söylemek için kapıcının evine gidiyordu.

Dahlia'yı Listolier'ye, belki de başkalarına, aylaklığa yönelten çok çekici pembe tırnaklarıydı. Bu tırnaklarla çalışmak mümkün müydü? Erdemli kalmak isteyen ellerine acımamalıdır. Zéphine'e gelince, Fameuil'ün kalbini biraz şakacı ve okşayıcı bir ifadeyle "Evet mösyö," diyerek çalmıştı.

Delikanlılar birbirleriyle arkadaş olduklarından, genç kızlar da birbirleriyle dost oldular. Bu tür aşklar dostlukların etkisiyle katmerlenirler.

Bilge ve filozof olmak ayrı şeylerdir ve bunun kanıtı, bu küçük uygunsuz ilişkiler dikkate alındığında, Favourite, Zéphine ve Dahlia'nın filozof, Fantine'in bilge olmasıdır.

"Bilge mi?" diye sorulabilir, "Ya Tholomyès?" Hz. Süleyman, buna aşkın, bilgeliğin bir parçası olduğu şeklinde yanıt verirdi. Bizse, Fantine'in aşkının ilk, tek ve sadakatli bir aşk olduğunu söylemekle yetineceğiz.

Dördü arasında âşığı dışında kimseyle senlibenli konuşmayan sadece oydu.

Fantine halkın içinden gelen, âdeta çiçek gibi açılan kızlardan biriydi. Toplumun ulaşılamayacak ölçüde derin katmanlarından çıktığı için, alnında isimsizliğin ve meçhuliyetin damgası vardı. Montreuil-sur-mer'de doğmuştu. Ana babasının kim olduğunu kim bilebilirdi? Kimse ne annesini ne babasını tanıyordu. Adı Fantine'di. Neden Fantine? Onun başka bir adla anıldığını kimse duymamıştı.

Doğduğu dönemde Direktuvar yönetimi hâlâ iktidardaydı. Ailesi olmadığı için soyadı yoktu; kilise olmadığı için vaftiz edilmemişti. Küçük yaşta çıplak ayakla sokaklarda dolaşırken geçen bir yolcu ona hoşuna giden bir isim vermişti. Yağmur yağdığında alnına düşen bir damla gibi bu ismi almıştı. Ona Küçük Fantine diye hitap ediyorlardı. Kimse daha fazlasını bilmiyordu. Fantine on yaşında yaşadığı şehri terk edip çevredeki çiftçilerin yanında çalışmaya gitti. On beş yaşında "şansını denemek" için Paris'e geldi. Fantine güzeldi ve elinden geldiğince iffetli kalmaya çalıştı. Güzel dişleri olan çekici bir sarışındı. Çeyiz olarak altını ve incileri vardı ama altın başının üzerinde ve incileri ise ağzının içindeydi.

Yaşamak için çalıştı; yürek de açlık hissettiğinden çalışmaya devam ederken birini sevdi.

Tholomyès'i sevdi.

Bu ilişki delikanlı için gelip geçici bir heves, Fantine içinse aşk anlamına geliyordu. Quartier Latin'in öğrenciler ve hafifmeşrep işçi kızlarla kaynaşan caddeleri bu düşün başlangıcına tanık oldular. Fantine, onca aşk serüveninin başladığı ve bittiği Pantheon tepesinin labirentlerinde Tholomyès'ten her yol ağzında ona rastlayacak şekilde kaçmıştı. Aramaya benzeyen bir kaçınma tarzı vardır. Sonunda taşra şarkılarındaki aşk hikâyesi başlamıştı.

Blachevelle, Listolier ve Fameuil kendilerinden daha zeki olan Tholomyès'in başını çektiği bir grup oluşturuyorlardı.

Öğrencilik için yaşı bir hayli geçkin olan Tholomyès zengindi; dört bin franlık bir geliri vardı; dört bin franklık bir gelir Sainte-Geneviève tepesinde görkemli bir rezaletti. Tholomyès, otuz yaşında, kendine bakmayan bir sefahat düşkünüydü. Yüzü kırışmış, dişleri dökülmüştü ve saçlarının dökülmeye başlamasını umarsızca şu sözlerle açıklıyordu: *Otuzunda kafatası, kırkında dizkapağı.* Yediklerini pek de kolay hazmedemiyor ve bir gözü sürekli

nemleniyordu. Ama gençliği tükendikçe neşesi alevleniyordu, dişlerinin yerine alaycı bir gülümsemeyi, saçlarının yerine neşeyi, sağlığının yerine ironiyi yerleştiriyor ve yaşlanan gözü hiç durmadan gülüyordu. Yıpransa da yüzünde çiçekler açıyordu. Zamanından önce yitip giden gençliği savaş alanından düzenli bir şekilde geri çekiliyor, kahkahalar atıyor ama bu değişimleri kimse fark etmiyordu. Vaudeville Tiyatrosu yazdığı bir oyunu geri çevirmişti. Ayrıca zayıfların gözünde büyük bir gücü temsil edecek şekilde her şeyden fazlasıyla kuşkulanıyordu. Bu yüzden, ironik ve kel bir adam olarak grubun başını çekiyordu. *Iron* İngilizce'de demir anlamına gelir. Yoksa ironi sözcüğünün kökeni bu muydu?

Bir gün üç arkadaşını bir kenara çekip onlara bir kâhin edasıyla:

— Fantine, Dahlia, Zéphine ve Favourite bizden bir yıla yakın bir süredir kendilerine bir sürpriz yapmamızı bekliyorlar. Biz de onlara ciddi ciddi söz vermiştik. Bize ve özellikle bana hep bundan söz ediyorlar. Bizim kızlar bana, Saint-Janvier'ye *Faccia gialluta, fa o miraclo*, "Sarı surat, bize mucizeni göster," diye bağıran Napolili yaşlı kadınlar gibi sürekli olarak, "Thomolyes, sürprizini ne zaman yumurtlayacaksın?" diye soruyorlar. Aynı zamanda ebeveynlerimiz de bize mektup yazıyorlar. İki ağzı keskin bıçak. Sanırım zamanı geldi. Bunun üzerine biraz konuşalım.

Bunun üzerine, sesini alçaltan Tholomyès'in gizemli bir şekilde çok neşeli bir şeyler söylemesiyle dört ağızdan aynı anda korkunç ve coşkulu bir kahkaha yayıldı, ardından Blachevelle:

— Güzel bir fikir! diye haykırdı.

Önlerine çıkan duman kaplı bir meyhaneye girdiklerinde konuşmaları gölgelerin ardında kayboldu.

Bu belirsiz sohbetin sonucu bir sonraki pazar günü dört kızı da davet ettikleri eğlenceli bir parti oldu.

III

Dörde Dört

Öğrencilerin ve hafifmeşrep işçi kızların kırk beş yıl önceki kır partilerini zihnimizde canlandırmak pek de kolay bir iş değildir. Paris'in Parislilerin yaşam tarzı olarak adlandırılabilecek çehresi yarım yüzyıldan beri tamamıyla değişti. İki tekerlekli arabanın yerini vagonlar, küçük teknelerin yerini buharlı gemiler aldı; o zamanlar Saint-Cloud denen yere bugün Fécamp deniyor. 1862'nin Paris'i, banliyösü Fransa olan bir şehirdir.

Dört çift o dönemde kırlarda mümkün olan tüm çılgınlıkları bir bir yaptılar. Tatil yaklaşıyordu, sıcak ve güneşli bir yaz günüydü. Bir önceki gün, aralarında okuma yazmayı bilen tek kız olan Favourite dördü adına Tholomyès'e şunları yazmıştı: "Erken yola çıkmak mutluluktur." Bu yüzden, sabahın beşinde kalkıp yolcu arabasıyla Saint-Cloud'a gittiler, kuruyan çağlayanı gördüklerinde "Kurumadığı zamanlarda çok güzel görünüyor olmalı!" diye haykırdılar, Castaing'in o zamanlar henüz gelmemiş olduğu *Tête-Noire* isimli handa kahvaltı ettiler, büyük havuzun beşli kümeler halinde düzenlenmiş çiçek tarhlarının kenarında halka oyunu oynadılar, Diyojen fenerine çıktılar, Sèvres Köprüsü'nde rulet oynadılar, Puteaux'da çiçek topladılar, Neuilly'de kamıştan flütler satın aldılar, her yerde elmalı turta yediler, çok keyifli zaman geçirdiler.

Çılgın bir ruh hali içinde tıpkı kaçışan çalıbülbülleri gibi uğuldayıp gevezelik eden genç kızlar ara sıra delikanlılara hafifçe tokat atıyorlardı. Yaşamın sabah sarhoşluğu! Hayran olunası yıllar! Kızböceklerinin kanatları titreşiyor. Ah! Kim olursanız olun, hatırlamıyor musunuz? Çalıların arasında, arkanızdan gelen güzel yüzü korumak için dalları hiç aralamadınız mı? Yağmurla ıslanmış bir bayırdan gülerek

aşağı kayarken: "Ah! Yeni çizmelerim ne hale geldi!" diyen sevgilinizin elinden tutmadınız mı?

Hemen söyleyelim ki, Favourite kendinden emin ve anaç bir ifadeyle "Çocuklar patikalarda sümüklüböcekler dolaşıyor. Bu yağmurun habercisidir," dese de sağanak denen o sevimli aksilik o gün kendini bu neşeli gruptan mahrum bırakmıştı.

Dördü de çılgınca eğleniyorlardı. Éléonore adlı bir sevgilisi olan dönemin ünlü klasik şairi M. de Labouisse, o sabah saat onda Saint-Cloud'un kestane ağaçları altından geçerken onları görmüş ve hayalindeki Üç Güzeller tablosunu canlandırarak, "Bir tanesi fazla," diye haykırmıştı. Blachevelle'in, kızların en büyüğü olan yirmi üç yaşındaki ihtiyar sevgilisi en önden iri yeşil dallara doğru koşuyor, hendeklerin üzerinden sıçrıyor, kendinden geçmişçesine çalılıkları aşarken genç bir kır tanrıçasının canlılığıyla gruba önderlik ediyordu. Tesadüfün, birbirlerine yaklaştıklarında ve birbirlerini tamamladıklarında güzelliklerini daha da ortaya çıkaracak şekilde bir araya getirdiği Zéphine ve Dahlia dostluktan çok güzel görünme hevesi yüzünden birbirlerinden hiç ayrılmıyor, yan yana İngiliz usulü pozlar veriyorlardı. İlk hatıra albümleri ortaya çıkmaya başlıyordu, daha sonraları erkekleri etkileyen Byron tarzı gibi, o dönemde de kadınlarda melankolik bir ifade ağırlığını hissettiriyor, cinsilatifin saçları açılıp saçılmaya başlıyordu. Zéphine ve Dahlia'nın saçları lüle lüleydi. Öğretmenleri hakkında bir tartışmaya girmiş olan Listolier ve Fameuil, Fantine'e M. Delvincourt ve M. Blondeau arasındaki farklılıkları anlatıyorlardı.

Blachevelle bir tek amaç için, pazar günleri Favourite'in biçimsiz kaşmir şalını kolunda taşımak için yaratılmışa benziyordu.

Grubun lideri olan Tholomyès onları arkadan izliyordu. Çok neşeli görünse de, önderliğin onun elinde toplandığı hissediliyor, bu sevinçli görünümün altında diktatörlüğün

gölgesi seçilebiliyordu. Çin kumaşından bol paçalı pantolonu, bakır örgülü ayak altı kayışlarıyla şık görünüyor, elinde hinthurması dalından yapılmış iki yüz franklık bir baston taşıyordu. Her şeye cüret edebildiğinden, ağzında yaprak sigarası olarak adlandırılan garip bir şey tutuyordu. Onun için hiçbir şey kutsal değildi, sigarasını tüttürüyordu.

— Bu Tholomyès olağanüstü bir genç, diyordu diğerleri saygıyla. Şu pantolona, şu kararlı duruşuna bakın!

Fantine'e gelince neşeyi temsil ediyordu. Tanrı hiç kuşkusuz o parlak, bembeyaz dişlerine gülme görevini vermişti. Başından çok elinde tutmayı tercih ettiği uzun, çene altından beyaz bir bağcıkla bağlanan küçük bir şapka takmıştı. Her an için kolayca çözülüp dalgalanmaya hazır olan ve sürekli olarak toplamak zorunda kaldığı gür, sarı saçları söğütlerin altından kaçan su perisi Galatea'yı tasvir etmek üzere yaratılmışa benziyordu. Konuşurken büyüleyici bir hal alan pembe dudaklarının Erigone'un eski büstlerindeki gibi yukarı doğru kalkmış kenarları gözüpekleri cesaretlendirir gibi görünse de, gölgeli uzun kirpikleri yüzünün alt kısmındaki bu çekiciliği dengelemek istermişçesine ağırbaşlı bir şekilde aşağı doğru eğiliyorlardı. Giysilerinin gizemli bir alev gibi parlayan, âdeta şarkılar söyleyen bir görünümü vardı. Bareges kumaşından yünlü mor bir elbise, kurdeleleri işlemeli, beyaz, ince çoraplarının üzerinde X harfleri oluşturan, yüksek ve kalın tabanlı, koyu sarı bir ayakkabı ve ismi Canebiere lehçesinde *quinze aôut*'nun[42] farklı bir şekilde telaffuz edilmesiyle canezou'ya dönüşmüş olan ve güzel, hava, sıcaklık, güney anlamına gelen o Marsilya tarzı muslinden kısa bir bluz giymişti. Önceden de söylediğimiz gibi ondan daha atılgan olan diğer üç kız, çiçeklerle kaplı şapkalarının altında oldukça çekici ve zarif görünen dekolte elbiseler giymişlerdi. Yine de, sarışın Fantine'in, saydam, biraz uygunsuzluk ve tereddüt arz eden, bedeninin hatlarını

42 15 Ağustos. (ç.n.)

bir gösterip bir saklayan bluzu bu cüretkâr giysilerin yanında, hayânın kışkırtıcı bir hazinesine benziyordu ve gözleri deniz yeşili renkli Cette vikontesinin başkanlığındaki o ünlü aşk kurulu, iffetlilik adına yarışan bu bluza şuhluk ödülünü verebilirdi. Bazen çok saf görünen bir kişinin çok bilge olması muhtemeldir.

Fantine, önden bakıldığında mükemmel, yandan bakıldığında çok zarif görünen yüzü, koyu mavi gözleri, dolgun gözkapakları, küçük ve kemerli ayakları, hayran olunası bir şekilde uyumlu el ve ayak bilekleri, yer yer gök mavisi toplardamarlarının dallanmalarının belirdiği beyaz teni, çocuksu ve körpe yanakları, Aegina'lı Juno gibi güçlü boynu, esnek ve kuvvetli ensesi, ortalarında bluzunun arasından görülebilen şehvet uyandırıcı bir çukurun bulunduğu ve Coustou'nun elinden çıkmışa benzeyen omuzları, düşüncelere dalmanın soğuttuğu neşesi, heykel gibi vücuduyla benzersiz bir kadındı ve bu kumaşların, kurdelelerin altında bir heykelin, heykelin altında da bir ruhun olduğu tahmin ediliyordu.

Fantine pek farkında olmasa da güzeldi. Her şeyi mükemmeliyetle kıyaslayan ve nadir rastlanan hayalperestler, güzelliğin gizemli uzmanları, bu küçük işçi kızın Paris'in zarafetini yansıtan saydamlığı arasından o eski kutsal ahengi sezinleyebilirlerdi. Gölgede kalmış bu kız, çok güzeldi. Bu güzelliği iki şeye borçluydu: Stiline ve ritmine. Stil idealin, ritim ise devinimlerin görünümüdür.

Fantine'in neşeyi temsil ettiğini söylemiştik; Fantine aynı zamanda hayânın da temsilcisiydi.

Onu yaşının, gençliğinin ve geçici sevdaların arasından dikkatle inceleyen bir gözlemci bedeninden sarsılmaz bir ağırbaşlılık ve mütevazılığın yayıldığını anlayabilirdi. Yüzünde genellikle hafif bir şaşkınlık ifadesi vardı. Bu iffetli şaşkınlık Psykhe'yi Venüs'ten ayıran nüanstı. Fantine'in parmakları kutsal ateşin küllerini altın bir toplu iğneyle karıştıran bir Vesta rahibesi gibi uzun, beyaz ve inceydi. Daha sonra

göreceğimiz gibi Thomolyes'in hiçbir talebini geri çevirmemesine rağmen, sakin olduğu anlarda yüzü olağanüstü bir bekâreti yansıtıyor, bazense yüzünü aniden ciddi ve ağırbaşlı bir saygınlık kaplıyordu ve hiçbir şey yüzündeki neşenin büyük bir hızla sönüp gittiğini ve yerini birdenbire derin bir içe kapanışa bıraktığını görmek kadar ilginç ve kafa karıştırıcı olamazdı. Bazen kendini acımasızca dışa vuran bu ciddiyet bir tanrıçanın küçümsemesini andırıyordu. Dümdüz bir hat üzerinde sıralanan alnı, burnu ve çenesi yüzünün ahenkli olmasını sağlayacak dengeli bir oranlama arz ediyorlardı. Burnunun alt kısmını üst dudağından ayıran o kendine özgü aralıkta, Friedrich Barbarossa'nın İkon kazılarında bulunan bir Diana heykeline âşık eden o gizemli işareti taşıyan, çekici ve hafif bir kıvrım vardı. Aşk bir hatadır; kabul. Fantine bu hatanın üzerinde yüzen masumiyetti.

IV

Tholomyès Bir İspanyol Şarkısı Söyleyecek Kadar Neşeli

O gün, bir uçtan diğerine dek seherle kaplıydı. Tüm doğa tatile çıkmanın keyfiyle gülümsüyor gibiydi. Saint-Cloud'un bahçelerinden güzel kokular yayılıyor, Seine'in esintisi yaprakları hafifçe kımıldatıyor, dallar rüzgârla hafifçe salınıyor, arılar yaseminleri yağmalıyor, derbeder kelebekler civanperçemlerinin, yoncaların, yabani yulafların üzerine üşüşüyorlardı. Fransa kralının görkemli bahçesinde aylaklar takımı, kuşlar vardı.

Dört neşeli çift, güneşle, tarlalarla, çiçeklerle, ağaçlarla iç içe geçmiş bir halde ışıldıyordu.

Ve konuşan, koşuşturan, dans eden, kelebek avlayan, gündüzsefası toplayan, ajurlu pembe çoraplarını uzun otla-

rın içinde ıslatan, cennetten gelmiş gibi görünen bu körpe, delişmen, iyi yürekli kızlar topluluğu, sevse bile kendini dalgın ve yabanıl bir direnişe kaptırmış Fantine'i saymazsak, ara sıra sevgililerinden öpücükler alıyordu. "Senin her zaman tuhaf bir halin var," diyordu Favourite.

Bunlar mutluluğun dışa vurumudur. Mutlu çiftlerin bu birliktelikleri, yaşama ve doğaya olan en derin çağrıdır ve her şeyden okşayışları ve ışığı açığa çıkarırlar. Eskiden çayırları ve ağaçları özellikle âşıklar için yaratan bir peri varmış. Âşıkların hiç durmadan tekrarlanan, öğrenciler ve çalılıklar olduğu sürece varlığını koruyacak olan okulu asmaları bundan kaynaklanır. İlkbaharın düşünürler arasında popüler olmasının nedeni budur. Soylular ve küçük esnaflar, dükler, yüksek meclis üyeleri ve mübaşirler, saray erkanı ve kentliler, eskiden söylendiği gibi bu perinin uyruklarıdır. İnsanlar gülerler, kendilerini tanımaya çalışırlar, havada yüceleşmenin aydınlığı vardır, sevmek ne büyük bir dönüşüm yaratır! Noter katipleri tanrıdır. Ve hafif çığlıklar, otlar arasında kovalamacalar, sıçrarken yakalanan beller, melodiye dönüşen argo sözcükler, bir heceyi dile getirirmişçesine alevlenen aşklar, bir ağızdan diğerine aktarılan o kirazlar, tüm bunlar alev saçarak ilahi zaferler gibi yükselirler. Güzel kızlar kendilerini tatlı bir şekilde saçıp savururlar. Bunun sonsuza dek sürüp gideceğine inanılır. Bu coşkulu kendinden geçişleri izleyen filozoflar, şairler, ressamlar gözleri kamaştığı için ne yapacaklarını bilemezler. Watteau "Kythira'ya yolculuk!" diye haykırır; halkın ressamı Lancret maviliklerde uçuşan burjuvalarını hayranlıkla izler; Diderot tüm gelip geçici aşklara kollarını açar ve d'Urfé romanlarına Galyalı din adamlarını katar.

Dört çift, yemekten sonra Hindistan'dan yeni gelmiş olan, ismini şu an unuttuğumuz bir bitkiyi görmek üzere o zamanlar Kralın Bahçesi olarak anılan yere gittiler. O dönemde tüm Paris'in dikkatini Saint-Cloud'a yöneltmesine

neden olan bu garip, sevimli ve yapraksız ağaççığın iç içe geçmiş, çok sayıdaki iplik gibi ince dalları, üzerini kaplayan küçücük milyonlarca beyaz gülü vardı ve bu haliyle çiçeklerle bitlenmiş bir saçı andırıyordu. Etrafında her zaman kendisini hayranlıkla izleyen bir kalabalık oluşuyordu.

Ağacı incelemelerinin ardından Tholomyès: "Sizi bir eşek gezisine davet ediyorum!" diye haykırmıştı, eşekçiyle fiyat konusunda anlaştıktan sonra Vanvres ve Issy'ye gitmişlerdi. Issy'de ilginç bir olay yaşandı. Kamu malı olan parkın mülkiyeti o dönemde askeri mühimmatçı Bourgin'in eline geçmişti. O gün tesadüfen parkın kapısı ardına kadar açıktı. Parmaklıklı kapıyı geçtikten sonra, kukla keşişi mağarasında ziyaret etmiş, şehvet uyandıran yapmacık davranışlarda bulunan bir sefihin milyonere, Turcaret'nin Priapos'a dönüştüğü aynalar odasının gizemli oyunlarını denemiş ve Bernis rahibinin övdüğü iki kestane ağacının arasına gerilmiş ağdan salıncakta hızla sallanmışlardı. Kahkahaların eşliğinde havalanan eteklerinin kıvrımları Greuze'e esin verecek güzel kızları peş peşe sallayan Toulouselu Tholomyès, Toulouse, Tolosa'nın kuzeni olduğundan biraz da olsa İspanyol sayılırdı. Bu yüzden, muhtemelen iki ağacın arasına gerilmiş bir ipte son hızla sallanan güzel kızlardan ilham alarak Galiçyalılara özgü melankolik bir ifadeyle eski bir İspanyol taşra şarkısını söylemeye başlamıştı:

Soy de Badajoz.
Amor me llama.
Toda mi alma
Es en mis ojos
Porque ensenas
A tus piernas.[43]

Salıncakta sallanmayı sadece Fantine reddetmişti.

— Bu tür davranışları hiç sevmem, diye mırıldandı Favourite yüzünü buruşturarak.

43 Badajozluyum ben / Aşk beni çağırıyor / Tüm ruhum / Gözlerime yansır / Çünkü sen gösterirsin / Bana bacaklarını. (ç.n.)

Eşeklerin ardından, sıra yeni eğlencelere geldi; Seine'i tekneyle, Passy'yi yaya olarak geçtikten sonra Étoile Meydanı'nın girişine geldiler. Hatırlanacağı gibi sabah beşten beri ayaktaydılar; ama bunun ne önemi vardı! *Pazar günleri insan yorulmaz, pazar günleri yorgunluğun sözü geçmez* diyordu Favourite. Dört çift saat üçe doğru, o zaman Beaujon tepelerinde ilginç bir mekanizmayla çalışan ve yılankavi güzergâhı Champ-Elysées'nin ağaçlarının üzerinden seçilebilen hız treniyle aşağı kayıyorlardı.

Ara sıra Favourite "Peki ya sürpriz?" diye bağırıyor, Tholomyès de "Biraz sabır," diye yanıtlıyordu.

V

Bombarda'nın Meyhanesinde

Kayma faslı bittiğinde, akşam yemeğini nerede yiyeceklerini düşünmeye başladılar ve nihayet biraz yorulduklarını hisseden sekizli grup neşeyle Bombarda'nın meyhanesine daldılar. Burası, birçok yerde şubesi bulunan ünlü meyhaneci Bombarda'nın Champs-Elysées'de açtığı ve tabelası Delorme geçidinin yanındaki Rivoli Caddesi'nden görülen bir mekândı.

Dibinde bir yüklük ve yatak bulunan, camlarına muhteşem ağustos güneşinin vurduğu iki penceresinin karşısındaki karaağaçların arasından rıhtımın ve nehrin izlenebildiği büyük ama göze hiç hoş görünmeyen bir odaya yerleştiler (Meyhanenin pazar kalabalığından dolayı bu izbeliğe razı olmuşlardı). İki masadan birinin üzerinde kadın ve erkek şapkalarının çevrelediği büyük bir çiçek demeti vardı. Dört çift üzerinde yemeklerin, tabakların, bardakların, şarap şişelerinin ve bira testilerinin yığılmış olduğu diğer masaya oturmuşlardı. Masanın üzeri pek düzenli değildi, masanın altına ise korkunç bir karmaşa hâkimdi; Molière şöyle der:

Masanın altında ayakların çarpışmasından
korkunç bir gürültü yayılıyordu.

İşte sabahın beşinde başlayan bu keyifli öykü akşamüstü dört buçuğa doğru bu odada devam ediyordu. Güneş batıyor, hevesler tükeniyordu.

Güneş ve kalabalıkla dolu Champs-Elysées, şöhretini borçlu olduğu iki şey olan ışığa ve toza dönüşmüştü. Marly'nin kişneyen heykelleri andıran atları bir altın bulutunun içinde şaha kalkıyor, gösterişli yolcu arabaları gelip gidiyordu. Şık üniformalı bir muhafız süvari bölüğü önündeki borazancıyı izleyerek Neuilly Caddesi'ne doğru iniyordu. Batan güneşle hafifçe pembeleşen beyaz bayrak Tuilleries'nin kubbesinde dalgalanıyordu. Hallerinden memnun görünen insanlar yeniden XV. Louis adını alan Concorde Meydanı'nda geziniyor, birçoğu 1817'de henüz yakalıklardan kaybolmaya yüz tutmamış gümüş zambak rozeti taşıyorlardı. Sağda solda, küçük kızlar etraflarında halka oluşturan kalabalığın alkışlarının eşliğinde dans ediyor, rüzgâra Yüz Gün'e lanet okuyan ve o günlerde çok popüler olan bir Bourbon şarkısının şu nakaratlarını gönderiyorlardı:

Gentli babamızı bize geri verin
Babamızı bize geri verin.

Pazar elbiselerini giymiş, hatta bazıları burjuvalar gibi zambak rozetleri takmış kenar mahalle sakinleri Marigny Meydanı'nda halka oyunu oynuyor, atlıkarıncalara biniyorlardı. Diğerleri içiyor, başlarına kâğıttan başlıklar takmış matbaa çıraklarının gülüşleri duyuluyordu. Her şey ışıl ışıldı. Krallığın yoğun bir güvenlik, tartışılmaz bir barış sağladığı, Emniyet Müdürü Angles'in krala yazdığı gizli ve özel raporun şu satırlarla sona erdiği bir dönemdi: "Majesteleri, her şey en ufak ayrıntısına kadar gözden geçirildi, bu insanların

korkulacak bir yanları yok. Duyarsız ve kedi gibi uysallar. Taşranın alt tabakaları harekete geçmeye hazırdır, ama Paris'tekiler öyle değil. Hepsi küçük insanlar. Bir muhafız askerinizin yerini tutmaları için birkaçını bir araya getirmek gerekir. Başkentin bu kesimi hakkında endişeye mahal yoktur. Ayrıca bu insanların boylarının elli yıldan beri giderek kısaldığı ve Devrim'den öncekinden daha kısa göründükleri de dikkat çekicidir. Hiçbir tehdit oluşturmuyorlar. Netice itibarıyla, bu ayaktakımı kendi halindedir."

Emniyet müdürleri bir kedinin aslana dönüşmesinin mümkün olamayacağına inanıyorlardı; yine de Paris halkı mucizeler yaratmakta ustaydı. Zaten Kont Angles tarafından bu kadar aşağılanan kedi, eski cumhuriyetlerde saygı uyandırır, onların gözünde özgürlüğün temsilcisi gibi görünürdü ve Pire'deki kanatsız Minerva'ya yanıt olarak Korent Meydanı'nda kedinin devasa bir bronz heykeli yer alırdı. Restorasyon döneminin saf polisi Paris halkına çok "iyi gözle" bakıyordu. Bu halk sanıldığı gibi "kendi halinde bir ayaktakımı" değildi. Eski Yunan'da Atinalı neyse, bir Fransız'ın gözünde Parisli odur; kimse onun kadar rahat uyuyamaz; kimse onun kadar uçarı ve tembel olamaz; kimse onun kadar yaşananları unutmuş gibi görünemez; yine de bu özelliklere pek güvenilemez; büyük bir rehavet içinde olmasına rağmen, işin ucunda zafer varsa her türlü çılgınlığı yapmak konusunda takdire şayandır. Ona bir mızrak verin, 10 Ağustos 1792'yi geri getirecektir, ona bir tüfek verin Austerlitz Savaşı'nı yeniden kazanacaktır. Napoléon'un destek noktası, Danton'un danışmanıdır. Söz konusu olan vatan mı? Askere yazılır. Özgürlük tehdit altında mı? Kaldırım taşlarını yerinden söker. Dikkatli olun! Öfke dolu saçları destanlar yazar; gömleği Eski Yunan'daki askerlerin giysilerine dönüşür. Dikkatli olun. Önlerine çıkan ilk Grenetat[44]

44 Mayıs 1839'da, Blanqui ve Barbes'in başını çektikleri ayaklanmanın gerçekleştiği cadde. (ç.n.)

Caddesi'nde ayaklanabilirler. Zamanı geldiğinde, o kenar mahalleli büyüyecek, o küçük adam ayağa kalkıp etrafına ürkütücü bakışlar yöneltecek, soluğu fırtınaya dönüşecek ve o zavallı güçsüz göğüsten Alplerin kıvrımlarını sarsacak bir rüzgâr fırlayacak. Devrim, Avrupa'yı Paris'in ordulara dönüşen bu kenar mahallelileri sayesinde fethetti. Neşesini belli edercesine şarkı söyler. Şarkısını doğasına oranlarsanız, göreceksiniz! Carmagnole'ün[45] nakaratlarıyla yetinirse sadece XVI. Louis'yi devirir; ama ona Marseillaise'i söyletirseniz tüm dünyayı özgürlüğe kavuşturur.

Angles'in raporunun kenarına bu notu düştükten sonra dört çiftimize geri dönelim. Söylediğimiz gibi akşam yemeği bitmek üzereydi.

VI

Herkesin Birbirine Hayran Olduğu Bölüm

Yemek sohbetleri ve aşk sohbetleri, her ikisi de belirsizlikler arz eder; aşk sohbetleri bulutları, yemek sohbetleri dumanları andırır.

Fameuil ve Dahlia şarkılar mırıldanıyorlardı; Tholomyès içiyor, Zéphine gülüyor, Fantine gülümsüyordu. Listolier, Saint-Cloud'dan satın aldığı tahta flütü çalıyor, Blachevelle'e sevgi dolu bakışlar yönelten Favourite:

— Blachevelle, seni çılgınca seviyorum, diyordu.

Blachevelle bu iltifata bir soruyla karşılık verdi:

— Favourite, artık seni sevmediğimi söylesem ne yapardın?

— Ben mi? diye haykırdı Favourite. Ah! Şaka bile olsa böyle söyleme! Beni sevmekten vazgeçersen, peşini bırakmaz, yüzünü gözünü tırmalar, seni suya atardım, senin tutuklanmanı sağlardım.

---

45 10 Ağustos 1792'de Paris halk ayaklanması sırasında söylenen marş. (ç.n.)

Blachevelle gururu okşanmış bir adamın şehvetli kendini beğenmişliğiyle sırıttı. Favourite devam etti:

— Evet, polis çağırırdım! Ah! Burnundan getirirdim! Alçak herif!

Coşkuyla kendinden geçen Blachevelle sandalyesine yaslanıp kibirle gözlerini kapattı.

Yemeğini yiyen Dahlia uğultunun ortasında Favourite'e alçak sesle:

— Demek Blachevelle'ine tapıyorsun? dedi.

— Ondan nefret ediyorum, diye karşılık verdi çatalını kavrayan Favourite az önceki ses tonuyla. Cimrinin teki. Evimin hemen karşısında oturan bir genci seviyorum. O delikanlı çok hoş, onu tanıyor musun? Tavırları bir aktörünkine benziyor. Aktörleri severim. Eve döndüğünde annesi: "Aman Tanrım! Huzurum kalmadı. Şimdi yine bağırmaya başlayacak. Ama oğlum, kafamı şişiriyorsun!" diyor. Fare dolu çatılara, tırmanabildiğince yüksek kara deliklere çıkıp ne dediğini pek anlamasam da aşağıdan duyulabilecek şekilde şarkılar söylüyor, tumturaklı konuşmalar yapıyor. Şimdiden bir avukatın yanında dava dilekçelerini yazarak günde bir frank kazanıyor. Saint-Jacques du Haut-Pas Kilisesi'nin eski korocusunun oğlu. Ah! Çok hoş bir çocuk. Bir gün krep yapmak için hamur açtığımı gördüğünde bana: *Matmazel, eldiveninizden çörek yapsanız, onu bile yerim,* dedi. Böyle şeyleri ancak sanatçılar söyler. Ah! Çok hoş bir çocuk. Bu ufaklık yüzünden dengem bozulmak üzere. Umurumda değil, Blachevelle'e ona taptığımı söylüyorum. Yalan atıyorum! Anlıyor musun? Yalan atıyorum!

Bir an duran Favourite devam etti:

— Dahlia, çok mutsuzum, anlıyor musun? Bütün yaz yağmur yağdı, rüzgâr sinirimi bozuyor, rüzgâr öfkemi dindirmiyor, Blachevelle çok pinti, pazardan ancak bezelye alabiliyoruz, ne yiyeceğimizi bilemiyoruz, İngilizlerin dediği gibi spleen'den[46] muzdaribim yani içim sıkılıyor, tereyağı çok pa-

46 Hüzün, karasevda, iç sıkıntısı. (e.n.)

halı! Üstelik, içinde bir yatağın bulunduğu bir mekânda yemek yememiz çok korkunç, bu, beni hayattan tiksindiriyor.

VII

Tholomyès'in Bilgeliği

Kimilerinin şarkı söyleyip, kimilerinin hep bir ağızdan avazları çıktığınca bağırarak konuşuyor olması, odayı büyük bir gürültünün kaplamasına neden olurken, Tholomyès araya girdi:

— Ağzımıza geleni bu kadar hızlı bir şekilde dile getirmeyelim, diye haykırdı. Dikkatleri üzerimize çekmek istiyorsak önce düşünelim. Fazla doğaçlama zihni ahmakça boşaltır. Akan bira köpüklenmez. Beyler aceleye gerek yok. Bu ziyafeti görkemli kılalım, düşüncelere dalarak yemek yiyelim, bu şölenin tadına yavaşça varalım. Acele etmeyelim. İlkbahara baksanıza; acele ederse alev alev yanar, yani donar. Aşırı gayret şeftali ve kayısı ağaçlarını mahveder. Aşırı gayret güzel akşam yemeklerinin zarafetini ve keyfini bozar. Bu kadar çabalamaya gerek yok beyler! Grimon de la Reyniere, Talleyrand ile aynı fikirdeydi.

Gruptan isyankâr ve boğuk bir homurdanma yükseldi.

— Tholomyès, bizi rahat bırak, dedi Blachvelle.

— Kahrolsun tiran! dedi Fameuil.

— Bombarda, bol yemek, bol sohbet! diye bağırdı Listolier.

— Pazar eğlencesi devam ediyor, dedi Fameuil.

— Çakırkeyifiz, diye ekledi Listolier.

— Tholomyès, dedi Blachevelle, mon calme'ı[47] seyret.

— Dinginliğin markisi sensin, diye karşılık verdi Tholomyès.

47 Yazar birazdan Montcalm markisi ile ilgili bir kelime oyunu yapacak. *Mon calme*, dinginliğim demektir. (ç.n.)

Bu vasat kelime oyunu küçük bir göle atılan taşın etkisini yarattı. Montcalm markisi o dönemde kralcılığıyla tanınıyordu. Tüm kurbağalar sustular.

— Dostlar, diye haykırdı Tholomyès gücü tekrar eline geçiren birinin ses tonuyla, aklınızı başınıza toplayın. Ansızın ağızdan çıkan bu sesteşlik sizi fazla şaşırtmamalı. Ağızdan bu şekilde çıkan her sözün illa ki etkileyici ve saygı uyandırıcı olması gerekmez. Sesteşlik uçuşan bir zihnin dışkısıdır. Şaka istendiği yere çekilebilir ve zihin bir saçmalık yumurtladıktan sonra, göğün maviliklerine dalar. Kayalığın üstündeki beyazımtırak bir leke akbabanın onun üzerinde dönüp durmasını engellemez. Sesteşliğe hakaret etmek benim işim değil! Ona değerli olduğu ölçüde saygı duyarım, daha fazla değil. İnsanlık tarihinde ve belki de insanlık tarihinin dışında yüce, ulvi, etkileyici olan ne varsa kelime oyununa malzeme olmuştur. İsa, havari Petrus hakkında, Musa, İshak hakkında, Eshilos, Polyneikes hakkında, Kleopatra, Octavius hakkında kelime oyunu yapmıştır. Ayrıca, Kleopatra'nın bu kelime oyununu Aktium Savaşı'ndan önce yaptığını ve bu kelime oyunu olmasa, kimsenin Yunanca'da kepçe anlamına gelen Toryne şehrinin adını hatırlamayacağını iyi bilin. Söylediklerimin kabul edildiğini düşünerek demin verdiğim tavsiyelere geri dönüyorum. Kardeşlerim, bir kez daha tekrarlıyorum, nüktelerde, neşeli, keyifli konularda, kelime oyunlarında bile çabalamaya, karmaşaya, aşırılığa gerek yok. Beni dinleyin, ben de Amphiaraos'un temkinliliği ve Sezar'ın kelliği var. Her şeyin, muammanın bile bir sınırı vardır. *Est modus in rebus.*[48] Akşam yemeklerinin de bir sınırı vardır. Hanımlar, elmalı turtayı seviyorsunuz, ama aşırıya kaçmayın. Turtalarda bile sağduyu ve sanat olmalıdır. Oburluk oburu cezalandırır, Gula da Gulax'ı. Hazımsızlık ulu Tanrı tarafından mideleri terbiye etmek için görevlendirilmiştir. Ve şunu

48 Her şeyin bir ölçüsü vardır. (ç.n.)

aklınızda tutun: Tutkularımızın her birinin, hatta aşkın bile fazla doldurulmaması gereken bir midesi vardır. Her konuda *bitti* sözcüğünün kullanılması gereken bir zaman vardır, durum tehlikeli bir hal almaya başladığında kendini tutmayı bilmek, iştahın üzerine bir sürgü çekmek, fantezileri sorgulamak ve gerekirse kendi kendini cezalandırmak gerekir. Bilge kişi zamanı geldiğinde kendi kendini frenlemeyi bilir. Bana biraz güvenin. Çünkü, girdiğim sınavlar da göz önüne alınırsa, biraz hukukçu sayılırım, çünkü henüz hâkimin önüne yeni gelmiş bir davayla, yargılama süreci devam eden bir dava arasındaki farkı bilirim, çünkü Munatius Demens'ın Roma'da ağır ceza yargıcı olduğu dönemde Akraba katillerine ve insanlığa karşı suç işleyenlere nasıl işkence edildiği üzerine Latince bir tez yazdım, çünkü görünen o ki hukukçu olacağım, bundan da benim hiçbir şekilde bir ahmak olmadığım sonucuna varılabilir. Arzularınızda ölçülü olmanızı tavsiye ederim. İyi konuştuğum, adımın Félix Tholomyès olması kadar doğrudur. Zamanı geldiğinde, Cornelius Sulla-ya Origenes gibi kahramanca bir karar alıp dünyadan elini eteğini çeken kişi ne mutludur!

Favourite onu büyük bir dikkatle dinliyordu:

— Félix! dedi, ne güzel bir sözcük! Latince mutlu anlamına gelen bu ismi seviyorum.

Tholomyès devam etti:

— Başıbozuklar, centilmenler, komplocular, dostlarım! Aşkın acılarından ve gerdek gecesinden vazgeçip aşka meydan okumak mı istiyorsunuz? Bundan daha kolay bir şey olamaz. İşte reçetesi: Limonata için, aşırı çalışıp kendinizi zorlayın, yorulun, taş taşıyın, uyumayın, uyanık kalın, azotlu içecekler ve nilüfer çayı tüketin, haşhaş ve hayıt özlerini aynı bardakta için, bunlara sıkı bir diyet ekleyin, açlıktan kıvranın, soğuk suyla banyo yapın, ottan kemerler takın, losyonlara kurşun asetat, lapalara sirkeli su katın.

— Bir kadını tercih ederim, dedi Listolier.

— Kadın! dedi Tholomyès, onlara güvenmeyin. Kendini kadının değişken yüreğine kaptıranların vay haline! Kadın vefasız ve riyakârdır. Doğası gereği rakibi olarak gördüğü yılandan nefret eder.

— Tholomyès, diye bağırdı Blachevelle, sen sarhoşsun!

— Ne sandın! dedi Tholomyès.

— O zaman neşeli ol, diye ekledi Blachevelle.

— Kabul, diye karşılık verdi Tholomyès.

Ve bardağını doldurarak ayağa kalktı.

— Şarabın şerefine! *Nunc te, Bacche, canam!*[49] Pardon, matmazeller, bu İspanyolcadır. Ve bunun kanıtı sinyoralar, her halkın kendine özgü bir fıçısı olmasıdır. Kastilya arroba'sı on altı litre, Alicante cantaro'su on iki litre, Kanarya Adaları'nın almude'si yirmi beş litre, Balear Adaları'nın cuartin'i yirmi altı litre, Deli Petro'nun fıçısı otuz litre çeker. Yaşasın Büyük lakabıyla anılan çar ve yaşasın ondan daha büyük olan fıçısı! Matmazeller, size bir dost tavsiyesi: Uygun görürseniz komşunuzu kocasıyla aldatın. Aşkın özü yanılmaktır. Geçici aşk dizleri nasırlanmış bir İngiliz hizmetçi kız gibi aptallaşıp dizlerinin üzerine çökmek anlamına gelmez. Tatlı aşk neşeyle aldanır! Yanılgının insana özgü olduğu söylenir, ben yanılgının âşık olduğunu söylüyorum. Hanımlar, hepinize tapıyorum. Ey Zéphine, ey Joséphine, yüzünüz buruşmuş, burnunuz eğri olmasaydı daha çekici olacaktınız. Yanlışlıkla üzerine oturulmuş gibi görünen güzel bir yüzünüz var. Favourite'e gelince, ey su perileri, sanat tanrıçaları! Blachevelle günün birinde Guérin-Boisson Caddesi'ndeki dereden geçerken bacaklarını gösteren beyaz bir çorap giymiş güzel bir kız gördü ve bu ilk izlenimin hoşuna gitmesiyle ona âşık oldu. Sevdiği kız Favourite'ti. Ey Favourite, dudakların İyonyalılarınkileri andırıyor. Lakabı dudak ressamı olan Euphorion adında Yunanlı bir ressam vardı. Sadece bu adam senin ağzını çizmeye layıktır. Dinle!

49 Vergilius. "Ve şimdi, Bacchus, senin için şarkı söyleyeceğim." (ç.n.)

Senden önce bu isme layık bir yaratık yoktu. Elmayı Venüs gibi almak ya da Havva gibi yemek için yaratılmışsın. Güzellik seninle başlıyor. Havva'dan söz ediyordum, onu sen yarattın. Güzelliğin yeniden keşfedilmesi ödülüne sen layıksın. Ey Favourite, şiirden düzyazıya geçeceğim için sizinle senlibenli konuşmayı kesiyorum. Az önce ismimden söz ediyordunuz. Bu, beni duygulandırdı; ama kim olursak olalım isimlere güvenmeyelim. Yanıltıcı olabilirler. Adım Félix ve mutlu değilim. Sözcükler yalan söyler. Bize verilen bilgilere körü körüne inanmayalım. Tıpa sipariş etmek için Liege'e, eldiven için Pau'ya mektup yazmayalım. Miss Dahlia, sizin yerinizde olsam Rosa adını alırdım. Çiçeğin güzel kokması, kadının da akıllı olması gerek. Fantine hakkında hiçbir şey söylemiyorum, dalgın, hayalperest, düşünceli, duyarlıdır; bir rahibenin hayâsına sahip su perisi görünümlü bir hayaldir, yosmalıkla emekçilik arasında yolunu şaşırsa da yanılsamalara sığınır, şarkı söyler, dua eder, ne gördüğünü ve ne yaptığını pek bilmeden göğün maviliklerine bakar, gözleri gökyüzündeyken, içinde dünyada varolandan daha fazla kuş bulunan bir bahçede gezinir! Ey Fantine, şunu iyi bil: Ben Tholomyès, bir yanılsamayım ama hayallerin sarışın kızı beni dinlemiyor bile! Zaten, ondaki her şey körpelikten, incelikten, gençlikten ve sabahın hoş aydınlığından ibarettir. Ey Fantine, siz papatya ya da inci olarak anılmaya layıksınız, ışıldayan bir mücevhersiniz. Hanımlar, size ikinci tavsiyem. Asla evlenmeyin, evlilik bir aşıdır, ya tutar ya da tutmaz, bu tehlikeden uzak durun. Ama, şu işe bakın! Neler söylüyorum ben? Saçmalıyorum. Evlenen kızların tedavisi mümkün değildir ve biz bilgelerin söyleyebileceği şeyler yelek ve potin diken kızların zengin kocalar düşlemesini engelleyemeyecek. Tamam, kabul; ama güzellerim şunu aklınızdan çıkarmayın: Çok fazla şeker yiyorsunuz. Ey kadınlar, tek hatanız şeker kemirmeniz. Ey kemirici cinsiyet, güzel, küçük dişlerin şekere hayranlık besliyor. Oysa, iyi dinleyin: şeker tuzdur. Tuz vücudu kurutur. Şeker tüm tuzların içinde

en kurutucu olanıdır. Kanın içindeki sıvıları toplardamarlara pompalar ve kanın pıhtılaşmasına, katılaşmasına, akciğerlerde urlar oluşmasına, dolayısıyla ölüme neden olur. Bu yüzden şeker hastalığı ve verem birbirlerine eşlik ederler. Bu yüzden şeker yemezseniz ömrünüz uzar! Şimdi erkeklere dönüyorum: Beyler, gönülleri fethedin. Birbirlerinizin sevgililerinizi taciz edin. Değiş tokuş yapın. Aşkta dostluğa yer yoktur. Güzel bir kadının bulunduğu her yerde düşmanlık vardır. Karargâhta oturmak yok, göğüs göğüse savaş! Güzel bir kadın *casus belli*'dir;[50] güzel bir kadın açıkça işlenen bir suçtur. Tarihteki tüm işgallere kadınların iç etekleri yol açmıştır. Kadın erkeğin hakkıdır. Romulus Sabinalı, William Saksonyalı kadınları, Sezar Romalı kadınları kaçırdı. Sevilmeyen erkek diğerlerinin âşıkları üzerinde akbaba gibi süzülür; bana gelince, bu bahtsız bekârlara Bonaparte'ın İtalyan ordusuna söylediği o yüce sözleri tekrarlayacağım: "Askerler, sizin her şeyiniz eksik, düşmanınsa her şeyi var."

Tholomyès sözlerine ara verdi.

— Tholomyès biraz soluklan, dedi Blachevelle.

Bu arada, Listolier ve Fameuil'ün de hafifçe eşlik ettikleri, akla gelen ilk kelimelerle uydurulmuş, kafiyeleri bazen uygun bazen uygunsuz, ağacın kımıltısı ve rüzgârın uğultusu gibi anlamsız olan, pipoların dumanından doğan ve bu dumanla birlikte uçup giden o işçi şarkılarından birini yakınan bir ifadeyle söylüyordu. Grup Tholomyès'in bıktırıcı söylevine şu şarkıyla karşılık veriyordu:

Mösyö Clermont
Saint-Jean yortusunda
Papa olsun diye
Bir aracıya para verdi ahmaklar
Ama Clermont Papa olamazdı
Çünkü rahip bile değildi
Bunun üzerine öfkelenen aracı
Onlara paralarını geri verdi.

50 Lat. Savaş nedeni. (ç.n.)

Ama bu şarkı Tholomyès'in doğaçlama yapma arzusunu yatıştıracak türden değildi, içkisini içip bardağı yeniden doldurduktan sonra devam etti.

— Bilgeliğe lanet olsun! Söylediğim her şeyi unutun. İffetlilik, yücelik taslamayalım, temkinli olmayalım. Neşe için kadeh kaldırıyorum, neşeli olalım! Hukuk eğitimimizi çılgınlıklarla, ziyafetlerle tamamlayalım. *İndigestion et digeste.*[51] Justinianos erkek, Ripaille[52] dişi olsun. Neşeyi ruhumuzun derinliklerinde hissedelim! Ey evren! Dünya iri bir elmastır. Ben mutluyum. Kuşlar olağanüstüdür. Her yanımızda şölenler! Bülbül bedavaya şarkı söyleyen Elleviou'dur. Yaz, seni selamlıyorum. Ey Luxembourg! Ey Madame Caddesi'ndeki ve Rasathane yolundaki tarım emekçileri! Ey hayalperest genç askerler! Ey çocuklara bakarken, çocuk yapmayı planlayan çekici dadılar! Odéon'un kemerleri olmasa, Amerika'nın pampaları hoşuma giderdi. Ruhum bakir ormanlarda ve savanalarda uçuşuyor. Her şey güzel. Sinekler güneş ışığında vızıldıyor. Güneş sinekkuşunu hapşırdı. Sarıl bana Fantine!

Ve yanlışlıkla Favourite'e sarıldı.

VIII

Bir Atın Ölümü

— Edon'un yemekleri Bombarda'dan daha lezzetli, diye haykırdı Zéphine.

— Bombarda'yı Edon'a tercih ederim, dedi Blachevelle. Daha lüks. Asya tarzını yansıtıyor. Aşağıdaki salona baksanıza. Duvarlarda aynalar var.

---

51 Yazar kelime oyunu yapıyor. *Indigestion*, hazımsızlık, *digeste* ise hem hazmı kolay, hem de Eski Roma'da yasalar derlemesi anlamına gelir. I. Justinianos, *Digesta*'da Roma hukunun en önemli eserlerini bir araya getirmiştir. (ç.n.)

52 Âlem yapma. (ç.n.)

— Ben tabağımdakini tercih ederim, dedi Favourite.

Blachevelle ısrar etti:

— Şu bıçaklara bakın. Bombarda'da sapları gümüşten ama Edon'da kemikten. Oysa, gümüş kemikten daha kıymetlidir.

— Çenesi gümüşten olanlar hariç, dedi Tholomyès.

O sırada Bombarda'nın pencerelerinden görülebilen Invalides'in kubbesine bakıyordu.

Bir sessizlik oldu.

— Tholomyès, diye bağırdı Fameuil, az önce Listolier ile tartıştık.

— Tartışma iyidir ama kavga daha iyidir, diye yanıtladı Tholomyès.

— Felsefe hakkında tartışıyorduk.

— Peki.

— Descartes'ı mı yoksa Spinoza'yı tercih edersin?

— Désaugiers'yi, dedi Tholomyès.

Bunları söyledikten sonra, içkisini içip ekledi:

— Yaşamayı kabul ediyorum. Hâlâ bu kadar saçmalayabiliyorsak, dünyada her şey bitmiş denemez. Ölümsüz tanrılara şükrediyorum. Yalan söylenir ama gülünür. Onaylanır ama şüphe duyulur. Tasımdan beklenmeyen fışkırır. Bu güzel. Dünyada hâlâ paradoksun sürprizli kutusunu neşeyle açıp kapamasını bilenler var. Hanımlar, şu sakince içtiğiniz, deniz seviyesinin altı yüz otuz beş metre üzerindeki Curral das Freiras bağlarının üzümünden yapılmış Madere şarabı! İçerken dikkat edin! Altı yüz otuz beş metre! Ve muhteşem meyhaneci Bombarda, sizden altı yüz otuz beş metre karşılığında dört buçuk frank istiyor!

Farmeuil yeniden araya girdi:

— Tholomyès senin fikirlerin önemlidir. En sevdiğin yazar kim?

— Ber...

— Quin?

— Hayır. Choux.

Ve Tholomyès devam etti:

— Bombarda'ya bravo! Bana Mısırlı bir dansçı kız getirseydi, onu Elephanta'lı Munhophis ile, bir yosma getirse onu Heronea'lı Thygelion ile bir tutardım! Çünkü hanımlar, Eski Yunan'da ve Mısır'da Bombardalar vardı. Bunu bize Apulea aktarır. Ne yazık! Hep aynı şeyler, hiçbir yenilik yok. Yaradan'ın yarattığında hiçbir değişiklik yok! *Nil sube sole novum*[53] der Süleyman; *amor omnibus idem*[54] der Vergilius, ve Carabine, tıpkı Aspasia'nın Pericles ile Samos filosuna katılması gibi, Carabin ile birlikte Saint-Cloud kadırgasına biner. Son bir söz. Hanımlar, Miletli Aspasia'nın kim olduğunu biliyor musunuz? Kadınların henüz bir ruha sahip olmadıkları bir dönemde yaşasa bile, pembe ile lâl rengi karışımı, ateşten daha yakıcı, seherden daha serin bir ruhtu. Kadınlığın iki uç noktasını temsil eden Aspasia fahişe bir tanrıçaydı. Sokrates artı Manon Lescaut. Aspasia, Prometheus'a bir yosma gerekirse diye yaratılmıştı.

O sırada, rıhtımdaki bir at yere yığılmasa, coşan Tholomyès'i durdurmak mümkün olmayacaktı. Bu olay hem konuşmacının sözünü kesmiş hem de arabayı durdurmuştu. Yere yığılan, oldukça ağır bir arabayı çeken, zayıf, yaşlı, deri yüzücüye layık bir Beauce kısrağıydı. Bombarda'nın önüne geldiğinde, yorgun ve bitkin düşen at daha yola devam etmeyi reddetmiş, bu olay üzerine etrafta bir kalabalık toplanmıştı. Öfkelenen ve küfürler savuran arabacının koşullara uygun düşen *Mendebur!* sövgüsü eşliğinde indirdiği acımasız bir kamçı darbesi yaşlı beygirin bir daha ayağa kalkamayacak şekilde yere serilmesine neden olmuştu. Etrafta toplananların uğultusu üzerine, Tholomyès'in neşeli dinleyicileri başlarını o yana çevirdiler. Tholomyès bu durumdan söylevini tamamlayan melankolik bir dörtlüğü okumak için yararlandı:

53 Güneşin altında yeni bir şey yok. (ç.n.)

54 Aşk herkes için aynıdır. (ç.n.)

İster iki tekerlekli yük arabasına, ister süslü bir faytona koşulsun
İkisi de aynı kaderi paylaştıkları bu dünyadan göçüp gitti
Ve beygir belli bir zaman diliminde
Tıpkı diğer beygirler gibi yaşadı!

— Zavallı at, diye iç geçirdi Fantine.

Bunun üzerine Dahlia haykırdı:

— Tamam, Fantine şimdi de atlar için sızlanmaya başlayacak! İnsan bu kadar ahmak olabilir mi?

O sırada, kollarını kavuşturan ve başını geriye atan Favourite, kararlı bakışlarını Tholomyès'e dikerek sordu:

— Eee! Sürpriz nerede?

— Doğru. Zamanı geldi, diye karşılık verdi Tholomyès. Beyler, bu hanımlara sürpriz yapmanın vakti geldi. Hanımlar, bizi biraz bekleyin.

— Önce birer öpücük, dedi Blachevelle.

— Alınların üzerine, diye ekledi Tholomyès.

Her biri ciddi bir ifadeyle sevgililerinin alnına bir öpücük kondurdu; ardından parmaklarını dudaklarına dayayarak tek sıra halinde kapıya yöneldiler.

Favourite onlar çıkarken ellerini çırptı.

— Şimdiden çok eğlenceli, dedi.

— Fazla geç kalmayın, diye mırıldandı Fantine. Sizi bekliyoruz.

IX

Neşenin Neşeli Sonu

Odada yalnız kalan genç kızlar, ikili gruplar halinde dirseklerini pencerelerin kenarlarına yaslayıp başlarını dışarı çıkararak, bir camdan diğerine birbirleriyle çene çalmaya başladılar.

Bombarda'dan kol kola çıkan delikanlıların geri dönüp kendilerine gülümseyerek işaretler yaptıklarını ve her pazar

Champs-Elysées'yi dolduran o puslu kalabalığın arasında gözden kaybolduklarını gördüler.

— Fazla geç kalmayın! diye bağırdı Fantine.

— Bize ne getirecekler acaba? diye sordu Zéphine.

— Eminim güzel bir şey olacak, dedi Dahlia.

— Ben altından olmasını tercih ederim, diye ekledi Favourite.

Birazdan, yüksek ağaçların arasından görebildikleri nehrin kenarındaki hareketliğe dalıp gittiler. Yolcu ve posta arabalarının hareket saatiydi. O dönemde, güneye ve batıya giden tüm posta arabaları Champs-Elysées'den geçer, birçoğu rıhtımı izleyerek, kentin dışına Passy Kapısı'ndan çıkarlardı. Her dakika, sarı ve siyah renklere boyanmış, güçlü atlar koşulmuş, bavullar, sandıklar, çantalar yüzünden şekilsiz bir görünüme bürünmüş, içinde başları bir görünüp bir kaybolan yolcuların yer aldığı ağır yüklü birkaç araba, zemini çiğneyerek, kaldırım taşlarını zedeleyerek, bir demirhanenin tüm kıvılcımlarını etrafa saçarak, duman yerine toz yayarak, kalabalığın arasında öfkeyle ilerleyerek geçip gidiyor, bu karmaşa genç kızların hoşuna gidiyordu. Favourite şöyle haykırıyordu:

— Bu ne uğultu! Âdeta zincir yığınları havada uçuşuyor.

Bir ara, kalın karaağaçların arasından güçlükle seçilebilen bir araba bir an için durup ardından dörtnala hareket etti. Bu durum Fantine'i şaşırtmıştı.

— Çok garip! dedi. Posta arabalarının durduğunu hiç görmemiştim.

Favourite omuzlarını silkti.

— Bu Fantine çok ilginç bir kız. Onun meraklandığının farkındayım. En basit olaylar karşısında şaşkına dönüyor. Şöyle varsayalım: Ben bir yolcuyum, arabacıya doğru ilerliyorum, beni rıhtımdan alırsınız diyorum. Araba rıhtımdan geçerken beni almak için duruyor. Bu her zaman rastlanılan bir olaydır. Tatlım, sen hayatı tanımıyorsun.

Zaman bir süre böyle akıp gitti. Favourite aniden uykudan yeni uyanmış biri gibi yerinden sıçradı.

— Peki ama sürprize ne oldu? dedi.

— Gitmelerinin üzerinden uzun zaman geçti! dedi Fantine.

Fantine iç çekerken, yemek servisini yapan garson içeri girdi. Elinde mektuba benzeyen bir şey vardı.

— Bu da nesi? diye sordu Favourite.

— Beylerin sizler için bıraktıkları bir kâğıt, dedi garson.

— Neden hemen getirmediniz?

— Çünkü beyler bu kâğıdın hanımlara bir saat sonra iletilmesini istediler.

Favourite kâğıdı garsonun elinden çekip aldı. Bu gerçekten de bir mektuptu.

— Şuraya bak! dedi. Adres yok. Ama üzerinde şöyle yazıyor: İŞTE SÜRPRİZ!

Mektubu aceleyle açıp okumaya başladı (okumayı biliyordu):

Ey sevgililerimiz!

Şunu bilin ki bizim ebeveynlerimiz var. Ebeveyn sözcüğünü pek yakından tanımıyorsunuz. Medeni kanun bunu, dürüst ve çocuksu bir ifadeyle babalar ve anneler olarak tanımlar. İşte, bu ebeveynler yakınıyorlar, bu ihtiyarcıklar, bu iyi yürekli erkekler ve kadınlar bizi yolunu şaşırmış müsrif çocuklar olarak görüyor, geri dönmemizi öneriyor, döndüğümüzde bunu kutlamak için ziyafetler vereceklerini söylüyorlar. Erdemli kişiler olarak onlara itaat ediyoruz. Bu mektubu okuduğunuz sırada, beş güçlü at bizi babalarımıza ve annelerimize götürüyor olacak. Bossuet'nin dediği gibi kirişi kırıyoruz. Yola çıktık, yola devam ediyoruz. Laffitte'in kollarında ve Caillard'ın kanatlarında kaçıyoruz. Toulouse arabası bizi uçurumun dibinden çekip alıyor ve güzel sevgililerimiz, uçurum sizsiniz! Tırısa kalkmış atlarla, saatte üç fersah hızla topluma, görevlerimize, düzene geri dönüyoruz. Vatan bizden herkes gibi, vali, aile reisi, korucubaşı ve meclis üyesi olmamızı bekliyor. Bu kararımıza saygı gösterin. Kendimizi feda ediyoruz. Bizim için hemen

ağlayıp, yerimize başka birilerini bulun. Bu mektup yüreğinizi parçalıyorsa, siz de onu parçalayın. Elveda.

Neredeyse iki yıl boyunca sizi mutlu ettik.

Bize kin gütmeyin.

İmza:
BLACHEVELLE
FAMEUİL
LISTOLİER
FELİX THOLOMYÈS

Not: Hesap Ödendi.

Dört kız birbirlerine baktılar.

Sessizliği ilk bozan Favourite oldu.

— Olsun! diye haykırdı, bu da bir şaka sayılır.

— Çok gülünç, dedi Zéphine.

— Bu fikir Blachevelle'den çıkmış olmalı, diye ekledi Favourite. Bu huyu beni ona âşık ediyor. Hemen gitti, hemen sevildi. Hepsi bu.

— Hayır, dedi Dahlia, bunun Tholomyès'in fikri olduğu anlaşılıyor.

— Bu durumda, lanet olsun Blachevelle'e! Yaşasın Tholomyès! diye ekledi Favourite.

— Yaşasın Tholomyès! diye bağırdılar Dahlia ve Zéphine.

Ve kahkahalara boğuldular. Fantine de diğerleri gibi güldü.

Bir saat sonra, odasına döndüğünde ağladı. Söylediğimiz gibi, bu ilk aşkıydı; kendini Tholomyès'e kocasına adar gibi adamış ve zavallı kızın ondan bir çocuğu olmuştu.

Dördüncü Kitap
Emanet Etmek Bazen Terk Etmektir

I

Bir Başka Anneyle Karşılaşan Anne

Bu yüzyılın ilk çeyreğinde, Paris yakınlarındaki Montfermeil'de bugün artık izine rastlanmayan ucuz bir lokanta vardı. Karı koca Thénardierler tarafından işletilen bu lokanta Boulanger Sokağı'ndaydı. Kapının üstünde duvara çivilenmiş tahta bir levha görülüyordu. Bu tahtanın üzerine sırtında, geniş apoletleri gümüş yıldızlarla kaplı bir generali taşıyan bir adama benzeyen bir şeyler çizilmişti; kırmızı fırça darbeleriyle oluşturulmuş lekeler kanı temsil ediyordu; tablonun geri kalanındaki duman muhtemelen bir savaşı simgeliyordu. Altında şu yazı okunuyordu: WATERLOO ÇAVUŞUNA.

Bir hanın kapısında iki tekerlekli bir yük arabasının bulunmasından daha doğal bir şey olamazdı. Yine de, 1818 yılının bir ilkbahar akşamı, Waterloo çavuşunun lokantasının bulunduğu dar sokağı kaplayan bu araba ya da daha doğrusu araba parçası, kütlesiyle kuşkusuz oradan geçen bir ressamın dikkatini çekecekti.

Bu, ormanlık bölgelerde kalas ve ağaç gövdelerini taşımak için kullanılan yük arabalarından birinin ön kısmıydı. Bu ön kısım içine kalın bir ok yerleştirilmiş milli demir bir dingil ve onları taşıyan iki kocaman tekerlekten oluşuyordu. Bir aradayeken tıknaz, şekilsiz, ezici bir izlenim bırakıyorlardı. Bu bileşimin, devasa bir topun kundağını andırdığı da söylenebilirdi. Sokağın zemini tekerleklere, jantlara, poyralara, dingil ve oka, katedrallerin özellikle boyandığı o iğrenç sarımtırak badanaya benzeyen bir çamur tabakası bulaştırmıştı. Tahtalar çamurun, demirler pasın altında kayboluyordu. Dingilin altından kürek mahkûmu Golyat'a yaraşan kalın bir zincir sarkıyordu. Taşıması gereken kalaslardan çok, kendisine koşulacak mamutları, hırs ve servet tanrılarını hatırlatan bu zincir devlere ve insanüstü güçlere özgü bir zindanı andırıyor, bir canavarın bedeninden kopmuş gibi görünüyordu. Bu zincir Homeros'un Polyphemeus'u, Shakespeare'in Caliban'ı bağlayacağı türdendi.

Yük arabasının ön kısmının bu sokakta ne işi vardı? Öncelikle yolu kapamak, ardından da paslanmasını tamamlamak için oradaydı. Eski toplumsal düzende bu şekilde yol ortasına bırakılmış ve orada bulunması için başka bir neden gerekmeyen çok sayıda kurum vardı.

Dingilin altından sarkan zincirin ortası yere çok yakındı ve bir salıncağın ipini andıran eğiminin üzerine o akşam zarif bir iç içe geçme halini yansıtırcasına iki küçük kız oturmuştu. Biri yaklaşık iki buçuk yaşında, diğeri on sekiz aylık olan kızların küçüğü büyüğünün kolları arasındaydı. Ustalıkla bağlanmış bir mendil düşmelerini engelliyordu. Bu ürkütücü zinciri gören bir anne: "Hah! İşte çocuklarım için bir oyuncak," demişti.

Zarafetle ve özenle giydirilmiş iki çocuk hurda yığının içinde âdeta iki gül gibi ışıldıyordu. Gözlerinde zafer kazanmış bir ifade vardı, körpe yanakları gülümsüyor gibiydi. Biri kumral, diğeri esmerceydi. Saf yüzlerinde hayranlıkla

karışık bir şaşkınlık vardı; yanlarındaki çiçekli bir çalılık, yoldan geçenlere onlardan gelirmiş gibi görünen güzel bir koku yayıyordu; on sekiz aylık olanı çocukluğun o iffetli patavatsızlığıyla çıplak zarif karnını sergiliyordu. Mutlulukla yoğrulmuş, ışıkla aydınlanmış bu iki sevimli başın üzerinde ve etrafında, pasla kararmış, vahşi eğriler ve açılarla karmakarışık olmuş ürkütücü ve devasa ön kısım bir mağaranın ağzı gibi görünüyordu. Birkaç adım ötede, hanın kapısının önünde çömelmiş olan, yüzünde pek hoş olmasa da o anda dokunaklı bir ifade bulunan anne uzun bir salıncakta çocuklarını sallıyor, onlara bir kaza olması ihtimaline karşı annelere özgü hayvani ve ilahi bir şekilde bakıyordu; salıncağın her gidiş gelişinde iğrenç halkalar öfke dolu bir çığlığı andıran tiz bir gürültü çıkarıyor, küçük kızlar coşkuyla kendilerinden geçiyor, batan güneş bu neşeye karışıyordu. Hiçbir şey devlerin zincirini meleklerin salıncağına dönüştüren kaderin bu cilvesi kadar büyüleyici olamazdı.

Anne iki kızını sallarken ahenksiz bir ses tonuyla o zamanlar meşhur olan şu romansı söylüyordu:

Böyle olması gerekiyor, diyordu bir savaşçı.

Şarkısı ve hayranlıkla izlediği kızları, yoldan geçenleri duymasını ya da görmesini engelliyordu.

Bu arada, biri yanına yaklaşmıştı, romansın ilk dörtlüğüne başladığı sırada, aniden kulağına çok yakından şu sözleri söyleyen bir ses duydu:

— Madam, iki kızınız da çok güzel.

Güzel ve şefkatli Imogine'e.

diye yanıtladı romansına devam eden anne, ardından başını çevirdi.

Birkaç adım ötesinde bir kadın vardı. Bu kadının kucağında da bir çocuk vardı.

Ayrıca sırtında oldukça ağır görünen bir çanta taşıyordu.

Bu kadının çocuğu görülebilecek en ilahi varlıklardan biriydi. Giysilerinin zarafetiyle diğer ikisiyle yarışabilecek olan iki üç yaşlarındaki bu kız çocuğu ince kumaştan bir başlık takmıştı, zıbınında kurdeleler, başlığında danteller vardı. Kalkık eteğinin kıvrımı beyaz, tombul ve dolgun oyluklarının görülmesine izin veriyordu. Pespembe ve sağlıklıydı. Güzel küçük kızın yanakları insanda onları ısırma arzusu uyandırıyordu. Gözleri hakkında sadece bir hayli iri oldukları ve muhteşem kirpiklerle çevrelendikleri söylenebilirdi. Uyuyordu.

Yaşına özgü mutlak bir güvenle uyuyordu. Çocuklar annelerinin şefkatle dolu kucaklarında derin uykulara dalarlar.

Anneye gelince, yoksul ve hüzünlü görünüyordu. Üzerinde köylü giysisine dönüşmeye yüz tutmuş bir işçi giysisi vardı. Gençti. Güzel olduğu söylenebilir miydi? belki de; ama bu haliyle hiç de öyle görünmüyordu. Bir tutamı dışarıya sarkan ve oldukça güre benzeyen sarı saçları çirkin, dar ve çeneden bağlanmış bir başlığın altına sıkıca hapsedilmişti. Güzel dişler gülünce ortaya çıkar ama o hiç gülmüyordu. Gözleri uzun zamandır kurumamış gibiydi. Solgundu, çok yorgun, hasta bir hali vardı; kucağında uyuyan kızına evladını besleyen bir annenin kendine özgü edasıyla bakıyordu. Malullerin burunlarını sildiklerine benzeyen, bir atkı gibi katlanmış geniş, mavi bir mendil göğsünü beceriksizce gizliyordu. Güneşten esmerleşmiş, çil lekeleriyle kaplanmış ellerinin işaret parmakları sertleşmiş ve iğneyle delik deşik olmuştu, üzerinde yünden kahverengi bir pelerin, kumaş bir elbise, ayağında kaba ayakkabılar vardı. Bu kadın Fantine'den başkası değildi.

İlk bakışta tanınması zor olsa da, dikkatle incelendiğinde güzelliğini hâlâ koruduğu söylenebilirdi. Gizli bir alayın başlangıcını simgeleyen hüzünlü bir kıvrım yanağını kırıştırıyordu. Elbisesine gelince, neşeyle, çılgınlıkla ve müziğin

eşliğinde dikilmiş gibi görünen o süslü, leylak kokuları yayan elbisesi, güneşte elmas gibi ışıldayan ama eriyince ağacı çırılçıplak, simsiyah bırakan kırağılar gibi sönükleşmişti.

O "güzel sürprizin" üzerinden on ay geçmişti.

Bu on ay süresince olup bitenler tahmin edilebilirdi.

Terk edildikten sonra sıkıntılar başlamış, Fantine hemen akabinde Favourite'in, Zéphine'in, Dahlia'nın dostluğundan mahrum kalmıştı; erkeklerin kopardığı bağ kadınlar tarafından onarılmamış, on beş gün sonra, onlara dost oldukları söylense bunu büyük bir şaşkınlıkla karşılayacak hale gelmişlerdi, çünkü artık bu dostluğun varlık nedeni geçerliliğini kaybetmişti. Çocuğunun babası çekip gidince –ne yazık ki bu tür ayrılıkların telafisi mümkün değildir– Fantine'in çalışma isteği azalmış, eğlence hevesi artmış bir halde yapayalnız kalmıştı. Tholomyès ile olan ilişkisi onun bildiği tek mesleğini ihmal etmesine, böylece müşterilerini, iş olanaklarını kaybetmesine yol açmıştı. Hiçbir geçim kaynağı yoktu. Okumayı biraz bilen, yazmayı hiç bilmeyen Fantine'e çocukluğunda sadece imzasını atmayı öğretmişlerdi. Bir arzuhalci aracılığıyla Tholomyès'e üç mektup yazmış, hiçbirine yanıt alamamıştı. Fantine, günün birinde, kızına bakan dedikoducu kadınların, "Bu çocukları insan yerine koymak mümkün mü? Onları kimse umursamaz!" dediğini duymuş, bunun üzerine kızını umursamayan ve bu masum bebeğe omuzlarını silken Tholomyès'i düşünmüş, zihninde bu adam hakkında karamsar düşünceler belirmişti. Nasıl bir karar vermeliydi? Bunu kime danışacağını bilemiyordu. Bir hata yapmıştı ama hatırlanacağı gibi doğası gereği hayâlı ve erdemliydi. Çok sıkıntılı bir döneme gireceğini ve uçurumun eşiğinde olduğunu belli belirsiz hissetti. Cesaretli olmak gerekiyordu, cesareti vardı ve dik durmaya çalıştı. Aklına doğduğu yere, Montreuil-sur-mer'e dönmek geldi. Orada, belki de birileri kendini tanıyacak ve ona bir iş verecekti; evet; ama hatasını gizlemesi gerekecekti. Ve zih-

ninde hayal meyal ilkinden daha acılı bir ayrılık yaşamak zorunda kalacağını canlandırıyordu. Yüreği daralsa da, kararını vermişti. Fantine, ilerleyen sayfalarda da görüleceği gibi hayat konusunda çekingen bir cesarete sahipti. Şimdiden, yiğitçe bir karara varıp her türlü süsten vazgeçmiş ve basma kumaştan elbiseler giymeye başlamıştı ve ipekli giysilerini, kurdelelerini, dantellerini geriye kalan tek gurur kaynağı olan kızına saklamıştı. Varını yoğunu satmış, eline geçen iki yüz franktan borçlarını ödedikten sonra geriye seksen frank kalmıştı. Yirmi iki yaşında, güzel bir ilkbahar sabahı çocuğunu sırtına alarak Paris'i terk etti. Bu ana kızı gören biri hallerine acırdı. Bu kadının dünyada bu çocuktan, bu çocuğun da dünyada bu kadından başka kimsesi yoktu. Fantine'in çocuğunu emzirmesi göğüslerini yormuştu ve hafifçe öksürüyordu.

Kendisinden fazla söz etmeyeceğimiz M. Félix de Tholomyès'in, sadece, yirmi yıl sonra Louis-Philippe döneminde, nüfuzlu ve zengin bir taşra avukatı, bilinçli bir seçmen ve acımasız bir yargıçlar kurulu üyesi olduğunu ve ehlikeyif bir yaşam sürdürmeye devam ettiğini söylemekle yetineceğiz.

Fantine, ara sıra dinlenmek için yaptığı gibi, o zamanlar Paris banliyösüne sefer yapan küçük yolcu arabalarına binmiş, fersah başına üç dört santim ödedikten sonra, öğleye doğru, Montfermeil'deki Boulanger Sokağı'na varmıştı.

Thénardier hanının önünden geçerken, canavarı andıran salıncaklarının üzerinde büyüleyici bir görünüm sergileyen iki küçük kız âdeta gözlerini kamaştırmış ve bu mutluluk tablosunun önünde durmuştu.

İnsanın büyülendiği anlar vardır. Bu iki küçük kız Fantine'e o anlardan birini yaşatmıştı.

Duygulanmış bir halde onları inceliyordu. Meleklerin varlığı cennetin habercisidir. Bu hanın üzerinde Tanrı'nın gizemli eliyle yazılmış BURASI yazısını görür gibi oldu. Bu

iki küçük kız kuşkusuz mutlu bir yaşam sürdürüyorlardı. Onları hayranlıkla izliyordu, çocukların annesi şarkısının iki mısrası arasında soluklanırken, kendini daha önce de okuduğumuz şu sözleri etmekten alıkoyamamıştı:

— Madam, iki kızınız da çok güzel.

En vahşi yaratıklar bile yavruları okşandığında uysallaşırlar.

Anne başını kaldırıp teşekkür ettikten sonra, yolcuyu kapının kenarındaki banka oturttu. İki kadın sohbet etmeye başladılar.

— Adım Madam Thénardier, dedi iki küçük kızın annesi. Bu hanı işletiyoruz.

Ardından, dişlerinin arasından romansını söylemeye devam etti:

Böyle olması gerekiyor, ben bir şövalyeyim,
Ve Filistin'e gidiyorum.

Tüm sevimsizliğiyle bir kadın askeri andıran Madam Thénardier, kızıl saçlı, etine dolgun, iri kemikli bir kadındı. Ve kişiliğiyle tezat oluşturan o düşünceli ifadesini okuduğu hayalperest kitaplara borçluydu. Erkeksi bir cilvebazdı. Meyhaneci kadınların hayal gücüne eklemlenen eski romanların bu tür etkileri vardır. Hâlâ gençti; yaklaşık otuz yaşlarındaydı. Çömelmiş halde duran bu kadın biraz doğrulsaydı, belki de uzun boyu ve sirklere özgü seyyar, devasa bir heykeli andıran bedeniyle, daha ilk anda yolcu kadını ürkütüp onun güvenini sarsacak ve önümüzdeki sayfalarda anlatacaklarımızı yazmamıza gerek kalmayacaktı. Bir kişinin ayakta duracak yerde oturması kaderleri belirler.

Yolcu kadın hikâyesini biraz değiştirerek aktardı.

İşçi olduğunu, kocasının öldüğünü, Paris'te iş bulamadığını ve iş aramak için başka bir yere, doğduğu kente gittiğini, Paris'ten o sabah yaya olarak ayrıldığını ve çocuğunu sırtında

taşıdığı için yorulduğu sırada Villemomble arabasına rastladığını, Villemomble'dan Montfermeil'e yaya olarak geldiğini, kızının da biraz yürüdüğünü ama küçük olduğu için onu yeniden kucağına aldığını ve çocuğun uyuduğunu anlattı.

Ve bu sözlerin ardından kızını uyandıracak şekilde tutkuyla öptü. Çocuk annesininki gibi iri, mavi gözlerini açtığında etrafına baktı, ama neye? Küçük çocukların, bizim erdemlerimizin karşısındaki masum aydınlıklarının gizemini yansıtan o ciddi, bazen de acımasız ifadesiyle hiçbir şeye, her şeye. Kendilerini melekler gibi hissettikleri ve bizim insan olduğumuzu bildikleri söylenebilirdi. Ardından, gülmeye başlayan çocuk, annesinin engellemeye çalışmasına rağmen koşmak isteyen küçük bir yaratık gibi karşı konulmaz bir enerjiyle yere atladı. Birden, salıncağın üzerindeki iki kızı görüp durdu ve hayranlığını belli edercesine dilini çıkardı.

Kızlarının mendilini çözen Thénardier ana onları salıncaktan indirip:

— Üçünüz oyun oynayın, dedi.

Bu yaştaki çocuklar çabuk kaynaşırlar, bir dakika sonra, küçük Thénardierler yeni gelen arkadaşlarını da yanlarına alarak büyük bir keyifle toprakta delikler açmaya başlamışlardı.

Yeni gelen kız çok neşeliydi; annesinin iyi yürekliliği yumurcağın neşesine yansımıştı; eline aldığı tahta parçasını kürek gibi kullanarak büyük bir enerjiyle ancak bir sineğin sığabileceği bir çukur kazıyordu. Bir çocuğun mezar kazıcısının işini yapması gülünç görünüyordu.

İki kadın sohbete devam ediyorlardı.

— Sizin yavrucağın ismi ne?

— Cosette.

Cosette'i Euphrasie diye okuyun. Kızın adı Euphrasie olsa da, annesi tıpkı Josefa'yı Petita, Françoise'ı Sillete olarak değiştiren annelerin ve halkın o tatlı ve zarif içgüdüsüyle ona Cosette diye hitap ediyordu. Bu kelime türetme tarzı eti-

mologların keyfini kaçıracak, tüm hesaplarını altüst edecek türdendi. Théodore'u Gnon'a dönüştüren bir büyükanne tanımıştık.

— Kaç yaşında?

— Yakında üçü bitirecek.

— Benim büyük kız gibi.

Bu arada üç küçük kız karşılaştıkları yeni bir olayın etrafında derin bir endişe ve büyük bir mutlulukla toplanmışlardı. İri bir yersolucanı topraktan çıkıyordu; korkmuş, şaşkınlıkla kendilerinden geçmişlerdi.

Birbirlerine değen üç ışıltılı alın âdeta bir hale oluşturuyordu.

—Çocuklar hemen kaynaşıyorlar, diye bağırdı Thénardier ana, onları görenler üç kız kardeş sanır!

Bu sözler, diğer annenin zihninde muhtemelen beklediği bir kıvılcım oluşturdu. Thénardier'nin elini kavrayıp, gözlerini ona sabitleyerek:

— Çocuğuma bakmak ister misiniz? diye sordu.

Thénardier'nin yüzünü ne kabul ne de reddeden şaşkın bir ifade kapladı.

Cosette'in annesi devam etti:

— Bakın, kızımı doğduğum yere götüremem. O yanımdayken iş bulmam zor olur. O bölgenin insanları gariptir. Ulu Tanrı hanınızın önünden geçmemi sağladı. Güzel, tertemiz, hallerinden memnun kızlarınızı gördüğümde altüst oldum. İçimden: İşte iyi bir anne. Üç kız, kardeş olurlar, dedim. Üstelik dönmekte gecikmeyeceğim. Çocuğuma bakmak ister misiniz?

— Düşünmem gerek, dedi Thénardier.

— Ayda altı frank vereceğim.

O sırada lokantanın içinden gelen bir erkek sesi duyuldu:

— Yedi franktan aşağı olmaz. Ayrıca, altı ay peşin ödeme.

— Altı kere yedi kırk iki eder, dedi Thénardier.

— Vereceğim, dedi anne.

— Ve ilk masraflar için on beş frank, diye ekledi adam.

— Toplamda elli yedi frank yapıyor, dedi Madam Thénardier. Ve bu rakamların arasından, hayallere dalmış bir halde şarkı söylüyordu:

Böyle olması gerekiyor, diyordu bir savaşçı.

— Ödeyeceğim, dedi anne, seksen frankım var. Geri kalanı memlekete gitmeme yeter. Yayan gideceğim. Orada biraz para kazandıktan sonra yavrumu almaya geleceğim.

Erkek sesi devam etti.

— Küçüğün çamaşırları, giysileri var mı?

— Bu kocam, dedi Madam Thénardier.

— Elbette var, zavallının tek hazinesi. Kocanız olduğunu anlamıştım. Üstelik güzel, muhteşem düzinelerce takımı, hanımefendilere yaraşır ipekli elbiseleri var! Hepsi çantamda.

— Onları bırakmanız gerek, dedi erkek sesi.

— Onları bırakacağım! diye karşılık verdi anne. Kızımı çırılçıplak bırakmam çok tuhaf olur!

Lokanta sahibinin yüzü belirdi.

— Tamam, dedi.

Pazarlık böylece sona erdi. Geceyi handa geçiren anne parasını ödeyip çocuğunu bıraktıktan sonra çamaşırların ve giysilerin yükünün eksilmesiyle hafifleyen çantasını bağladı ve yakında geri döneceğini umarak sabah yola koyuldu. Sakince karar verilen bu yola çıkışlar genellikle hüsranla sonuçlanır.

Thénardierlerin, yolda bu anneyle karşılaşan bir komşusu geri geldiğinde:

— Caddede yürek sızlatıcı bir şekilde ağlayan bir kadın gördüm, dedi.

Cosette'in annesi gittiğinde, adam karısına:

— Bu sayede, yarın vadesi dolan senedimi ödeyeceğim. Elli frank eksikti. Protesto çekilmesinin ardından icra mah-

kemesine düşmenin ne demek olduğunu biliyor musun? Kızlarınla birlikte fare kapanı kurman işe yaradı.

— Hiç farkında değildim, dedi karısı.

II

İki Karanlık Kişiliğin İlk Tasviri

Yakalanan fare pek çelimsizdi; ama kedi sıska bir fareyle bile keyiflenebilir.

Thénardierler kimin nesiydi?

Şimdilik giriş yapalım. Taslağı daha sonra tamamlayacağız.

Bu kişiler, orta ve alt sınıfın arasında yer alan ve alt sınıfın hatalarından bazılarını orta sınıfın neredeyse tüm günahlarıyla harmanlayan, işçinin cömert emeğine ya da burjuvanın düzenliliğine sahip olmayan, sonradan görme kaba insanlardan ve düşkünleşmiş zeki insanlardan oluşan kırma bir sınıfın mensuplarıydı.

Bunlar, tesadüfen loş bir ateşin kendilerini ısıtmasıyla kolayca canavara dönüşen küçük insanlardı. Kadının kişiliğinin derinliklerinde bir hayvan, adamın benliğinde bir alçaklık vardı. Kötülüğe yönelen her iğrenç eğilime uyum sağlamak konusunda her ikisi de son derece yetenekliydi. Sürekli olarak karanlıklara çekilen, hayatta ilerlemekten çok gerileyen deneyimlerini onursuzluklarını artırmak için kullanan, hiç durmadan alçaklaşan, giderek artan bir karanlığa bulanan ıstakoz tipli ruhlar vardır. İşte bu adam ve bu kadının ruhları böyleydi.

Özellikle Mösyö Thénardier'nin yüz ifadesi karşısındakinin kişiliğini tanıyabilen biri için çok rahatsız ediciydi. Bazı insanlardan kuşkulanmak için onlara bakmak yeterlidir, çünkü her yanlarında bir tedirginliğin izleri hissedilir. Ar-

kalarındakilerden endişe duyar, önündekileri tehdit ederler. Onlarda tanıdık olmayan bir şey vardır. Ne yaptıkları kadar ne yapacakları da kestirilemez. Bakışlarındaki karanlık onları ele verir. Geçmişlerindeki karanlık sırları ve geleceklerindeki puslu gizemleri sezinlemek için söyledikleri tek bir sözü duymak, sergiledikleri tek bir tavrı gözlemlemek yeterlidir.

Bu Thénardier söylediğine göre bir asker, bir çavuştu; muhtemelen 1815 Muharebesi'ne katılmış, hatta söylendiği kadarıyla yüreklice çarpışmıştı. Neler olduğunu daha sonra göreceğiz. Lokantanın levhası bu savaşlardan birine göndermeydi. Kendi eliyle çizmişti çünkü her şeyden biraz anlıyor, bu yüzden her işi eksik yapıyordu.

Cléile'nin yerini *Lodoiska*'nın aldığı antik klasik romanın, her zaman soylu olsa da, giderek sıradanlaştığı, Matmazel de Scudéri'den Madam Bournon-Malarme'a ve Madame de Lafayette'ten Madam Barthélemy-Hadot'ya düştüğü, Parisli kapıcı kadınların sevgi dolu yüreklerini tutuşturduğu, hatta banliyöleri bile kırıp geçirdiği bir dönemdi. Madam Thénardier'nin zekâsı ancak bu tür kitaplara yetecek kadardı. Onlardan besleniyor, beyin namına var olan her şeyini onların içinde boğuyordu. Bu yüzden, daha çok genç yaştayken, hatta daha sonraları bile, düzeyli bir sahtekâr, imla kurallarını bilmeyen okumuş bir muhabbet tellalı, hem ince hem kaba, ama duygusallık konusunda Pigault-Lebrun'ü ve kendi jargonuyla söylediği gibi "sekse dair her şeyi" okumuş katıksız bir hödük olan kocasının yanında düşünceli bir tavır takınıyordu. Kocası kendisinden on on beş yaş büyüktü. Dağınık ve gür saçları kırlaşmaya başladığında, Pamela Megere'e dönüştüğünde, Madam Thénardier saçma romanların keyfine varmış iri yarı, kötü yürekli bir kadından başka bir şey değildi. Oysa, bu saçmalıkları okumanın bir bedeli vardır. Bu yüzden büyük kızının adı Eponine'di, zavallı küçüğe gelince, Madam Thénardier'nin düşünceleri Ducray-Duminil'in bir roma-

nındaki bilemediğim mutlu bir olay sayesinde değişmese adı Azelma yerine az kalsın Gulnare olacaktı.

Zaten, geçerken söyleyelim ki, göndermede bulunduğumuz ve vaftiz isimlerinin karmaşası olarak adlandırılan bu ilginç dönemde her şey gülünç ve yüzeysel değildi. Belirttiğimiz romanesk unsurun yanında, bunun toplumsal bir izdüşümü de vardı. Günümüzde, bir sığırtmaç çocuğun adının Arthur, Alfred ya da Alphonse ve bir vikontun –vikont kaldıysa– adının Thomas, Pierre ya da Jacques olması nadir rastlanan bir durum değildir. Halkın üzerine "soylu" ismini ve aristokratın üzerine köylü ismini koyan bu değişim eşitliğin anaforundan başka bir şey değildir. Yeni esintinin karşı konulmaz etkisi her alanda olduğu gibi isimlere de yansımıştır. Bu belirgin ahenksizliğin altında, büyük ve derin izler bırakan bir olay, Fransız Devrimi vardır.

III

Çayırkuşu

Refaha ermek için kötü yürekli olmak yetmez. Lokantada işler yolunda gitmiyordu.

Thénardier yolcu kadının elli yedi frankı sayesinde protestodan kurtulmuş ve imzasını lekelememişti. Bir sonraki ay, yeniden paraya ihtiyaçları olduğunda, kadın Paris'e gidip Cosette'in giysilerini altmış frank karşılığında rehine bıraktı. Thénardierler bu parayı da harcadıktan sonra, küçük kızı merhamet ettikleri için evlerine aldıkları bir çocuk gibi görmeye ve ona göre davranmaya alıştılar. Artık giysisi kalmadığı için, ona küçük Thénardierlerin eski etek ve gömleklerini yani paçavraları giydirdiler. Artıklarla, köpeğe oranla daha iyi, kediye göre daha kötü bir şekilde beslediler. Zaten kedi ve köpek onun her zamanki sofra arkadaşıydılar;

Cosette yemeğini masanın altında onlarla birlikte, onlarınki gibi bir çanakta yiyordu.

Daha sonra da görüleceği gibi, Montreuil-sur-mer'e yerleşen anne her ay çocuğundan haber almak için mektup yazıyor ya da daha doğrusu yazdırıyor, Thénardierler de hep aynı şeyi tekrarlayarak yanıt veriyorlardı: "Cosette çok iyi."

İlk altı ay dolunca, anne yedinci ay için yedi frank gönderdi ve her ay düzenli olarak ödemeyi sürdürdü. Thénardier henüz bir yıl dolmadan: "Bize ne büyük iyilik yapıyor! Yedi frankla ne yapmamızı bekliyor ki!" demiş ve ayda on iki frank ödemesi için ona mektup yazmıştı. Çocuğunun mutlu ve sağlıklı olduğuna ikna edilen anne bu teklifi kabul ederek on iki frank gönderdi.

Bazıları birinden nefret etmeden diğerlerini sevemez. Thénardier ana iki kızını tutkuyla seviyor, diğer kızdan nefret ediyordu. Bir anne sevgisinin böylesine alçakça eğilimleri olması üzücüdür. Cosette'in evinde işgal ettiği minicik yeri kendi çocuklarından çalınmış sayıyor, bu küçüğün kızlarının soluduğu havayı azalttığını düşünüyordu. Bu kadının, kendine benzeyen diğer kadınlar gibi okşayışlara, dayaklara ve hakaretlere ayırdığı günlük bir kotası vardı. Cosette olmasaydı, ne kadar sevse de, kızlarına bu kotayı uygulayacaktı; ama el kızı dayakları üzerine çekerek onların sadece okşayışlardan paylarını almalarına destek oluyordu. Cosette'in her davranışı üzerine şiddetli ve hak etmediği cezaların yağmasına neden oluyordu. Hiç durmadan cezalandırılan, azarlanan, terslenen, dayak yiyen ve yanında kendisine benzeyen iki küçük yaratığın seher güneşi içinde yaşadıklarını gören bu uysal ve çelimsiz kız bu dünyadan ve Tanrı'dan hiçbir şey anlamıyordu.

Madam Thénardier'nin Cosette'e karşı kötü davrandığını gören Eponine ve Azelma da ona karşı kötü davranmaya başladı. Bu yaştaki çocuklar annelerini taklit ederler. Sadece uyguladıkları şiddetin dozu azdı. Hepsi bu.

Bir yıl, ardından bir yıl daha geçti.

Köyde:

— Bu Thénardierler çok merhametli insanlar. Zengin olmasalar da kendilerine bırakılan yoksul bir çocuğu yetiştiriyorlar!

Annesinin Cosette'i unuttuğu düşünülüyordu.

Bu arada, bilmem hangi karanlık yöntemlerle çocuğun muhtemelen gayrimeşru olduğunu ve annenin bunu itiraf edemediğini öğrenen Thénardier "yaratığın" büyüdüğünü ve "daha çok yediğini" ileri sürüp onu geri göndermekle tehdit ederek ayda on beş frank istedi. "Canımı sıkmasın!" diye haykırıyordu, "Aksi takdirde yumurcağını sakladığı pisliklerinin ortasına gönderirim. Parayı artırması gerek." Anne ayda on beş frank ödemeyi kabul etti.

Çocuk her geçen gün büyüyor, sefaleti de artıyordu.

Cosette küçükken diğer iki çocuk adına dayak yiyor, hakaretlere maruz kalıyordu; biraz büyüdüğünde, yani daha beş yaşını doldurmadan evin hizmetçisi oldu.

Beş yaşında, bu mümkün değil denecek. Ama, ne yazık ki gerçek böyleydi. Kısa süre önce, resmî belgelerde bu dünyada yapayalnız kalmasından dolayı beş yaşından itibaren "yaşamak için çalıştığı ve hırsızlık yaptığı" yazılan Dumollard adlı bir öksüzün davasına tanıklık etmedik mi?

Cosette'i alışverişe gönderiyor, odaları, avluyu, caddeyi süpürtüyor, bulaşıkları yıkatıyor, hatta yükleri taşıtıyorlardı. Thénardierler, hâlâ Montreuil-sur-mer'de olan annenin parayı ödemekte güçlük çekmeye başlamasıyla, çocuğa böyle davranmakta haklı olduklarını düşündüler. Birkaç ay sıkıntı çektiler.

Anne bu üç yılın sonunda, Montfermeil'e gelmiş olsaydı, kızını tanıyamayacaktı. Bu eve geldiğinde çok güzel ve körpecik olan Cosette şimdi zayıflamış, solgunlaşmıştı. Endişeli bir hali vardı. Thénardierler ona "Sinsi!" diyorlardı.

Haksızlık onu hırçınlaştırmış, sefalet çirkinleştirmiş, geriye, iri oldukları için daha büyük bir kederi yansıtırmış gibi görünen güzel gözleri kalmıştı.

Henüz altı yaşını doldurmamış bu zavallı çocuğun kış günlerinde daha gün ağarmadan üzerindeki yırtık pırtık elbiselerle, küçük kızarmış ellerindeki koca bir süpürge ve gözlerindeki yaşlarla, titreyerek sokağı süpürdüğünü görmek yürekleri sızlatıyordu.

Yörede ona çayırkuşu diye hitap ediliyordu. Lakap takmayı seven halk, kuş kadar küçük olan, titreyen, her şeyden ürken, evde ve köyde her sabah ilk önce uyanan, daha gün ağarmadan sokakları, tarlaları arşınlayan küçük kıza bu adı layık görmüştü.

Ama çayırkuşu hiçbir zaman şakımıyordu.

Beşinci Kitap
Çöküş

I

Kara Boncuk Üretimindeki Gelişmenin Öyküsü

Bu arada, Montfermeil sakinlerinin söylediğine göre çocuğunu terk etmiş gibi görünen o anneye ne olmuştu? Neredeydi? Ne yapıyordu?

Küçük Cosette'ini Thénardierlerin yanına bıraktıktan sonra yoluna devam etmiş ve Montreuil-sur-mer'e gelmişti.

Hatırlanacağı gibi bu olay 1818'de yaşanmıştı.

Fantine'in on yıl önce ayrıldığı bu şehrin çehresi değişmişti. Fantine giderek yoksullaşırken, doğduğu kent refaha ermişti.

Yaklaşık iki yıldan beri, küçük kentlerde büyük gelişmeler olarak kabul edilen sınai hamleler gerçekleşmişti.

Bu ayrıntı önemli olduğu için onu açımlamayı, yani biraz altını çizmeyi yararlı buluyoruz.

Montreuil-sur-mer eski zamanlardan beri, İngiliz karakehribarının ve Almanya kara boncuğunun taklit üretimini yapıyordu. Hammaddenin pahalı olmasının işçilik ücretlerini etkilemesi nedeniyle bu sanayi güçlükle ayakta duruyor-

du. Fantine, Montreuil-sur-mer'e geldiği sırada, bu "kara ürünlerin" üretiminde beklenmedik bir gelişme yaşanmıştı. 1815 sonlarına doğru kente hiç kimsenin tanımadığı bir adam yerleşmiş ve üretim sürecinde reçine yerine gomalak ve özellikle bilezik yapımında lehimlenmiş sac yerine yapıştırılmış sac kullanılmasını önermişti.

Bu küçük değişiklikler bir devrim anlamına gelmişti.

Gerçekten de, hammadde fiyatlarını oldukça düşüren bu küçük değişiklikler, ilk olarak bölgenin refah düzeyini artıracak şekilde işçi ücretlerinin yükselmesini sağlamış, ikinci olarak tüketicinin lehine üretimi mükemmelleştirmiş, üçüncü olarak üreticinin yararına ürünlerin üç katı kârla daha ucuz fiyata satılmasını sağlamıştı.

Böylece bir taşla üç kuş vurulmuştu.

Üç yıldan az bir sürede, bu girişimin mimarı zenginleşmişti, bu iyi bir şeydi ve çevresindeki herkes zenginleşmişti, bu daha da iyi bir şeydi. Bölgenin yabancısıydı. Geçmişi hakkında hiçbir şey bilinmiyordu; kente yerleştiği zaman hakkında çok az şey biliniyordu.

Şehre, çok az miktarda bir parayla, en fazla birkaç yüz frankla geldiği anlatılıyordu.

Dâhiyane bir fikrin hizmetine sunulan, düzenle ve düşünceyle artırılan bu küçük sermaye kendini ve tüm yöre halkını zenginleştirmişti.

Montreuil-sur-mer'e geldiğinde, üzerinde sadece elbiseleri vardı, görünümü ve konuşması bir işçininkine benziyordu.

Söylenene göre, bir Aralık akşamüstü, sırtında çantası, elinde akdiken ağacından bastonuyla küçük Montreuil-sur-mer şehrine gizlice girdiğinde belediye binasında büyük bir yangın çıkmıştı. Bu adam hayatını tehlikeye atarak alevlerin arasına dalmış, jandarma yüzbaşısının iki çocuğunu kurtarmış; bu yüzden kimsenin aklına kimliğini sormak gelmemişti. Ondan sonra adı öğrenilmişti. *Madeleine Baba* olarak anılıyordu.

II

Madeleine

Dalgın ve iyi niyetli görünen bu adam yaklaşık elli yaşlarındaydı. İşte onun hakkında söylenebilecek tek şey buydu.

Muhteşem bir yöntemle yeniden şekillendirdiği bu sanayideki hızlı gelişmeler sayesinde, Montreuil-sur-mer önemli bir iş merkezi haline gelmişti. Çok fazla kara kehribar tüketen İspanya, her yıl büyük siparişler veriyordu. Montreuil-sur-mer bu sanayi dalında neredeyse Londra ve Berlin'le rekabet edecek durumdaydı. Madeleine Baba'nın kazancı kente gelişinin ikinci yılında içinde biri erkeklere, diğeri kadınlara ayrılmış iki atölye bulunan büyük bir fabrika açacak ölçüde büyüktü. Geçim sıkıntısı çeken herkes buraya gelip iş bulabilir, ekmeğini kazanabilirdi. Madeleine Baba erkeklerden dürüst, kadınlardan ahlaklı ve hepsinden erdemli olmalarını istiyordu. Kesin kararlı ve hoşgörüsüz olduğu tek nokta buydu. Montreuil-sur-mer'in bir garnizon şehri olmasından dolayı baştan çıkarma olaylarına sık rastlanıyor ve bu durum bu tutumunda haklı olduğunu gösteriyordu. Zaten şehre gelişi bir nimet, varlığı bir kutsiyetti. Madeleine Baba gelmeden önce kentte işler yolunda gitmiyordu; şimdiyse herkes emeğin sağlıklı yaşamını sürdürüyordu. Büyük bir hareketlilik herkesi ısıtıyor, her yere sızıyordu. İşsizlik ve yoksulluk bitmişti. İçinde biraz para bulunmayan zavallı bir cebe, içinde biraz neşe barındırmayan yoksul bir eve rastlanmıyordu.

Madeleine Baba herkesi işe alıyor, onlardan tek bir şey istiyordu: Dürüst erkekler olun! Dürüst kızlar olun!

Söylediğimiz gibi, Madeleine Baba nedeni ve öncüsü olduğu bu faaliyetin ortasında zenginleşiyor ama sıradan bir ticaret adamında nadir rastlanacak şekilde tek kaygısının para kazanmak olmadığı anlaşılıyor, kendinden çok başkalarını düşünürmüş gibi görünüyordu. 1820'de, Laffitte'in

bankasında altı yüz otuz bin frankı olduğu biliniyordu ama altı yüz otuz bin frankı kendine ayırmadan önce, şehir ve yoksullar için bir milyon franktan fazla harcamıştı.

Donanımsız hastaneye on yatak bağışlamıştı. Montreuil-sur-mer yukarı şehir ve aşağı şehir olarak ikiye ayrılmıştı. İkâmet ettiği aşağı şehirde harabe haline dönmüş berbat bir kulübe okul olarak kullanılıyordu; biri kızlar, diğeri erkekler için iki okul inşa ettirdi. İki öğretmene çok düşük olan resmî maaşlarının iki katını cebinden ödüyordu ve günün birinde bu duruma şaşıran birine: "Devletin en önemli iki görevlisi sütanne ve öğretmendir," yanıtını vermişti. Kendi parasıyla o zamanlar Fransa'da pek yaygın olmayan bir bakımevi açmış, yaşlı, sakat işçiler için bir dayanışma sandığı oluşturmuştu. Fabrikasının etrafında, çok sayıda yoksul ailenin yerleştiği bir mahalle kurulmuş, ücretsiz hizmet veren bir eczane açılmıştı.

İşe ilk giriştiği dönemlerde, saftirikler onun için "zengin olmak isteyen bir açıkgöz" demişler, kendisinden önce şehri zenginleştirmeye çalıştığını gördüklerinde "gözü yüksekler-de" diye eklemişlerdi. Bu adamın dindar olduğu ve o dönemde itibar görecek şekilde ibadetlerini yerine getirdiği dikkate alınırsa bu saptamanın daha yerinde olduğu söylenebilirdi. Her pazar ayine giderdi. Her yerde rekabetin kokusunu alan bölge milletvekili bu dindarlıktan endişelenmekte gecikmedi. İmparatorluk meclisinin üyeliğini yapmış olan bu milletvekili, yükselmesini sağlayan, Oratoire cemaatine mensup olan ve Otranto Dükü Fouché adıyla anılan bir dostunun dinî düşüncelerini paylaşıyordu. Yalnız kaldığında Tanrı'yla tatlı tatlı alay etse de, zengin fabrikatör Madeleine'in saat yedi ayinine gittiğini gördüğünde onun kendine karşı aday olabileceğini anlayıp kendisinin daha ileri bir adım atması gerektiğine karar verdi; günah çıkarmak için Cizvit bir rahibe başvurdu, büyük ayine ve akşamüstü ayinine gitmeye başladı. O dönemde, gözün yükseklerde olması kelimenin tam

anlamıyla dindarlık yarışıydı. Yoksullar da ulu Tanrı gibi bu tutkudan yararlandılar. Saygıdeğer milletvekilinin iki yatak daha bağışlamasıyla hastanedeki yatak sayısı on ikiye çıktı.

Bu arada, 1819'da, bir sabah vakti şehirde, sayın valinin Madeleine Baba'nın bölgeye yaptığı katkılar nedeniyle önermesi üzerine, kral tarafından belediye başkanlığına atanacağı söylentileri yayıldı. Şehre yeni geldiğinde onu "gözü yükseklerde" olarak niteleyenler herkesin desteklediği bu vesileden yararlanarak coşkuyla "İşte! Biz söylememiş miydik?" dediler. Montreuil-sur-mer bu yeni haberle çalkalanıyordu. Söylentiler doğruydu. Birkaç gün sonra *Moniteur*'de belediye başkanlığına atandığı yazılmıştı. Ertesi gün, Madeleine Baba bu görevi reddetti.

Aynı 1819 yılında, Madeleine'in geliştirdiği yöntemle üretilen ürünler Sanayi Fuarı'nda sergilendiler; kral jüri heyetinin raporu doğrultusunda ona Légion d'honneur nişanını layık gördü. Küçük şehirde yeniden söylentiler yayıldı: "Tamam! Demek ki amacı nişanı almakmış!" Madeleine Baba nişanı reddetti.

Hiç kuşkusuz bu adam bir muammaydı. Bazı saflar şu sonuca vardılar: "Bu adam maceracının teki."

Görüldüğü gibi bölge kendisine çok şeyi, yoksullar ise her şeyi ona borçluydular; sonunda çevresine çok yararlı olduğu için ona saygı duymak ve çok iyi niyetli biri olduğu için onu sevmek kaçınılmaz oldu; özellikle işçileri ona hayranlık duyuyorlardı, o da bu hayranlığı karamsar bir ciddiyetle karşılıyordu. Zengin olduğunda, "sosyetenin mensupları" onu saygıyla selamlayarak Mösyö Madeleine olarak adlandırdılar. İşçileri ve çocuklar ise ona, gülümsemesine neden olacak şekilde *Madeleine Baba* diye seslenmeye devam ettiler. Yükseldikçe davetler yağıyor, "sosyete" onu davet ediyordu. Montreuil-sur-mer'in ilk zamanlarda zanaatkâra kapalı olan şatafatlı salonları, kapılarını bu milyonere ardına kadar açmıştı. Ona binlerce öneride bulunuldu. Hepsini reddetti.

Bazı saftirikler bu sefer yine kendilerini tutamadılar: "Eğitim almamış cahil bir adam. Nereden geldiği meçhul. Sosyete içinde nasıl davranacağını bilmiyor. Okuma yazma-bilip bilmediği de belli değil."

Ona, para kazandığını gördüklerinde "tüccar", parasını çevresindekilere dağıttığını gördüklerinde "gözü yüksekler-de", nişanları reddettiğinde "maceracı", sosyeteyi reddettiğini gördüklerinde "kaba saba, cahil bir adam" demişlerdi.

1820'de, Montreuil-sur-mer'e gelmesinin üzerinden beş yıl geçtiğinde, bölgeye yaptığı hizmetlerin ihtişamı, yöre halkının tamamının talebi kralın onu yeniden belediye başkanı olarak atamasına neden olmuştu. O bu teklifi yeniden geri çevirdi. Ama valinin bu konuda diretmesi, şehrin ileri gelenlerinin ondan ricalarda bulunmaları, sokaklara dökülen halkın yalvarışları karşısında sonunda bu görevi kabul etti. Halktan yaşlı bir kadının kapısının eşiğinden ona öfkeyle şöyle bağırmasının bu kararında özellikle belirleyici olduğu gözlerden kaçmamıştı: *İyi bir belediye başkanı yararlıdır. İnsan önünde iyilik yapma fırsatı varken, geri adım atar mı?*

Bu, yükselişinin üçüncü aşamasıydı. Madeleine Baba Mösyö Madeleine olmuş, Mösyö Madeleine de belediye başkanı olmuştu.

III

Laffitte'in Bankasına Yatırılan Para

Belediye başkanı olduktan sonra da ilk günlerdeki mütevazılığını korumuştu. Kırlaşmış saçları, ciddi bakışları, bir işçininkini andıran esmer teni, filozoflar gibi düşünceli yüzüyle genellikle kenarları geniş bir şapka takıyor, çenesine kadar düğümlediği çuhadan uzun bir redingot giyiyordu. Başkanlık görevlerini yerine getiriyor, bunun dışında yalnız yaşamayı tercih ediyordu. İnsanlarla az konuşuyor, kibar-

lık gösterilerinden kaçınıyor, hafif bir selam verdikten sonra uzaklaşıyordu. Sohbet etmekten kaçınmak için sadece gülümsüyor, gülümsemekten kaçınmak için bağış yapıyordu. Kadınlar onun için: "Ne sevimli bir ayı!" diyorlardı. Tarlalarda gezinmekten keyif alıyordu. Yemeklerini her zaman için tabağının kenarına koyduğu bir kitabı okuyarak tek başına yiyordu. Küçük, düzenli bir kütüphanesi vardı. Soğuk ve güvenilir dostlar olan kitapları seviyordu. Zenginleştikçe artan boş zamanlarını zihnini eğitmek için harcıyordu. Montreuil-sur-mer'e geldiğinden beri, her geçen yıl daha da kibarlaştığı, uysallaştığı dikkati çekiyordu.

Kır gezilerinde yanına nadiren kullandığı tüfeğini alıyordu. Tesadüfen kullanması gerektiğinde attığını vuran yaman bir nişancı olduğu anlaşılıyordu. Zararsız bir hayvanı asla öldürmez, küçük bir kuşa asla nişan almazdı.

Artık genç sayılmasa da, olağanüstü bir güce sahip olduğu söyleniyordu. İhtiyacı olana elini uzatıyor, atları yerden kaldırıyor, çamura gömülmüş bir arabayı itiyor, kaçan bir boğayı boynuzlarından yakalıyordu. Evinden çıkarken cebinde hep bozuk para taşıyor, geriye cebi boş olarak dönüyordu. Bir köyden geçtiğinde, yırtık pırtık giysili yumurcaklar sevinçle arkasından koşar, etrafında küçük sineklerden oluşan bir bulut oluştururlardı.

Köylülere hiç bilmedikleri yararlı küçük ayrıntıları öğrettiğine bakılırsa geçmişte tarlalarda çalıştığı tahmin edilebilirdi. Onlara buğday güvelerini yok etmek için ambara su serpmelerini, tahta döşemenin yarıklarına tuzlu su dökmelerini, buğday bitinden kurtulmak için duvarlara, çatılara, otlaklara, evlerin içine çiçeklenmiş ısırganotu asmalarını öğütlüyordu. İpek böceği hastalıklarının, fide yanıklarının, zararlı ve buğdayı yiyen asalak otların köklerini kurutmak için "reçeteleri" vardı. Bir tavşan yuvasını farelerden korumak için yuvanın yanına yerleştirdiği bir hintdomuzunun kokusundan yararlanıyordu.

Günün birinde, ısırgan otlarını koparmaktan helak olmuş köylüleri gördüğünde, köklerinden koparılmış ve şimdiden kurumuş bu bitki yığınlarına bakarak "Ölmüşler. Aslında onlardan yararlanmayı bilmeniz iyi olurdu. Isırgan otu körpeyken yaprakları çok lezzetlidir; kartlaştığında keten ve kenevir gibi telcikleri ve lifleri oluşur. Isırgan otu doğrandığında kümes hayvanları, öğütüldüğünde büyükbaş hayvanlar için güzel bir yem olur. Samana katılan ısırganotu hayvanların tüylerini parlaklaştırır; tuzla karıştırıldığında muhteşem bir sarı boya oluşturur. Yılda iki kez biçilen mükemmel bir ottur. Peki ısırganotu ne ister? Biraz toprak yeter, ne özen ne ekim ister. Sadece ot olgunlaştıkça tohumları döküldüğü için toplaması zordur. Hepsi bu. Isırgan otu biraz çabayla yararlı hale gelecekken, ihmal edildiğinden zararlı bir ota dönüşüyor. O zaman onu kökünden koparıyorsunuz. Çoğu insan ısırganotuna benzer!" demiş, kısa bir sessizliğin ardından eklemişti: "Dostlarım, şunu aklınızda iyi tutun, kötü ot ya da kötü insan yoktur, sadece kötü çiftçiler vardır." Çocuklar, saman ve hindistan cevizi kabuğundan sevimli objeler yaptığı için onu daha çok seviyorlardı.

Bir kilisenin kapısına siyah bir örtü asıldığında, içeri giriyor, diğerleri bir vaftiz töreni beklerken, o cenazelere gidiyordu. Birinin dul kalması ya da başına bir felaket gelmesi halinde yüce merhametiyle onun yardımına koşuyor, siyah giysileriyle yas tutan ailelerin, dostlarının, cenaze ilahileri okuyan rahiplerin arasına karışıyordu. Âdeta ahiretin görüntüleriyle dolu bu cenaze mezamirlerini düşüncelerinin yol göstericisi olarak görüyordu. Ölümün karanlık uçurumunun kenarında şarkı söyleyen bu hüzünlü sesleri, gözlerini göğe kaldırmış bir halde, âdeta sonsuzluğun tüm gizemlerini içine çekmek istercesine dinliyordu.

Yaptığı onca hayırsever işi tıpkı kötü bir davranışta bulunmuş gibi gizlerdi. Gece vakti gizlice evlere giriyor, mer-

divenleri kendini hiç belli etmeden çıkıyordu. Kulübesine dönen zavallı bir yoksul geri döndüğünde kapısının açık, hatta zorlanmış olduğunu gördüğünde "Hırsız girmiş!" diye haykırıyor, içeri girdiğinde ilk gördüğü bir mobilyanın üzerine bırakılmış altın para oluyordu. İçeri giren "hırsız" Madeleine Baba'ydı.

Kibar ve hüzünlüydü. Halk onun için "İşte zengin ama kibirli olmayan, mutlu ama halinden memnun görünmeyen bir adam," diyordu.

Onun gizemli bir adam olduğunu söyleyen bazıları mobilyaları kanatlı kum saatlerinden, kavalkemiğinden haçlardan ve kafataslarından ibaret olan ve gerçek bir keşiş hücresini andıran odasına asla girilemediğini iddia ediyorlardı. Bu söylenti, günün birinde Montreuil-sur-merli zarif ve muzip birkaç kadının evine gelip ona şu soruyu soracakları ölçüde yaygınlaşmıştı: "Sayın başkan, bize odanızı göstersenize. Oranın bir mağaraya benzediği söyleniyor." Gülümseyen Madeleine Baba onları hemen o "mağaraya" götürdü. Meraklılıklarının cezasını almışlardı. Oda maundan yapılmış olduğu için oldukça çirkin görünen mobilyalarla döşenmiş, duvarlar yarım franklık kâğıtlarla kaplanmıştı. Şöminenin üzerinde duran ve damgalandıkları için gümüşten yapılmışa benzeyen eski iki şamdandan başka bir şey göremediler. Küçük şehirlilere özgü zeki gözlemlerden biri.

Yine de, oraya kimsenin giremediği ve bu odanın bir keşiş mağarası, bir hayal âlemi, bir çukur, bir mezar olduğu söylentisi yayılmaya devam etti.

Ayrıca Laffitte'in bankasında her zaman çekilmeye hazır olarak bulunan yüklü miktarda parası olduğu söyleniyor ve M. Madeleine bir sabah bankaya gidip bir makbuz imzaladıktan on dakika sonra iki ya da üç milyonunu alabileceği iddia ediliyordu. Aslında, daha önce de söylediğimiz gibi bu "iki üç milyon" altı yüz otuz ya da kırk bin franktan ibaretti.

IV

Mösyö Madeleine Yas Tutuyor

1821 yılının başlarında, gazeteler "Monsenyör Bienvenu lakaplı" Digne piskoposu M. Myriel'in seksen iki yaşında ermişlik makamına erişmiş bir halde bu dünyadan göçtüğünü yazdılar.

Burada gazetelerin atladığı bir ayrıntıyı, Digne piskoposunun ölmeden uzun yıllar önce kör olduğunu ve kız kardeşi yanında olduğu için bu körlükten memnuniyet duyduğunu belirtmemiz gerekir.

Bu arada şunu da ekleyelim, gerçekten de kör olmak ve sevilmek, hiçbir şeyin eksiksiz olmadığı bu dünyada, mutluluğun eşi benzeri bulunmaz biçimlerinden biridir. Yanınızda ihtiyaç duyduğunuz ve kendini size adamış bir kadının, kızın, kız kardeşin, zarif bir varlığın bulunması, ihtiyaç duyduğunuz kişinin sizi vazgeçilmez olarak gördüğünün hissedilmesi, bize kendi varlığından verdiklerini fark ederek hiç durmadan duyduğu şefkatin ölçülmesi, aklınızdan tüm zamanını bana ayırdığına göre tüm yüreğini bana adamış düşüncesinin geçmesi, yüzü olmasa da düşüncesinin görülmesi, karanlığa gömülen bir dünyada bir varlığın sadakatinin hissedilmesi, elbisenin hışırtısının bir kanat çırpışı gibi algılanması, onun gidip gelmesinin, dışarı çıkıp geri dönmesinin, konuşmasının, şarkı söylemesinin duyulması ve bu adımların, bu sözlerin, bu şarkının merkezinde sizin olduğunuzun düşünülmesi, her dakika kendinizin çekim merkezi olduğunuzun gözlenmesi, sakat olduğunuz ölçüde güçlü olduğunuzun hissedilmesi, karanlıkta ve karanlık sayesinde bu meleğin etrafında döndüğü bir yıldız haline dönüşülmesi gibi mutluluklar nadir rastlanan niteliktedir. Hayatın en yüce mutluluğu kişinin sevildiğine, kendisi olduğu için hatta kendine rağmen sevildiğine inanmasıdır, işte

körlerde bu inanç vardır. O keder içinde hizmet edilmek okşanmaktır. Bir şeyleri eksik midir? Hayır. Aydınlığı yitirmek aşkı yitirmek anlamına gelmez. Hem de ne aşk! Tamamıyla erdemden oluşmuş bir aşk. Kesinliğin olduğu yerde körlük varolamaz. Ruhu el yordamıyla arayan ruh onu bulur. Ve bulunan ve sınanan bu ruh bir kadındır. Bir el size destek olur, bu onun elidir; bir ağız alnınıza dokunur, bu onun ağzıdır; yanınızda bir soluk duyarsınız, bu odur. Tapınışından merhametine kadar her şeyi ondan almak, hiçbir zaman terk edilmemek, size yardım eden o tatlı zayıflığa sahip olmak, o bükülmez kamışa yaslanmak, ellerinizle Tanrı'ya dokunup onu kollarınızın arasına almak; elle tutulabilir bir tanrıyla bütünleşmek, ne büyük bir mutluluk kaynağıdır! Yürek, o karanlık, semavi çiçek gizemli bir şekilde açılır. Bu karanlık dünyanın tüm aydınlığına bedeldir! Melek ruh hep oradadır; uzaklaşsa da geri gelir; düş gibi silinir ve gerçeklik gibi yeniden belirir. Yaklaşan sıcaklık duyumsanır, işte oradadır. İnsan içini dinginliğin, neşenin ve coşkunun kapladığını, gece karanlığında ışıldadığını hisseder. Ve binlerce küçük emek. Bu boşlukta devasa görünen önemsiz şeyler. Kadın sesinin, sizi oyalamak için kullanılan ve sizin için karanlığa gömülmüş dünyanın yerini tutan tasvir edilemez vurgusu. İnsan ruhla okşanır, hiçbir şey görmese de, kendisine hayranlık duyulduğunu hisseder. Bu, karanlıkların cennetidir.

İşte Monsenyör Bienvenu bu cennetten diğerine geçmişti.

Ölüm ilanı Montreuil-sur-mer'in yerel gazetesinde yayınlandı. Mösyö Madeleine ertesi gün siyahlar giyip şapkasına bir yas şeridi taktı.

Şehirde bu yasla ilgili söylentiler yayıldı. Bu tutumu geçmişini aydınlatan solgun bir ışık gibiydi. Saygıdeğer piskoposla bir yakınlığı olduğu sonucuna varıldı. Salonlarda yankılanan *Digne piskoposu için yas tutuyor* sözleri Mösyö Madeleine itibarını çok artırdı ve Montreuil-sur-mer'in soylular dünyasında aniden büyük bir saygı görmeye başla-

dı. Küçük Saint-Germain kenar mahallesi muhtemelen bir piskoposun akrabası olan M. Madeleine üzerindeki karantinayı kaldırmayı düşündü. M. Madeleine saygınlığının bu artışını yaşlı kadınların giderek artan reveransları ve gençlerin giderek sıklaşan gülümsemeleri sayesinde fark etti. Bir akşam, bu küçük soylular dünyasının ileri gelenlerinden bir kadın şehrin en eskilerinden biri olması hakkını kullanarak ona şu soruyu yöneltmeye cesaret etti:

— Sayın başkan, kuşkusuz müteveffa Digne piskoposunun kuzenisiniz, öyle değil mi?

— Hayır madam, dedi.

— Ama, yas giysilerine bürünmüşsünüz, diye ekledi dul kadın.

— Gençliğimde onun ailesinin yanında uşak olarak çalışıyordum, diye yanıtladı.

Dikkati çeken bir başka hususta, belediye başkanının ne zaman şehirden geçen ve temizlenecek baca arayan genç bir Savoielı görse onu yanına çağırıp ismini sorması ve eline para tutuşturmasıydı. Küçük Savoielılar bunu kendi aralarında konuşuyorlar ve şehirden daha sık geçiyorlardı.

V

Ufuktaki Belli Belirsiz Şimşekler

Zamanla, kendisine gösterilen tüm tepkiler sönüp gitmişti. İlk başlarda, M. Madeleine yükselen herkesin başına geldiği gibi iftiralara ve dedikodulara maruz kalmış, bunu kötü niyetli girişimler izlemiş, ardından muzipliklerin hedefi olmuş, en sonunda tüm bunların tamamıyla ortadan kalkmasıyla ona eksiksiz, içten ve topyekûn bir saygı beslenmeye başlanmıştı. Böylece, 1821 yılında, Montreuil-sur-mer'de sayın başkanın ismi, tıpkı 1815'te, Digne'de, mon-

senyör piskoposun ismi gibi telaffuz edilir hale gelmişti. M. Madeleine'e danışmak için on fersah uzaktan gelenler vardı. Anlaşmazlıkları çözüyor, davalar açılmasını engelliyor, düşmanları barıştırıyordu. Herkes onu kendi haklı davasının yargıcı gibi görüyordu. Ruhunda âdeta doğal bir yasa kitabı vardı. Altı yedi yıl içinde, bir saygınlık dalgası tıpkı bir bulaşıcı hastalık gibi bütün bölgeyi kaplamıştı.

Şehirde ve bölgede bu salgının etkisinden sakınmaya çalışan tek bir kişi vardı ve Madeleine Baba ne yaparsa yapsın, bu adam kendisini endişelendiren ve uyaran sarsılmaz bir içgüdüyle ona karşı sert bir tutum izlemeye devam ediyordu. Gerçekten de, bazı insanları soğuk ya da sıcak bulmamıza sebep olan, bir kişiliği diğerinden ayıran, tereddüt etmeyen, şaşırmayan, asla yanılgıya düşmeyen, kendi karanlığını aydınlatan, buyurgan, aklın tüm tavsiyelerine ve mantığın tüm ahlak bozuculuğuna karşı koyan ve tüm içgüdüler gibi hayvani, katıksız, eksiksiz olan bir içgüdü vardı. Bu içgüdü, insanların kaderleri ne olursa olsun, köpek-insanı kedi-insanın, tilki-insanı kaplan-insanın varlığından gizlice haberdar ediyordu.

Mösyö Madeleine dingin, sevgi dolu yüreğiyle herkesin takdirini toplayarak bir caddeden geçtiğinde, sıklıkla, kurşuni renkte bir redingot giymiş, elinde kalın bir baston, başında aşağı doğru indirdiği bir şapka bulunan uzun boylu bir adam aniden onun arkasında beliriyor ve bakışlarını ona sabitledikten sonra, kollarını kavuşturuyor, başını yavaşça sallayıp, üst ve alt dudağını *Ama bu adam da kim? Kuşkusuz onunla bir yerlerde karşılaştım. Ne de olsa, beni kandırması uzun sürmeyecek* anlamına gelen bir ifadeyle burnuna doğru kaldırarak, gözden kaybolunca kadar onu izliyordu.

Neredeyse tehdit edici boyutlara ulaşacak bir ciddiyetle donanmış olan bu ciddi adam onu bir an için de olsa hayal meyal gören bir gözlemcinin zihnini meşgul edecek türdendi.

Adı Javert'di ve polisti.

Montreuil-sur-mer'de zahmetli ama yararlı olan müfettişlik görevini yerine getiriyordu. Madeleine'in şehre ilk geldiği sırada orada değildi. Javert bu görevini daha sonra devlet bakanı olan ve o dönemde Paris emniyet müdürlüğü yapan Kont Angles'in yardımcısı M. Chabouillet'nin desteğine borçluydu. O sırada, büyük fabrikatör zenginleşmiş, Madeleine Baba, Mösyö Madeleine olmuştu.

Bazı polis memurlarının alçaklıkla otoritenin iç içe geçtiği farklı bir yüz ifadeleri vardır. Javert'in yüzüne bu ifade hâkim olsa da, alçaklığın izleri yeterince baskın değildi.

Bizim inancımıza göre, ruhlar gözle görülebilseydi, insan türünden her bireyin bir hayvan türüne tekabül ettiği ilginç bir şekilde fark edilebilecek ve filozofun güçlükle sezinleyebildiği gerçeklik kolayca ortaya çıkacaktı. Bu gerçeklik, istiridyeden kartala, domuzdan kaplana kadar tüm hayvanların insanın içinde olduğuna ve her birinin hatta bazen birkaçının birlikte, bir insanın benliğine yerleştiğine dayanıyordu.

Hayvanlar erdemlerimizin ve günahlarımızın gözümüzün önünde dolaşan simgelerinden, ruhlarımızın görülebilen hayaletlerinden başka bir şey değildirler. Bize onları üzerlerinde düşünmemiz için gösteren Tanrı, hayvanlar sadece birer simgeden ibaret olduklarından onlara kelimenin tam anlamıyla eğitilebilecek kapasiteyi layık görmedi; bu neye yaradı? Bunun aksine, gerçekliği temsil eden ve kendine özgü bir sonları olan ruhlarımıza zekâyı yani eğitilebilme imkânını verdi.

Anlaşılacağı gibi, bunları, görünürdeki dünyevi yaşamın sınırlı bakış açısıyla ve insan olmayan varlıkların önceki ve sonraki benlikleriyle ilgili kapsamlı sorunsala önyargıyla yaklaşmadan söylüyoruz. Görülebilir ben, düşünürün gizli beni yadsımasına asla izin vermez.

Şimdi, bir an için, bizimle birlikte her insanın içinde bir hayvan olduğunu kabul ederseniz, dingin polis müfettişi Javert'i hangi hayvanın temsil ettiğini saptamamız daha kolay olacak.

Asturyalı çiftçiler, dişi bir kurdun her seferinde kendi yavrularına ilaveten bir köpek doğurduğuna ve annenin bu köpeği büyüdüğünde diğer yavrularını yiyeceği endişesiyle öldürdüğüne inanırlar.

İşte dişi kurdun doğurduğu bu erkek köpeği bir insan yüzüyle donatırsanız karşınıza Javert çıkar.

Javert, kocası kürek mahkûmu olan falcı bir kadının çocuğu olarak hapishanede doğmuştu. Büyüdükçe dışına itildiği toplumun içine asla giremeyeceğini düşünüp umutsuzluğa kapıldı. Toplumun kendine saldıranlardan ve kendini koruyanlardan oluşan iki insan grubunu telafisi mümkün olmayacak şekilde kendisinin dışında tuttuğunu gözlemledi; bu iki insan grubu dışında bir tercih yapması mümkün değildi; aynı zamanda kişiliğinin derinliklerindeki katılığın, düzene uyumluluğun, dürüstlüğün mensubu olduğu derbederler takımına duyduğu açıklanamaz bir kine karıştığını hissediyordu. Polis okuluna girip başarılı oldu. Kırk yaşında müfettişlik görevine terfi etmişti.

Gençliğinde güneyde, kürek mahkûmlarının başında görev yapmıştı.

Daha ileri gitmeden önce, az önce Javert'e layık gördüğümüz o insan yüzü konusunda hemfikir olalım.

Javert'in insan yüzü, basık bir burundan, yanaklarından derin burun deliklerine doğru yükselen iki kocaman favoriden ibaretti. Bu iki orman ve iki oyukla ilk kez karşılaşanlar kendilerini oldukça huzursuz hissediyorlardı. Javert nadir olsa da, korkunç bir şekilde güldüğünde, aralanan ince dudaklarının arasından sadece dişleri değil diş etleri de görülüyor, burnunun etrafında yırtıcı bir hayvanın burnundakine benzeyen yassı ve vahşi bir kıvrım beliriyordu. Zaten kafatasının büyük bir bölümü çene kemiğinden oluşuyordu; kaşlarına kadar inen saçları alnını gizliyor, iki gözünün arasında sürekli olarak bir öfke yıldızı gibi parlayan bir çatılmanın varlığı fark ediliyordu; bakışlarında karanlık, dudaklarında

soğuk ve ürkütücü bir ifade vardı, tavırları acımasız bir komutanınkine benziyordu.

Bu adamın yüreğine basit ve göreli olarak çok iyi, ama abartıldığında kötücül eğilimler taşıyan iki duygu hâkimdi: Otoriteye karşı saygı ve isyankârlığa karşı kin. Onun gözünde hırsızlık, cinayet ve işlenen tüm suçlar isyankârlığın tezahürleriydi. Başbakandan korucubaşına kadar devlet hizmetinde çalışanlara körü körüne, derin bir inanç besliyor, kötülüğün yasal eşiğini bir kereliğine de olsa aşanlara aşağılama, nefret ve tiksintiyle yaklaşıyordu. Bu konuda kesin kararlıydı ve istisnai durumları umursamıyordu. Bir yandan "Devlet memuru yanılgıya düşemez, yargıç asla haksızlık yapmaz," diyor, diğer yandan "Kendilerini geri dönüşümsüz bir şekilde mahvedenlerin içinde bulundukları durumdan kurtulmaları hiçbir şekilde mümkün değildir," diye düşünüyordu. İnsanlık yasasına her şeyi yapabilme ya da daha doğrusu lanetlileri saptama gücünü atfeden ve toplumun en dip katmanına cehennem nehrini yerleştiren o aşırılıkta sınır tanımaz zihinlerin görüşlerini paylaşıyordu. Hüzünlü düşüncelere dalan, sabırlı, ciddi, ağırbaşlı, bağnazlar gibi hem mütevazı hem kibirli bir adamdı. Bakışları bir burgu gibi soğuk ve deliciydi. Hayatı şu iki sözcükle özetlenebilirdi: Tetikte olmak ve gözlemlemek. Dünyada dolambaçlı ne kadar yol varsa, onları düz bir hat üzerinden aşıyordu; yararlı olduğunun, görevlerinin kutsiyetinin farkındaydı ve kendini muhbirliğe bir rahip gibi adamıştı. Eline düşenin işi bitikti! Zindandan firar eden babasını yakalatabilir, sürgünden kaçan annesini ihbar edebilir ve bunları erdemin verdiği iç huzuruyla yapardı. Bunun yanı sıra, yoksunlukların, yalıtılmışlıkların, özverilerin, dürüstlüğün damgasını vurduğu eğlenceye asla yer olmayan bir yaşam sürdürüyordu. Sarsılmaz bir görev aşkı, polisliği Spartalıların Sparta'yı algılayışı gibi benimsemesi, amansız bir gözlemcilik, vahşi bir dürüstlük, mermer gibi sert bir hafiyelik, Vidocq'un içindeki

Brütüslük, ilkeleri uğruna her şeyi feda etmek onun temel düsturlarındandı.

Javert'in tüm kişiliği gözleyen ve saklanan bir adamı yansıtıyordu. O dönemde, evrenin yaradılışına dair üstün bilgiler üzerinde duran Joseph de Maistre'in aşırı kralcıların gazetelerinde sıklıkla yer alan mistik okulu onu bir sembol olarak göstermekten geri durmayacaktı. Alnı şapkasının altında kayboluyor, gözleri kaşlarının altından görünmüyor, kravatının içine gömülen çenesi fark edilmiyor, elleri redingotunun yenlerinin içinde kayboluyor, redingotunun altındaki sopası belli olmuyordu. Ama zamanı geldiğinde, tıpkı bir pusunun karanlığından çıkmışa benzeyen kemikli ve dar alnı, kasvetli bakışları, tehdit edici çenesi, kocaman elleri ve esrarengiz bir sopa aniden beliriyordu.

Pek nadir rastlanan boş zamanlarında, kitaplardan nefret etse de okuyor, böylece cehaletini gidermeye çalışıyordu. Bu alışkanlığı tumturaklı sözlerine yansıyordu.

Söylediğimiz gibi hiçbir günah işlememişti. Keyfi yerinde olduğunda, enfiye kutusunu açıyor, böylelikle insanlığa biraz olsun yakınlaşma fırsatı buluyordu.

Kolayca anlaşılacağı gibi, Javert, Adalet Bakanlığı'nın yıllık istatistiklerinde *serseriler* başlığı altında topladığı kişilerin korkulu rüyasıydı. Javert'in ismini duyduklarında paniğe kapılıyor, Javert'in yüzü karşılarında belirdiğinde taş kesiliyorlardı.

İşte bu korkunç adam böyleydi.

Javert, M. Madeleine üzerine sabitlenmiş kuşkucu ve tahminler yürüten bir bakış gibiydi. M. Madeleine sonunda bunu fark etse de pek umursamadı. Tek bir soru bile yöneltmediği Javert'den ne uzak duruyor ne de ona yaklaşıyor, bu can sıkıcı ve ezici bakışların farkında değilmiş gibi görünüyordu. Javert'e herkes gibi içten ve yakın davranıyordu.

Javert'in ağzından kaçan birkaç söz dikkate alınırsa, soydan gelen ve içgüdüyü olduğu kadar iradeyi de barındıran

bir merakla Madeleine Baba'nın geçmişte bıraktığı tüm izleri gizlice araştırdığı tahmin edilebilirdi. Her şeyi bilirmiş gibi görünüyor, bazen bir bölgede ortadan kaybolan bir aile hakkında bazı bilgiler edindiğini ima ediyordu. Bir keresinde kendi kendine şunları söylemişti: "Sanırım onun kim olduğunu biliyorum!" Ardından, üç gün tek bir söz bile etmeden düşüncelere dalmıştı. Onu gerçeklere götüren verilerin ipleri kopmuşa benziyordu.

Zaten, mutlak gerçeği bulduğunu sanan bazı düşüncelerin düzeltilmesi gerekebilir, bir insanın gerçekten yanılgıya düşmemesi mümkün değildir ve içgüdünün özü kesinlikle yanılabilir, amacından uzaklaşabilir, yolunu şaşırabilir bir özelliğe sahiptir. Aksi takdirde zekâdan üstün olacak, hayvanın zihni insanınkinden daha çok aydınlanacaktır.

Javert kuşkusuz M. Madeleine'in kusursuz doğallığından ve dinginliğinden hoşnutsuzdu.

Yine de, bir gün garip bir davranışı M. Madeleine'i etkiler gibi oldu. Bakın hangi vesileyle.

VI

Fauchelevent Baba

Bir sabah Montreuil-sur-mer'in kaldırımsız sokaklarından birinden geçen M. Madeleine bir gürültü duydu, biraz uzakta bir kalabalığın toplandığını gördü. Fauchelevent adlı yaşlı bir adam atının yere yığılması üzerine arabasının altında kalmıştı.

Bu Fauchelevent o dönemde bile M. Madeleine'in nadir düşmanlarından biriydi. Madeleine şehre geldiğinde, biraz okumuş bir köylü olan eski noter kâtibi Fauchelevent'ın işleri kötüye gitmeye başlamıştı. Basit bir işçinin zenginleştiğini görüp mesleğinin üstadı olarak kendisinin iflasa sürüklen-

diğini anlayınca içi kıskançlıkla dolmuş, Madeleine'e her fırsatta zarar vermek için elinden geleni ardına koymamıştı. Ardından, iflas ettiğinde geriye bir arabayla bir attan başka bir şeyi kalmayan, kimi kimsesi olmayan bu yaşlı adam hayatını kazanmak için arabacılık yapmaya başlamıştı.

İki bacağı kırılan at yerinden kalkamıyordu. Tekerleklerin arasına sıkışan yaşlı adam tüm arabanın ağırlığı göğsüne yüklenecek biçimsizlikte düşmüştü. Araba çok yüklüydü. Fauchelevent Baba yürekleri sızlatacak şekilde inliyordu. Onu tekerleğin altından çıkarmaya çalışmaları boşunaydı. Uygunsuz bir hamlenin, beceriksizce bir yardımın, yanlış bir hareketin sebep olabileceği bir sarsıntı işini bitirebilirdi. Arabayı kaldırmadan onu kurtarmak mümkün değildi. Kaza anında olay yerine gelen Javert birini kriko bulmaya göndermişti.

M. Madeleine kaza mahalline geldiğinde herkes saygıyla kenara çekildi.

— Yardım edin! diye bağırıyordu ihtiyar Fauchelevent. Bu yaşlı adamı kurtaracak yiğit bir genç yok mu?

M. Madeleine çevresindekilere döndü:

— Kriko var mı?

— Getirmeye gittiler, diye yanıtladı bir köylü.

— Ne zaman getirirler?

— En yakın nalbantın bulunduğu Flachot'ya gittiler, ama dönmeleri en az on beş dakikayı bulur.

— On beş dakika! diye haykırdı Madeleine. Bir önceki gün yağmur yağdığı için zemin çamur içindeydi. Her geçen saniye toprağa daha da gömülen araba yaşlı arabacının göğsüne giderek daha fazla basınç uyguluyordu. Beş dakika içinde kaburga kemiklerinin kırılması kaçınılmazdı.

— On beş dakika bekleyemeyiz, dedi Madeleine köylülere.

— Başka çare yok!

— Zaman kalmıyor! Arabanın çamura gömüldüğünü görmüyor musunuz?

— Lanet olsun!

— Dinleyin, dedi Madeleine, arabanın altında hâlâ birinin oraya girip sırtında kaldıracağı kadar bir boşluk var. Yarım dakikada zavallı adamı kurtarabiliriz. Burada yürekli, güçlü kuvvetli biri var mı? Beş altın Louis vereceğim!

Kimse kımıldamadı.

— On Louis, dedi Madeleine.

Çevresindekiler gözlerini kaçırdılar. İçlerinden biri: "Bunun için boğa gibi güçlü olmak gerek. Üstelik arabanın altında ezilme riski de var!" diye mırıldandı.

— Hadi! diye üsteledi Madeleine, yirmi louis!

Sessizlik yine bozulmadı.

— Bunu kötü niyetli olduklarından yapmıyorlar, dedi bir ses.

Arkasını dönen M. Madeleine, bu sesin şimdiye kadar fark etmediği Javert'e ait olduğunu anladı.

Javert ekledi:

— Bu iş güç ister. Bunun gibi bir arabayı sırtında kaldırmak için olağanüstü biri olmak gerekir.

Ardından bakışlarını M. Madeleine'e sabitleyip, her sözcüğün üzerine basa basa devam etti:

— Mösyö Madeleine, hayatımda sizin istediğinizi yerine getirebilecek tek bir kişi tanıdım.

Madeleine'in içi titredi.

Javert kayıtsız bir ifadeyle ama gözlerini Madeleine'den ayırmadan devam etti:

— Bir kürek mahkûmuydu.

— Öyle mi? dedi Madeleine.

— Toulon'da.

Madeleine'in rengi soldu.

Bu arada araba yavaşça toprağa gömülmeye devam ediyor, soluk soluğa kalan Fauchelevent Baba inliyordu.

— Boğuluyorum! Kaburgalarım kırılıyor! Bir kriko! Ah!

Madeleine etrafına baktı:

— Demek kimse bu zavallı ihtiyarı kurtarıp yirmi Louis kazanmak istemiyor?

Çevredekilerden hiç ses çıkmadı. Javert yine araya girdi:

— Hayatım boyunca, o kürek mahkûmundan başka bir krikonun yerini tutacak hiç kimseye rastlamadım.

— Ahhh! Eziliyorum! diye bağırdı ihtiyar.

Başını kaldırdığında, Javert'in kendisine diktiği atmaca bakışlarını fark eden Madeleine yerlerinde hiç kımıldamadan duran köylülere bakıp kederle gülümsedi. Ardından, tek bir söz bile söylemeden dizlerinin üzerine çöktü ve kalabalığın çığlık atmasına zaman tanımadan arabanın altına girdi.

Bir an korkunç bir bekleyiş ve sessizlik yaşandı.

Bu ürkütücü ağırlığın altına giren Madeleine'in iki kez boşuna bir çabayla dirseklerini ve dizlerini birleştirmeye çalıştığı görüldü. Herkes ona:

— Madeleine Baba! Oradan çıkın! diye bağırıyor, ihtiyar Fauchelevent bile: "Mösyö Madeleine! Hadi gidin! Görüyorsunuz ki ölmek üzereyim! Beni kaderime terk edin! Yoksa siz de ezileceksiniz!" diyordu. Madeleine hiç karşılık vermedi.

İzleyiciler soluk soluğa kalmışlardı. Tekerlekler gömülmeye devam ediyordu ve artık Madeleine'in de arabanın altından çıkması imkânsız hale gelmişti.

Aniden devasa kütlenin sarsıldığı, arabanın yavaşça yükseldiği, tekerleklerin topraktan yarılarına kadar çıktıkları görüldü. Boğuk bir sesin "Acele edin! Yardıma koşun!" diye bağırdığı duyuldu. Bu, son bir çaba harcayan Madeleine'in sesiydi.

Hepsi arabaya doğru koştular. Tek bir kişinin fedakârlığı herkese güç ve cesaret vermişti. Araba yirmi kol tarafından kaldırıldı. İhityar Fauchelevent kurtulmuştu.

Madeleine solgun yüzü terler içinde kalmış bir halde ayağa kalktı. Elbiseleri yırtılmış, çamura bulanmıştı. Herkes ağlıyor, yaşlı adam dizlerini öperken ona yüce Tanrım diye

hitap ediyordu. Yüzünü mutlu ve ilahi bir kederin kapladığı Madeleine sakin bakışlarını kendisini hâlâ incelemekte olan Javert'e yöneltti.

VII

Fauchelevent Paris'te Bahçıvan Oluyor

Düştüğü sırada Fauchelevent Baba'nın dizkapağı çıkmıştı. Madeleine Baba onu fabrikasının içinde işçiler için yaptırdığı ve iki gönüllü rahibe hemşirenin çalıştığı revire götürttü. İhtiyar, ertesi sabah komodinin üzerinde Madeleine Baba'nın kendi eliyle yazdığı bin franklık bir banknot buldu: *Arabanızı ve atınızı satın alıyorum.* Araba kırılmış, at ölmüştü. Fauchelevent iyileşse de, dizi yanlış kaynamıştı. M. Madeleine, rahibelerin ve rahibinin tavsiyeleri üzerine ihtiyarı, Paris, Saint-Antoine Mahallesi'ndeki kadınlar manastırına bahçıvan olarak yerleştirdi.

Bir süre sonra, M. Madeleine belediye başkanı seçildi. Javert, M. Madeleine'i kendisine şehir üzerinde tüm yetkiyi veren başkanlık kuşağını takmış bir halde ilk kez gördüğünde, sahibinin giysileri altına saklanmış bir kurdun kokusunu alan bir buldog gibi ürpererek titredi. O andan itibaren ondan mümkün olduğunca uzak durmaya çalıştı. Görevinin gerekleri onun M. Madeleine ile bir araya gelmesini zorladığında ona derin bir saygıyla yaklaştı.

M. Madeleine'in Montreuil-sur-mer'de yarattığı refahın görülen emareleri dışında, dikkatleri üzerine yeterince çekmese de, bir başka yararlı yanı vardı. Bu gerçek hiç şaşmazdı. Halk sıkıntıya düşüp işsizlik baş gösterdiğinde, ticarette işler yolunda gitmeyip mükellefler yoksulluktan dolayı vergilerini ödeyemeyecek ve geciktirecek hale düştüklerinde, vergi toplamada güçlük çeken devlet tahsildarlara ve icrala-

ra büyük bütçeler ayırırdı. İşler açılıp, bölge refaha ve huzura kavuştuğunda, vergiler kolayca ödendiği için devletin masrafları azalırdı. Toplumsal zenginliğin ve sefaletin vergi toplama masrafları gibi şaşmaz bir termometresi vardır. Montreuil-sur-mer'de, yedi yıl içinde, vergi toplama masrafları dörtte üç oranında düşmüştü. O zamanın Maliye Bakanı M. de Villele sıklıkla bu bölgeyi örnek olarak gösteriyordu.

İşte Fantine geri döndüğünde durum böyleydi. Onu kimse hatırlamadı. Ne mutlu ki, M. Madeleine fabrikasının kapısı bir dost yüzü gibiydi. Oraya gidip kadınlar atölyesinde işe başladı. Fantine bu sektörde yeni olduğu için yeterince becerikli değildi ve yevmiyesi pek fazla tutmuyordu, yine de geçimini sağlıyordu, sorun çözülmüş, hayatını kazanmaya başlamıştı.

VIII

Madam Victurnien Ahlaki Değerler İçin Otuz Beş Frank Harcıyor

Hayatını kazanmaya başladığını fark eden Fantine'in yüreği sevinçle doldu. Emeğiyle dürüstçe çalışmak Tanrı'nın ne büyük bir lütfuydu! Çalışma arzusu geri gelmişti. Bir ayna satın alıp gençliğini, güzel saçlarını, dişlerini keyifle seyretti. Birçok şeyi unutmuştu, sadece Cosette'ini ve geleceğini düşünerek mutlu oluyordu. Küçük bir oda kiralayıp, sefahat döneminden kalan bir alışkanlıkla içini taksitle alınmış mobilyalarla döşedi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, evli olduğunu söyleyemediği için kimseye kızından bahsedemiyordu.

Görüldüğü gibi, ilk başlarda, Thénardierlere düzenli olarak ödeme yapıyor, okuma yazma bilmediği için, onlara bir arzuhalci aracılığıyla sık sık mektuplar gönderiyordu.

Kadınlar atölyesinde Fantine'in "mektuplar yazdığı" ve "kendini bir şey sandığı" fısıltıları yayılmaya başlamıştı.

İnsanların üzerlerine vazife olmayan işlerle uğraşması, başkalarının hayatlarını gözlemesi kadar saçma bir şey olamaz. "Neden bu adam sadece hava kararırken geliyor?","Filanca mösyö perşembe günleri anahtarını neden çiviye asmıyor?", "Neden hep dar sokaklardan gitmeyi tercih ediyor?", "Madam neden arabadan evinin önüne gelmeden önce iniyor?", "Neden elinde bir yığın kâğıt varken mektup kâğıdı aldırıyor?" vs. Bazı insanlar kendilerini hiç ilgilendirmeyen muammaları çözmek için on hayır işine ayıracakları parayı ve zamanı harcarlar; üstelik bunu para kazanma amacı gütmeden, keyif için, merakı merakla ödemek için yaparlar. Bir adamı ya da bir kadını günlerce izler, gece karanlığında, soğukta yağmur altlarında, kapı kenarlarında nöbet tutar, habercilere para yedirir, arabacıları ve uşakları sarhoş etmek için içki ısmarlar, odacı kadınları, kapıcıları satın alırlar. Neden? Görmek, bilmek, anlamak ve anlatmak konusundaki amansız tutkularını tatmin etmek gibi bir saçmalık için. Ve açığa çıkan bu sırlar, gazetelere düşen bu gizler, herkes tarafından öğrenilen bu muammalar sıklıkla felaketlere, düellolara, iflaslara, ailelerin yıkılmasına, insanların mahvolmasına neden olurken, hiç çıkarı olmadan sadece içgüdüleriyle hareket ederek "her şeyi açığa çıkaranlar" bu yıkımların keyfini sürerler. Bu çok hazin bir durumdur.

Bazı kişiler sadece konuşma ihtiyaçlarını tatmin etmek için kötülük yaparlar. Konuşmaları, salonlardaki sohbetleri, bekleme odalarındaki gevezelikleri odunu çabuk tüketen sobalara benzer; onlara çok yakacak gerekir ve yakacak malzemeleri de çevrelerindeki insanlardır.

Bu yüzden Fantine'i gözlüyorlardı.

Ayrıca birçoğu onun sarı saçlarını, beyaz dişlerini kıskanıyordu.

Atölyede, herkesin ortasında çocuğunu, belki de sevdiği adamı düşündüğü anlarda gözyaşlarını silmek için arkasını döndüğü fark ediliyordu.

Geçmişteki hüzünlü ilişkilerin sona ermesi kederli bir sürecin yaşanmasına yol açardı.

Her ay en az iki kere: *Hancı Mösyö Thénardier, Montfermeil,* adına ücretini peşin ödeyerek mektup gönderdiği öğrenildi. Lokanta, midesini kırmızı şarapla doldururken cebindeki sırları anlatmak gibi bir âdeti olan yaşlı arzuhalcinin ağzından laf alındı. Ve nihayet Fantine'in bir çocuğu olduğu anlaşıldı. Bu, gayrimeşru bir kız çocuğu olmalıydı. Montfermeil'e gidip Thénardier ile konuşan işgüzar bir kadın geri döndüğünde "Otuz beş frankıma mal olsa da gerçeği öğrendim. Çocuğu gördüm!" demişti.

Bu işgüzarlığı yapan tiksinç kadın, kendini herkesin namus bekçisi sanan Madam Victurnien'di. Elli beş yaşında, yaşlandıkça çirkinliği artan, titrek sesli, ruh hali değişken bir kadındı. Bu ihtiyar şaşılacak bir şekilde bir zamanlar genç olmuştu. 93'te, kırmızı beresiyle Bernardin'lerin manastırdan kaçıp Jakobenlere katılan bir keşişle evlenmişti. Sıska, sert, hırçın, sivri dilli, kirpi gibi dikenleri olan, yılan gibi zehir saçan bu kadın kendisine şiddet uygulayan, boyun eğdiren keşiş ölünce dul kalmıştı. Gövdesi kırışan bir ısırganotunu andırıyordu. Restorasyon Dönemi'nde kendini bütünüyle dine adadığı için rahipler keşiş kocasını bağışlamışlardı. Herkese duyurarak bir kiliseye vasiyet bıraktığı küçük bir mal varlığı, Arras piskoposluğunda saygın bir yeri vardı. İşte bu Madam Victurnien, Montfermeil'e gitmiş ve geri döndüğünde: "Çocuğu gördüm," demişti.

Tüm bunlar zaman almış, Fantine'in fabrikada çalışmaya başlamasının üzerinden bir yıldan fazla geçmişti. Bir sabah, atölyenin ustabaşısı sayın belediye başkanının kendisine elli frank gönderdiğini, artık bu atölyede çalışmasını istemediğini ve şehirden ayrılmasını tavsiye ettiğini söyledi.

Thénardierler, tam da o ayda yedi franktan on iki franka çıkardıkları ücretin on beş franka yükseltilmesini talep etmişlerdi.

Fantine altüst olmuştu. Kira ve mobilya borcu olduğu için şehirden ayrılamazdı. Elli frank bu borcu kapatmaya yetmezdi. Yalvarmak için birkaç söz gevelemesi üzerine ustabaşı kadın ona hemen atölyeden çıkmasını söyledi. Fantine zaten vasıfsız bir işçiydi. Umutsuzluktan çok utanca kapılmış bir halde atölyeden çıkıp odasına döndü. Demek işlediği suç artık herkes tarafından biliniyordu!

Tek bir söz söyleyecek gücü olmadığını hissediyordu. Ona sayın başkanı görmesini öğütleseler de buna cesaret edemedi. Başkan iyi yürekli olduğu için ona elli frank vermiş, dürüst bir adam olduğundan onu işten kovmuştu. Bu karar karşısında boyun eğdi.

IX

Madam Victurien'in Başarısı

Keşişin dul eşi sonunda hayırlı bir iş yapmıştı.

Zaten, M. Madeleine'in olup bitenlerden hiç haberi yoktu. Bunlar hayatın her alanında rastlanan iç içe geçmiş olaylardı. M. Madeleine kadınların atölyesine neredeyse hiçbir zaman girmezdi.

Bu atölyenin başına kendisine rahibin emanet ettiği ve son derece güvendiği yaşlı bir kızı getirmişti. Saygın, adil, dürüst biri olan ustabaşı, sadece vermeye dayalı, ama anlamaya ve bağışlamaya kapalı bir merhamet anlayışına sahipti. M. Madeleine atölyenin tüm sorumluluğunu ona vermişti. Üstün yetenekli insanlar yetkilerini sıklıkla birileriyle paylaşmak zorunda kalırlar. İşte ustabaşı elinde tuttuğu bu güçle ve doğruyu yaptığına olan inancıyla davayı açmış, Fantine'i yargılayıp mahkûm etmiş, ardından infazı uygulamıştı.

Verdiği elli franka gelince, bu parayı M. Madeleine'ine kendisine sadaka ve işçilere destek amacıyla emanet ettiği ve ne amaçla harcandığını denetlemediği yardım fonundan ödemişti.

Şehirde hizmetçilik yapmaya karar veren Fantine her kapıyı çalmış, herkes onu geri çevirmişti. Şehri terk edemezdi. Mobilyalar –hem de ne mobilyalar!– yüzünden borçlu olduğu eskici ona: "Buradan giderseniz, sizi bir hırsız gibi yakalatırım," demiş, ev sahibi ise ona şu öneriyi getirmişti: "Gençsiniz, güzelsiniz, kiranızı ödeyebilirsiniz." Elli frankı ev sahibi ve eskici arasında paylaştırdıktan sonra, gerekli olanları bir kenara ayırıp mobilyaların çoğunu geri verdi. Şimdi geriye kalan yatağıyla, işsiz ve parasızdı, üstelik hâlâ yüz frank borcu vardı.

Garnizondaki askerler için kalın gömlekler dikmeye başladı. Günde bir frank kazanıyor ama kızına günde elli santim ayırması gerekiyordu. İşte o dönemde Thénardierlerin ödemelerini aksatmaya başlamıştı.

Yine de, akşamları eve döndüğünde kendisi için mumunu yakan yaşlı bir kadın ona sefalet içinde yaşamanın koşullarını öğretti. Azla yetinmenin peşinde parasız pulsuz yaşamak bekler. Bunlar iki oda gibidir, ilki loştur ikincisi karanlık.

Fantine kışı odun yakmadan nasıl geçireceğini, birkaç meteliğinizi darı olarak yiyen bir kuştan nasıl vazgeçileceğini, etekten nasıl yatak örtüsü, yatak örtüsünden nasıl etek yapılacağını, karşı pencerenin ışığında yemek yerken mumundan nasıl tasarruf edeceğini öğrendi. Yoksul ve dürüst bir yaşam sürdüren güçsüz insanların bir santimi nasıl harcadıklarını herkes bilemezdi. Sonunda bu alışkanlık bir yetenek haline dönüştü. Bu üstün yeteneği kazanan Fantine'in cesareti biraz olsa da geri geldi.

O dönemde bir komşusuna şunları söylüyordu: "Aman sen de! Günde beş saat uyuyup geri kalan zamanımı dikiş dikmekle geçirsem, her zaman ekmek paramı çıkarabilirim.

Üstelik insan kederli olduğunda daha az yiyor. Tamam o zaman! Bir yanda acılar, endişeler, biraz ekmek, diğer yanda keder, bunlar beni beslemeye yeter."

Yaşadığı bu hüzünlü dönemde kızının yanında olması onun için büyük bir mutluluk anlamına gelecekti. Onu yanına almayı düşündü. Ama bu mümkün müydü? Onunla yoksulluğunu mu paylaşacaktı? Üstelik Thénardierlere borcu vardı! Borcunu nasıl ödeyecekti? Ya yolculuk masrafları! Onları nasıl karşılayacaktı?

Ona yoksul bir yaşam sürdürme konusunda dersler veren zavallı yaşlı kadının adı Marguerite'ti ve yoksullara olduğu kadar zenginlere de merhamet eden, yazmasını ancak imzasını *Margeritte* olarak atacak kadar bilen, Tanrı'ya bilimsel gerçekmişçesine inanan dürüst bir mümindi.

Dünyada bir gün göğe yükselecek olan bu erdemli ruhların sayısı çoktur. Her günün bir yarını vardır.

Fantine, ilk başlarda evden dışarı çıkamayacak kadar utanç duyuyordu.

Sokağa çıktığında, insanların arkasından kendisini parmaklarıyla gösterdiklerini tahmin ediyordu. Herkes ona bakıyor ve kimse selam vermiyordu. Yoldan geçenlerin acımasız ve soğuk küçümsemeleri bir ayaz gibi tenine ve bedenine işliyordu.

Küçük şehirlerde bahtsız bir kişi herkesin alayları ve meraklı bakışları karşısında kendini çırılçıplak hisseder. Oysa Paris'te en azından sizi kimse tanımaz ve bu meçhullük bir giysinin yerini tutar. Ah! Paris'e gitmeyi nasıl da istiyordu! Ama bu mümkün değildi.

Yoksulluğa alıştığı gibi itibarsızlığa da alışması gerekiyordu. Zamanla kararını verdi. İki üç ay sonra, utancından sıyrılıp hiçbir şey olmamış gibi dışarı çıktı. "Umurumda değil," diyordu.

Başını yukarı kaldırıp hüzünlü bir gülümsemeyle sokaklarda dolaştıkça küstahlaştığını hissetti.

Bazen penceresinden, kendisi sayesinde "hak ettiği yeri bulan bu yaratığın" hüzünlü halini gören Madam Victurnien kendisiyle gurur duyuyordu. Kötülerin mutluluğu kapkaranlıktır.

Aşırı çalışmayla yorgun düşen Fantine'in hafif öksürük nöbetleri sıklaşmaya başlamıştı. Bazen komşusu Marguerite'e: "Bakın, ellerim ne kadar sıcak," diyordu.

Yine de, sabahları eski kırık bir tarakla bükülmemiş ipek gibi aşağı sarkan güzel saçlarını tararken bir dakika için bile olsa da, zarafetinin mutluluğunu yaşıyordu.

X

Başarının Devamı

İşten kışın sonlarına doğru kovulmuştu; yaz geçmiş, kış geri gelmiş, günler kısalmış, işler kesat gitmeye başlamıştı. Kışla birlikte sıcaklık, aydınlık, güneşli günler azalmıştı, akşam sabaha yakınlaşıyor, her yanı sisler, alacakaranlıklar kaplıyor, kararmış pencerelere aydınlık yansımıyordu. Gökyüzü bir hava deliği gibi beliriyor, gündüzler mağaralara dönüşüyor, güneş acınacak bir halde görünüyordu. Korkunç bir mevsim! Kış göğün suyunu ve insanın yüreğini taşa çevirir. Alacaklıları da üstüne geliyorlardı.

Çok az kazanan Fantine'in borçları kabarmıştı. Paralarını düzenli bir şekilde alamayan Thénardierler ona sürekli olarak, içeriği keder veren, cevap vermesi bütçesini sarsan mektuplar yazıyorlardı. Günün birinde, ona küçük Cosette'inin bu soğuklarda çırılçıplak dolaştığını, yün bir eteğe ihtiyacı olduğunu ve en azından on frank göndermesi gerektiğini yazdılar. Okuduğu mektubu bütün gün elleriyle buruşturdu. Akşam, caddenin köşesindeki berbere gidip saçlarını açtı. Hayran olunası sarı saçları beline kadar uzanıyordu.

— Muhteşem saçlar! diye haykırdı berber.

— Karşılığında ne kadar vereceksiniz?

— On frank.

— Kesin o zaman.

Yün bir etek alıp Thénardierlere gönderdi.

Aslında para göndermesini bekleyen Thénardierler bu eteği öfkeyle Eponine'e giydirdiler. Zavallı çalıkuşu titremeye devam etti.

Fantine "Kızım artık üşümeyecek. Onu saçlarımla giydirdim," diye düşündü. Kırpılmış başını gizleyen küçük, yuvarlak başlıklar taksa da, hâlâ çok güzel görünüyordu.

Fantine'in yüreğinde karanlık bir çatışma vardı.

Artık saçlarını tarayamayacağını fark ettiğinde, çevresindeki herkese nefret beslemeye başladı. Uzun süreden beri, Madeleine Baba'ya herkesin duyduğu saygıyı paylaşmıştı; yine de, kendisini onun kovduğunu, başına gelen felaketlere onun sebep olduğunu düşündükçe ondan, özellikle de ondan nefret etmeye başladı. İşçilerin kapının önünde beklediği saatlerde fabrikanın önünden geçtiğinde gülerek şarkı söylermiş gibi yapıyordu.

Bir keresinde, onun bu şekilde gülerek şarkı söylediğini gören yaşlı bir işçi kadın: "Bu kızın sonu kötü olacak," demişti.

Yüreğinde biriken öfkeyle, âdeta meydan okumak istercesine önüne ilk çıkan bir adamın sevgilisi oldu. Aylak, dilenci bir müzisyen olan bu sefil adam onu dövüyordu ve kısa süre sonra tıpkı kadının kendisini tiksintiyle kabul etmesine benzer bir şekilde Fantine'i terk etti.

Kızına hayranlık besliyordu.

Düşkünleştikçe, etrafındaki her şey kararıyor, ruhunun derinliklerindeki o küçük tatlı melek ışıldıyordu. Kendi kendine "Zengin olduğumda, Cosette'imi yanıma alacağım," diyor ve gülüyordu. Sürekli öksürüyor, sırtı terliyordu.

Bir gün Thénardierlerden bir mektup aldı: "Cosette kızamık denilen salgın bir hastalığa yakalandı. İlaçlar çok pahalı

olduğundan almaya gücümüz yetmiyor. Bir hafta içinde kırk frank göndermezseniz küçük kız ölecek."

Kahkahalar atarak yaşlı komşusuna "Ah! Ne güzel! Kırk frank! İki Napoléon altını eder! Bu parayı nereden bulmamı bekliyorlar ki? Bu köylüler çok ahmak!"

Yine de, merdivenin yanındaki pencerenin önüne gidip mektubu yeniden okudu.

Ardından merdivenleri inip koşarak, sıçrayarak ve gülmeye devam ederek dışarı çıktı.

Yolda ona rastlayan biri:

— Neden bu kadar neşelisiniz? diye sordu.

— Köylüler bana saçma sapan şeylerle dolu bir mektup yazdılar. Benden kırk frank istiyorlar. Lanet olası köylüler, diye cevapladı.

Meydandan geçerken, garip görünümlü bir arabanın üzerine çıkan kırmızı elbiseli bir adamın etrafında toplanan kalabalığa nutuk çektiğini fark etti. Bu turneye çıkmış gezgin bir dişçiydi, çevresindekilere diş takımları, macunlar, tozlar ve iksirler gösteriyordu.

Kalabalığa karışan Fantine ayaktakımı için argo, saygın insanlar için anlaşılmaz sözcükler içeren bu söylevi gülerek dinlemeye başaldı. Genç kızı gülerken gören sahte dişçi aniden haykırdı:

— Orada gülen kız, çok güzel dişleriniz var. İki paletinizi satmak isterseniz, size her biri için bir Napoléon altını veririm.

— Paletlerim ne demek? diye sordu Fantine.

— Paletler, diye karşılık verdi usta dişçi, ön üst dişlerdir.

— Çok korkunç! diye haykırdı Fantine.

— İki Napoléon! diye homurdandı yanında duran yaşlı bir dişsiz kadın. Bu kız ne şanslı!

Oradan hızla uzaklaşan Fantine kendisine

— Güzel kız, bu teklifi düşünün! İki Napoléon işinize yarayabilir. Kararınızı değiştirirseniz, bu akşam *Tillac d'argent*

hanına gelin, orada olacağım, diye bağıran adamın boğuk sesini duymamak için kulaklarını tıkadı.

Öfkeyle eve dönen Fantine olayı iyi yürekli komşusu Marguerite'e anlattı:

— Bunu anlayabiliyor musunuz? Ne kadar iğrenç bir adam, öyle değil mi? Böyle adamların şehir şehir gezmesine nasıl izin veriyorlar? İki ön dişimi çekecekmiş! Ama o zaman çok korkunç görünürüm! Saçlar yeniden uzar, ama dişler! Ah! Canavar adam! Kendimi beşinci kattan aşağı atmayı tercih ederim! Bana bu akşam *Tillac d'argent* hanında olacağını söyledi.

— Size ne kadar para teklif etti? diye sordu Marguerite.

— İki Napoléon.

— Kırk frank eder.

— Evet, dedi Fantine, kırk frank eder.

Bir süre düşüncelere daldıktan sonra, dikiş dikmeye koyuldu. On beş dakika sonra, işini bırakıp Thénardierlerin mektubunu okumak için merdivene doğru gitti. Döndüğünde yanında çalışan Marguerite'e:

— Kızamığın ne demek olduğunu biliyor musunuz? diye sordu.

— Evet, diye yanıtladı Marguerite, kızamık bir hastalıktır.

— Çok ilaç almayı gerektirir mi?

— Ah! Hem de çok korkunç ilaçlar!

— Vücudun hangi bölgesinde görülür?

— Bilinen hastalıklardan biridir.

— Çocuklara bulaşır mı?

— Özellikle çocuklara.

— Ölümcül müdür?

— Hem de nasıl.

Fantine mektubu bir kez daha okumak için merdivenin kenarına gitti.

Akşam dışarı çıktığında, hanların bulunduğu Paris Caddesi'ne yöneldiği görüldü.

Ertesi sabah, mumu idareli kullanmak için sürekli birlikte çalıştıkları Fantine'in odasına giren Marguerite, onun yatağın üzerinde solgun, buz kesmiş bir halde oturduğunu gördü. Yatmamıştı. Başlığı dizlerinin üzerindeydi. Bütün gece yanan mum neredeyse tükenmek üzereydi.

Bu garip durum karşısında taş kesilen Marguerite eşikte durarak haykırdı:

— Tanrım! Mumun hepsi yanmış! Burada bir şeyler olmuş.

Sonra saçsız başını kendine doğru çeviren Fantine'e baktı.

Fantine bir gün öncesine göre on yaş yaşlanmıştı.

— İsa aşkına! dedi Marguerite, Fantine neyiniz var?

— Hiçbir şeyim yok! diye yanıtladı Fantine. Tam tersine. Kızım ilaçlar sayesinde o korkunç hastalıktan ölmeyecek. Halimden memnunum.

Konuşurken, yaşlı kıza masanın üzerinde parıldayan iki Napoléonu işaret ediyordu.

— Ah! Ulu Tanrım! dedi Marguerite. Ama bu bir servet. Bu altınları nereden buldunuz?

— Onları kazandım, diye yanıtladı Fantine gülerek.

O sırada mum yüzünü aydınlatıyordu. Bu kanlı bir gülümsemeydi. Dudaklarının kenarında kırmızımtırak bir tükürük ve ağzının içinde kara bir delik vardı.

Dişleri sökülmüştü.

Kırk frankı Montfermeil'e gönderdi.

Zaten Cosette hasta değildi. Bu, Thénardier'nin ondan para sızdırmak için çevirdiği bir dolaptı.

Fantine aynasını pencereden aşağı fırlattı. Uzun zamandan beri, ikinci kattaki odasından ayrılmış, çatının altına, kapısı mandalla kapanan, tavanı belli bir açıyla zemine doğru eğildiği için kafasını sürekli tavana çarptığı bir odaya taşınmıştı. Zavallı odasının dibine tıpkı kaderinin derinliklerine doğru gittiği gibi gitgide daha fazla eğilerek geçebiliyordu. Artık karyolası yoktu, yorgan olarak bir paçavrayı

kullanıyordu, yerde bir şilte, onun dışında hasırı yıpranmış bir iskemle vardı. Bir köşede unutulduğu için kurumuş bir gül fidanı, diğer köşede su koymak için kullandığı bir yağ kabı vardı; kışın donan bu kabın çeperinde suyu içmek için kırdığı buzun izlerinden oluşan birçok halka vardı. Utanma duygusunu kaybetmiş, zarafeti mahvolmuştu. Son zamanlarda, kirli başlıklarla dışarı çıkıyor, zamanı olmadığından ya da kayıtsızlığından giysilerini onarmıyordu. Topukları yıprandıkça, çoraplarını ayakkabılarının içine çekiyor, çoraplarının kıvrımları dikey olarak aşağı uzanıyordu. Eski ve yıpranmış korsesini en ufak bir harekette yırtılan pamuklu bez parçalarıyla yamıyordu. Caddelerde, merdivenlerde karşılaştığı alacaklıları sürekli çıngar çıkarıyor, ona hiç aman vermiyorlardı. Gecelerini ağlayarak ve düşünerek geçiriyordu. Gözleri çok parlaktı ve sol kürekkemiğinin üzerinde hiç dinmeyen bir ağrı hissediyor, devamlı öksürüyordu. Madeleine Baba'ya derin bir nefret besliyor, yine de halinden hiç yakınmıyordu. Günde on yedi saat dikiş dikiyordu ama hapishanenin taşeron işlerini halleden bir girişimci tutuklu kadınları ucuza çalıştırdığı için ücretler aniden düşmüş, serbest çalışan işçilerin günlük kazançları yetmiş beş santime inmişti. Günde on yedi saatlik çalışmanın karşılığında yetmiş beş santim! Alacaklıları gitgide acımasızlaşıyor, mobilyalarının neredeyse tamamını geri alan eskici ona hiç durmadan "Kaltak, paramı ne zaman ödeyeceksin?" diyordu. Ulu Tanrım, ondan ne istiyorlardı? Kendini her yandan kıstırılmış hissediyor ve içinde yırtıcı bir hayvanınkine benzer eğilimler gelişiyordu. Tam da o dönemde, Thénardier, ona büyük bir iyi niyetle para göndermesini beklediklerini, kendisine acilen yüz frank gerektiğini, aksi takdirde atlattığı ağır hastalığın ardından nekahat dönemini geçiren küçük Cosette'i başına geleceklere hiç aldırmadan bu soğukta kapıya koyacağını yazmıştı. "Yüz frank," diye düşündü Fantine. Ama günde beş frank kazanabileceğim bir iş var mı?

— Tamam o zaman! dedi içinden, geriye ne kaldıysa onu satalım.

Bahtsız kadın fahişeliğe başladı.

XI

Christus Nos Liberavit [55]

Fantine'in başına gelen bu felaketin anlamı neydi? Toplum bir köle satın almıştı.

Kimden? Sefaletten.

Açlıktan, soğuktan, yalnızlıktan, terk edilmişlikten, yoksulluktan. Acıklı bir pazarlık. Bir parça ekmeğe karşı bir ruh. Sefalet arz ediyor, toplum kabul ediyor.

İsa'nın kutsal yasası toplumumuzu yönetse de, henüz her alanına tam anlamıyla nüfuz edemedi; Avrupa uygarlığında köleliğin kalktığı söyleniyor. Bu doğru değil. Kölelik hâlâ zarafeti, zaafiyeti, güzelliği, anneliği temsil eden kadınlar üzerinde erkeklerin büyük yüz karalarından biri olarak uygulanıyor ve buna fahişelik deniyor.

Bu kederli dramın bu sahnesinde, eski Fantine'den geriye hiçbir şey kalmamıştı. Çamur olmuş ve mermere dönüşmüştü. Ona dokunan üşüdüğünü hissediyordu. Gelip geçiyor, isteklerinize katlanıyor, ardından sizi tanımıyordu. Yüzünü onursuz ve acımasız bir ifade kaplamış, hayat ve toplumsal düzen ona son sözlerini söylemişlerdi. Başına gelebilecek ne varsa gelmişti. Tüm bunların acısını hissetmiş, hepsine katlanmış, her sınavdan geçmiş, her acıyı çekmiş, her şeyini kaybetmiş, hep ağlamıştı. Ölümün uykuya benzediği gibi kayıtsızlığa benzeyen boyun eğişe boyun eğmişti. Artık hiçbir şeyi umursamıyor, hiçbir şeyden korkmuyordu. Tüm bulutlar üzerine yığılmış, tüm okyanuslar üzerinden

55 İsa bizi kurtardı. (ç.n.)

geçmişti! Ama ne önemi vardı! O, suyu sonuna kadar emmiş bir süngerdi.

En azından böyle sanıyordu, ama her şeyin sonuna gelindiğini ve artık dibe vurulduğunu düşünmek bir hataydı. Ne yazık! Tüm bu kaderler neden böyle iç içe gemiş halde sürüklenirler? Bu neden böyledir?

Bunu tüm karanlıkları gören bilir.

Tektir. Adı Tanrı'dır.

XII

M. Bamatabois'nın Avareliği

Tüm küçük şehirlerde, özellikle de Montreuil-sur-mer'de, yılda iki yüz bin frankı saçıp savuran Paris'teki benzerleri gibi, yılda bin beş yüz frankı kemirip tüketen delikanlılar vardır. Bunlar, hiçbir insani değeri bulunmayan, biraz toprağa, biraz ahmaklığa, biraz zekâya sahip olan, salonlarda hödük gibi davranan, meyhanelerde kendini soylu bir beyefendi sanan, tarlalarından, ormanlarından, köylülerinden söz eden, beğeni sahibi olduklarını göstermek için aktristleri ıslıklayan, savaşçı olduklarını göstermek için garnizonun subaylarıyla dövüşen, ava çıkan, sigara ve içki içen, esneyip duran, enfiye çeken, bilardo oynayan, arabadan inen yolculara bakan, kafelerden çıkmayan, masalarının altında kemik yiyen köpekleri ve servis yapan metresleriyle akşam yemeklerini hanlarda yiyen, bir meteliğin hesabını soran, o yılın modasını abartan, trajedilere hayranlık duyan, kadınları aşağılayan, eski çizmelerini yıpratan, Parislinin gözüyle Londra'yı ve Pont-à-Moussonlunun gözüyle Paris'i taklit eden, hiç çalışmadan, hiçbir işe yaramadan, suya sabuna dokunmadan derbederce yaşlanan, özgün hiçbir yanı bulunmayan o sınıfa mensup, iğdiş edilmiş, asalak kişilerdir.

M. Félix Tholomyès, Paris'i hiç görmeden taşrada yaşasaydı bu adamlardan biri olacaktı.

Daha zengin olsalardı beyefendi, daha yoksul olsalardı aylak olarak anılacaklardı. Aslında bunlar avare tiplerdi. Bu aylaklar arasında sıkıcı olanlar, canı sıkılanlar, hayalperestler ve ilginç gençler vardı.

O dönemde bir beyefendi geniş bir yakalık, boyun bağı, köstekli saat takar, içlerinde mavi ve kırmızının da yer aldığı üç renkli üç yeleği üst üste giyer, çift sıralı gümüş düğmeleri omuzlarına kadar yükselen zeytin yeşili renginde kuyruklu kısa bir ceket ve iki kenar şeridinde her zaman tek olan sayıları bir ile on bir arasında değişen pensler bulunan daha koyu yeşil bir pantolonla gezerdi. Bunlara topuklarında küçük demirler olan yarım botları, kenarları dar, yüksek bir şapkayı, gür saçları, kalın bir bastonu ve Poitiers cinaslarıyla süslenen sohbetleri, özellikle de mahmuzları ve bıyıkları eklerseniz bu beyefendileri zihninizde canlandırabilirsiniz. O dönemde, bıyıklar burjuvalığı, mahmuzlar piyade subaylığını temsil ediyordu.

Taşralı beyefendinin mahmuzları daha uzun, bıyıkları daha ürkütücüydü.

Güney Amerika cumhuriyetlerinin İspanya'yla, Bolivar'ın Morillo'yla savaştığı dönemdi. Kenarları dar şapka giyenler kralcı sayılıyor ve Morillo yandaşı olarak nitelendiriliyor, Bolivarcı denilen liberaller kenarları geniş şapkalar takıyorlardı.

Geçtiğimiz sayfalarda anlatılanlardan sekiz on ay sonra, 1823 Ocak ayının ilk günlerinde, karlı bir akşam vakti, bu beyefendilerden, bu avarelerden, Morillocu olduğu için "sağduyulu" sayılanlardan biri, soğuk havalarda o dönemin modasını tamamlayan kalın bir paltonun sıcaklığına sarınmış bir halde, dekolte bir balo elbisesi ve başına taktığı çiçeklerle subaylar kafesinin camekânı önünde gidip gelen bir kadına laf atıp duruyordu. Bu beyefendi modaya uygun bir şekilde tütün içiyordu.

Her önünden geçtiğinde, bu kadına sigarasının dumanıyla birlikte nüktedan ve komik olduğunu sandığı birkaç hakaret yağdırıyordu: "Ne kadar çirkinsin!", "Bir köşeye saklanmak ister misin?", "Ağzında diş kalmamış!" vs. Bu mösyönün adı Bamatabois idi. Süslenmiş hüzünlü bir hayalet gibi karın üzerinde gidip gelen kadın ona cevap vermiyor, hatta başını bile çevirmiyor, sessizce ve kasvetli bir şekil sürdürdüğü gelgitler sırasında tıpkı falakaya yeniden yatırılan bir asker gibi, beş dakikada bir bu alaylara maruz kalıyordu. Kuşkusuz bu umursamazlıktan incinen aylak, kadının arkasını döndüğü bir andan yararlanarak, sessizce ona doğru ilerledi, kahkahasını bastırmaya çalışırken yere eğilip bir avuç kar aldı ve bu karı kadının iki çıplak omzunun arasından sırtına bıraktı. Çığlık atan kadın arkasını döndü, adamın üzerine bir panter gibi sıçrayarak en ağır ve ürkütücü hakaretlerin eşliğinde tırnaklarını yüzüne geçirdi. Alkolün etkisiyle boğuklaşmış bir sesle savrulan bu hakaretler gerçekten de öndeki iki dişi eksik olan bir ağızdan iğrenç bir şekilde çıkıyordu. Bu Fantine'den başkası değildi.

Çıkan gürültü üzerine kafeden dışarı fırlayan subaylar yoldan geçenlerle birlikte bir kadın ve bir erkekten oluştuğu güçlükle anlaşılan bu girdabın etrafında gülen, yuhalayan, alkışlayan geniş bir çember oluşturdular. Şapkası yere düşen adam çırpınıyor, başındaki süs çiçekleri dağılan, öfkeden morardığı için korkunç görünen dişsiz ve saçsız kadın haykırarak ona tekme ve yumruk darbeleri indiriyordu.

Aniden kalabalığı yaran uzun boylu bir adam kadını çamurla kaplı saten korsesinden kavrayarak "Benimle geliyorsun," dedi.

Başını kaldıran kadının öfkeli sesi hemen kesildi. Bakışları donuklaştı, moraran yüzü sarardı. Korkudan titriyordu. Javert'i tanımıştı.

Beyefendi bunu fırsat bilip olay yerinden uzaklaşmıştı.

XIII

Polisin Bazı Sorularının Karşılığı

Kalabalığı yaran ve hızlı adımlarla meydanın dibindeki karakola doğru ilerleyen Javert kendisine hiç karşı koymayan sefil kadını arkasından sürüklüyor, ikisi de tek bir söz etmiyorlardı. Neşelerinin doruk noktasına ulaşmış olan izleyiciler laflar atarak peşlerinden geliyorlardı. Büyük bir sefalet, amansız hakaretlere vesile olurdu.

Sobayla ısınan basık tavanlı karakolda bir nöbetçi vardı. Camlı ve parmaklıklı kapıyı açan Javert kızla birlikte içeri girip meraklıları hayalkırıklığına uğratacak şekilde kapıyı kapattı. Ayak parmalarının ucunda dikilip boyunlarını karakol kapısının buğulu camına doğru uzatan izleyiciler içeride neler olduğunu görmeye çalışıyorlardı. Merak oburluktur. Görmek oburca yemektir.

İçeri giren Fantine yığıldığı köşede hiç kımıldamadan, sessiz, korkmuş bir köpek gibi çömelmiş bir halde duruyordu.

Karakol çavuşunun masanın üzerine yanan bir mum bırakması üzerine, iskemlesine oturan Javert cebinden pullu bir kâğıt çıkarıp yazmaya başladı.

Bu sınıftan kadınlar yasalarımız tarafından tamamıyla polisin insafına bırakılmıştır. Polis istediğini yapar, onları keyfince cezalandırıp mesleklerini icra etmek ve özgürlük olarak adlandırdıkları iki hüzünlü şeyden mahrum eder. Javert soğukkanlıydı, ciddi yüzüne hiçbir duygu yansımıyordu. Yine de, zihni çok ciddi bir meseleyle meşgulmuş gibi görünüyordu. Acımasız vicdanının tüm özenini, sınırsız yetkisini hiçbir denetime tabi olmadan kullandığı o anlardan birini yaşıyordu. O anda, polis iskemlesini mahkeme heyeti gibi görüyordu. Yargılıyor, yargılıyor ve mahkûm ediyordu. Yaptığı büyük işin etrafına zihnindeki tüm düşünceleri davet ediyordu. Bu kızın yaptıklarını dü-

şündükçe, daha da isyankârlaştığını hissediyordu. Bir suç işlendiğini gördüğü kesindi. Caddede, insan sayılmayacak bir yaratığın mülk sahibi bir seçmen tarafından temsil edilen topluma hakaret ettiğine, saldırdığına tanık olmuştu. Bir fahişe bir burjuvaya meydan okumuştu. Javert bunu görmüştü. Sessizce yazıyordu.

Yazısını bitirip imzasını attıktan sonra katladığı kâğıdı karakol çavuşuna uzattı ve "Yanınıza üç adam alıp bu kızı cezaevine götürün," dedi. Ardından, Fantine'e dönüp "Altı ay hapse mahkûm oldun," diye ekledi.

Bahtsız kadın titredi.

— Altı ay! Altı ay hapis! diye bağırdı. Altı ay boyunca günde yarım frank kazanmak! Ama Cosette'im ne olacak? Kızım! Kızım! Ama sayın müfettiş, Thénardierlere hâlâ yüz frank borcum olduğunu biliyor musunuz?

Karakol nöbetçilerinin çamurlu çizmeleriyle ıslanmış döşemenin üzerinde süründü, ayağa kalkmadan ellerini birleştirip dizleriyle hızlı adımlar attı.

— Mösyö Javert, dedi. Beni bağışlayın. Sizi temin ederim ki haksız değildim. Olayın nasıl başladığını görseydiniz bunu anlayacaktınız! Ulu Tanrı adına yemin ederim ki, suçsuzum. Tanımadığım bir burjuva beyefendi sırtıma buz doldurdu. Kimseye zarar vermeden sakince yürürken sırtımıza kar doldurmaya hakları var mı? Birden şok oldum. Gördüğünüz gibi biraz hastayım! Üstelik bir süreden beri bana hakaret ediyor, "Çirkinsin!", "Dişlerin yok!" diyordu. Dişlerim olmadığını biliyorum. Ben ise hiç umursamıyor, eğlenmek isteyen bir mösyö olduğunu düşünüyordum. Ona saygılı davranıp hiçbir şey söylemedim. Az sonra sırtıma kar doldurdu. Mösyö Javert, iyi yürekli müfettişim! Orada söylediklerime tanıklık edecek biri yok mu? Belki kızmakla haksızlık ettim. Bilirsiniz, insan ilk başta kendine hâkim olamaz. Tepki gösterir. Hem de, hiç beklemediğiniz bir anda sırtınıza buz gibi kar döküldüğünde. Üstelik, bu

mösyünün şapkasını ezmekle hata ettim. Ama neden çekip gitti? Ondan özür dileyebilirdim. Ah! Tanrım, ondan özür dilemek gururumu hiç de incitmezdi. Mösyö Javert, beni bu seferlik bağışlayın. Bakın cezaevlerinde günde on iki santim kazanıldığını bilmiyorsunuz, bu hükümetin suçu değil, ama günde on iki santim kazanılıyor, düşünsenize, yüz frank borcum var, bunu ödeyemezsem, küçük kızımı bana geri gönderecekler. Ah! Tanrım, yaptığım bu aşağılık işle onu yanımda barındıramam! Ah Cosette'im, Meryem Ana'nın küçük meleği, zavallıcık, başına neler gelecek! Size ona bakan Thénardierlerin köylü, hancı ve muhakeme gücünden yoksun olduklarını söyleyeceğim. Onların paraya ihtiyaçları var. Beni hapse atmayın! Altın kalpli müfettiş Javert'im, kızımın kış ortasında başına neler geleceğine aldırmadan sokağa atılacağını anlıyor musunuz? Merhamet edin. Daha büyük olsaydı, geçimini sağlayabilirdi, ama bu yaşta mümkün değil. Aslında ben kötü bir kadın değilim. Beni bu hale getiren alçaklık ya da açgözlülük değil. Yoksulluğumdan dolayı sevmememe rağmen, biraz olsun rahatlattığı için içki içtim. Mutlu olduğum dönemlerde, düzensiz bir kadın olmadığımı anlamak için dolaplarıma bakmak yeterliydi. Birçok giysim vardı. Mösyö Javert, merhamet edin!

Kuru ve kısa bir öksürüğün eşliğinde, iki büklüm olmuş, hıçkırıklara boğulmuş, gözyaşlarıyla körleşmiş, boğazı kurumuş bir halde, ellerini ovuşturarak, can çekişen bir insanın sesiyle hafifçe kekeleyerek konuşuyordu. Büyük kederler sefilleri dönüştüren ilahi ve korkunç bir ışıktır. Fantine yeniden güzelleşmişti. Bazen konuşmasına ara veriyor, hafiyenin redingotunu şefkatle öpüyordu. Granitten bir yüreği bile yumuşatabilirdi ama karşısında tahta bir yürek vardı.

— Tamam! dedi Javert, seni dinledim. Her şeyi iyice anlattın mı? Şimdi yürü! Altı ay hapiste kalacaksın! Tanrı insan kılığına girip buraya gelse senin için hiçbir şey yapamaz.

Bu gösterişli *Tanrı insan kılığına girip buraya gelse senin için hiçbir şey yapamaz* sözlerini duyduğunda kararın kesin olduğunu anlayıp olduğu yere yığılırken mırıldandı:

— Merhamet!

Javert arkasını döndü.

Askerler Fantine'i kollarından kavradılar.

Bir adam birkaç dakika önce kimse farkına varmadan içeri girmişti. Kapıyı kapamış, duvara yaslanmış ve Fantine'in umutsuz yakarışlarını duymuştu.

Askerler ayağa kalkmak istemeyen bahtsız kadının kollarını kavradıklarında, bir adım atıp beklediği o karanlık köşeden çıktı ve:

— Bir dakika lütfen! dedi.

Gözlerini kaldıran Javert, M. Madeleine'i tanıyınca, şapkasını çıkarıp onu öfkeli bir beceriksizlikle selamladı:

— Bağışlayın sayın başkan...

Bu sayın başkan sözleri Fantine üzerinde garip bir etki yarattı. Topraktan çıkan bir hayalet gibi ayağa kalkıp askerleri iki koluyla iteledikten sonra, kendine engel olunmasına izin vermeden doğrudan M. Madeleine'e doğru yürüdü, afallamış bakışlarını ona sabitleyerek haykırdı:

— Ah! Demek sayın başkan sensin!

Ardından bir kahkaha atıp yüzüne tükürdü. Yüzünü silen M. Madeleine:

— Müfettiş Javert, bu kadını serbest bırakın.

Javert çıldırmak üzere olduğunu hissetti. O anda hayatı boyunca hiç hissetmediği ve birbirine karışmış darbeler halinde gelen şiddetli duygular yaşadı. Halktan bir kızın bir belediye başkanının yüzüne tükürmesi en ürkütücü karabasanlarında bile mümkün olamazdı. Diğer yandan, zihninin derinliklerinde bu kadının kim olduğu ve bu belediye başkanının kim olabileceği hakkında belli belirsiz, iğrenç bir yakınlaşma kuruyor, bu çirkin saldırıda olağanüstü bir durumun bulunmadığını korkuyla sezinliyordu. Ama yüzünü

sakince kurulayan bu belediye başkanının, bu yöneticinin, *Bu kadını serbest bırakın* dediğini duyduğunda gözleri şaşkınlıkla kamaştı, ne düşüneceğini, ne söyleyeceğini bilemedi; sınırlarını zorlayan bir afallamayla tek laf edemedi.

Bu sözler Fantine'i garip duygulara sevk etmişti. Çıplak kolunu kaldırıp sendelercesine elini sobanın kapağına uzattı. Bu arada etrafına bakınıyor, kendi kendine konuşurmuş gibi alçak sesle şunları söylüyordu:

— Özgürlük! Beni serbest bırakacaklar! Altı ay hapis yatmayacak mıyım? Bunların söylenmiş olması mümkün değil. Yanlış duydum. Bu canavar belediye başkanı bunları söylemiş olamaz! İyi yürekli Mösyö Javert yoksa serbest bırakılmamı siz mi söylediniz? Ah! Bakın! Size olanları anlatacağım, siz de gitmeme izin vereceksiniz. Başıma gelenlerin tek sorumlusu bu lanet, bu iblis belediye başkanı. Mösyö Javert, düşünsenize beni işten kovdu! Hem de atölyede dedikodu yapan birkaç alçak yüzünden. Bundan korkunç bir şey olabilir mi? İşini dürüstçe yapan zavallı bir kızı işten atmak! Sonra parasız kaldığımda başıma tüm bu felaketler geldi. Önce polis beyefendilerin hapishane taşeronlarının zavallılara haksızlık etmesini önlemek üzere bir düzenleme yapmaları gerekiyor. Size bunu açıklayacağım. Gömlek dikerek günde bir frank kazanıyorsunuz, sonra bu ücret yarım franka düşüyor, bu parayla geçinmek mümkün değil. Bu durumda herkes başının çaresine bakıyor. Ben küçük Cosette'im yüzünden fahişelik yapmaya başladım. Şimdi her şeyin bu soysuz belediye başkanının başının altından çıktığını anlıyor musunuz? Subayların kafesinin önünde o burjuva beyefendinin şapkasını ezdim. Ama o da elbisemi kara buladı. Bizim gibilerin akşamları giyebileceği tek bir ipek elbisesi vardır. Mösyö Javert, gördüğünüz gibi kimseye kasıtlı olarak kötülük yapmadım ve her yanda benden daha kötü oldukları halde daha mutlu görünen kadınlara rastlıyorum. Mösyö Javert serbest bırakılmamı siz söylediniz, öyle değil

mi? Hakkımda bilgi toplayın, ev sahibimle konuşun, artık kiramı ödeyebiliyorum, size benim dürüst bir kadın olduğumu söyleyecekler. Ah! Tanrım, beni bağışlayın, farkında değildim, soba ben kapağını araladığım için tütüyor.

M. Madeleine onu büyük bir dikkatle dinliyordu. Kadın konuşurken, yeleğinin cebini karıştırmış, bir kese çıkarıp açmış, boş olduğunu görünce yeniden cebine koymuştu.

— Ne kadar borcunuz olduğunu söylemiştiniz? diye sordu Fantine'e.

Gözünü Javert'den ayırmayan Fantine başını ona doğru çevirdi:

— Ben seninle mi konuşuyorum?

Sonra yüzünü askerlere döndü:

— Söyleyin, yüzüne nasıl tükürdüğümü gördünüz mü? Ah! İhtiyar iblis, buraya beni korkutmak için geldin ama ben senden korkmuyorum. Mösyö, Javert'den, altın kalpli Mösyö Javert'den korkuyorum!

Bu şekilde konuşurken yeniden müfettişe döndü.

— Anlayacağınız gibi, sayın müfettiş, adil olmak gerekiyor. Sizin adil davrandığınızı biliyorum. Sayın müfettiş, aslında sıradan bir olay, eğlenmek isteyen bir adam bir kadının sırtına biraz kar dolduruyor, bu durum subayları güldürüyor, insanların oyalanacak bir şeylere ihtiyacı var, bizler de onları eğlendirmek için bu işi yapıyoruz! Ardından siz geldiniz, düzeni sağlamak zorundaydınız, kadını suçlu olarak karakola getirdiniz ama iyi yürekli olduğunuz için iyice düşününce serbest bırakılmamı söylediniz, çünkü altı ay hapis yatarsam çocuğuma para gönderemem. Ama "Bir daha gözüme görünme alçak!" diyebilirsiniz. Ah! Mösyö Javert, bir daha hiçbir şey yapmayacağım! Artık ne yaparlarsa yapsınlar kılımı kıpırdatmayacağım. Bugün kendimi kötü hissettiğim için bağırdım, o beyefendinin sırtımı karla dolduracağını beklemiyordum, üstelik söylediğim gibi sağlığım yerinde değil, öksürüyorum, midemde canımı yakan bir

şişlik var, doktor tedavi olmamı söyledi. Bakın, dokunun, elinizi verin, çekinmeyin, işte şurada.

Artık ağlamıyor, okşayıcı bir ses tonuyla konuşuyordu. Javert'in kaba elini beyaz ve zarif göğsüne dayarken ona gülümseyerek bakıyordu.

Aniden, giysilerini düzeltti, elbisesinin yerde sürünürken neredeyse dizlerine kadar yükselen kıvrımlarını aşağı indirdi ve kapıya yöneldi, askerleri dostça selamlarken onlara alçak sesle:

— Çocuklar, sayın müfettiş serbest bırakılmamı söyledi, gidiyorum, dedi.

Kapının kolunu eliyle tuttu. Bir adım daha atsa sokakta olacaktı.

O ana kadar gözlerini yere dikmiş bir halde hiç kımıldamadan ayakta duran Javert, bu sahnenin ortasında yerinden eğreti bir şekilde oynatıldığı için tekrar yerine yerleştirilmesini bekleyen bir heykel gibi görünüyordu.

Kapı kolunun sesiyle kendine geldi. Başını yetkin bir otoriteyi temsil eden, gücün kaybedildiği anlarda daha da ürkütücü olan, yırtıcı hayvanda vahşi, değersiz insanda gaddar bir şekilde beliren o ifadeyle kaldırdı.

— Çavuş, diye bağırdı, bu hayâsız kadının gittiğini görmüyor musunuz? Size onun gitmesini kim söyledi?

— Ben, dedi Madeleine.

Javert'in sesiyle titreyen Fantine suçüstü yakalanmış bir hırsız gibi kapının kolunu bıraktı. Madeleine'in sesini duyunca geri döndü ve o andan itibaren tek bir söz etmeden, rahatça soluk alıp vermekten bile çekinerek kimin konuştuğunu anlamak için bir Madeleine'e bir Javert'e bakmaya başladı.

Başkanın Fantine'in serbest bırakılması talimatını vermesinden sonra çavuşa bu şekilde hitap edebilmesi için Javert'in söylendiği gibi "zıvanadan çıkmış olması" gerekiyordu. Sayın başkanın orada olduğunu unutacak bir duru-

ma mı düşmüştü? "Bir yetkilinin" böyle bir talimat vermesinin mümkün olmadığı ve kuşkusuz belediye başkanının farkında olmadan başka bir şey söylemek istediği sonucuna mı varmıştı? Ya da, iki saatten beri tanık olduğu garip olaylar karşısında, olağanüstü kararlar alınması, astın üste, hafiyenin yöneticiye, polisin yargıca dönüşmesi gerektiğini ve bu olağanüstü taşkınlığın etkisiyle düzenin, yasanın, ahlakın, hükümetin, toplumun tamamıyla kendisinde cisimleştiğini mi düşünüyordu?

Her ne olursa olsun, M. Madeleine o *ben* sözcüğünü kullandığında, polis Javert'in soğuk bir ifadeyle, solgun bir yüzle, morarmış dudaklarıyla, umutsuz bakışlarıyla, hafifçe titreyen bedeniyle belediye başkanına döndüğü görülmüş ve ona gözlerini yere dikerek sert bir ses tonuyla beklenmedik bir şekilde cevap vermişti:

— Sayın başkan, bu mümkün değil.

— Nasıl? dedi Madeleine.

— Bu sefil kadın bir burjuvaya hakaret etti.

— Müfettiş Javert, diye devam etti M. Madeleine yatıştırıcı ve dingin bir ses tonuyla, dinleyin. Siz dürüst bir insansınız, sizinle anlaşmakta güçlük çekeceğimizi sanmıyorum. Gerçeği anlatayım. Bu kadını götürdüğünüz sırada meydandan geçiyordum, orada hâlâ bir kalabalık vardı, neler olduğunu sorup her şeyi öğrendim, suçlu olan burjuvaydı ve aslında polisin onu yakalaması gerekirdi.

— Bu sefil kadın sayın başkana da hakaret etti.

— Bu beni ilgilendirir, dedi M. Madeleine. Hakaret bana edildiğine göre istediğim gibi davranabilirim.

— Sayın başkan beni bağışlasın, ona edilen hakaret adalete edilmiş demektir.

— Müfettiş Javert, diye karşılık verdi, adaletin önceliği vicdandır. Bu kadını dinledim. Ne yaptığımın farkındayım.

— Ben de sayın başkan, bu duruma bir anlam veremiyorum.

— O halde itaat etmekle yetinin.

— Ben görevime itaat ediyorum. Görevim bu kadının altı ay hapis yatması gerektiğini dayatıyor.

M. Madeleine yumuşak bir sesle cevap verdi.

— Şunu iyi bilin. Bir gün bile hapis yatmayacak.

Bu kararlı sözler üzerine Javert bakışlarını başkana sabitleme cesaretini gösterdi ve derin bir saygıyı yansıtan bir ses tonuyla karşılık verdi:

— Sayın başkana karşı çıktığıma çok üzgünüm, böyle bir şey hayatımda ilk kez başıma geliyor, ama kendisine yetkilerimin sınırı dâhilinde hareket ettiğimi belirtmeme izin verme lütfunda bulunacaktır. Sayın başkan öyle istediğine göre burjuvanın başına gelenleri anlatayım. Oradaydım. Bu kız, seçmen ve meydanın köşesindeki, kesme taştan yapılmış üç katlı, balkonlu o güzel evin sahibi olan Mösyö Bamatabois'ya saldırdı. Ne de olsa böyle şeylerle karşılaşılabiliyor. Sayın başkan, sonuç itibarıyla bu konu sokakların güvenliğini sağlayan polisin alanına giriyor, bu yüzden bu kadını serbest bırakmıyorum.

Bunun üzerine, kollarını kavuşturan Madeleine şehirde daha önce kimsenin duymadığı sert bir ses tonuyla cevap verdi.

— Bahsettiğiniz olay belediye zabıtasının yetki alanına girer. Ceza kanununun dokuz, on bir, on beş ve altmış altıncı maddelerine göre bu konuda yetkili benim. Bu kadının serbest bırakılmasını emrediyorum.

Javert son bir hamlede bulunmak istedi.

— Ama sayın başkan...

— Size keyfi tutuklama ile ilgili olarak 13 Aralık 1799 tarihli yasanın seksen birinci maddesini hatırlatmak isterim.

— Sayın başkan izin verirseniz...

— Tek bir söz daha etmeyin.

— Ama...

— Dışarı çıkın, dedi Madeleine.

Javert darbeyi tıpkı bir Rus askeri gibi cepheden, tam göğsüne almıştı. Belediye başkanını yerlere kadar eğilerek selamladıktan sonra çıktı.

Kapının kenarında duran Fantine müfettişin önünden geçişini şaşkınlıkla izledi.

Bu arada garip bir altüst oluş yaşıyordu. İki karşıt gücün kendisi hakkında tartıştıklarına tanık olmuş, ellerinde özgürlüğünü, hayatını, ruhunu, çocuğunun geleceğini tutan iki adamın çatıştıklarını görmüştü. Bu adamlardan biri onu karanlığa, diğeri ise aydınlığa çekiyordu. Korkunun büyüteciyle izlediği bu düelloda iki adam ona iki dev gibi görünmüştü; biri şeytan, diğeri iyilik meleği gibi konuşuyordu. Melek şeytanı yenmişti ve bu meleğin, bu kurtarıcının nefret ettiği o adam, uzun süreden beri başına gelen tüm felaketlerin sorumlusu olarak gördüğü o belediye başkanı, Madeleine olması karşısında tüm bedeni titriyordu! Üstelik kendisine iğrenç bir şekilde hakaret etmesine rağmen kendisini kurtarmıştı. Yoksa yanılmış mıydı? Tüm ruhunu baştan başa değiştirmesi mi gerekiyordu?... Ne yapacağını bilmiyor, titriyordu. Kendinden geçmiş bir halde dinliyor, afallayarak bakıyor ve M. Madeleine'in söylediği her sözde, içindeki nefretin korkunç karanlıklarının eriyip, yıkılıp gittiğini ve yüreğini tasvir edilemez bir sevincin, güvenin ve sevginin ısıttığını hissediyordu.

Javert dışarı çıkınca, M. Madeleine ona dönüp ağlamasını bastırmak için güçlükle konuşan ciddi bir adamın ifadesiyle:

— Sizi dinledim, dedi. Söylediklerinizi hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Gerçek olduklarını sanıyorum, gerçek olduklarını hissediyorum. Fabrikamdan neden ayrıldığınızı bile bilmiyordum. Neden bana danışmadınız? Ama çözümü var: Borçlarınızı ödeyeceğim, çocuğunuzu buraya getirmenizi ya da sizin oraya gitmenizi sağlayacağım. Burada, Paris'te, nerede isterseniz orada yaşayacaksınız. Çocuğunuzun ve si-

zin sorumluluğunuzu üzerime alıyorum. İsterseniz artık hiç çalışmayın. Size gerekli parayı vereceğim. Yeniden mutlu ve onurlu bir yaşam sürdüreceksiniz. Üstelik, dinleyin, her şey anlattığınız gibiyse, bundan zaten kuşku duymuyorum, Tanrı önünde erdeminizi ve kutsallığınızı asla kaybetmemişsiniz. Ah zavallı kadın!

Zavallı Fantine'in yüreğinin kaldıramayacağı şeyler söylüyordu. Cosette'i yanına almak! Bu alçakça yaşamdan kurtulmak! Cosette'le birlikte özgür, varlıklı, mutlu, onurlu bir yaşam sürdürmek! Sefaletinin ortasında aniden cennetin gerçeklerinin belirdiğini görmek! Kendisiyle konuşan bu adama şaşkınlıkla baktı ve ancak iki üç kere hıçkırabildi: Ah! Ah! Ah! Bacakları kıvrıldı, M. Madeleine'in önünde diz çöktü ve M. Madeleine, engellemesine fırsat bırakmayan bu kadının elini tutup dudaklarına götürdüğünü hissetti.

Ardından Fantine bayıldı.

Altıncı Kitap
Javert

I

Tedavi Dönemin Başlangıcı

M. Madeleine Fantine'i fabrikasındaki revire taşıtıp onu rahibelere emanet etti. Ateşi çok yüksekti. Gece zaman zaman sayıklayıp yüksek sesle kendi kendine konuşsa da sonunda uykuya daldı.

Ertesi gün öğleye doğru uyanan Fantine yatağının hemen yanında birinin soluk alışverişini duyup karyolasının perdesini araladı ve ayakta, başının üzerinde duran bir şeye bakan M. Madeleine'i gördü. Merhamet ve endişeyle dolu bu bakış yakarıyordu. Onun bakışlarını yönellttiği noktayı gözlemleyen Fantine, M. Madeleine'in gözlerini duvara asılı bir haça diktiğini fark etti.

M. Madeleine artık Fantine'in gözünde başka bir kimliğe bürünmüştü. Onu ışıklı bir haleyle çevrelenmiş gibi görüyordu. Tanrı'ya içtenlikle yakarışını uzun süre hiç konuşmadan izleyen Fantine sonunda çekingen bir ifadeyle:

— Orada ne yapıyorsunuz? dedi.

Bir saatten beri orada duran M. Madeleine, Fantine'in uyanmasını bekliyordu. Kızın ellerini tutup nabzını yokladıktan sonra yanıtladı:

— Nasılsınız?

— İyiyim, uyudum, dedi, sanırım daha iyiyim. Önemli bir şeyim yok.

Belediye başkanı kadının daha önceki sorusuna yeni duymuş gibi karşılık verdi:

— Yukarıda acı çekene yakarıyordum.

Ve içinden ekledi: "Aşağıda acı çeken için."

Bütün geceyi ve sabahı bilgi toplamakla geçiren M. Madeleine şimdi her şeyi, Fantine'in yaşamındaki yürek sızlatan tüm ayrıntıları biliyordu. Devam etti:

— Zavallı anne, çok acı çekmişsiniz. Ah! Ama üzülmeyin artık, Tanrı'nın sevdiği kullarına bahşettiği ödüllere layıksınız. İnsanlar bu şekilde meleklere dönüşüyorlar. Ama bu dönüşüm için acı çekmeleri onların suçu değil; nasıl davranmaları gerektiğini bilmiyorlar. Bakın, çıktığınız o cehennem cennetin giriş bölmesidir. Yola oradan devam etmek lazım.

Derin bir iç çekti. Fantine ise iki dişin eksik olduğu o muhteşem gülümsemesiyle gülümsüyordu.

Javert daha o gece bir mektup yazmış, ertesi sabah Montreuil-sur-mer Postanesi'ne kendi elleriyle teslim etmişti. Paris'e gönderilen mektubun üzerinde: *Sayın Emniyet Müdürü Sekreteri M. Chabouillet*'ye yazıyordu. Karakoldaki olay kulaktan kulağa yayıldığı için, mektubu gören postane müdiresi ve personeli Javert'in yazısını tanıyıp Paris'e istifa mektubunu gönderdiğini sandılar.

M. Madeleine de hemen Thénarider'lere bir mektup yazdı. Fantine'in onlara yüz yirmi frank borcu vardı. Belediye başkanı onlardan, gönderdği üç yüz frankla borcu kapatmalarını ve hasta annesinin beklediği kızını hemen Montreuil-sur-mer'e getirmelerini istedi.

Bu mektup Thénardier'yi şaşkına çevirdi. "Vay canına!" dedi karısına. "Bu çocuğu bırakmayalım. O sıska tarla kuşu sağılacak bir ineğe dönüşecek. Sanırım, ahmağın biri annesine gönlünü kaptırdı."

Mektuba ustalıkla düzenlenmiş beş yüz küsur franklık bir borç özetiyle karşılık verdi. Borcun üç yüz frankın üzerindeki tutarına karşı çıkmak mümkün değildi. Bu meblağ Eponine ve Azelma'nın uzun süren hastalıkları sırasında doktor ve ezcane masraflarına ayrılmıştı. Daha önce de söylediğimiz gibi Cosette hastalanmamış, küçük bir isim değişikliği oyunu yapan Thénardier faturanın altına: *üç yüz frank alınmıştır*, yazısını eklemişti.

Kalan üç yüz frankı da gönderen M. Madeleine onlara *Cosette'i hemen getirin* diye yazmıştı.

— Şuraya bak! dedi Thénardier, çocuğu götürmeyelim.

Bu arada hastalığı iyileşmeyen Fantine hâlâ revirde yatıyordu.

Rahibeler "bu kızı" ilk başlarda tiksintiyle yaklaşarak tedavi etmişlerdi. Reims'deki alçak kabartmaları görenler çılgın bakirelere bakan bilge bakirelerin alt dudaklarını küçümsercesine bükmelerini hatırlarlar. Vesta rahibelerinin yoldan çıkmış kadınlara karşı duydukları bu evvel zamandan kalma küçümseme kadın saygınlığının en derin içgüdülerinden biridir; rahibeler dini bütünlüğün de katkısıyla Fantine'e bu şekilde yaklaştılar. Ama Fantine kısa süre içinde süngülerini düşürmeyi başardı. Sözleri hep mütevazı ve gönül alıcıydı ve içindeki anne acıma duyguları uyandırıyordu. Ateşinin çok yükseldiği bir gün rahibeler şu sözleri sayıkladığını duydular: "Günahkâr bir kadındım ama çocuğum yanıma geldiğinde Tanrı beni bağışlamış olacak. Sefih bir yaşam sürdürken Cosette'imi yanıma alamaz, onun şaşkın ve hüzünlü bakışlarına katlanamazdım. Aslında her şeyi onun için yapıyordum ve Tanrı beni bu yüzden bağışlıyor. Cosette buraya geldiğinde yüce Tanrı'nın beni kutsadığını hissede-

ceğim. Onu gözümün önünden ayırmayacağım, o masum yüzü görmek beni iyileştirecek. O hiçbir şey bilmiyor. Rahibelerim, onu bir görseydiniz, tam bir melek. O yaşlarda kanatlar hâlâ yerinde durur."

M. Madeleine günde iki kez onu ziyaret ediyordu ve Fantine her seferinde:

— Yakında Cosette'ime kavuşabilecek miyim? diye soruyordu.

— Belki yarın sabah. Her an gelebilir, onu bekliyorum, diye yanıtlıyordu belediye başkanı.

Ve solgun yüzü parıldayan anne :

— Ah! diyordu, ne kadar mutlu olacağım!

Fantine'in bir türlü iyileşmediğini söylemiştik. Aksine durumu her hafta daha da ciddileşiyordu. İki kürek kemiğinin arasındaki çıplak tenine temas eden o kar yumağı terlemelerini aniden kesmiş, ardından uzun yıllardan beri için için gelişen hastalığın seyri birdenbire şiddetlenmişti. O dönemde göğüs hastalıklarının teşhisi ve tedavisi Laennec'in faydalı yönlendirmeleri aracılığıyla gerçekleşiyordu. Fantine'inin ciğerlerini dinleyen doktor başını salladı.

— Durumu nasıl? diye sordu M. Madeleine.

— Görmek istediği bir çocuğu mu var? dedi doktor.

— Evet.

— O zaman onu buraya getirmek için acele edin.

M. Madeleine'in içi titredi.

— Doktor ne dedi? diye sordu Fantine.

M. Madeleine gülümsemeye çalıştı.

— Kızınızı hemen getirmemizi söyledi. Sağlığınıza kavuşmanıza yardımcı olacakmış.

— Ah! dedi Fantine, hakkı var! Ama bu Thénardierler kızımı neden hâlâ göndermiyorlar? Ah kızım gelecek. İşte mutluluğun hemen yanı başımda olduğunu hissediyorum!

Bu arada, Thénardier "çocuğu göndermiyor" ve bunun için yüzlerce bahane uyduruyordu. Cosette'in sağlığı kış

günü yolculuk yapacak kadar iyi değilmiş. Üstelik ufak tefek borçlar varmış, onların faturalarını topluyormuş vs.

— Cosette'i getirmesi için birini göndereceğim! dedi Madeleine Baba. Gerekirse kendim giderim.

Fantine'in söylediklerini bir kâğıda yazıp imzalattı:

Mösyö Thénarider,
Cosette'i bu mektubu getiren kişiye emanet edeceksiniz.
Geriye kalan küçük borçlarınız ödenecek.
Sizi saygıyla selamlıyorum.

FANTINE.

Olaylar bu şekilde seyrederken, ciddi bir sorun ortaya çıktı. Hayatımızın gizemli kayasını boşuna yontarız, kaderin kara damarı her zaman bir yerlerden belirir.

II

Jean Nasıl Champ'a Dönüştü

Bir sabah, Montfermeil'e gitme kararı vermesi halinde belediyenin muallakta kalacak olan acil işlerini önceden halletmek için bürosunda çalışan M. Madeleine'e müfettiş Javert'in kendisiyle görüşmek istediği bildirildi. Bu ismi duyan M. Madeleine'in yüzünü elinde olmadan hoşnutsuz bir ifade kapladı. Karakoldaki olaydan sonra, Javert ondan her zamankinden daha fazla uzak durmuş, M. Madeleine'se onu bir daha hiç görmemişti.

— İçeri alın, dedi.

Javert girdi.

M. Madeleine şöminenin yanındaki masasında devriye polislerinin hazırladıkları şikâyet tutanaklarını inceliyor, elindeki kalemiyle notlar ekliyordu. Javert'in içeri girmesini umursamadı. Kendini zavallı Fantine'i düşünmekten alamıyor, müfettişe karşı soğuk davranmayı uygun buluyordu.

Javert kendini saygıyla selamlasa da, sırtı dönük oturan belediye başkanı başını ona çevirmeden dosyasına notlar eklemeye devam etti.

Çalışma odasında birkaç adım atan Javert sessizliği bozmadan olduğu yerde bekledi. Javert'in kişiliğini bilen, uygarlığın hizmetindeki bu vahşiyi, Romalı, Spartalı karışımı, yarı keşiş yarı asker bu garip adamı, yalan söylemeyi beceremeyen bu muhbiri, bu dürüst hafiyeyi, uzun süreden beri gözlemleyen, M. Madeleine'e karşı beslediği eski ve gizli nefreti, Fantine konusunda belediye başkanıyla tartıştığını bilen bir bilge o anda Javert'i inceleseydi şöyle diyecekti: "Bu adamın başına neler gelmiş olabilir?" Bu dürüst, açık, içtenlikli, namuslu, ağırbaşlı ve zalim vicdanı tanıyanlar Javert'in büyük bir iç hesaplaşma yaşadığını anlayabilirlerdi. Javert'in aklından geçen her şey yüzüne yansırdı. Şiddete eğilimli insanlarda olduğu gibi ani bir dönemecin eşiğindeydi. Yüzünü asla böylesine garip ve alışılmamış bir ifade kaplamamıştı. İçeri girdiğinde, kinin, öfkenin, kuşkunun izlerini barındırmayan bir bakışla M. Madeleine'in önünde eğilmiş, koltuğunun birkaç adım gerisinde durmuştu ve şimdi asla ılımlı davranmayı bilmemiş ve her zaman sabırlı davranmış bir adamın naif ve soğuk katılığıyla, âdeta hazırola geçmişçesine duruyor, şapkasını eline almış, gözlerini önüne eğmiş bir halde tek bir söz etmeden, hiç kımıldamadan, içten bir alçakgönüllülük ve dingin bir boyun eğmişlikle, subayın karşısındaki bir askerin, yargıcın karşısındaki bir suçlunun ifadesiyle belediye başkanının yüzünü kendisine dönmesini bekliyordu. Ona atfedebileceğimiz tüm duygular, tüm hatıralar gibi yok olmuştu. Granit gibi sert olduğu için içine nüfuz edilemeyen bu yüzde kasvetli bir hüzün vardı. Tüm benliğinden alçalmanın, kararlılığın ve cüretkâr bir bezginliğin soluğu yayılıyordu.

Nihayet kalemini masaya bırakan belediye başkanı iskemlesinde yarı dönerek sordu:

— Evet Javert, ne oldu?

Kendini toplamak istermişçesine bir an sessiz kalan Javert sükûnetini koruyan hüzünlü bir heybetlilikle sesini yükseltti.

— Sayın başkan, bir suç işlendi.

— Ne suçu?

— Alt kademedeki bir görevli bir yöneticiye ciddi bir şekilde saygısızlık etti. Bu olayı bilginize sunmayı bir görev olarak kabul ediyorum.

— Bu görevli kim? diye sordu M. Madeleine

— Ben, dedi Javert.

— Siz mi?

— Ben.

— Peki bu görevli hakkında şikâyette bulunacak yönetici kim?

— Siz sayın başkan.

M. Madeleine koltuğunda doğruldu. Bakışlarını yerden ayırmayan Javert kararlı bir ifadeyle devam etti:

— Sayın başkan, sizden yetkinizi kullanarak beni görevimden azletmenizi istiyorum.

Şaşkına dönen M. Madeleine konuşmak için ağzını açsa da, Javert ekledi:

— İstifa edebileceğimi söyleyebilirsiniz, ama bu yetmez. İstifa etmek onurlu bir şeydir. Hata yaptım, cezalandırılmam, kovulmam gerek.

Ve kısa bir sessizlikten sonra:

— Sayın başkan, geçen seferinde bana haksız yere acımasızca davrandınız. Şimdi haklı olarak acımasızca davranın.

— Ah! Şu işe bakın! Ama neden? diye haykırdı M. Madeleine. Bu saçmalık da neyin nesi? Ne anlama geliyor? Bana karşı nasıl bir suç işlediniz? Bana karşı nasıl bir haksızlık ettiniz? Kendinizi suçluyor, görev yerinizin değiştirilmesini istiyorsunuz...

— Kovulmayı istiyorum, dedi Javert.

— Tamam kovulmayı. Çok güzel. Ama nedenini anlayamıyorum.

— Anlayacaksınız sayın başkan.

Derin bir iç çeken Javert soğuk ve hüzünlü bir ifadeyle devam etti:

— Sayın başkan, altı hafta önce o kız yüzünden tartışmamızın ardından, öfkelenerek sizi ihbar ettim.

— İhbar mı ettiniz?

— Paris Emniyet Müdürlüğü'ne.

Javert gibi nadir olarak gülen M. Madeleine gülmeye başladı.

— Polisin yetki alanına müdahale eden bir belediye başkanı olarak mı?

— Eski bir kürek mahkûmu olarak.

Başkanın yüzü soldu.

Bakışlarını yerden ayırmayan Javert devam etti:

— Öyle sanıyordum. Uzun zamandan beri, bir benzerlik, Faverolles hakkında bilgi toplamanız, gücünüz, ihtiyar Fauchelevent olayı, nişancılıktaki yeteneğiniz, biraz sürüdüğünüz bacağınız, ne bileyim, bir sürü saçmalık yüzünden böyle düşünüyor, sizin Jean Valjean olduğunuza inanıyordum!

— İsmi neydi dediniz?

— Jean Valjean. Yirmi yıl önce, Toulon'da muhafız birliği komutan yardımcısıyken tanıdığım bir kürek mahkûmuydu. Söylenenlere göre, bu Jean Valjean bir piskoposun evini soymuş, ardından anayolda küçük bir gezgin çocuğun parasını gaspetmiş. Sekiz yıldan beri nasıl olduğunu anlayamadığımız bir şekilde gizleniyor, her yerde aranıyordu. Düşündüm... Nihayet o suçu işledim! Öfkeyle karar vererek sizi emniyet müdürlüğüne ihbar ettim.

Dosyayı yeniden eline alan M. Madeleine büyük bir kayıtsızlığı yansıtan bir ses tonuyla:

— Size ne yanıt verildi? diye sordu.

— Deli olduğumu söylediler.

— Yani?

— Yani haklıydılar.

— Ne mutlu ki bunu anlamışsınız!

— Haklılar çünkü gerçek Jean Valjean yakalanmış.

Elindeki kâğıdı masanın üzerine düşüren M. Madeleine başını kaldırıp bakışlarını Javert'e sabitledikten sonra tasvir edilemez bir ses tonuyla:

— Bak şu işe! dedi

Javert sözlerine devam etti:

— Sayın başkan, neler olup bittiğini anlatayım. Ailly-le-Haut-Clocher civarında Champmathieu Baba adlı yaşlı bir adam varmış. Çok yoksulmuş. Kimse onu umursamıyormuş. Bu adamların nasıl geçindikleri bilinmez. Son olarak, bu sonbaharda şeyin... Neyse isminin ne önemi var, bahçesinde sirkelik elma çalarken yakalanmış. Duvarı tırmanıp, dalları kırmış, hırsızlık yapmış. Yakalandığında elinde hâlâ ağaç dalları varmış. Adamı hapse tıkmışlar. Buraya kadar anlattıkları sulh ceza mahkemesinin işi. Ama kader devreye girmiş. Zindanın koşulları kötü olduğu için sorgu hâkimi Champmatieu'yü Arras'taki eyalet hapishanesine nakletmiş. Hangi suçtan dolayı yakalandığını bilemediğim ve iyi hali nedeniyle koğuş sorumlusu yapılmış eski kürek mahkûmu Brevet, Arras Hapishanesi'nde yatıyormuş. Sayın başkan, Champmathieu daha içeri girer girmez Brevet, "Ama ben bu adamı tanıyorum. Bir kürek mahkûmudur. İhiyar bana baksanıza! Siz Jean Valjean'sınız!" diye haykırmış. Şaşırmış gibi davranan Champmathieu'nün "Jean Valjean! Jean Valjean da kim?" demesi üzerine, Brevet "Soytarılık yapma, sen Jean Valjean'sın! Yirmi yıl önce Toulon'da birlikte kürek mahkûmuyduk," demiş. Champmathieu elbette ki inkâr ediyor! Anlayacağınız gibi soruşturma derinleştiriliyor. Ben de bu davaya dâhil oldum. İşte varılan sonuç: Bu Champmathieu, otuz yıl kadar önce, birçok yerde, özellikle de

Faverolles'de ağaç budayıcısı olarak çalışmış. Ondan sonra izi kaybedilmiş. Uzun süre sonra önce Auvergne'de, sonra da, araba tamirciliği yaptığını ve orada çamaşırcı bir kızı olduğunu söylediği Paris'te görülmüş, ama bunlar henüz kanıtlanmadı. Hırsızlık yüzünden küreğe mahkûm olmadan önce Jean Valjean ne iş yapıyordu? Ağaç budayıcılığı. Nerede? Faverolles'de. Başka bir bulgu ise şu: Bu Jean Valjean'ın vaftiz ismi Jean, annesinin aile ismiyse Mathieu imiş. Hapisten çıktıktan sonra kimliğini gizlemek için annesinin ismini kullanıp kendini Jean Mathieu olarak tanıtmasını düşünmekten daha doğal ne olabilir? Auvergne'e gitmiş. O bölgenin şivesinden dolayı Jean, *chan*'a dönüştüğü için ona Chan Mathieu diye hitap edilmeye başlanmış. Bizimki buna hiç karşı çıkmayınca en sonunda Champmatieu olarak anılmış. Beni anlıyorsunuz değil mi? Favorelles'de araştırma yapılıyor. Jean Valjean'ın ailesi ortada yok. Bilirsiniz, bu sınıftan insanlarda aileler sıklıkla yok olup gider. Bunlar çamur olmadıkları zaman toza dönüşürler. Üstelik, bu öykünün başlangıcı otuz yıl öncesine dayandığı için Faverolles'de Jaen Valjean'ı kimse tanımıyor. Toulon'a başvuruluyor. Orada Brevet'den başka Jean Valjean'ı tanımış olan iki kürek mahkûmu daha var. Müebbet hapse mahkûm olmuş Cochepaille ve Chenildieu adlı bu iki kişi hapisten getirilip Champmathieu ile yüzleştiriliyorlar. Onlar da hiç tereddüt etmeden, Brevet gibi bu kişinin Jean Valjean olduğunu söylüyorlar. Aynı yaşta, elli dört yaşındadır, aynı boyda, aynı görünüşte, netice de aynı adam. İhbar mektubunu Paris Emniyet Müdürlüğü'ne işte o dönemde göndermiştim. Yanıt olarak aklımı kaçırmış olduğumu ve Jean Valjean'ın Arras'ta adaletin elinde bulunduğunu söylediler. Jean Valjean'ı burada yakaladığımı sanırken bu durum karşısında nasıl şaşırdığımı tahmin edersiniz! Sorgu hâkimine yazdım. Beni çağırttı, Champmathieu'yü gördüm...

— Ya sonra? diye araya girdi M. Madeleine.

Javert kararlı ve hüzünlü bir ifadeyle yanıt verdi:

— Sayın başkan, gerçek gerçektir. Öfkelensem de bu adam Jean Valjean'dı. Ben de onu tanıdım.

M. Madeleine açlak sesle:

— Emin misiniz? diye sordu.

Javert derin bir inancı yansıtan o acılı gülümsemeyle güldü:

— Evet eminim!

Bir an düşüncelere dalarak gayriihtiyari olarak masanın üzerindeki çanaktan mürekkebi kurutmaya yarayan bir tutam talaş aldı:

— Şimdi gerçek Jean Valjean'ı gördükten sonra böyle bir şeyi nasıl düşünebildiğimi anlayamıyorum. Beni bağışlayın sayın başkan.

Altı hafta önce, herkesin içinde kendisini aşağılayan ve dışarı çıkmasını söyleyen kişiye bu ciddi ve yalvaran sözleri yönelten Javert, bu kibirli adam farkında olmasa da bir doğallık ve ağırbaşlılık abidesiydi. M. Madeleine bu yakarışa ani bir soruyla karşılık verdi:

— Peki, adam ne diyor?

— Ah! Elbette ki sonunun kötü olduğunu biliyor. Jean Valjean'sa, aynı suçu tekrarlamış oluyor. Çocuk olsa, bir duvara tırmanmayı, bir dalı kırmayı, elmaları aşırmayı haylazlık sayarız; ama bir yetişkin için bu bir suçtur, bir kürek mahkûmu için cinayet anlamına gelir. Duvardan atlayıp bir başkasının mülküne girme ve hırsızlık, hepsi bu. Artık sulh cezada değil ağır ceza mahkemesinde yargılanacak. Birkaç gün hapis değil ömür boyu kürek cezası alacak. Üstelik gezgin çocuğun başına gelenler de dava konusu olacak. Elbette! Çabalaması gerekir, öyle değil mi? Evet, Jean Valjean hariç herkes böyle yapardı. Ama Jean Valjean sinsidir. Onu bu yanıyla da tanıdım. Bir başkası işlerin kötüye gittiğini hissedip çırpınır, bağırıp çağırır, çaydanlığın ateşte kaynadığını fark edip Jean Valjean olmayı kabul etmek istemezdi. Oysa bu durumu anlamamış gibi görünüp: "Benim adım Champma-

thieu, adım sadece bu!" diyor. Şaşkın görünüyor, aptalmış gibi davranıyor, kendi bilir. Ah! O adam çok kurnazdır! Ama olsun, deliller ortada. Dört kişi onu tanıdı; alçak ihtiyar mahkûm olacak. Dava Arras Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülecek. Tanık olarak oraya gideceğim.

Yeniden işine dönen M. Madeleine elindeki dosyasını sakince karıştırıyor, okuyor ve ara sıra işi başından aşkın biri gibi notlar alıyordu. Javert'e döndü:

— Bu kadarı yeter Javert, dedi. Aslında tüm bu ayrıntılar beni hiç ilgilendirmiyor. Boşuna zaman kaybediyoruz, yapmamız gereken acil işler var. Javert, şimdi hemen Saint-Saulve Caddesi'nin köşesinde ot satan Madam Buseaupied'nin evine gidip arabacı Pierre Chesnelong'u şikâyet etmesini söyleyeceksiniz. Bu kaba saba adam onu ve çocuğunu az kalsın ezecekti. Cezalandırılması gerek. Ardından, Montre-de-Champigny Caddesi'ne, M. Charcellay'a gideceksiniz. Komşusunun oluğunun bahçesine yağmur suyu akıtıp evinin temelini zedelediğinden yakınıyor. Sonra polise şikâyette bulunan Guilburg Caddesi'ndeki dul Doris'e ve Garraud-Blanc Caddesi'ndeki Madam Renée le Bossé'ye uğrayıp zabıt tutacaksınız. Ama size çok iş yüklüyorum. Bana bir hafta ya da on gün içinde Arras'taki mahkemeye gideceğinizi söylememiş miydiniz?

— Daha önce, sayın başkan.

— Ne zaman?

— Ama sanırım sayın başkana duruşmanın yarın olduğunu ve bu akşam posta arabasıyla yola çıktığımı söylemiştim.

M. Madeleine elini garip bir şekilde salladı.

— Peki dava ne kadar sürecek?

— En fazla bir gün. Karar yarın akşam açıklanır. Ama kararı beklemeyeceğim, ifademin dinlenmesinin hemen ardından geri döneceğim.

— Tamam, dedi M. Madeleine.

Ve eliyle Javert'e çıkmasını işaret etti.

Javert gitmedi.

— Bağışlayın sayın başkan, dedi...

— Yine ne var? diye sordu M. Madeleine.

— Sayın başkan, size hatırlatmam gereken bir şey var.

— Nedir?

— Azledilmem gerekiyor.

M. Madeleine ayağa kalktı.

— Javert onurlu bir insansınız, size saygı duyuyorum. Hatanızı abartıyorsunuz. Zaten bu saygısızlık da bana karşı yapıldı. Javert sizin mesleği bırakmanız değil, terfi etmeniz gerekiyor. Ben görevinizde kalmanızı uygun görüyorum.

Javert derinliklerinde pek aydınlanmamış ama katı ve iffetli bir vicdanın görünür gibi olduğu saf gözbebeklerini M. Madeleine'e yönelterek sakin bir ses tonuyla:

— Sayın başkan, ben sizin gibi düşünmüyorum, dedi.

— Size bu konunun beni ilgilendirdiğini tekrarlıyorum, diye yanıtladı M. Madeleine.

Ama düşüncesinde ısrarlı olan Javert devam etti:

— Abartmaya gelince, hiçbir şeyi abartmıyorum. Bakın size düşüncelerimi aktarayım. Sizden haksız yere kuşkulandım. Bu önemli değil. Bir üstümden şüphelenmek suistimal olsa da, mesleğimiz gereği herkesten şüpheleniriz. Ama sizin gibi saygın bir belediye başkanını, bir yöneticiyi bir öfke nöbeti sırasında öcümü almak için elimde hiç kanıt olmadan ihbar ettim! Bu ciddi, çok ciddi bir suçtur. Otoritenin bir görevlisi olarak, sizin kişiliğinizde otoriteye hakaret ettim! Astlarımdan biri bunu yapsa onu mesleki yetersizliğinden dolayı kovardım. Bakın sayın başkan bir şey daha söyleyeceğim. Hayatım boyunca suçlulara karşı hep acımasız davrandım ve haklıydım. Şimdi, kendime karşı acımasız davranmazsam, haklı olarak yaptığım her şey haksızlıklara dönüşecek. Kendimi diğerlerinden daha fazla kollamaya hakkım var mı? Hayır. Nasıl olur! Başkalarını cezalandırıp kendimi muaf tutacağım! Ama o zaman bir sefilden ne farkım kalacak? "O alçak Javert!" diyenler haklı çıkacak! Sayın başkan,

bana iyilik yapmanızı istemiyorum, başkalarına yaptığınız iyilikler canımı yeterince sıkmıştı. Halktan bir kızı burjuvaya, polisi bir belediye başkanına, alt kademedeki birini üstüne karşı haklı bulmaya dayanan bir iyiliği ben kötü niyetlilik olarak görüyorum. Toplum bu iyilik anlayışı yüzünden yozlaşıyor. Tanrım! İyi olmak çok kolay, önemli olan adil davranabilmek. Bakın! Sandığım kişi olsaydınız, size karşı hiç de iyi davranmayacaktım! Başınıza neler geleceğini görecektiniz! Sayın başkan, herkes gibi muamele görmeliyim. Katilleri yakalarken, hırsızları şiddetle cezalandırırken kendi kendime hep, "Bak bir suç işlersen, seni yakalarsam, o zaman kendine dikkat et!" diyordum. Suç işledim, bunu kabul ediyorum, olan oldu! Tamam, aşağılandım, işten kovuldum! olsun. Kollarım var, çiftçilik yaparım, umurumda değil. Sayın başkan, görevin gereklilikleri bir örnek istiyor. Sizden sadece müfettiş Javert'i azletmenizi istiyorum.

Tüm bunları garip bir dürüstlük anlayışı olan bir adama özgü anlam veremediğim tuhaf bir yüceliğin verdiği mütevazı, gururlu, umutsuz ve inançlı bir ifadeyle söylemişti.

— Bakarız, dedi M. Madeleine.

Ve ona elini uzattı.

Gerileyen Javert yabani bir ses tonuyla:

— Bağışlayın sayın başkan, ama bu mümkün değil. Bir belediye başkanı bir muhbirin elini sıkmaz.

Sonra dişlerinin arasından ekledi:

— Evet muhbir, polislik görevimi kötüye kullandığımdan beri sadece bir muhbirim.

Sonra saygıyla selam vererek kapıya yöneldi.

Geriye dönüp gözlerini her zamanki gibi önüne eğmiş bir halde:

— Sayın başkan, yerimi bir başkası alana kadar görevime devam edeceğim, dedi.

Çıktığında, koridorun döşemesinde uzaklaşan o sert ve kararlı adımları dinleyen M. Madeleine düşüncelere daldı.

Yedinci Kitap
Champmathieu Davası

I

Rahibe Simplice

Anlatacağımız olayların tamamı Montreuil-sur-mer'de bilinmese de, bu şehirde iz bırakan az sayıda olaydan biri olan bu öyküyü en ince ayrıntılarına kadar aktarmamamız büyük bir eksiklik olacaktır.

Bu detaylarda, okuyucunun gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını düşündüğü bazı durumları gerçeğe olan saygımızdan dolayı oldukları gibi anlatacağız.

M. Madeleine, Javert ile görüşmesinin ardından, öğleden sonra her zaman yaptığı gibi Fantine'i ziyarete gitti.

Fantine'i görmeden önce Hemşire Simplice'i çağırttı.

Tüm hemşire rahibeler gibi Lazarist olan ve revirde görev yapan iki dindar kadının adları Perpétue ve Simplice'ti.

Sıradan bir köylü olan rahibe Perpétue hemşire rahibelik görevine bir kapıdan girer gibi kolayca girmiş, kendini Tanrı'nın hizmetine bir oda hizmetçisiymiş gibi adamıştı. Aşçı nasıl aşçıysa o da bir rahibeydi. Bu tip insanlara nadir rastlanmazdı. Manastır tarikatları çömlek çamuru gibi kolayca bir Kapüsen'e ya da Ursuline'e dönüştürülebilen

bu köylüleri seve seve kabul ederlerdi. Bu kaba saba kızlar ibadetin ağır işlerinde kullanılırlardı. Bir sığırtmaçın Carmel tarikatı mensubu olması kimseye zarar vermezdi; birinin diğerine dönüşmesi için fazla emek harcamaya gerek yoktu; köylü cehaletinin ve manastırın ortak temeli hazır haldeydi ve köylüyle keşişi hemen kaynaştırırdı. İş gömleği biraz bollaştığında rahip cübbesine dönüşürdü. Pontoise yakınlarındaki küçük Marines kasabasından gelen, taşra ağzıyla konuşan, ilahiler söyleyen, homurdanan, yatalakların çaylarına sofuluklarına ya da ikiyüzlülüklerine göre şeker koyan, hastalara kaba davranan, ölmek üzere olanlara ilgisizce yaklaşan, Tanrı'yı âdeta yüzlerine fırlatan, can çekişmeyi öfkeli dualarla taşa tutan, yürekli, dürüst, kırmızı yanaklı, koyu dindar bir kızdı.

Hemşire Simplice balmumu beyazı gibi beyazdı. Hemşire Perpétue'nün yanında sıradan bir mumun yanındaki kilise şamdanının mumu gibi görünürdü. Vincent de Paul kafasındaki hemşire rahibe imgesini onca özgürlüğü onca yükümlülüğe katarak ilahi bir şekilde şu güzel sözlerle tasvir etmişti: "Hastaların evleri onların manastırları olacak, evleri kiralık bir odadan ibaret olacak, şapel olarak yörelerindeki kiliseleri, ibadethane olarak kentin sokaklarını, hastane koğuşlarını kullanacaklar, duvarları itaatten, parmaklıkları Tanrı korkusundan, peçeleri mütevazılıktan oluşacak." Bu ideal Hemşire Simplice'de cisimleşmişti. Kimse Hemşire Simplice'in yaşını söyleyemezdi; hiç genç olmamış, hiç yaşlanmayacakmış gibi görünüyordu. Uysal, ağırbaşlı, sevimli, soğuk, asla yalan söylemeyen bir kişiydi –kadın demeye cesaret edemiyoruz. Kırılgan görünecek kadar uysaldı ama granitten daha sağlamdı. Bahtsızlara o zarif, ince, tertemiz parmaklarıyla dokunurdu. Sözlerinde âdeta bir sessizlik vardı; ses tonu bir günah çıkarma bölmesine uygun düşecek ve bir salonu büyüleyecek türdendi. Zarafeti abadan elbisesiyle uyum içindeydi, teniyle giysisi arasındaki o sert temas ona

sürekli olarak cenneti ve Tanrı'yı hatırlatıyordu. Bir ayrıntı üzerinde duralım. Asla yalan söylememek, önemsiz bile olsa çıkarı için gerçeğin, kutsal gerçeğin dışında hiçbir şey söylememek Hemşire Simplice'in en belirgin özelliği, erdeminin dışa vurumuydu. Tarikatta bu sarsılmaz doğruculuğuyla ünlüydü. Rahip Sicard sağır dilsiz Massieu'ye yazdığı bir mektupta Hemşire Simplice'den söz etmişti. Ne kadar içten ve temiz yürekli olursak olalım, bu temizliğin üzerinde küçük bir yalanın çatlağı vardır. Onda hiçbir çatlak yoktu. Küçük yalan, masum yalan, onun için mümkün müdür? Yalan söylemek mutlak kötülüktür. Az yalan söylemek olası değildir; yalan söyleyen her konuda yalan söyler; yalan söylemek şeytanın yüzüdür; şeytanın iki ismi vardır, biri şeytan, diğeri yalan. İşte düşündükleri böyleydi ve düşüncelerini uyguluyordu. Bu yüzden, az önce sözünü ettiğimiz o beyazlığın ışıltısı dudaklarını, gözlerini bile kaplıyordu. Gülümsemesi, bakışları beyazdı. Vicdanının camekânında tek bir örümcek ağı, tek bir toz zerresi yoktu. Vincent de Paul'e itaat etmeye başladığında, özel olarak Simplice ismini seçmişti. Bilindiği gibi, Siraküza'da doğan Sicilyalı Azize Simplice, Segesta'da doğduğu yalanını söyleyip kendini kurtarmak yerine iki memesinin kesilmesini tercih etmişti. Bu azize bu ruha uygundu.

Tarikata katıldığında, Hemşire Simplice'in şekerlemelere düşkün olmak ve kendisine mektuplar gönderilmesini sevmek gibi zamanla düzelttiği iki kusuru vardı. İri harflerle ve Latince yazılmış bir dua kitabından başka bir şey okumazdı. Latinceyi anlamasa da, kitabı anlıyordu.

Muhtemelen içindeki gizli erdemi hissettiği için Fantine'e şefkatle yaklaşan bu dindar kız, kendini onu mükemmel bir şekilde tedavi etmeye adamıştı.

Hemşire Simplice'i bir kenara çeken M. Madeleine ona daha sonraları hatırlayacağı garip ses tonuyla Fantine'le ilgili öğütler verdi.

Hemşirenin yanından ayrılıp Fantine'e yaklaştı.

Her gün M. Madeleine'in gelişini bir ısı ve sevinç kaynağı gibi bekleyen Fantine hemşirelere: "Sadece sayın başkan geldiğinde yaşadığımı hissediyorum," diyordu.

O gün ateşi çok yüksekti. M. Madeleine görür görmez:

— Cosette nerede? diye sordu.

Belediye başkanı gülümseyerek yanıtladı:

— Yakında gelecek.

Fantine'e her zaman olduğu gibi yakınlık gösteren M. Madeleine'in yanında yarım saat yerine bir saat kalması kadını çok sevindirdi. Herkese hastaya büyük bir özen gösterilmesi için ricalarda bulundu. Bir an için yüzünü çok karamsar bir ifadenin kapladığı görüldü. Ama bunun nedeninin kulağına eğilen doktorun ona "Durumu kötüye gidiyor," demiş olmasından kaynaklandığı daha sonra anlaşıldı.

Ardından belediyeye döndüğünde, bürodaki yardımcısı onun çalışma odasının duvarında asılı duran Fransa yol haritasını dikkatle incelediğini ve bir kâğıdın üzerine birkaç rakam yazdığını gördü.

II

Üstat Scaufflaire'in Öngörüsü

Belediyeden çıkıp şehrin bitiminde, adı Fransızcalaştırıldığında Scaufflaire olan, at ve araba kiralayan Flaman üstat Scaufflaer'e gitti.

Scaufflaire'e gitmek için en kestirme yol M. Madeleine'in oturduğu mahallenin kilise rahibinin evinin bulunduğu tenha bir sokaktan geçiyordu.

Söylendiğine göre, saygıdeğer bir kişi olan rahip çok yerinde öğütler veriyordu. M. Madeleine rahibin evinin önüne geldiğinde yoldan geçen bir kişi şuna tanık oldu: Rahibin

evinin önünden geçen sayın başkan bir an durup hiç kımıldamadan bekledikten sonra rahibin evinin birçok mimari tarzı yansıtan ve üzerinde demir bir tokmak bulunan kapısına döndü. Eliyle kavradığı tokmağı kaldırdı; yeniden kararsız kalıp bir süre düşündü; birkaç saniye sonra gürültüyle değil sessizce yerine bıraktı ve yoluna az öncekinden daha hızlı bir şekilde devam etti.

M. Madeleine geldiğinde üstat Scaufflaire bir koşum takımını tamir ediyordu.

— Üstat Scaufflaire, diye sordu, iyi bir atınız var mı?

— Sayın başkan, dedi Flaman, atlarımın hepsi iyidir. İyi bir at demekle neyi kastediyorsunuz?

— Bir günde yirmi fersah kat edebilecek bir at.

— Vay canına, dedi Flaman, yirmi fersah!

— Evet.

— Bir arabaya koşulacak mı?

— Evet.

— Peki yolculuktan sonra ne kadar dinlenecek?

— Ertesi gün yeniden yola çıkması gerekebilir.

— Aynı yolu kat etmek için mi?

— Evet.

— Vay canına! Demek yirmi fersah?

M. Madeleine cebinden rakamları yazdığı kâğıdı çıkardı. Flaman'a 5, 6, 8 1/2 rakamlarını gösterdi.

— Görüyorsunuz, toplamda on dokuz buçuk ediyor, hadi yirmi diyelim.

— Sayın başkan, dedi Flaman, işinizi halledeceğim. Muhtemelen arada bir görmüş olduğunuz küçük, beyaz bir Bas-Boulonnais atım var. Ateş gibi. Onu önce binek atı yapmak istediler. Ama ne mümkün! Çifteler atıyor, üzerine binenleri yere fırlatıyordu. Dengesiz bir hayvan olduğu sanılıyor, onu ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Onu satın alıp arabaya koştum. Mösyö, meğer istediği buymuş, bir kız gibi uysallaştı, rüzgâr gibi gidiyor. Ah! Sırtına çıkmamak gerek. Binek atı

olmayı sevmiyor. Herkesin bir tutkusu var. Çekmek evet, taşımak hayır. Onu anlamak lazım.

— Bu yolu kat edebilecek mi?

— Tırıs giderse, yirmi fersahınızı sekiz saate kalmadan kat eder. Ama şartlarım var.

— Dinliyorum.

— Öncelikle, yolun yarısında onu bir saat dinlendireceksiniz. Bu arada yemek yiyecek ve hancının çocuğunun yulafını çalmaması için yemeğini yerken başında durmanız gerekecek; çünkü hanlarda yulafın atlar yerine seyis çırakları tarafından yendiğini iyi bilirim.

— Başında duracağım.

— İkinci olarak... Sayın başkan körüklü araba mı istiyor.

— Evet.

— Sayın başkan araba sürmeyi biliyor mu?

— Evet.

— Tamam o zaman, sayın başkan tek başına ve atı yormamak için yanına valiz almadan yolculuk edecek.

— Kabul.

— Ama sayın başkan tek başına yolculuk edeceği için at yulafını yerken başında duracak.

— Bunu konuşmuştuk.

— Dinlenmeler de dâhil olmak üzere günde otuz frank alırım. Bir frank eksik olmaz, atın yeminin ücretini de sayın başkan ödeyecek.

M. Madeleine kesesinden çıkardığı üç Napoléon altınını masanın üzerine bıraktı.

— İşte iki günlük avans.

— Dördüncü olarak, böyle bir yolculukta körüklü araba çok ağır olduğundan atı yoracak. Sayın başkanın iki tekerlekli küçük bir arabayla yetinmesi gerekecek.

— Tamam.

— Hafiftir, ama üstü açıktır.

— Olsun.

— Sayın başkan kış mevsiminde olduğumuzu hesaba kattı mı?

M. Madeleine yanıt vermeyince Flaman devam etti:

— Havanın çok soğuk olduğunu?

M. Madeleine sessizliğini bozmadı.

Üstat Scaufflaire ekledi:

— Yağmurun yağabileceğini?

M. Madeleine başını kaldırıp:

— Araba ve at yarın sabah dört buçukta kapımın önünde olacak, dedi.

— Tamam sayın başkan, diye karşılık verdi Scaufflaire, ardından başparmağının tırnağıyla masanın üzerindeki bir lekeyi kazırken, Flamanların inceliklerine eklemeyi iyi bildikleri umursamaz bir ifadeyle:

— Bakın şimdi aklıma geldi! Sayın başkan bana nereye gittiğini söylemedi. Konuşmanın başlangıcından beri aklı hep bu sorudaydı ama bu soruyu sormaya neden cesaret edemediğini bilmiyordu.

— Atınızın ön bacakları güçlü müdür? dedi M. Madeleine.

— Evet sayın başkan. İnişli yollarda biraz yavaşlarsınız. İzleyeceğiniz güzergâhta çok fazla inişli yol var mı?

— Sabah saat tam dört buçukta kapımın önünde olmayı unutmayın, diye karşılık veren M. Madeleine dışarı çıktı.

Flaman az sonra kendi kendine söyleyeceği üzere tıpkı "bir ahmak" gibi kalakalmıştı.

Belediye başkanının dışarı çıkmasından iki üç dakika sonra kapı yeniden açıldı; gelen yine belediye başkanıydı.

Yüzünde hâlâ o kayıtsız ve dalgın ifade vardı.

— Mösyö Scaufflaire, dedi, biri diğerini taşıyan at ve arabanın fiyatı nedir?

— Biri diğerini çeken sayın başkan, dedi Flaman bir kahkaha atarak.

— Tamam öyle olsun.

— Sayın başkan atı ve arabayı satın almak mı istiyor?

— Hayır ama her ihtimale karşı size bir teminat bırakmak istiyorum. Dönüşte parayı geri ödersiniz. At ve araba için ne kadar istiyorsunuz?

— Beş yüz frank sayın başkan.

— Alın.

M. Madeleine masanın üzerine beş yüz franklık bir banknot bıraktıktan sonra dışarı çıktı ve bu kez geri dönmedi.

Üstat Scaufflaire bin frank istemediğine çok üzüldü.

Aslında, at ve araba toplam üç yüz frank ediyordu.

Karısını yanına çağıran Flaman ona olan bitenleri anlattı. Görüş alışverişine başladıklarında karısı "Paris'e gidiyor," dedi. "Sanmıyorum," diye karşılık verdi Flaman. M. Madeleine rakamları yazdığı kâğıdı şöminenin üzerinde unutmuştu. Adam kâğıdı alıp inceledi. "Beş, altı, sekiz buçuk? Bu rakamlar posta hanlarının arasındaki mesafeleri belirtiyor olmalı." Sonra karısına dönüp "Buldum," dedi. "Nasıl yani?" dedi karısı. "Burayla Hesdin'in arası beş fersah, Hesdin ile Saint-Pol arası altı fersah, Saint-Pol'den Arras'a gitmesi için sekiz buçuk fersah yol alması gerekiyor. Arras'a gidiyor."

Bu arada M. Madeleine evine dönmüştü. Üstat Scaufflaire'in yanından ayrıldıktan sonra rahibin kapısının düşüncelerini etkileyeceğini hissederek o sokaktan geçmemiş, en uzun yolu tercih etmişti. Odasına kapanmış, her zaman erkenden yattığı için kimsenin dikkatini çekmemişti. Yine de, M. Madeleine yegâne hizmetçisi olan fabrika kapıcısı odasının ışığının sekiç buçukta söndüğünü görmüş ve tahsillattan geri dönen veznedara "Sayın başkan hasta mı? Halinde bir gariplik vardı," demişti.

Bu veznedar M. Madeleine tam altındaki odada oturuyordu. Kapıcının sözlerine aldırmadan odasına gidip uyudu. Gece yarısına doğru, aniden uyandı, uyurken başının üzerinde bir gürültü duymuştu. Dinledi. Üst kattan gidip

gelen ayak sesleri geliyordu. Daha dikkatli dinlediğinde ayak seslerinin M. Madeleine'in odasından geldiğini anladı. Bu garip bir durumdu; genellikle M. Madeleine uyanmadan önce odasında hiç gürültü olmazdı. Biraz sonra, veznedar bir dolabın açılıp kapandığını, bir mobilyanın yerinden çekildiğini duyar gibi oldu; bir sessizliğin ardından yine adım sesleri gelmeye başladı. Artık uyku sersemliğini üzerinden atmış bir halde yatağında doğrulan veznedar penceresinden baktığında karşı duvarda aydınlık bir pencerenin kızılımtırak yansımasını gördü. Işığın geliş yönünden bunun M. Madeleine'in odası olduğunu düşündü. Işık bir lambadan çok yanan bir alevden yansırmış gibi görünüyordu. Pervazların gölgesi görülmediğinden pencerenin ardına kadar açık olduğu anlaşılıyordu. Bu soğuk havada pencerenin açık olması garipti. Veznedar yeniden uyudu. Bir iki saat sonra tekrar uyandığında üst kattan gelen düzenli ve yavaş adımların sesini duydu.

Duvardaki ışık artık bir lambadan ya da mumdan yayılırmışçasına solgun ve ölgündü. Pencere hâlâ açıktı.

Bakın M. Madeleine'in odasında neler olup bitiyordu.

III

Kafatasındaki Fırtına

Okuyucu hiç kuşkusuz M. Madeleine'in Jean Valjean'dan başkası olmadığını anlamıştır.

Bu vicdanın derinliklerini daha önce de incelemiştik; şimdi bir kez daha incelemenin zamanı geldi. Bunu heyecanla ve içimiz titreyerek yapacağız. Dünyada bu tür gözlemlerden daha korkunç bir şey yoktur. Zihnin gözü insan dışında hiçbir yerde bundan daha göz kamaştırıcı, daha karanlık bir görüntüyle karşılaşamaz, bakışlarını daha ürkütücü, daha

karmaşık, daha gizemli ve daha sonsuz bir şeye sabitleyemez. Orada denizden, ondan daha engin gökten bile daha engin olan ruhun derinliklerinin görüntüsü vardır.

Tek bir kişinin, çok sıradan bir kişinin vicdanı üzerine bir şiir yazmak, tüm destanları daha yüce ve nihai bir destanda eritip karıştırmak anlamına gelir. Vicdan hayallerin, aşırılıkların, eğilimlerin kaosu, düşlerin fırını, utanç verici düşüncelerin barınağı, safsataların batakhanesi, tutkuların savaş alanıdır. Ara sıra düşünen bir insanın solgun yüzünden içeri sızıp o ruha, o karanlığa bakarsanız, orada, dış dünyanın sessizliğinin gölgesinde, Homeros'ta olduğu gibi devlerin savaşını, Milton'da olduğu gibi ejderhaların ve canavarların dövüşmelerini, hayalet bulutlarını, Dante'de olduğu gibi hayalî sarmalları görürsünüz. Her insanın içinde taşıdığı ve beyninin iradesini ve günlük davranışlarını umutsuzlukla ölçtüğü o sonsuzluk ne de kasvetlidir!

Alighieri bir gün karşısında tereddüde kapıldığı uğursuz bir kapıyla karşılaştı. İşte bizim karşımızda da, eşiğinde duraksadığımız bir kapı var. Yine de içeri girelim.

Okuyucunun da önceden bildiği gibi, Petit-Gervais ile karşılaştığından beri Jean Valjean'a neler olduğuyla ilgili anlatacak pek fazla bir şeyimiz yok. O andan itibaren, görüldüğü gibi başka bir adam olmuş, piskoposun kendisinden istediklerini yapmıştı. Bu sadece bir dönüşüm değil tüm benliğine yansıyan bir değişimdi.

Ortadan kaybolmayı başarmış, şamdanları hatıra olarak saklayıp gümüş takımlarını satmıştı, Fransa'yı şehir şehir dolaştıktan sonra, Montreuil-sur-mer'e gelmiş, ulaşılamazı gerçekleştirmeyi başardıktan sonra vicdanının geçmişiyle hüzün kattığı ve hayatının ikinci bölümünün ilk bölümünü yalanladığını hissettiği mutlu, dingin, güvenli, umut dolu bir yaşam sürdürmeye başlamıştı. Aklında sadece iki düşünce vardı: İsmini saklamak ve hayatını kutsileştirmek; insanlardan kaçmak ve yüzünü Tanrı'ya dönmek.

Zihninde bir bütün oluşturacak şekilde iç içe geçmiş olan bu soğurucu ve buyurgan iki düşünce tüm davranışlarını denetliyor. Yaşamını nasıl sürdüreceği konusunda genellikle hemfikir oldukları için onu insanlardan uzak durmaya yönlendiriyor, onu iyi niyetli ve temiz bir insan olmaya yöneltiyor, ona hep aynı öğütleri veriyorlardı. Yine de bazen aralarında tartışma çıkıyordu. Hatırlanacağı gibi, böyle durumlarda Montreuil-sur-mer'de herkesin M. Madeleine olarak tanıdığı adam birinciyi ikinciye, güvenliğini erdemine feda etmekte hiç duraksamıyordu. Bu yüzden, tüm sakınımlarına ve tüm temkinliliğine rağmen, piskoposun verdiği şamdanları saklamış, onun yasını tutmuş, yoldan geçen tüm gezgin çocukları yanına çağırıp Petit-Gervais'yi sormuş, Faverolles'deki aileler hakkında bilgi toplamış ve Javert'in endişe verici imalarına karşın ihtiyar Fauchelevent'ın hayatını kurtarmıştı. Daha önceden de fark ettiğimiz gibi bilgeleri, ermişleri, adilleri örnek alarak ilk görevinin kendisine karşı olmadığını düşünüyordu.

Yine de, asla böyle bir durumla karşı karşıya kalmadığını söylememiz gerekir.

Çektiği acıları anlattığımız bu bahtsız adamı yöneten iki düşünce asla böyle ciddi bir çatışmaya girmemişti. Bunu, çalışma odasına giren Javert'in ilk sözleriyle birlikte belli belirsiz ama derin bir şekilde anlamıştı. O denli özenle gizlediği o isim garip bir şekilde telaffuz edildiği anda şaşkınlığa kapılıp kaderin bu uğursuz tesadüfüyle âdeta sarhoş olmuştu ve bu şaşkınlığın ortasında büyük sarsıntıları önceleyen bir titremeyle fırtınanın yaklaştığını hisseden bir meşe, savaşın yaklaştığını hisseden bir asker gibi gardını almıştı. Şimşek ve yıldırım dolu karanlıkların üzerine doğru geldiğini hissetmiş, Javert'i dinlerken aklına hemen koşup, kendini ihbar etmek, o Champmathieu'nün yerine hapse girmek gelmişti. Tıpkı etinden et koparılırmış gibi acı veren bu dokunaklı düşünceden sıyrıldığında, kendi kendine *Bakalım!*

Bakalım! demiş, bu yürekli hamleyi bastırıp kahramanlığın karşısında geri çekilmişti.

Kuşkusuz, piskoposun bilgece sözlerinin, onca yıllık pişmanlığın ve özverinin ardından, bir tövbekârlık sürecine giren bu adamın böyle korkunç bir durum karşısında bile bir an olsun duraksamadan dibinde cennetin göründüğü o uçuruma doğru aynı kararlı adımlarla yürümesi harika olurdu, ama böyle olmadı. Bu ruhta neler olup bittiğini anlatmamız ve sadece bundan söz etmemiz lazım. Öncellikle kendini koruma içgüdüsü ağır basmış, aceleyle dağılan düşüncelerini bir araya getirmiş, duygularını bastırmış, Javert'in, o büyük tehlikenin varlığını gözlemlemiş, korkunun baskısıyla kararını ertelemiş, karşı karşıya kaldığı durumla sersemlemiş bir halde tıpkı kalkanını yerden alan bir savaşçı gibi soğukkanlı davranmıştı.

Günün geri kalan saatlerinde hali böyleydi, içindeki kasırgayla ve dışarıya yansıttığı derin sükûnetiyle "koruyucu önlemler" olarak adlandırılacak işleri yapmıştı. Her şey karmakarışıktı ve zihnini yoruyordu; şaşkınlığı hiçbir düşünceyi net bir şekilde değerlendiremeyeceği ölçüde büyüktü ve ağır bir darbe alması dışında kendisi hakkında hiçbir şey söyleyecek durumda değildi. Her zamanki gibi Fantine'in kederli yatağının yanına gidip, kendisine öyle davranması ve yokluğu halinde hemşirelere neler yapacakları konusunda talimatlar vermesi gerektiğini öğütleyen iyi niyetli bir içgüdünün etkisiyle ziyaretini uzatmıştı. Belli belirsiz belki de Arras'a gitmesi gerekeceğini hissediyordu ve bu yolculuğa karar vermemiş olsa da, tüm şüphelerden uzak olduğuna göre oraya gidip neler olup bittiğini görmesinde hiçbir sakınca olmadığını düşünüyordu, bu yüzden her ihtimale hazırlıklı olmak için Scaufflaire'den araba kiralamıştı.

Akşam yemeğini iştahla yedikten sonra odasına çekilip düşüncelere daldı.

Durumunu gözden geçirdiğinde beklenmedik bir olayla karşı karşıya bulunduğunu anladı, bu olay tam olarak tasvir edemeyeceğim bir endişe içgüdüsüyle iskemlesinden kalkıp

kapısını sürgülemesine neden olacak ölçüde beklenmedikti. İçeriye bir şeyin daha girmesinden korkuyor, her ihtimale karşı önlem alıyordu.

Birazdan kendisini rahatsız eden ışığı da söndürdü.

Birilerinin kendini görebileceğini düşünüyordu.

Ama birileri de kimdi?

Ne yazık ki kapı dışarı etmek, körleştirmek istediği içeri girmiş ona bakıyordu.

Bu, vicdanı yani Tanrı'ydı.

Yine de, ilk başlarda, bir yanılsamaya kapılarak yalnız ve güvenlik içinde olduğunu hissetti; kapıyı sürgülediği için kimsenin ona erişemeyeceğini, mumu söndürdüğü için kimsenin onu göremeyeceğini düşündü. Böylece kendini toparlayıp dirseklerini masaya dayadı, çenesini eline yaslayıp düşüncelerin karanlığına daldı.

— Neredeyim? Hayal mi görüyorum? Bana ne söylediler? Javert'i gördüğüm ve ondan duyduklarım doğru mu? Bu Champmathieu de kimin nesi? Bana mı benziyor? Bu mümkün mü? Dün ne kadar huzurlu ve her türlü kaygıdan uzaktım! Dün bu saatte neler yapıyordum? Bu sorun nereden çıktı? Nasıl çözülecek? Ne yapmak gerek?

İşte böyle bir hengâme içindeydi. Beyni dalgalar gibi akıp giden düşüncelerini zapt edecek gücü kaybetmişti ve onları durdurabilmek için alnını iki elinin arasına alıyordu. İradesini, muhakeme gücünü altüst eden ve bir gerçeğe, bir çözüme kavuşturmak istediği bu karmaşa endişeden başka bir sonuç vermiyordu.

Başı âdeta alevler içindeydi. Pencereye gidip ardına kadar açtı. Gökyüzünde yıldız yoktu. Yeniden masaya oturdu.

İlk saat böyle akıp geçti.

Yine de zihninde yavaş yavaş belli belirsiz bir taslak şekillenmeye ve sabitlenmeye başlamıştı ve gerçeğin kesinliğiyle sorunun bütününü olmasa da, bazı ayrıntılarını sezinleyebiliyordu.

Önce olağanüstü ve kritik bir durumla karşı karşıya olsa da, her şeye kendisinin karar verebileceğini düşünerek şaşkınlığa kapıldı.

Katı ve dini amaçları doğrultusunda sergilediği davranışları bir kenara bırakılırsa, bugüne kadar yaptığı her şey ismini içine gömmeye çalıştığı bir delik kazmaktan ibaretti. İçine kapandığı saatlerde, uykusuz gecelerinde en çok korktuğu şey o ismin bir yerlerde telaffuz edilmesiydi. Kendi kendine bunun her şeyin sonu olacağını, bu ismin ağıza alındığı gün yeni yaşamının, hatta kimbilir belki de yeni ruhunun yok olacağını söylüyor, bunun mümkün olabileceğini düşünmek bile içini titretiyordu. Kuşkusuz böyle anlarda biri ona günün birinde bu ismin kulağında yankılanacağını, o iğrenç Jean Valjean sözünün karanlıklardan çıkıp karşısına dikileceğini, içine sarmalandığı gizemi dağıtan o olağanüstü ışığın aniden başının üzerinde parıldayacağını, bu ışığın daha yoğun bir karanlığa dönüşeceğini, aralanan perdenin sırrını daha da koruyacağını, bu depremin binasını sağlamlaştıracağını, bu muhteşem olayın, kendi uygun görürse, varlığını daha huzurlu ve nüfuz edilemez kılmaktan başka bir sonuç doğurmayacağını ve Jean Valjean'ın hayaletiyle yüzleşmesinin ardından, iyi yürekli, saygıdeğer bujuva M. Madeleine'in her zamankinden daha onurlu, daha dingin ve daha saygın bir yaşam sürdüreceğini söyleseydi, başını sallayacak ve bu sözleri anlamsız bulacaktı. Evet şimdi tam da bu söylenenlerle karşı karşıyaydı. Tanrı, olanaksız olan her şeyin bir araya gelerek oluşturduğu yığının, bu çılgınca şeylerin gerçeğe dönüşmesine izin vermişti!

Düşünceleri giderek aydınlanmaya, belirginleşmeye devam ediyor, giderek karşı karşıya olduğu durumun gerçekliğini daha iyi kavrıyordu.

Bir uykudan uyandığını, gece karanlığında uçurumun kenarına doğru inen bir yokuştan titreyerek aşağı kaydığını, geriye dönmeye çalışsa da bunu başaramadığını düşünüyordu. Karanlıkta, kaderin kendisi sandığı ve kendisinin yerine

uçuruma yolladığı bu yabancıyı hayal meyal seçebiliyordu. Uçurumun kapanması için kendisinin ya da bir başkasının oraya yuvarlanması gerekiyordu.

İşi gidişatına bırakmaktan başka çare yoktu.

Zihni iyice aydınlandığında şunları itiraf etti: Zindandaki yeri boş duruyor, ne yaparsa yapsın hep onu bekliyordu, Petit-Gervais davası onu oraya sürükleyecekti, bu boş yerin onu her zaman bekleyeceği ve sonunda kendisine çekeceği kaçınılmaz ve kesindi. Ardından kendi kendine şunları söyledi: Şu anda o yere gidecek biri vardı, Champmathieu adında biri bu bahtsızlığı yaşamıştı, kendisine gelince, varlığını artık zindanda Champmathieu'nün, toplumda M. Madeleine'in kişiliğinde sürdürecekti, bir düştüğünde mezar taşı gibi bir daha kalkmayan o alçaklık taşını insanların Champmathieu'nün başının üzerine mühürlemesine engel olmazsa, hiçbir şeyden endişelenmesine gerek kalmayacaktı.

Tüm bunlar o kadar garip ve sarsıcıydı ki, insanın hayatında en fazla iki üç kere yaşayacağı, yürekteki tüm kuşkuları harekete geçiren, ironi, sevinç ve umutsuzluktan oluşan, bir iç kahkahayı andıran o vicdanı çırpınmayla aniden tasvir edilmesi mümkün olmayan bir hareketle mumunu yeniden yaktı.

— Ne oldu ki? dedi kendi kendine. Neden böyle korkuyorum ki? Tüm bunları düşünmenin ne anlamı var? İşte kurtuldum! Her şey bitti. Geçmişin hayatıma yeniden sızabileceği yarı aralık tek kapı şimdi sonsuza dek kapandı! O ürkütücü içgüdüsüyle benim kim olduğumu tahmin etmiş gibi görünen ve kuşkusuz ki tahmin eden, uzun süreden beri canımı sıkan o Javert, her yerde sürekli olarak beni izleyen o korkunç av köpeği izimi kaybedip yolunu şaşırdı! Artık Jean Valjean'ı yakaladığı için halinden memnun, beni rahat bırakacak! Kimbilir, belki de bu şehirden ayrılmak isteyecek! Ve bu olayın gelişmesinde benim hiçbir payım yok! Ah! Şu işe bak! Bu durum başımı neden belaya soksun ki? Beni görenler de büyük bir felaket yaşadığımı sanacaklar! Sonuç itibarıy-

la biri bir bahtsızlığa maruz kalacaksa bunda benim suçum yok. Her şeye Tanrı karar verdi. Kuşkusuz işlerin böyle yürümesini istiyor! Hangi hakla onun planını bozabilirim ki? Şimdi benim yapmam gereken nedir? Bu işe neden karışayım ki? Umurumda değil! Nasıl! Halimden memnun değil miyim? Bundan başka ne isteyebilirim ki? Yıllardır hedeflediğim amaca, gecelerimin düşüne, dualarımın temeline ulaştım, artık güvenlik içindeyim! Tanrı böyle istiyor. Tanrı'nın iradesine karşı elimden hiçbir şey gelmez. Peki Tanrı neden böyle istiyor? Başladığım işe devam etmem, iyilik yapmam, günün birinde önemli ve yüreklendirici bir örnek olmam, yaşadığım tövbekârlık sürecine ve yeniden yöneldiğim erdeme biraz olsun mutluluk katabilmem için! Gerçekten de, bugün o iyi yürekli rahibe her şeyi anlatıp günah çıkartmak ve öğüt almak için gitmekten neden o kadar korktuğumu anlayamıyorum. Kuşkusuz o da bana aynı şeyleri söyleyecekti. Tamam, olayları akışına bırakalım! Ulu Tanrı'nın işine karışmayalım!

Vicdanın derinliklerinde, kendi uçurumunun kenarına eğilmiş halde böyle düşünüyordu. İskemlesinden kalkıp odada yürümeye başladı. "Tamam," dedi. "Artık bunu düşünmeyelim. Karar alındı!" Yine de kendini hiç mutlu hissetmiyordu.

Tam tersine.

Denizin bir kıyıya tekrar vurduğu gibi bir düşünceden diğerine geçmeye engel olunamıyordu. Tayfa için gelgit neyse, suçlu için vicdan azabı odur. Tanrı ruhu okyanus gibi kabartır.

Birkaç saniye sonra, istemese de kendisine *Düşün!*, iki bin yıl önce bir başka mahkûma *Yürü!* diyen o gizemli güce boyun eğerek, kendisinin konuşup kendisinin dinlediği, susması gerekenleri söylediği, duymak istemediklerini işittiği o kasvetli diyaloğa devam etti.

Daha ileri gitmeden ve tam olarak anlaşılmak için bir gözlem üzerinde ısrarla durmamız gerekiyor.

Herkesin kendi kendine konuştuğu kesin bir doğrudur; düşünen bir insanın bunu yaşamamış olması mümkün değildir. Hatta sözün en muhteşeminin insanın içinde düşünceden vicdana gidip, vicdandan düşünceye geri dönmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bu kitapta kullanılan *dedi, haykırdı* sözcüklerini sadece bu anlamda yorumlamak gerekir; insan dış ortamın sessizliğini bozmadan kendi kendine söylenir, kendiyle konuşur, haykırır. Büyük bir uğultu vardır, ağzımız hariç her yanımız konuşur. Ruhun gerçekleri görülmez ve elle dokunulmaz olsalar da gerçektirler.

"Alınan karara" nasıl vardığını sorguladı. Kendi kendine tasarladıklarının canavarca olduğunu, "işi oluruna bırakıp ulu Tanrı'ya havale etmenin" büyük bir acımasızlık anlamına geleceğini itiraf etti. Kaderin ve insanların bu yanılgısını oluruna bırakmak, engel olmamak, sessiz kalarak desteklemek, nihayet hiçbir şey yapmamak her şeyi yapmış olmak demekti! Bu, ikiyüzlü alçaklığın doruk noktası, kalleş, sinsi, iğrenç bir suçtu!

Bahtsız adam sekiz yıldan beri ilk kez kötü bir düşüncenin ve kötü bir davranışın kekremsi tadını hissediyordu.

Tiksintiyle tükürdü.

Kendini sorgulamaya devam etti. *Amacıma ulaştım!* sözleriyle neyi anlatmak istediğini kendine acımasızca sordu. Gerçekten de hayatının bir amacı olduğunu kabul etti. Ama amacı neydi? İsmini saklamak mı? Polisi yanıltmak mı? Her şeyi bu küçük amaca ulaşmak için mi yapmıştı? Daha soylu, daha gerçekçi bir amacı yok muydu? Kişiliğini değil, ruhunu kurtarmak. Yeniden dürüst ve iyi bir insan olmak. Adil davranmak! Her zaman olmak istediği, piskoposun da tavsiye ettiği özellikle bu değil miydi? Geçmişine kapıyı kapamak mı? Ama, ulu Tanrım! O kapıyı kapatamıyor, alçakça bir davranışla yeniden açıyordu! Yeniden hırsızların hem de en iğrenci oluyordu! Bir başkasının varlığını, yaşamını, huzurunu, güneşini çalıyordu! Bir katile dönüşüyordu! Zavallı bir

adamı manevi olarak öldürüyor, onu göz göre göre kürek mahkûmluğu denen o öldürmeyen ölümle cezalandırıyordu! Tam tersine, teslim olmak, böyle iğrenç bir yanılgının darbesine maruz kalmış o adamı kurtarmak, kendi ismini yeniden sahiplenmek, zorunluluk icabı yeniden kürek mahkûmu Jean Valjean olmak, gerçekten de yeniden doğuşu anlamına gelecek ve çıktığı cehennemin kapısını sonsuza dek kapayacaktı! Görünüşte oraya yeniden düşmek, gerçekte oradan çıkmak demekti! Bunu yapması gerekiyordu! Bunu yapmazsa şimdiye kadar hiçbir şey yapmamış olacaktı. Yaşamının kimseye bir yararı dokunmayacak, tövbesi kabul olmayacaktı. Bu şekilde sürdürülecek bir hayat neye yarardı? Piskoposun ölüden çok canlı bir halde orada olduğunu, gözlerini kendisine sabitlediğini, bundan böyle Belediye Başkanı Madeleine'i, tüm erdemlerini tiksintiyle izleyeceğini, kürek mahkûmu Jean Valjean'a ise hayranlık duyacağını hissediyordu. İnsanlar maskesini görseler de, piskopos yüzünü görüyordu. İnsanlar yaşamını görüyorlarsa, piskopos onun vicdanını görüyordu. Bu yüzden Arras'a gitmek, sahte Jean Valjean'ı özgürlüğüne kavuşturmak, gerçeği itiraf etmek gerekiyordu! Ne yazık! Bu fedakârlıkların en büyüğü, zaferlerin en dokunaklısı, atılacak adımların en sonuncusudur; ama bunu yapmak gerekiyordu. Acı dolu kader! İnsanların gözünde yeniden alçaklık mertebesine girmese, Tanrı'nın gözünde ermiş sayılmayacaktı!

— Tamam o zaman, dedi, kararımızı alalım! Görevimizi yapalım. Bu adamı kurtaralım!

Bu sözleri farkında olmadan yüksek sesle söyledi.

Kitaplarını düzenledi. Sıkıntıya düşmüş esnaflardan aldığı borç senetlerini ateşe attı. Odasında o sırada biri olsa, üzerinde *Mösyö Laffitte, Bankacı, Artois Caddesi, Paris* yazısını görebileceği bir mektubu kaleme alıp zarfa koydu.

Yazı masasından içinde birkaç banka senedinin bulunduğu cüzdanını ve o yıl seçimlerde kullandığı kimliğini aldı.

Onu ciddi düşüncelere dalmış bir halde bu işleri yaparken görenler, içinden neler geçtiğini anlayamayacaklardı. Sadece bazen dudaklarını kıpırdatıyor, bazen de kafasını kaldırıp âdeta tam da aydınlatmak ya da sorgulamak istediği bir şey varmışçasına bakışlarını karşıki duvara sabitliyordu.

M. Laffitte'in mektubunu cüzdanıyla birlikte cebine soktu.

Düşüncelerinin yönü değişmemişti. Gözlerinin önünde parıldayan ışıklı harflerle yazılmış ve bakışlarının açısına göre yer değiştiren görevini net bir şekilde görmeye devam ediyordu: *Git! Kimliğini açıkla! Teslim ol!*

Hatta önünde şimdiye kadar hayatının akışını belirleyen o iki düşüncenin belirgin şekillere bürünmüş halde kımıldadıklarını görüyordu: İsmini gizlemek, ruhunu kutsallaştırmak. Bu iki düşünce ona ilk defa birbirlerinden net çizgilerle ayrılmış gibi görünüyor, aralarındaki farkı hissediyordu. Bu düşüncelerden birinin her zaman için doğru olduğunun, diğerinin ise yozlaşmaya müsait olduğunun; biri özveriyi temsil ederken diğerinin benliği temsil ettiğinin; biri *gelecek* derken diğerinin *ben* dediğinin; birinin aydınlıktan diğerininse karanlıktan geldiğinin farkına varıyordu.

Birbirleriyle çatıştıklarını görüyordu. Düşündükçe zihninin gözünde büyümeye başlamışlar, devasa boyutlara ulaşmışlardı; içinde demin de sözünü ettiğimiz sonsuzluğun, karanlıkların ve aydınlıkların ortasında bir tanrıça ve bir devin dövüştüğünü hissediyordu.

Korku içinde olan biteni izliyor ama iyi düşüncenin kazanacağını duyumsuyordu.

Vicdanının ve kaderinin bir başka nihai anına yaklaştığını, piskoposun yeni hayatının ilk evresini, Champmathieu'nün ise ikinci evresini belirlediği hissediyordu. Büyük altüst oluştan sonra, büyük sınanma.

Bu arada, biraz yatışan heyecanı yavaş yavaş artıyordu. Aklından binlerce düşünce geçse de aldığı kararı pekiştirmeye devam ediyorlardı.

Bir an için kendi kendine belki de çok hızlı karar aldığını, ne de olsa bu Champmathieu'nün çok da önemli biri olmadığını ve hırsızlık yaptığını söylemiş, ardından kendi kendine şu yanıtı vermişti. Bu adam gerçekten de birkaç elma çaldıysa, cezası kürek mahkûmiyeti değil, bir ay hapis olacaktı. "Hem hırsızlık yaptığı nereden belli? Kanıtlandı mı?" Jean Valjean isminin altında ezildiği için belki de delil aramaya gerek duymuyorlardı. Savcılar hep böyle davranmazlar mıydı? Kürek mahkûmu olduğuna göre, hırsızlık yaptığına kolayca inanılabilirdi.

Birazdan, kendi kararıyla teslim olursa bu davranışın çok kahramanca bir davranış olmasının dikkate alınacağını, yedi yıllık onurlu yaşamının ve yaşadığı bölgenin refahı için yaptıklarınının gözden geçirilmesiyle serbest bırakılacağını düşündü.

Ama bu varsayım hızla yok olup gitti ve kederli bir gülümsemeyle, zihninde Petit-Gervais'den kırk santim gasp etmesinin suçun tekrarı anlamına geleceğini, bu davanın yeniden ele alınacağını, yasanın kesin hükümlerine göre ömür boyu kürek cezasına mahkûm olacağını canlandırdı.

Bu yanılsamadan vazgeçip gerçeklikten daha fazla uzaklaşmayı, teselliyi ve gücü başka yerde aramayı denedi. Kendi kendine görevini yerine getirmesi gerektiğini, belki de görevinden kaçması halinde görevini yerine getirmesinden duyacağı huzuru bulamayacağını, *işleri oluruna bırakıp,* Montreuil-sur-mer'de kalarak saygınlığının, göklere çıkarılan isminin, hayır işlerinin, itibarının, merhametinin, zenginliğinin, halk tarafından sevilmesinin, erdeminin bir suçla lekelenmesine izin verirse, bu iğrenç karışımın ruhunda nasıl olumsuz bir etki bırakacağını düşündü, oysa zindanda, teşhir direğinde fedakârca davranıp, ayağına zinciri, başına yeşil başlığı takmayı, hiç durmadan çalışmayı, acımasız bir utancı göze alırsa ilahi bir düşünceyle bütünleşmiş olacaktı!

Sonunda, gitmesinin zorunlu olduğuna, kaderinin böyle şekillendiğine, Tanrı'nın düzenlemelerine müdahale etmeye hakkı olmadığına, her halükârda dışarıdaki erdemle zindandaki iğrençlik, zindandaki ermişlikle dışarıdaki alçaklık arasında bir tercih yapması gerekeceğine karar verdi.

Zihninde bunca iğrenç düşüncenin çalkanıp durması cesaretini kırmasa da, beynini yoruyordu. Elinde olmadan başka, ilgisiz şeyleri düşünmeye başladı.

Atardamarlarındaki kan şakaklarını çatlatırcasına şiddetle akıyor, odasında gidip gelmeye devam ediyordu. Önce kilisede, ardından belediye konağında saat gece yarısını çaldı. Saatlerin on iki vuruşunu sayıp iki çanın seslerini karşılaştırdı. Bu vesileyle, birkaç gün önce bir hurdacıda gördüğü ve üzerine: *Antoine Albin de Romainville* yazılmış satılık eski bir çanı hatırladı.

Üşümüştü. Ateşi biraz canlandırdı. Pencereyi kapamak aklından bile geçmedi.

Yine de, yeniden şaşkınlığa gömülmüştü. Gece yarısı çanı çalmadan önce neler düşündüğünü anımsamak için büyük bir çaba harcaması gerekti. Nihayet bunu başardı.

— Ah! Evet teslim olmaya karar vermiştim.

Ve aniden Fantine'i düşündü.

— Vay canına! dedi, ya o zavallı kadına ne olacak?

O anda yeni bir kriz patlak verdi.

Hayalinde birdenbire canlanan Fantine onda beklenmedik bir ışık huzmesinin etkisini yaratıyordu. Etrafındaki her şey şekil değiştirirken haykırdı:

— Ah! Şu işe bak! Şimdiye kadar hep kendimi düşünüp sadece nasıl davranmam gerektiğiyle ilgilenmişim! Susmak ya da teslim olmak, kimliğini gizlemek ya da ruhunu kurtarmak, hor görülen ve saygı duyulan bir yönetici ya da alçak ve itibarlı bir kürek mahkûmu olmak, hep kendimle ilgili, hep ben, yalnızca ben! Ama ulu Tanrım, tüm bunlar bencillikten başka bir şey değil. Bencilliğin farklı boyutları

olsa da, bencillik bu! Biraz olsun başkalarını düşünemedim mi? Ermişliğin ilk kuralı başkalarını düşünmektir. Hadi, fikir yürütelim! Ben silinip gider, ortadan kaybolur, unutulursam, buradakilerin başına neler gelecek? Teslim olursam, Champmathieu'yü serbest bırakıp beni zindana atacaklar, tamam ama ya sonra? Burada neler olacak? Ah! Burada, bir şehir, bir sanayi, fabrikalar, işçiler, kadınlar, erkekler, yaşlı büyükbabalar, çocuklar, yoksul insanlar var! Tüm bunları ben yarattım, ben yaşattım; nerede tüten bir baca varsa sobasına odunu, tenceresine etini ben koydum; refahı, alışverişi, krediyi ben yarattım; benden önce hiçbir şey yoktu; hayatı canlandırdım, bereketi artırdım, insanları teşvik edip tüm bölgeyi kalkındırdım; ben olmazsam, bu ruh da yok olur. Kendimi feda edersem, her şey ölüp gider. Ya onca acı çeken, yoldan çıkarken bile onca erdem sergileyen ve istemeden mahvına neden olduğum o kadın! Ya annesine söz verdiğim için almaya gideceğim o çocuk? Ona yaşattığım bunca felaketin telafisi olarak o kadına bir şeyler borçlu değil miyim? Kendimi ele verirsem neler olur? Anne ölür. Çocuk başının çaresine bakmak zorunda kalır. İşte teslim olursam yaşanacaklar bunlar. Ya teslim olmazsam? Bakalım, ya teslim olmazsam?

Kendi kendine bu soruyu sorduktan sonra biraz durakladı; bir an duraksamayla titredi ama bu tereddüt kısa sürdü ve sorusuna sükûnetle yanıt verdi:

— Tamam, o adam kürek mahkûmu olacak, bu doğru, ama lanet olsun! Hırsızlık yaptı! Hırsızlık yapmamış olabileceğini söylemem boşuna, hırsızlık yaptı! Ben burada kalıp görevime devam ediyorum. On yılda, on milyon kazanıp bu parayı şehrin yararına dağıtırım, elimde bir şey kalmasa da umurumda değil! Hiçbir şeyi kendim için yapmıyorum! Herkesin yaşam düzeyi yükselir, sanayi canlanır, fabrika ve atölyeler çoğalır, aileler, yüzlerce, binlerce aile mutlu olur! bölge nüfusu kalabalıklaşır; çiftlikler köylere, kullanılmayan araziler çiftliklere dönüşür; sefalet ve onunla birlikte ahlak-

sızlık, fahişelik, hırsızlık, cinayetler, tüm günahlar, tüm suçlar ortadan kaybolur! Ve o zavallı anne kızını büyütür! İşte hepsi bu, zengin ve onurlu bir şehir! Ah şuraya bak, aklımı kaçırmışım, saçmalamışım, demek kendimi ele vermekten söz ediyordum? Gerçekten de, dikkatli davranıp, hemen karar almamalı. Ne yani, demek soylu ve özverili davranmak hoşuma gidiyordu! Bu sadece bir melodram! Çünkü sadece kendimi düşünecektim, şuna bak! Bir hırsızı, hiç kuşkusuz sahtekârın birini belki de biraz abartılmış ama özünde haklı bir cezadan kurtarmak için bu bölgede yaşayan herkesin mahvına neden olacak, zavallı bir kadının hastanede ölüp gitmesine, zavallı küçük bir kızın sokaklarda köpekler gibi donmasına göz yumacaktım! Ah! Ama bu çok iğrenç! Anne çocuğuna kavuşamadan! Çocuk annesini tanıyamadan! Ve tüm bunlar kuşkusuz bu suçu için olmasa da bir başkası için kürek mahkûmluğunu hak etmiş o elma hırsızı ihtiyar alçak için! Bir suçluyu kurtarıp masumları feda etmeye, en fazla birkaç yıl ömrü kalmış ve kulübesinde de en az zindandaki kadar eziyet çekecek o ihtiyar serseri için anneleri, kadınları çocukları feda etmeye yarayan ne ince bahaneler! Dünyada benden başka kimsesi olmayan ve şu anda kuşkusuz o namussuz Thénardierlerin evinde soğuktan tüm bedeni moraran o zavallı küçük Cosette! Ve ben tüm bu zavallılara karşı görevlerimi yerine getiremeyecektim! Budalaca davranıp, teslim olmaya gidecektim! Her şeyi kötü yanıyla ele alalım. Bütün bunların benim için kötü bir davranış olduğunu ve vicdanımın beni bir gün suçlayacağını varsayalım, başkalarına iyilik yaptığım için sadece bana yöneltilen bu suçlamaları, bu kötü davranışın sadece bana zarar verdiğini kabul etmek: İşte özveri, erdem budur.

Ayağa kalkıp yeniden yürümeye başladı. Bu kez halinden memnunmuş gibi görünüyordu.

Elmaslar sadece toprağın karanlıklarında, gerçekler sadece düşüncenin derinliklerinde bulunur. Bu derinliklere

inip, bu en koyu karanlıkları uzun süre el yordamıyla araştırdıktan sonra, nihayet o elmaslardan, o gerçeklerden birini bulduğunu, onu elinde tuttuğunu düşünüyor, ona baktıkça gözleri kamaşırmış gibi oluyordu.

— Evet işte bu! dedi içinden, gerçeğe ulaştım. Çözümü buldum. Neticede bir karara varmak gerek. Kararımı verdim. İşi oluruna bırakalım! Hiç sendelemeyelim, geri adım atmayalım. Bu sadece benim değil herkesin çıkarına olacak. Ben Madeleine'im, Madeleine olarak kalıyorum. Jean Valjean'ın vay haline! Artık ben o değilim. O adamı tanımıyor, kim olduğunu bilmiyorum, şu an bir Jean Valjean varsa, başının çaresine baksın! Umurumda değil. Gecenin ortasında göklerde süzülen uğursuz bir isim, bir yerlerde durup birinin başına düşerse, kendi bilir!

Şöminenin üzerindeki küçük aynaya baktı ve:

— Vay canına! dedi, bir karara varmak beni yatıştırdı! Şimdi başka biri gibi görünüyorum.

Birkaç adım daha atıp aniden durdu.

— Tamam! dedi. Alınan kararın tek bir sonucu hakkında dahi tereddüte düşmek yok. Beni hâlâ Jean Valjean yapan bağlar var. Onları yok etmek gerek! Bu odada bile, hiç sesini çıkarmadan aleyhimde tanıklık yapıp suçlanmama neden olacak şeyler var, tamam, hepsini yok etmek gerek.

Ceplerini karıştırıp bir kese çıkardı, bağını çözüp içinden bir anahtar aldı.

Anahtarı, duvarı kaplayan kâğıdın deseninin en karanlık nüansları arasında neredeyse görülmeyen bir deliğe soktu. Kapağın açılmasıyla, duvarın köşesiyle şöminenin üst kısmı arasına yerleştirilmiş gizli bir dolap belirdi. Bu bölmenin içinde, bezden bir işçi gömleğinden, eski bir pantolon ve sırt çantasından ibaret olan birkaç paçavra ve iki ucuna demir çakılmış, akdikenden yapılmış kalın bir baston vardı. Jean Valjean'ın 1815 Ekim'inde Digne'den geçtiğini görenler bu sefil kıyafetleri kolayca tanıyabilirlerdi.

Onları da, tıpkı gümüş şamdanlar gibi nereden nereye geldiğini hatırlamak için saklamıştı. Ancak bunları sadece kürek mahkûmu için saklıyor, piskoposun şamdanlarını herkesin görmesine izin veriyordu.

Sürgüye rağmen aniden açılacakmış gibi korktuğu kapıya kaçamak bir bakış yöneltti; ardından onca yıldır kendini riske atarak kutsal emanetler gibi koruduğu nesnelere hiç bakmadan ani ve hızlı bir hamleyle paçavraları, bastonu, sırt çantasını kucağına alıp hepsini ateşe attı.

Gizli dolabın kapağını kapadı ve artık içi boş olduğu için yararsız olan önlemleri artırarak görünmemesi için önüne büyük bir mobilyayı itti.

Birkaç saniye sonra, oda ve karşı duvar kızıl ve titrek bir yansımanın ışığıyla aydınlanıyordu. Her şey yanıyor, çıtırdayan baston odanın ortasına kadar kıvılcımlar fırlatıyordu.

İçindeki iğrenç kumaş parçalarıyla birlikte yanıp giden sırt çantasından geriye küllerin ortasında ışıldayan bir şey kalmıştı. Eğildiğinde bunun gümüş bir para olduğunu hemen anladı. Bu, hiç kuşkusuz küçük gezginden gasbedilen kırk santimdi.

O ateşe hiç bakmadan gidip gelmeye devam ediyordu.

Bakışları aniden alev yansımalarının şöminenin üzerinde parıldamalarına neden olduğu iki gümüş şamdana yöneldi.

— Vay canına, dedi içinden, Jean Valjean tüm benliğiyle hâlâ orada. Onları da yok etmek lazım.

İki şamdanı aldı.

Şöminede hâlâ onları hemen tanınamayacak külçelere dönüştürecek kadar ateş vardı.

Ateşin üzerine eğilip bir anlığına ısındığında rahatladığını hissetti. Sıcacık! dedi.

Şamdanlardan biriyle korları karıştırdı.

Bir dakika sonra, ikisi de ateşin içinde yanmaya başlayacaklardı. O anda bir sesin içinden ona doğru bağırdığını duyar gibi oldu: "Jean Valjean! Jean Valjean!"

Tüyleri diken diken oldu; korkunç bir haykırışı dinler gibiydi.

— Evet işte bu, işini tamamla! diyordu ses. Yaptığın işi bitir! Bu şamdanları yok et! Anılarını ateşe at! Piskoposu unut! Her şeyi unut! Hadi, Champmathieu'nün mahvına neden ol! Çok güzel! Kendini alkışlamalısın! Tamam kabul, her şey kararlaştırıldı, işte kendinden ne istendiğini bilmeyen, belki de hiçbir suçu olmayan, senin isminin bir felaket, bir suç gibi altında ezdiği masum yaşlı bir adam, senin yerine mahkûm olup zindana atılacak, ömrünün son günlerini korku ve sefalet içinde tamamlayacak! Çok güzel. Sen, dürüst bir adam ol. Onurlu ve saygıdeğer belediye başkanı olarak kal, şehri zenginleştir, yoksulları doyur, öksüzleri yetiştir, mutlu, erdemli, hayran olunası bir yaşam sürdür, bu arada, sen burada mutlu ve ışıltılı şekilde yaşarken, bir başkası senin kırmızı kazağını giyecek, yüzkarasıyla ismini ve zincirini taşıyacak! Evet, böylesi daha güzel! Ah sefil!

Alnından terler boşanıyor, sert bakışlarını şamdanlara sabitliyordu. Bu arada içinde konuşanın sözleri bitmemişti:

— Jean Valjean! Etrafında büyük bir gürültü yayan, yüksek sesle konuşan, sana hayır dualarını okuyan birçok ses olacak, ama kimsenin duymayacağı tek bir ses sana karanlıklardan lanet okuyacak. Tamam o zaman! Dinle alçak! tüm bu hayır duaları gökyüzüne yükselmeden yere düşecek ve Tanrı'ya sadece lanetlenmelerin ulaşacak!

Bilincinin karanlıklarından gelen bu ses ilk başlarda hafif olsa da, yavaş yavaş ürkütücü bir hal almış, kulağında yankılanmaya başlamıştı. Âdeta içinden çıkmış, şimdi dışarıda konuşmaya başlamıştı. Son sözlerini odada kaygıyla başka biri olup olmadığını araştıracak ölçüde net bir şekilde duymuştu.

— Orada biri mi var? diye sordu afallamış bir halde ve yüksek sesle.

Sonra, bir ahmağınkine benzeyen bir kahkaha atarak:

— Ne ahmağım! Burada kim olabilir ki? dedi.

Odada biri vardı, ama bu kişi insan gözünün görebileceği türden değildi.

Şamdanları şöminenin üzerine koydu.

Ardından alt katta uyuyan adamın rüyalarını altüst eden ve sıçrayarak uyanmasına neden olan o tekdüze ve kasvetli yürüyüşüne devam etti.

Bu yürüyüş hem içini rahatlatıyor, hem de sarhoş ediyordu. İnsan bazen, olağanüstü koşullarda karşılaştığı herkesten öğüt almak için hamle yapar. Birkaç saniye sonra, nerede olduğunu bilemez hale gelmişti. Şimdi, peş peşe aldığı iki karar karşısında da benzer bir korkuyla geri adım atıyor, kendisine öğüt veren iki düşünceyi de birbirinden lanetli buluyordu. Ne bahtsızlık! Champmathieu'nün kendisi sanılması ne büyük bir tesadüf! Kaderin önce kendisini iyiliğe yönelttiğini sandığı bir yöntemi sayesinde lanetlenmek!

Bir an için geleceği düşündü. Kendini ele vermek, ulu Tanrım! Teslim olmak! Neler kaybedeceğini ve nelere göğüs gereceğini gözden geçirdi. Demek bu huzurlu, tertemiz, aydınlık, saygın, onurlu, özgür yaşama elveda diyecekti! Tarlalarda gezinemeyecek, mayıs ayında kuşların şakıdığını duyamayacak, küçük çocuklara sadaka veremeyecekti! Kendisine yöneltilen minnet ve sevgi dolu bakışların huzurunu hissedemeyecekti! Kendi inşa ettiği bu evi, bu küçük odayı terk edecekti! O anda bunların hepsi ona çok cezbedici görünüyordu. Bu kitapları okuyamayacak, şu beyaz ahşap masanın üzerinde yazı yazamayacaktı! Tek hizmetkârı olan yaşlı kapıcı ona sabah kahvesini getiremeyecekti! Ulu Tanrım! Bunların yerine kürek cezasına, boynuna geçirilen halkaya, kırmızı kazağa, ayağındaki zincire, yorgunluğa, zindana, tahta yatağa, yaşadığı tüm korkunçluklara katlanacaktı! Bu yaşta, bulunduğu konumdan sonra! Hâlâ genç olsaydı! Ama bu yaşta, herkesin kendiyle senlibenli konuşmasına, gardiyanın üstünü başını aramasına, zindancının sopa darbelerine

maruz kalmak! Çivili ayakkabılar içinde çorapsız yalın ayak dolaşmak! Pırangasını denetlemesi için sabah akşam gardiyana bacağını uzatmak! Kendisini *İşte Montreuil-sur-mer'de belediye başkanlığı yapmış olan ünlü Jean Valjean!* diye parmakla gösterecek meraklıların bakışlarına katlanmak. Akşam yorgunluktan tükenmiş, terler içinde kalmış, yeşil başlığı gözlerinin üzerine inmiş bir halde, çavuşun kırbacının eşliğinde, tersanenin dalgalarla sallanan zindanının merdivenlerini tırmanmak! Ah! Ne büyük sefalet! Kader de akıllı bir insan gibi kötü, insan yüreği gibi canavar olabilir mi?

Ve, her halükârda, düşüncelerinin temelindeki o acıklı ikileme düşüyordu: *Cennette kalıp şeytana dönüşmek! Cehenneme gidip melek olmak!*

Ne yapmalı ulu Tanrım! Ne yapmalı?

İçinden onca çaba harcayarak kurtulduğu fırtına yeniden üzerine çullandı. Birbirlerine karışmaya başlayan düşünceleri umutsuzluğa özgü bir şaşkınlığı ve bilinçsizliği barındırıyorlardı. Aklına sürekli olarak, bir zamanlar duyduğu bir şarkının iki mısrasının eşliğinde Romainville ismi geliyordu. Romainville'in genç âşıkların nisanda leylak toplamaya geldiği, Paris yakınlarındaki küçük bir orman olduğunu düşünüyordu.

Bacakları da zihni gibi sendeliyor, kendi haline bırakılmış küçük bir çocuk gibi yürüyordu.

Bazı anlarda yorgunluğuna karşı koyarak, aklını yeniden toplamak için çaba harcıyor, kendini bu kadar yoran bu sorunu son bir kez defa ve nihai olarak gözden geçirmeye çalışıyordu. Teslim olmak mı gerekiyor? Susmak mı gerekiyor? Hiçbir şeyi net bir şekilde göremiyor, zihninde şekillenen tüm düşüncelerin belli belirsiz görüntüleri dumanların içinde peş peşe kaybolup gidiyorlardı. Sadece, zorunlu ve kaçınılmaz olarak hangi kararı alırsa alsın, içinde bir şeylerin öleceğini, sağdaki ya da soldaki bir mezara gireceğini, mutluluğunun ya da erdeminin can çekişmesini yaşadığını hissediyordu.

Ne yazık! Tüm kararsızlıkları geri gelmiş, başladığı noktaya dönmüştü.

İşte bu zavallı ruh böyle çırpınıyordu. Bu bahtsız adamdan bin sekiz yüz yıl önce, insanlığın tüm ermişliklerini ve tüm acılarını üzerinde toplamış olan gizemli bir varlık da, zeytin ağaçları sonsuzluğun sert rüzgârında titreşirken, uzun süre boyunca, kendine yıldızlarla dolu derinliklerden gelen karanlıklar ve gölgelerle dolup taşarmış gibi görünen o ürkütücü kutsal çanağı eliyle itmişti.

IV

Uyku Sırasında Kaderin Aldığı Şekiller

Saat sabahın üçünü çaldığında, beş saattir neredeyse hiç ara vermeden bu şekilde yürümenin yorğunluğuyla iskemlesine yığıldı.

Uykuya dalıp bir rüya gördü.

Bu rüya, rüyaların birçoğu gibi, içinde bulunduğu durumla sadece uğursuz ve dokunaklı bir şekilde bağlantılı olsa da onu sarsmıştı. Bu kabûstan, gördüklerini kaleme alacak ölçüde etkilenmişti. Ardında bıraktığı bir kâğıda kendi elleriyle yazdığı bu mektubu buraya harfi harfine aktarmayı görev kabul ediyoruz.

Gördüğü rüya ne olursa olsun, onu aktarmadan geçersek bu gecenin öyküsü yarım kalmış olur. Bu hasta bir ruhun karanlık bir macerasıdır.

İşte zarfın üzerinde şunlar yazılıydı:

O gece gördüğüm rüya

Kırdaydım. Tek bir otlağın bulunmadığı geniş ve hüzünlü bir kırdı. Ne gece ne de gündüzdü.

Kardeşimle, çocukluk yıllarımdaki kardeşimle, kendisini hiç düşünmediğim ve artık neredeyse hiç hatırlamadığım kardeşimle geziniyordum.

Sohbet ediyor, gelip geçenlerle karşılaşıyorduk. Caddeye bakan bir eve taşındıktan sonra camlarını her zaman açık tutan eski bir komşu kadından söz ediyorduk. Konuşurken, o açık pencere yüzünden üşüdük.

Kırda tek bir ağaç yoktu.

Yanımızdan bir adamın geçtiğini gördük. Çırılçıplak bedeni kül renginde olan bu adam toprak rengi bir ata binmişti. Adamın saçları yoktu; kafatası ve kafatasının üzerindeki damarlar görünüyordu. Elinde asma dalı kadar esnek, demir gibi ağır bir değnek vardı. Bu atlı bize hiçbir söylemeden çekip gitti.

Kardeşim "Patikadan gidelim," dedi.

Patikada ne bir çalılık ne de bir tutam yosun vardı. Gökyüzü de dâhil her şey toprak rengiydi. Birkaç adım sonra konuştuğumda bana kimse cevap vermiyordu. Kardeşimin yanımda olmadığını fark ettim.

Bir köye girdim. Buranın Romainville (neden Romainville?)[56] olduğunu düşündüm.

Girdiğim ilk sokakta kimse yoktu. İkinci bir sokağa girdim. İki sokağın kesiştiği noktada sırtını duvara yaslamış bir halde ayakta duran bir adam vardı. Adama: "Burası neresi? Neredeyim?" diye sordum. Adam cevap vermedi. Bir evin açık duran kapısını görüp içeri girdim.

İlk odada kimse yoktu. İkinci odaya girdim. Odanın kapısının arkasında sırtını duvara yaslamış bir halde ayakta duran bir adam vardı. Adama "Bu ev kimin? Neredeyim?" diye sordum. Cevap vermedi. Evin bir bahçesi vardı.

Evden çıkıp bahçeye girdim. Bahçe ıssızdı. İlk ağacın arkasında ayakta duran bir adamla karşılaştım. Adama "Bu bahçe kimin? Neredeyim?" diye sordum. Cevap vermedi.

Köyde gezinirken buranın bir şehir olduğunu fark ettim. Tüm sokaklar boş, tüm kapılar açıktı. Caddelerden tek bir kişi bile geçmiyor, odalarda kimse yürümüyor, bahçelerde kimse gezmiyordu. Ama her duvar köşesinde, her kapının, her ağacın arkasında susarak ayakta duran bir adam vardı. Her seferinde tek bir adamla karşılaşıyordum. Bu adamlar yanlarından geçtiğim sırada bana bakıyorlardı.

Şehirden çıkıp tarlalarda yürümeye başladım.

Bir süre sonra, arkamı döndüğümde büyük bir kalabalığın ardımdan geldiğini gördüm. Şehirde gördüğüm adamların hepsini tanıdım. Kafaları garip gözüküyordu. Aceleleri yokmuş gibi görünüyorlarsa da, benden hızlı yürüyorlardı. Yürürken hiç ses çıkarmıyorlardı. Bir anda

---

56 Bu parantezi Jean Valjean açmıştır. (ç.n.)

bana yetişen bu kalabalık etrafımı sardı. Adamların yüzleri toprak rengindeydi.

Şehre girdiğimde görüp soru sorduğum ilk adam bana: "Nereye gidiyorsunuz? Uzun zamandan beri ölmüş olduğunuzun farkında değil misiniz?" dedi.

Yanıt vermek için ağzımı açtığımda etrafımda kimsenin kalmadığını fark ettim.

Uyandı. Her tarafını buz kesmişti. Sabah yeli gibi soğuk bir rüzgâr açık kalan pencerenin pervazlarının menteşelerini gıcırdatıyordu. Ateş sönmüştü. Mum tükenmek üzereydi. Dışarıda hâlâ gece karanlığı vardı.

Ayağa kalkıp pencereye doğru yürüdü. Gökyüzünde hâlâ yıldız yoktu.

Penceresinden evin avlusu ve cadde görünüyordu. Aniden caddenin zemini üzerinden tok ve sert bir gürültünün yayılması üzerine gözlerini aşağıya indirdi. Aşağıda ışıkları karanlıkta garip bir şekilde uzayıp kısalan iki kırmızı yıldız gördü.

Zihni hâlâ düşlerinin pusuna yarı dalmış bir halde olduğundan "Şu işe bak!" diye düşündü "Gökte tek yıldız bile yok. Şu an hepsi yeryüzüne inmiş."

Bu arada, şaşkınlığı dağılırken, ilkine benzer bir gürültüyle kendine geldi, aşağı baktığında iki yıldızın bir arabanın fenerleri olduğunu fark etti. Yaydıkları aydınlıktan bu arabanın şeklini görebiliyordu. Küçük beyaz bir atın koşulduğu iki tekerlekli bir arabaydı. Duyduğu gürültü atın nal sesiydi.

— Bu araba da neyin nesi? dedi içinden. Sabahın bu saatinde buraya niye geldi?

O sırada odasının kapısına hafifçe vuruldu.

Tüm bedeni titredi ve ürkütücü bir ses tonuyla bağırdı:

— Kim o?

Biri karşılık verdi:

— Benim sayın başkan.

Yaşlı kapıcı kadının sesini tanıdı.

— Evet, dedi, ne var?

— Sayın başkan saat beşe geliyor.

— Bana ne bundan?

— Sayın başkan araba.

— Ne arabası?

— İki tekerlekli bir at arabası.

— İki tekerlekli at arabası mı?

— Sayın başkan bir araba istememiş miydi?

— Hayır, dedi.

— Arabacı sayın başkanı beklediğini söyledi.

— Hangi arabacı?

— M. Scaufflaire'in arabacısı.

— M. Scaufflaire mi?

Bu isim yüzünün önünden bir yıldırım geçmişçesine içini ürpertti.

— Ah! Tamam, dedi, M. Scaufflaire.

Yaşlı kadın o anda onu görebilseydi dehşete kapılırdı.

Uzun bir sesizlik oldu. Şaşkın bir ifadeyle mumun alevini inceliyor, fitilin yanında yanan mumu parmağına doluyordu. Yaşlı kadın bekliyordu. Yine de sesini yükseltmeye cesaret etti.

— Sayın başkan ne cevap vereyim?

— Tamam, geldiğimi söyleyin.

V

Tekerleklerin Parmakları

O dönemde, Arras ile Montreuil-sur-mer arasındaki posta hizmetleri imparatorluk döneminden kalma küçük posta arabalarıyla veriliyordu. İç kısımları kızıl deriyle kaplanmış, yaylı bir zemberek üzerinde asılı duran bu iki tekerlekli arabalarda biri sürücüye diğeri yolcuya ait olmak üzere iki yer

vardı. Tekerlekler diğer arabaları belli bir mesafede tutmaya yarayan ve Almanya yollarında hâlâ rastlanan koruyucu poyralarla donanmıştı. Arkada duran dikdörtgen biçimli devasa mektup sandığı arabayla bütünleşmiş gibi görünürdü. Bu sandık siyaha, araba sarıya boyanırdı.

Günümüzdekilere hiç benzemeyen ve şekilsiz bir kamburu andıran bu arabaların uzakta, ufukta bir yokuşu tırmanırkenki görüntüleri termit olarak adlandırılan ve küçük başlarıyla koca gövdelerini sürükleyen o böcekleri andırıyordu. Zaten çok hızlı gidiyorlardı. Arras'tan her gece birde yola çıkan bir posta arabası, Paris postasının geçmesinin ardından sabah beşe doğru Montreuil-sur-mer'e varıyordu.

O gece, Hesdin yolundan Montreuil-sur-mer şehrine girmekte olan posta arabasının bir dönemeçte karşı yönden gelen ve içinde sadece paltolu bir adamın bulunduğu, beyaz at koşulmuş iki tekerlekli bir arabaya yandan hafifçe çarpmasıyla beyaz atlı arabanın tekerleği ağır bir darbe almıştı. Posta arabacısının sürücüsü arkasından seslense de, onu duymayan yolcu tırısa kalkmış atıyla yoluna devam etti.

— İşte çok acelesi olan bir adam, dedi posta arabacısı.

Böylesine acele eden adam acınası düşünce gelgitleri içinde çırpındığını anlattığımız kişiydi.

Nereye gidiyordu? Bunu kendisi de söyleyemezdi. Niye böyle acele ediyordu? Bunu bilmiyordu. Önündeki yolda rastgele gidiyordu. Nereye? Kuşkusuz Arras'a ama belki de başka bir yere. Bazen bunu hissediyor, içi ürperiyordu. Gecenin bu karanlığına bir uçurum gibi dalıyordu. Bir şey onu itiyor, bir şey geri çekiyordu. Aklından neler geçtiğini kimse söyleyemese de, herkes anlardı. Bilinmezin o karanlık mağarasına hayatında bir kez olsun girmemiş bir insan var mıdır?

Zaten, hiçbir şeye karar vermemiş, hiçbir plan yapmamış, vicdanının eğilimleri bir sonuca varamamıştı. Gece boyunca düşündüklerinin ardından başlangıç noktasına dönmüştü.

Arras'a neden gidiyordu?

Scaufflaire'in arabasını kiralarken söylediklerini tekrarlıyor, sonuç ne olursa olsun, olan biteni kendi gözleriyle görmenin, yargılamanın hiçbir sakıncası olmadığını, hatta bunun temkinli davranmak anlamına geleceğini, bir kararara varmadan iyice gözlem yapmak gerektiğini, uzaktan baktığında insanın her şeyi gözünde büyüttüğünü, nihayet o sefil Champmathieu'yü gördüğünde vicdanının onun kendisinin yerine zindana gitmesine razı olacağını, kürek mahkûmuyken kendini tanımış olan Javert'in, Brevet'nin, Chenildieu'nün, Cochepaille'ın duruşmaya gelseler de kendisini tanımayacaklarını düşünüyordu. Kendi kendine "Şu işe bak! Ne kadar da saçma! Javert benden yüz fersah uzakta, tüm tahminler ve varsayımlar Champmathieu'nün üzerinde yoğunlaşmış, hiçbir şey varsayımlar ve tahminler kadar inatçı olamaz, bu yüzden hiçbir tehlike yok," diyordu.

Kuşkusuz sıkıntılı anlar yaşayacak ama işin içinden sıyrılacaktı; ne de olsa ne kadar kararsız kalsa da, kaderini kendi ellerinde tutuyor, bu düşüncede ısrar ediyordu.

Aslında, Arras'a hiç gitmemeyi tercih ederdi.

Yine de gidiyordu. Bunları düşünürken, düzenli ve kendinden emin bir şekilde tırıs giderek saatte iki buçuk fersah yol kateden atını kamçılıyordu.

Araba ilerledikçe içinde bir şeylerin geri çekildiğini hissediyordu.

Gün doğarken düz bir ovadaydı, Montreuil-sur-mer şehri oldukça gerisinde kalmıştı. Beyazlaşan ufka baktı; farkına varmadan bir kış seherinin gözlerinin önünden geçen tüm soğuk görüntülerine baktı. Sabahların da akşamlar gibi hayaletleri vardır. Onları görmese, farkına varmasa da, bu karanlık ağaç ve tepe silüetleri ruhundaki sarsıntıya kasvetli, lanetli bir şeyler ekliyorlardı.

Yol kenarındaki ıssız evlerden birinin önünden her geçişinde kendi kendine "Yine de içeride uyuyan birileri var!" diyordu.

Atın tırıs gidişi, koşum takımlarının çıngırakları, tekerleklerin zemine sürtünüşü hüzünlülerin iğrenç, keyiflilerin sevimli bulacağı dingin ve tekdüze bir gürültü yayıyorlardı.

Hesdin'e vardığında gün iyice ağarmıştı. Atı dinlendirmek ve yulafını yedirmek için mola verdi.

Başı ve karnı büyük, boynu küçük, göğsü ve sağrısı geniş, bacakları cılız ve ince, ayakları sağlam olan bu at Scaufflaire'in söylediği gibi Boulonnais cinsindendi, bu cins atlar çirkin görünseler de gürbüz ve sağlıklıydılar. İki saatte beş fersah yol kat eden bu muhteşem hayvanın sağrısında tek bir damla bile ter yoktu.

Arabadan inmedi. Yulaf getiren seyis yamağı birden eğilip sol tekerleği inceledi.

— Bu halde uzağa gitmeyi mi düşünüyorsunuz? diye sordu.

Düşüncelere dalmış bir halde yanıtladı:

— Niye sordunuz?

— Uzaktan mı geliyorsunuz?

— Beş fersah öteden.

— Vay canına!

— Neden öyle dediniz?

Çocuk yeniden eğilip bakışlarını tekerleğe sabitledi, bir an sessiz kaldıktan sonra doğruldu:

— Bu tekerleğin beş fersah yol kat etmesi mümkün olabilir ama artık çeyrek fersah bile gidemez.

Arabadan aşağı atladı.

— Siz ne diyorsunuz dostum?

— Siz ve atınızın anayolun bir hendeğinde devrilmeden beş fersah yol almanızın bir mucize olduğunu söylüyorum. Kendiniz bakın.

Gerçekten de, tekerlek ciddi bir şekilde hasar görmüş, posta arabasının çarpmasıyla iki parmağı kırılmış, cıvatası tutmayan poyrası zedelenmişti.

— Dostum, dedi seyis yamağına, burada araba tamircisi var mı?

— Elbette mösyö.

— Gidip onu getirebilir misiniz?

— İşte zaten kendisi burada. Üstat Bourgaillard! Baksana!

Kapısının eşiğinde duran araba tamircisi üstat Bourgaillard tekerleği inceledikten sonra yüzünü kırılmış bir bacak gören bir cerrah gibi buruşturdu.

— Bu tekerleği hemen tamir edebilir misiniz?

— Evet mösyö.

— Ne zaman yola çıkabilirim?

— Yarın.

— Yarın mı?

— Tamiri bir gün sürer. Mösyö'nün acelesi mi var?

— Hem de çok. En geç bir saat içinde yola çıkmam gerek.

— Bu mümkün değil mösyö.

— Ne isterseniz öderim.

— Mümkün değil.

— Peki iki saat diyelim!

— Bugün yola çıkmanız mümkün değil. İki parmağı ve poyrayı onarmak gerek. Mösyö yarından önce yola çıkamaz.

— İşim yarına kadar bekleyemez. Bu tekerleği onarmak yerine yeni bir tekerlek taksak?

— Bu nasıl olacak?

— Siz araba tamircisi değil misiniz?

— Elbette mösyö.

— Bana bir tekerlek satar mısınız? Böylece hemen yola çıkabilirim.

— Yedek tekerlek mi?

— Evet.

— Sizin arabanıza tam olarak uyacak bir tekerleğim yok. İki tekerlek bir çift oluşturur. Her tekerlek birbirine uymaz.

— O halde bana bir çift tekerlek satın.

— Mösyö her tekerlek her dingile uymaz.

— Yine de deneyin.

— Bir işe yaramaz mösyö. Elimde ancak yük arabalarına uygun tekerlekler var. Burası küçük bir yer.

— Bana kiralayabileceğiniz iki tekerlekli bir araba yok mu?

Arabanın kiralık olduğunu ilk bakışta anlayan tamirci omuzlarını silkti.

— Size kiralanan arabaları nasıl kullandığınız belli oluyor. Elimde olsa da size araba kiralamam.

— O zaman satın.

— Arabam yok.

— Nasıl! Eski bir arabanız da mı yok? Gördüğünüz gibi fiyatta anlaşmaya hazırım.

— Burası küçük bir yer. Şehirde oturan bir burjuva kırk yılda bir kullandığı faytonunu bana emanet etti. Onu size kiralayabilirim. Ama burjuvanın onu görmemesi gerek, üstelik fayton olduğu için iki at gerekir.

— İki posta atı alırım.

— Mösyö nereye gidiyor?

— Arras'a.

— Ve mösyö oraya bugün mü varmak istiyor?

— Evet.

— İki at alarak?

— Neden olmasın?

— Oraya sabah dörtte varmanız sizin için uygun mu?

— Elbette ki hayır.

— Atları alırsanız, size sormak istediğim bir şey var... Mösyönün sürücü belgesi var mı?

— Evet.

— Tamam ama iki posta atı alsa bile mösyö Arras'a yarından önce varamaz. Sapa bir yerdeyiz. Posta konakları yeterli hizmeti veremiyor, atlar tarlalarda. Saban mevsimi başlıyor, güçlü atlar gerek, bu yüzden posta konakları da dâhil olmak üzere her yerden at topluyorlar. Mösyö her posta konağında üç dört saat bekleyecek. Üstelik tırmanılması gereken çok sayıda tepe olduğundan yavaş gidecek.

— Tamam atla gideceğim. Atı çözün. Bir yerlerden eyer satın alırım.

— Kuşkusuz alırsınız ama bu at sırtına eyer konulmasına izin verir mi?

— Doğru, bunu düşünmemiştim, eyeri sevmiyor.

— O zaman...

— Ama köyde kiralık bir at bulamaz mıyım?

— Arras'a hiç mola vermeden gidecek bir at mı?

— Evet.

— İstediğiniz atı buralarda bulamazsınız. Kimse sizi tanımadığı için satın almanız gerekecek. Ama beş yüz ya da bin frank da verseniz aradığınız türden satılık ya da kiralık bir at bulamazsınız!

— Ne yapmam gerek?

— Doğrusunu söylemek gerekirse, en iyisi tekerleği tamir etmemi bekleyip yola yarın çıkmak.

— Yarın çok geç olacak.

— Vay canına!

— Arras'a giden posta arabası saat kaçta geçiyor?

— Yarın akşam. İki posta arabası gece servisini yapıyor, biri gelirken diğeri gidiyor.

— Bu tekerleği tamir etmek için size bir gün mü gerekiyor?

— Hem de tam bir gün!

— İki kişi çalışsa?

— İsterse on kişi çalışsın!

— Parmakları iple bağlasanız?

— Parmakları bağlayabilirim. Ama poyrayı mümkün değil. Üstelik jantın durumu da kötü.

— Şehirde araba kiralayan kimse yok mu?

— Hayır.

— Başka bir tamirci var mı?

Çırak ve üstat tamirci aynı anda başlarını sallayarak cevap verdiler.

— Hayır.

İçini büyük bir sevinç kapladı.

Tanrı'nın işin içine karıştığı kesindi. Arabanın tekerleğine hasar vererek daha ileri gitmesini engelleyen oydu. Bu ilk uyarının farkına varmadan yola devam etmek için elinden geleni yapmış, bütün olanakları büyük bir özenle araştırmış, ne hava koşulları, ne yorgunluk, ne masraflar karşısında geri adım atmıştı. Kendini suçlamasını gerektirecek bir şey yoktu. Daha ileri gidemiyorsa, yapabileceği bir şey kalmamıştı! Kendi hatası değildi, bu, vicdanının değil Tanrı'nın kararıydı.

Soluk aldı. Javert'in ziyaretinden beri, ilk kez özgürce ve tüm ciğerlerini doldurarak nefes alıyordu. Yüreğini yirmi dört saattten beri sıkan demir bilek onu bırakmıştı.

Artık Tanrı kendinden yana olduğunu belli edermiş gibi görünüyordu.

Yapabileceği her şeyi yaptığını ve artık huzur içinde geri dönmesinin zamanının geldiğini düşündü.

Tamirciyle bir hanın odasında konuşsaydı, buna kimse tanık olmayacak, kimse onları duyamayacak, her şey o odada olup bitecek ve böylece bize artık anlatacak bir şey kalmayacaktı ama bu konuşma sokakta yapılmıştı. Sokakta yapılan her konuşma çevresinde bir halka yaratır. Her yerde neler olup bittiğini öğrenmek için can atan meraklılar vardır. Tamirciye sorular sorduğu sırada gelip geçenler etraflarında durup onları dinlemeye başlamış, kimsenin dikkate almadığı genç bir çocuk birkaç dakika boyunca konuşmalara kulak kabarttıktan sonra koşarak gruptan uzaklaşmıştı.

Söylediğimiz gibi iç huzuruna kavuşan yolcunun geri dönme kararı aldığı sırada bu çocuk yaşlı bir kadınla birlikte ona doğru geliyordu.

— Mösyö, dedi kadın, oğlum bir araba kiralamak istediğinizi söyledi.

Bir çocuğun getirdiği yaşlı bir kadının ettiği bu sıradan sözler sırtından ter boşanmasına neden oldu. Kendini bırakan elin hemen arkasında onu yeniden kavramaya hazır beklediğini hissetti.

— Evet, kiralık bir araba arıyorum.

Ve aceleyle ekledi:

— Ama burada yokmuş.

— Tabii ki var, dedi yaşlı kadın.

— Nerede? diye sordu tamirci.

— Bende.

İçi ürperdi. Ölümcül el onu yeniden kavramıştı.

Gerçekten de, yaşlı kadının hangarında sorgun ağacından yapılmış iki tekerlekli eski bir araba vardı. Yolcunun ellerinden kaçtığını fark eden tamirci ve hancı çocuk araya girdiler.

Eski bir arabaydı, doğrudan dingilin üzerine yerleştirilmişti, oturma sıraları içeriden kayışla asılmıştı, içeri yağmur giriyordu, tekerlekler nemden paslanmış, yıpranmıştı, yolcunun arabasından daha iyi durumda değildi, tam bir yaysız yolcu arabasıydı! Bu mösyö onu kiralamakla hata edecekti vs.

Tüm bunlar gerçekti, ama o külüstür, yaysız araba, o şey, her ne olursa olsun, iki tekerleğinin üzerinde hareket ediyordu ve Arras'a gidebilirdi.

İstenen parayı ödedi, arabasını tekerleği onaracak olan tamirciye dönüşte geri almak üzere emanet edip beyaz atı diğer arabaya koşturdu, bindi ve sabahtan beri izlediği güzergâhta yoluna devam etti.

Araba harekete geçtiğinde, kendi kendine az önce gideceği yere gitmeyeceğini düşünerek garip bir sevinç duyduğunu itiraf etti. Âdeta öfkeyle gözden geçirdiği bu sevinci saçma buldu. Geri döndüğüne niye seviniyordu ki? Ne de olsa bu yolculuğa kendi isteğiyle kimse tarafından zorlanmadan çıkmıştı.

Ve kuşkusuz, kendi istemedikçe başına bir şey gelmeyecekti.

Hesdin'den çıkarken kendisine "Durun! Durun!" diye bağıran bir ses duydu. Arabayı içinde umuda benzeyen telaşlı ve heyecanlı bir şeyler barındıran bir duyguyla aniden durdurdu.

Bu yaşlı kadının oğluydu.

— Mösyö, dedi, bu arabayı size ben buldum.

— Eee?

— Bana hiçbir şey vermediniz.

Herkese kolayca para dağıtmasına rağmen, bu isteği aşırı ve neredeyse iğrenç buldu.

— Ah! Hayta, sen misin? dedi. Havanı alırsın!

Atını kamçılayıp tırısa kaldırarak yoluna devam etti.

Hesdin'de çok zaman kaybettiği için bunu telafi etmek istiyordu. Cesur küçük at arabayı iki ata bedel bir güçle çekiyordu ama aylardan şubattı, yağmur yağmıştı, yollar berbattı. Üstelik araba öncekinden çok daha ağırdı ve çok fazla yokuş vardı.

Hesdin'den Saint-Pol'e gelmesi yaklaşık dört saat sürdü. Dört saatte beş fersah.

Saint-Pol'de önüne çıkan ilk handa atının koşum takımlarını çıkarıp onu ahıra götürdü. Scaufflaire'e söz verdiği gibi at yemini yerken yanında durdu. Hüzünlü ve karmaşık şeyler düşünüyordu.

Hancının karısı ahıra girdi.

— Mösyö yemek yemek ister mi?

— Vay canına, doğru, dedi, çok acıkmışım.

Temiz ve şen bir yüzü olan bu kadını izledi. Kadın onu masaların üzerinde örtü yerine muşambalar olan alçak tavanlı bir salona götürdü.

— Biraz çabuk olun, dedi, bir an önce yola çıkmam lazım.

Şişman bir Flaman hizmetçi kadın hemen tabağı getirdi. Yolcu ona iç huzuruyla bakıyordu.

— İşte ihtiyacım buymuş, diye düşündü. Yemek yememiştim.

Yemek servis edildiğinde hemen ekmeği alıp bir parça ısırdı, ardından yavaşça masanın üzerine bırakıp bir daha dokunmadı.

Yan masada yemek yiyen bir arabacıya:

— Ekmekleri neden bu kadar acı? diye sordu. Alman arabacı onu duymadı.

Ahıra atın yanına döndü.

Bir saat sonra Saint-Pol'den ayrılıp Arras'a beş fersah uzaklıktaki Tinques'e yöneldi.

Yolculuk sırasında ne yapıyor, ne düşünüyordu? Sabah olduğu gibi ağaçlara, samandan çatılara, ekilmiş tarlalara, yolun her dönemecinde dağılarak kaybolup giden manzaraya bakıyordu. Bu seyir bazen ruha yeterli gelir, onu âdeta düşünceden uzaklaştırır. Binlerce şeyi ilk kez ve son kez görmekten daha melankolik ve daha etkileyici ne olabilir ki? Yolculuk etmek her an doğup, her an ölmek anlamına gelir. Belki de zihninin belli belirsiz derinliklerinde bu değişen ufuklarla insanın varoluşunu yakınlaştırıyordu. Yaşamın her nesnesi sürekli olarak önümüzden kaçıp gider. Karanlıklar ve aydınlıklar birbirlerine karışır. Bir göz kamaşmasının ardından, bir karaltı; bakılır, acele edilir, geçip gideni yakalamak için eller uzatılır; her olay bir yolun dönemecidir; ve aniden insan yaşlanmış olduğunu fark eder. Sanki bir sarsıntı hissedilir, her şey siyaha bürünür, karanlık bir kapı belirir, yaşamın sizi sürükleyen kasvetli atı durur. Ve yüzü peçeli meçhul birinin karanlıklar içinde onun koşum takımını çözdüğü görülür.

Okuldan çıkan çocuklar Tinques'e giren bu yolcuya bakarken akşamın alacakaranlığı çökmeye başlamıştı. Hâlâ yılın kısa günleri yaşanıyordu. Tinques'de durmadı. Köyden çıkarken, yola taş döşeyen bir işçi başını kaldırıp:

— At çok yorulmuşa benziyor, dedi.

Gerçekten de zavallı hayvan ağır gidiyordu.

— Arras'a mı gidiyorsunuz? diye sordu yol işçisi.

— Evet.

— Bu tempoyla giderseniz, oraya erken varamazsınız.

Atı durdurup:

— Buradan Arras'a ne kadar yol var? diye sordu.

— Yaklaşık yedi fersah.

— Nasıl olur? Posta konakları arasındaki mesafeleri yazan kitapçıkta beş fersah bir çeyrek yazıyor.

— Ah! diye karşılık verdi yol işçisi, demek yolda onarım olduğunu bilmiyorsunuz? Bir çeyrek fersah sonra yol kesilecek. Daha ileri gitmek mümkün değil.

— Öyle mi?

— Sola dönüp Carency'ye giden yolu izleyeceksiniz, ırmağı geçtikten sonra Camblin'e varacak, oradan sağa, Arras'a giden Mont-Saint-Eloy yoluna sapacaksınız.

— Ama hava kararıyor, yolumu kaybederim.

— Buralı değil misiniz?

— Hayır.

— Üstelik hepsi de sapa yollar. Bakın mösyö, dedi yol işçisi, size bir öğüt vermemi ister misiniz? Atınız yorgun; Tinques'e dönün. Orada iyi bir han var. Geceyi bu handa geçirip sabah Arras'a gidersiniz.

— Bu akşam orada olmam gerek.

— O zaman başka. Yine de o hana gidip takviye bir at alın. Atlara bakan çocuk size rehberlik eder.

Yol işçisinin sözünü dinleyip geri döndü. Yarım saat sonra aynı yoldan ama bu kez takviye olarak aldığı güçlü atı tırısa kalkmış bir halde yeniden geçiyordu. Ahırdan bir çocuk arabanın sürücü koltuğuna oturmuştu.

Yine de vakit kaybettiğini hissediyordu.

Hava tamamen kararmıştı.

Sapa yola girdiler. Yol giderek berbatlaşıyor, araba bir hendekten diğerine sıçrıyordu. Arabayı süren çocuğa:

— Hep tırıs gidersen çifte bahşiş veririm, dedi.

Bir sarsıntıda falaka kırıldı.

— Mösyö, dedi çocuk, falaka kırıldı, atımı nasıl koşacağımı bilmiyorum, bu yol karanlıkta daha da berbattır, Tinques'e dönüp geceyi orada geçirirseniz, yarın sabah erkenden Arras'ta oluruz.

— Bir ip ve bıçak var mı? diye karşılık verdi.

— Evet mösyö.

Bir ağaç dalını kesip falaka yaptı.

Yirmi dakika daha kaybetseler de, bu kez dörtnala yola koyuldular.

Ova kapkaranlıktı. Alçak, kısa, siyah sis bulutları tepelere yayıldıktan sonra, duman gibi göğe yükseliyorlardı. Bulutlardan beyazımtırak ışık huzmeleri yayılıyordu. Denizden gelen sert bir rüzgâr ufkun her köşesinde evdeki mobilyaları çeken birinin çıkardığına benzer bir gürültü yayıyordu. Hayal meyal seçilebilen her şey insanda korku uyandıran görüntüler sergiliyordu. Gecenin bu derin soluklarında ne çok şey titreşiyordu!

Soğuk içine işliyordu. Dünden beri hiçbir şey yememişti. Digne yakınlarındaki geniş ovada yaptığı gece yürüyüşünü belli belirsiz hatırlıyor, sekiz yıl önceki bu macera ona sanki dün yaşanmış gibi geliyordu.

Uzaklardaki bir çanın sesi duyuldu.

— Saat kaç?

— Yedi mösyö, Saat sekizde Arras'ta olacağız. Üç fersah yolumuz kaldı.

O sırada zihninde daha önce nasıl olup da akıl edemediğine şaşırdığı bir düşünce belirdi: Belki de harcadığı bunca çaba boşa gidecekti; en azından duruşmanın saatini öğrenebilirdi; bir işe yarayıp yaramayacağını bilmeden böyle bilinçsizce yola çıkması tam bir saçmalıktı. Sonra kafasında bazı hesaplar yaptı: Ceza mahkemesi duruşmaları genellikle sabah dokuzda başlardı ve çok uzun sürmezdi; elma hırsızlığı davası fazla zaman almayacak, kimlik belirlenmesinden sonra, birkaç tanık dinlenecek, avukatlara pek iş düşmeyecekti ve kendisi de oraya mahkeme karara vardıktan sonra ulaşacaktı!

Arabacı çocuk atları kamçılıyordu. Irmağı geçmişler ve Mont-Saint-Eloy'u geride bırakmışlardı. Hava giderek daha da kararıyordu.

VI

Rahibe Simplice'in Sınavı

Tam da o sırada Fantine sevinç içindeydi.

Geceyi çok kötü geçirmiş, ateşinin iyice yükselmesine eşlik eden korkunç öksürük nöbetleri yüzünden hayaller görmüştü. Sabah, doktorun ziyareti sırasında sayıklıyordu. Biraz paniğe kapılmış gibi görünen doktor, M. Madeleine gelir gelmez kendisine haber verilmesini istemişti.

Sabah boyunca kaygılı tavırlar sergileyen Fantine az konuştu ve bir şeylerle uğraşmak için çarşafında kıvrımlar oluşturmaya başladı. Çukurlaşmış, feri sönmüş sabit bakan gözleri ara sıra aydınlanıyor, yıldızlar gibi ışıklar saçıyordu. Kasvetli bir saat yaklaştığında, göğün aydınlığı, âdeta yeryüzünün aydınlığının boşalttığı mekânları doldurur.

Hemşire Simplice'in kendisini nasıl hissettiğini her soruşunda, hep aynı cevabı veriyordu: "İyiyim. M. Madeleine'i görmek istiyorum."

Fantine birkaç ay önce, iffetinin, onurunun, neşesinin son anlarını yaşarken, kendi kendinin gölgesiydi, şimdi ise kendinin hayaletiydi. Fiziki koşullar, manevi sıkıntıların etkisini hızlandırmıştı. Yirmi beş yaşındaki bu yaratığın alnı kırışmış, yanakları pörsümüş, burun delikleri büzülmüş, diş etleri çekilmiş, yüzü kurşun rengine bürünmüş, boynunun kemikleri çıkmış, köprücük kemikleri iyice belirginleşmiş, kolları bacakları cılızlaşmış, teni toprak rengine boyanmış, sarı saçlarına aklar karışmıştı. Ne yazık! Hastalık yaşlılığın belirtilerini nasıl da hemen ortaya çıkarıyor!

Öğlen tekrar gelen doktor bazı tavsiyeler verdikten sonra sayın başkanın revire gelip gelmediğini sordu, aldığı yanıt karşısında başını salladı.

M. Madeleine her gün saat üçte hastayı görmeye gelirdi. Dakiklik iyiliğin bir göstergesi olduğu için dakikti.

Saat iki buçuğa doğru Fantine hareketlenmeye başladı. Yirmi dakika içinde rahibeye en az on kere "Hemşirem, saat kaç?" diye sordu.

Saat üçü çaldığında, üçüncü çanla birlikte genellikle yatağında güçlükle hareket edebilen Fantine doğruldu; sararmış, kurumuş kasılan ellerini bir gerginlikle birleştirdiğinde hemşire onun bir bezginlik halinden sıyrılmak istermişçesine derin derin iç çektiğini duydu. Fantine dönüp kapıya baktı.

Kapı açılmadı; içeri kimse girmedi.

Hiç kımıldamadan, gözlerini kapıya dikmiş, soluğunu tutmuş bir halde on beş dakika bekledi. Hemşire onunla konuşmaya cesaret edemedi. Kilisenin çanı üçü çeyrek geceyi çaldığında Fantine kendini yastığının üzerine bıraktı.

Hiçbir şey söylemeden çarşafında yeniden kıvrımlar oluşturmaya başladı.

Yarım saat, ardından bir saat geçti, kimse gelmedi; saatin her çalışında Fantine yatağında doğruluyor, kapıya bakıyor, ardından yeniden yastığına gömülüyordu.

Ne düşündüğü açıkça anlaşılsa da, o hiçbir şey söylemiyor, hiç yakınmıyor, sadece kaygı verici bir şekilde öksürüyor, âdeta üzerine bir karanlık çöküyordu. Yüzü solgun, dudakları maviydi. Ara sıra gülümsüyordu.

Saat beşi çaldığında, hemşire onun alçak sesle, sakince şunları söylediğini duydu: "Ama yarın gidecek olmama rağmen, beni bugün görmeye gelmemekle haksızlık ediyor!"

Hemşire Simplice de kendi payına M. Madeleine'in gelmemiş olmasına şaşırıyordu.

Bu arada yatağından tavana bakan Fantine bir şeyler hatırlamaya çalışırmış gibi görünüyordu. Aniden bir soluğu andıran zayıf bir sesle şarkı söylemeye başladı. Hemşire Fantine'in şarkısını dinliyordu:

Varoşlar boyunca gezerken
Sana ne güzel elbiseler alacağız.

Peygamberçiçekleri mavi, güller pembe,
Peygamberçiçekleri mavi, sevdiklerime kavuşacağız.

Sobamın yanında duran Meryem Ana
Dün işlemeli kaftanıyla dedi ki bana:
İşte bir gün benden istediğin çocuk kaftanımın altında,
Hemen şehre koşup iplik, yüksük alın,
Unutmayın kumaşı da.

Varoşlar boyunca gezerken
Sana ne güzel elbiseler alacağız.
Sobamın yanında duran kutsal Meryem Ana
Kurdelelerle süslenmiş bir beşik yaptım ona.
Tanrı en güzel yıldızını sunacaktı bana,
Çocuğumu tercih ettim ona.
Madam bu kumaştan ne yapacağız?
Bebeğime çeyiz hazırlayacaksınız.

Yıkayın bu kumaşı. Nerede? Derede.
Hazırlayın ondan, hiç kirletmeden, yıpratmadan,
Üzerine çiçekler işleyeceğim
Güzel bir etek ve zıbın.
Madam, bebek ortada yok, kumaşı ne yapmalı?
Beni gömmek için bir kefen
Hiçbir süsü olmamalı.
Varoşlar boyunca gezerken
Sana ne güzel giysiler alacağız.
Peygamberçiçekleri mavi, güller pembe.
Peygamberçiçekleri mavi, sevdiklerime kavuşacağız.

Çocuğundan ayrı düştüğünden beri aklına hiç gelmeyen bu eski şarkı eskiden küçük Cosette'ini uyuturken söylediği bir ninniydi. Bu şarkıyı insanı hatta bir rahibeyi ağlatacak ölçüde hüzünlü ve yumuşak bir sesle söylüyordu. Her zaman ağırbaşlı ve ciddi davranmaya alışkın olan rahibe gözünde bir damla yaşın belirdiğini hissediyordu.

Altıyı çalan saati duymamış gibi görünen Fantine etrafındaki hiçbir şeyle ilgilenmiyordu.

Hemşire Simplice sayın başkanın geri dönüp dönmediğini, revire gelip gelmeyeceğini öğrenmek üzere fabrikanın kapıcısına bir hizmetçi kızı gönderdi. Kız birkaç dakika sonra geri döndü.

Yatağında hiç kımıldamadan yatan Fantine derin düşüncelere dalmış gibi görünüyordu.

Hizmetçi kız Hemşire Simplice'e alçak sesle, sayın başkanın sabahın altısına doğru bu soğuk havada, beyaz bir at koşulmuş iki tekerlekli bir arabayla, yanına bir arabacı bile almadan tek başına yola çıktığını, kimsenin nereye gittiğini bilmediğini, bazılarının onu Arras yolunun dönemecinde, bazılarının ise Paris yolunda gördüklerini söylediklerini anlattı. Yola çıkarken kapıcı kadına her zamanki uysal ifadesiyle bu akşam dönmeyeceğini söylemişti sadece.

İki kadın, sırtlarını Fantine'in yatağına dönmüş bir halde fısıldaşıyorlardı, hizmetçi kız hemşirenin sorularını yanıtlarken, Fantine bazı hastalıkların, sağlıklı bir insanın özgür hareketleriyle ölümün ürkütücü zaafiyetini bir araya getiren o telaşlı çevikliğiyle dizlerinin üzerinde doğrulmuş, büzüşmüş yumruklarını yastığına dayamış, başını yatağının perdeleri arasından dışarı çıkarıp onları dinlemeye başlamıştı. Aniden bağırdı:

— M. Madeleine'den bahsediyorsunuz! Neden alçak sesle konuşuyorsunuz? Ne yapıyor? Neden gelmiyor?

Sesi kendisine korkuyla dönen iki kadının bir erkek sesi duyduklarını sanacakları kadar sert ve boğuktu.

— Cevap verin! diye bağırdı Fantine.

Hizmetçi kız kekeledi:

— Kapıcı kadın bana bugün gelemeyeceğini söyledi.

— Çocuğum, dedi hemşire, sakin olun, yatağınıza uzanın.

Pozisyonunu hiç değiştirmeyen Fantine hem buyurgan hem de yürek sızlatan bir sesle:

— Gelemeyecek mi? Ama neden? Neden gelemeyeceğini biliyorsunuz. Aranızda fısıldaşıyordunuz. Nedenini öğrenmek istiyorum.

Hizmetçi kız aceleyle rahibenin kulağına şunları söyledi: "Ona belediye meclisi toplantısında olduğunu söyleyin."

Hizmetçi kızın söylediklerinin yalan olduğunu fark eden Hemşire Simplice hafifçe kızardı. Bir yandan da, hastaya gerçeği söylemenin ona korkunç bir darbe indirmek anlamına geleceğini, Fantine'in içinde bulunduğu durumda bunun tehlikeli sonuçları olabileceğini düşünüyordu. Yüzünün kızarması uzun sürmedi. Hemşire dingin ve hüzünlü bakışlarını Fantine'e yöneltip:

— Sayın başkan gitmiş, dedi.

Doğrulan Fantine bağdaş kurarak oturdu. Gözleri parlarken o kederli yüzde beklenmedik bir sevinç ışıltısı belirdi.

— Gitmiş! diye haykırdı. Cosette'imi almaya gitmiş!

Ardından iki elini yukarı doğru kaldırırken yüzünü tasvir edilemez bir ifade kapladı. Dudakları kımıldıyor, açlak sesle dua ediyordu.

Duası bittiğinde "Hemşirem," dedi, "yatağıma yeniden uzanıyorum, benden ne isterseniz onu yapacağım; az önce hata ettim, yüksek sesle konuştuğum için sizden beni bağışlamanızı diliyorum, yüksek sesle konuşmak kötü bir davranıştır, bunu iyi biliyorum, sevgili hemşirem, ama anlarsınız, çok mutluyum. Tanrı uludur, M. Madeleine iyi yüreklidir; düşünsenize küçük Cosette'imi almak için Montfermeil'e gitmiş."

Yeniden yatağına uzanıp yastığını düzelten rahibeye yardımcı oldu ve Hemşire Simplice'in kendine hediye ettiği boynundaki küçük gümüş haçı öptü.

— Çocuğum, dedi hemşire, şimdi dinlenin ve artık konuşmayın.

Fantine iki nemli eliyle bu terlemeyi hissederek canı sıkılan hemşirenin elini tuttu.

— Bu sabah Paris'e gitmek için yola çıkmış. Aslında Paris'ten geçmesine bile gerek yok. Montfermeil, Paris'ten önce biraz solda kalır. Ona dün Cosette'ten söz ettiğimde bana *yakında*, *yakında* dediğini hatırlıyor musunuz?

Bana sürpriz yapmak istiyor. Biliyor musunuz? Bana kızımı Thénardierlerden geri almak için bir kâğıt imzalattırdı. Karşı çıkamazlar, öyle değil mi? Yetkililer emanet edilen bir çocuğun parası ödendikten sonra alıkoyulmasına göz yummazlar. Hemşirem, benden susmamı istemeyin. Çok mutluyum, çok iyiyim, hiçbir şeyim kalmadı, Cosette'i yeniden göreceğim, hatta karnım çok acıktı. Onu görmeyeli beş yıl oldu. Siz bunu anlayamazsınız! Üstelik göreceksiniz, çok kibardır! Ne güzel, küçük, pembe parmakları olduğunu bilseydiniz! Öncellikle elleri çok güzel olacak. Bir yaşındayken elleri gülünç görünüyordu. Tıpkı benimkiler gibi! Şimdi büyümüş olmalı. Yedi yaşında bir matmazel. Ben ona Cosette diyorum ama asıl adı Euphrasie. Bu sabah şöminenin üzerindeki toza bakarken, yakında Cosette'ime kavuşacağımı sezinlemiştim. Tanrım! İnsanın çocuklarını yıllar boyunca görmemesi ne büyük hata! Hayatın sonsuza dek sürmeyeceğini düşünmek gerekiyordu! Ah! Sayın başkan onu almaya gitmekle ne iyi yaptı! Demek hava çok soğuk? En azından paltosunu alsaydı. Yarın burada olacak, öyle değil mi? Yarın bayram olacak. Hemşirem, yarın sabah bana dantelli küçük başlığımı giymemi hatırlatır mısınız? Montfermeil büyük bir kasabadır. Bir zamanlar oraya yaya olarak gitmiştim. Bana oldukça uzak gelmişti. Ama artık posta arabaları çok hızlı gidiyor! Cosette ile birlikte yarın burada olacak. Burayla Montfermeil'in arası ne kadar?

Mesafeler konusunda hiçbir bilgisi olmayan hemşire "Ah! Sanırım yarın burada olacak," diye yanıtladı.

— Yarın! Yarın! dedi Fantine. Yarın Cosette'i göreceğim! Ulu Tanrı'nın iyi yürekli hemşiresi, bakın artık hasta değilim. Çılgına döndüm. İsteyen olursa, kalkıp dans bile ederim.

Onu on beş dakika önce gören biri, şimdi onu tanıyamayacaktı. Pembeleşmiş teniyle canlı ve doğal bir sesle konuşuyor, tüm yüzünü bir gülümseme kaplıyordu. Ara sıra kendi kendine alçak sesle konuşurken gülüyordu. Annelerin sevinci neredeyse çocukların sevincine benzer.

— Tamam artık, dedi rahibe, işte mutlusunuz, ama sözümü dinleyip artık konuşmayın.

Başını yastığa koyan Fantine alçak sesle:

— Evet dinlen, yarın çocuğunu göreceğine göre akıllı davran. Hemişre Simplice haklı, buradaki herkes haklı, dedi.

Ardından hiç kımıldamadan, başını bile oynatmadan, fal taşı gibi açılmış gözleri ve neşeli ifadesiyle dört bir yana bakmaya başladı ve hiç sesini çıkarmadı.

Hemşire uyuyacağını umarak yatağın perdelerini kapattı.

Saat yedi buçuk civarında gelen doktor, hiçbir gürültü duymadığı için Fantine'in uyuduğunu sanıp parmak uçlarına basarak yavaşça yatağa yaklaştı. Perdeleri araladığında, idare lambasının ışığında Fantine'in iri dingin gözleriyle kendisine baktığını gördü.

— Mösyö, onun yatması için yanıma küçük bir yatak konacak, öyle değil mi? diye sordu.

Doktor sayıkladığını düşünürken ekledi:

— Bakın, burada yeterince yer var.

Doktor Hemşire Simplice'i bir kenara çekip ondan olup bitenleri, M. Madeleine'in bir iki günlüğüne burada olmayacağını, sayın başkanın Montfermeil'e gittiğini sanan hastanın kafasını karıştırmamak için ona kesin bir şey söylenmediğini, netice itibarıyla tahmininde haklı olabileceğini öğrendiğinde başını onaylarcasına salladı.

Kendisine seslenen Fantine'in yatağına yanaştı:

— Düşünsenize sabah uyandığında o küçük kediciğe günaydın diyeceğim ve gece uyumadan onun uykudaki soluğunu dinleyeceğim. Dingin soluk alışverişi bana iyi gelecek.

— Bana elinizi verin, dedi doktor.

Elini uzatırken gülerek haykırdı:

— Ah! Bakın! Aslında bilmiyorsunuz! Artık iyileştim. Cosette yarın geliyor.

Doktor afalladı. Durumu iyiydi. Nefes darlığı azalmış, nabzı güçlenmişti. Sanki yeni bir hayat bu zavallı tükenmiş hastaya can vermişti.

— Sayın doktor, diye devam etti, hemşire size sayın başkanın küçük kızımı almaya gittiğini söyledi mi?

Ona sakin olmasını, sağlığına zarar verecek aşırı heyecanlardan kaçınmasını öğütleyen doktor kaynamış kınakına ve ateşinin çıkması halinde verilecek ateş düşürücü bir ilaç yazdı. Giderken hemşireye şunları söyledi: "Durumu iyi. Kim bilir? Kader yarın sayın başkanın çocukla birlikte buraya dönmesini sağlar. Çok şaşırtıcı dönüşümlere, büyük sevinçlerin hastalıkları sona erdirdiğine rastlanmıştır; bunun oldukça ilerlemiş bir hastalık olduğunu biliyorum ama bütün bunlar çok gizemli şeyler! Belki de onu kurtaracağız."

VII

Yolcu Gelir Gelmez Dönüş Hazırlıklarına Başlıyor

Yolda bıraktığımız araba, Arras'taki *Poste* otelinin araba kapısından içeri girdiğinde saat sekize geliyordu. Şu ana kadar izlediğimiz adam arabadan inip han görevlilerinin nazik sorularına dalgın bir şekilde karşılık verdi, takviye atı geri gönderdikten sonra küçük beyaz atı bizzat kendisi ahıra götürdü; ardından zemin kattaki bir bilardo salonunun kapısını itti, bir masaya oturdu. Altı saatte alacağını umduğu yolu on dört saatte kat etmişti. Ama bunun kendi suçu olmadığını kabul ediyor, pek de öfkelenmiyordu.

Otelci kadın içeri girdi.

— Mösyö geceyi burada geçirecek mi? Yemek yiyecek mi?

Başını olumsuz bir ifadeyle salladı.

— Ahırda çalışan çocuk mösyönün atının çok yorgun olduğunu söylüyor.

Burada sessizliği bozdu.

— At yarın sabah yola çıkabilir mi?

— Ah mösyö! En az iki gün dinlenmesi gerekir.

— Posta bürosu burada mı?

— Evet mösyö.

Otelci kadın onu büroya götürdüğünde kimliğini gösterip, o gece posta arabasıyla Montreuil-sur-mer'e geri dönüp dönemeyeceğini sordu; arabacının yanındaki koltuk boştu; parasını ödeyip biletini aldı. "Mösyö araba saat tam birde kalkıyor, gecikmeyin,"dedi görevli.

İşini hallettikten sonra otelden çıkıp şehirde yürümeye başladı.

Arras'ı tanımadığı için karanlık caddelerde rastgele yürüyordu. Yine de, gelip geçenlere adres sormaktan kaçınırmış gibi bir hali vardı. Küçük Crinchon deresini geçtikten sonra dar sokaklardan oluşan bir labirentte yolunu kaybetti. Bir burjuva el feneriyle kendisine doğru geliyordu. Bir duraksamanın ardından, birilerinin soracağı soruyu duyacağından korkuyormuşçasına önüne arkasına bakıp bu adama danışmaya karar verdi.

— Mösyö, dedi, Adliye Sarayı nerede, söyleyebilir misiniz?

— Demek buralı değilsiniz mösyö, diye karşılık verdi epey yaşlıca bir adam olan burjuva, tamam o zaman beni izleyin. Ben de Adliye Sarayı'na yani Vali Konağı'na doğru gidiyordum. Şu sıralar Adliye Sarayı tadilatta olduğu için davalar geçici olarak valilikte görülüyor.

— Ceza mahkemeleri de mi orada?

— Elbette mösyö; size anlatayım, bugünkü Vali Konağı devrimden önce Piskoposluk'tu. 82'de piskopos olan Mösyö Conzié oraya büyük bir salon inşa ettirmişti. İşte yargılamalar o büyük salonda yapılıyor.

Yolda burjuva devam etti:

— Mösyö bir davayı izlemek istiyorsa, sanırım biraz geç oldu. Duruşmalar genellikle altıda biter.

Bu arada, büyük meydana vardıklarında burjuva ona geniş, karanlık bir binanın cephesindeki ışıklarla aydınlanmış dört büyük pencereyi gösterdi.

— Şuraya bakın, mösyö, şansınız varmış, tam saatinde geldiniz. Şu dört pencereyi görüyor musunuz? Ceza mahkemeleri oradadır. Işıklar yandığına göre davalar uzamış, duruşmalar akşama kalmış olmalı. Bir davayı izlemeye mi geldiniz? Cinayet davası mı? Tanık mısınız?

— Herhangi bir davayı izlemeye gelmedim, sadece bir avukatla görüşeceğim.

— O zaman başka, dedi burjuva. Bakın mösyö, işte nöbetçinin beklediği kapı. Büyük merdivenden yukarı çıkacaksınız.

Burjuvanın söylediklerini yerine getirdi. Birkaç dakika sonra, büyük bir kalabalığın ve sağda solda gruplaşmış halde fısıldaşan cübbeli avukatların bulunduğu bir salona ulaştı.

Mahkeme salonlarının kapısında kendi aralarında mırıldanan kara cübbeli adamlardan oluşan bu grupları görmek her zaman insanın yüreğini daraltır. Merhamet ve acıma sözcüklerinin yayılmasına nadir rastlanan bu sohbetlerde, sıklıkla önceden belirlenmiş mahkûmiyetler tartışılır. Bu gruplar yanlarından geçen hayalperest bir gözlemciye vızıldayan zihinlerin toplu halde her türden kasvetli yapılar inşa ettikleri karanlık kovanlar gibi görünür.

Bu geniş ve tek bir lambayla aydınlanmış salon eski piskoposluğun giriş bölümüydü. Ceza davalarının görüldüğü büyük salondan o sırada kapalı duran iki kanatlı bir kapıyla ayrılıyordu.

Ortam çok loş olduğundan önüne çıkan ilk avukata danışmakta bir sakınca görmedi.

— Mösyö, dedi, davalar ne durumda?

— Bitti, dedi avukat.

— Bitti!

Bu sözü avukatın geri dönmesine neden olacak ölçüde etkileyici bir ses tonuyla söylemişti.

— Pardon, mösyö, akrabası mısınız?

— Hayır burada kimseyi tanımıyorum. Peki mahkûmiyet kararı verildi mi?

— Elbette. Başka bir karar çıkması mümkün değildi.

— Kürek cezası mı?...

— Ömür boyu.

— Güçlükle duyulabilen ölgün bir sesle sordu:

— Kimlik tespiti yapıldı mı?

— Ne kimliği? diye karşılık verdi avukat. Kimlik tespitine gerek yok. Her şey ortada. O kadın çocuğunu öldürmüştü, bu durum kanıtlandı, mahkeme heyeti kasıt unsurunu dikkate almayıp müebbet hapis cezası verdi.

— Demek bir kadın?

— Elbette. Adı Limosin. Ama siz neden söz ediyorsunuz?

— Hiçbir şeyden ama dava sonuçlandıysa, salon neden hâlâ aydınlık?

— İki saat önce başlayan başka bir dava yüzünden.

— Hangi dava?

— Ah! Onun da sonucu belli. Dilenci kılıklı bir adam, kürek cezasına mahkûm olmuş eski bir sabıkalı, hırsızlık yapmış. Adını bilmiyorum. Haydut suratlının teki. Sadece yüz ifadesinden dolayı onu kürek cezasına mahkûm ederdim.

— Mösyö, diye sordu, salona girme imkânı var mı?

— Pek sanmam. İçerisi ağzına kadar dolu. Yine de duruşmaya ara verildiğinde dışarı çıkanlar oldu, oturum başlarken girmeyi deneyebilirsiniz.

— Nereden giriliyor?

— Şu büyük kapıdan.

Avukat yanından ayrıldıktan sonra, neredeyse aynı anda olası tüm duyguları birbirine karışmış bir halde yaşadı. Bu kayıtsız avukatın sözleri yüreğini peş peşe buzdan iğneler ve ateşten bıçaklar gibi delmişti. Henüz hiçbir şeyin sona ermediğini anlayınca bir soluk aldı ama hissettiğinin memnuniyet mi yoksa keder mi olduğunu kendi bile söyleyemezdi.

Birçok grubun yanına yaklaşıp söylenenleri dinledi. Duruşma listesi çok yüklü olduğundan, mahkeme başkanı bugün iki sıradan davanın daha görülmesine karar vermişti. Çocuk katilinden başlanmış, şimdi sıra "dolap beygiri" gibi

hep aynı yere, zindana dönen kürek mahkûmuna gelmişti. Bu adamın elma çaldığı söylense de bu, henüz tam olarak kanıtlanmış değildi, ama kanıtlanan daha önce Toulon'da kürek mahkûmu olduğuydu. Bu da işini zorlaştırıyordu. Zaten adamın ve tanıkların ifadesi dinlenmiş, geriye avukatın savunması ve savcının iddianamesi kalmıştı; gece yarısından önce sonuçlanması mümkün değildi. Adam muhtemelen mahkûm olacaktı; şiir yazan zeki ve iyi yürekli bir çocuk olan yargıç *suçlularını asla ıskalamazdı.*

Duruşma salonunun kapısında bir mübaşir vardı.

— Mösyö kapı birazdan açılacak mı? diye sordu mübaşire.

— Açılmayacak.

— Nasıl! Duruşma yeniden başladığında kapı açılmayacak mı?

— Duruşma yeniden başladı, diye yanıtladı mübaşir, ama kapı yeniden açılmayacak.

— Neden?

— Çünkü salon hıncahınç dolu.

— Ne! Tek kişilik bile yer yok mu? Hiç yer yok. Kapı kapandı. Kimse içeri giremez.

Mübaşir kısa bir sessizlikten sonra ekledi: "Sayın başkanın arkasında hâlâ iki üç koltuk boş, ama sayın başkan oraya sadece kamu yöneticilerini kabul ediyor."

Mübaşir bunları söyledikten sonra arkasını döndü.

Başını öne eğip bekleme salonunu geçtikten sonra her basamakta tereddüt edermiş gibi görünerek merdivenleri indi. Kendi kendiyle çeliştiği belliydi. Zihninde dünden beri süren şiddetli çatışma sona ermemişti ve her an yeni bir düğüm noktasına evriliyordu. Merdivenin sahanlığına indiğinde, tırabzana yaslanıp kollarını kavuşturdu. Aniden redingotunun düğmelerini açıp iç cebinden cüzdanını aldı, bir kalem çıkarttı, defterinden bir sayfa kopardı ve fenerin ışığında kâğıdın üzerine şunları yazdı: *M. Madeleine, Montreuil-sur-*

mer Belediye Başkanı; ardından merdiveni koşarcasına çıkıp, kalabalığı yararak mübaşire doğru yürüdü, ona kâğıdı uzatıp buyurgan bir ses tonuyla "Bunu sayın başkana iletin," dedi.

Kâğıda bir göz atan mübaşir bu sözlere itaat etti.

VIII

İtibarlı Bir Giriş

Montreuil-sur-mer belediye başkanı farkında olmasa da, oldukça tanınmış bir adamdı. Erdeminin ünü tüm Aşağı Boulonnais'ye yayıldığı yedi yılın ardından, küçük bir bölgenin sınırları dâhilinde kalmakla yetinmemiş ve komşu vilayetlere de ulaşmıştı. Siyah boncuk sanayisini geliştirerek kendi şehrine verdiği saygın hizmetin dışında, Montreuil-sur-mer şehrinin yüz kırk beldesinin tamamına yararı dokunmuş, gerektiğinde, diğer vilayetlere de yardımcı olup sanayilerinin canlanmasına katkıda bulunmuştu. Boulogne'un tül fabrikası, Frévent'in keten iplik üreten imalathanesi, Boubers-sur-Canche'ın su gücüyle işletilen bez fabrikası onun teşvik ve kredileri sayesinde kurulmuştu. M. Madeleine'in ismi her yerde saygıyla anılıyor, Arras ve Douai şehirleri, böyle bir belediye başkanı olan Montreuil-sur-mer'e imreniyordu.

Bu duruşmaya başkanlık eden Douai kraliyet mahkeme heyeti üyesi herkeste derin bir saygı uyandıran bu ismi tanıyordu. Yargıçlar odasını mahkeme salonuna bağlayan kapıyı yavaşça açan mübaşir başkanın koltuğuna doğru eğilip, üzerinde az önce okuduklarımıza ilaveten: *Bu mösyö duruşmaya katılmak istiyor* yazan kâğıdı uzattı. Başkan saygı dolu bir ifadeyle kalemini alıp altına bir şeyler yazdığı kâğıdı mübaşire geri verirken "İçeriye alın," dedi.

Hikâyesini anlattığımız bahtsız adam salonun kapısında mübaşirin yanından ayrıldığı sırada durduğu yerde hiç kımıldamadan beklemişti. Daldığı düşlerin ortasında birinin kendisine: "Mösyö beni izleme onurunu bahşederler mi?" diye sorduğunu duydu. Az önce kendisine sırtını dönen mübaşir şimdi onu yerlere kadar eğilerek selamlıyordu. Kendisine uzattığı kâğıdı açıp yanında duran lambanın ışığında okudu:

Ceza Mahkemesi Heyeti Başkanı, M. Madeleine'e saygılarını sunar.

Bu sözler ağzında garip ve acı bir tat bırakmışçasına kâğıdı buruşturdu.

Mübaşiri takip etti.

Birkaç dakika sonra, yeşil örtülü masanın üzerindeki iki mumun aydınlattığı, duvarları tahta kaplı, kasvetli bir odadaydı. Kulaklarında hâlâ yanından ayrılan mübaşirin son sözleri vardı: "Mösyö, işte mahkeme heyetinin odası; şu kapının bakır tokmağını çevirdiğinizde, kendinizi mahkeme salonunda sayın başkanın koltuğunun arkasında bulacaksınız." Bu sözler zihninde geçtiği dar koridorların ve inip çıktığı siyah merdivenlerin belli belirsiz anısıyla karışıyordu.

Mübaşir onu yalnız bırakmış, o olağanüstü an gelip çatmıştı. Düşüncelerini toplamaya çalışsa da bunu yapmayı başaramıyordu. Düşüncenin beyindeki ipleri özellikle yaşamın acı gerçeklerine bağlanmaları gerektiği anda koparlar. Tam da yargıçların fikir alışverişinde bulunup mahkûmiyet kararı aldıkları yerdeydi. O kadar insanın yaşamının altüst olduğu, az sonra adının yankılanacağı ve kaderinin şu an kesiştiği bu sakin ve ürkütücü odaya şaşkın bir sükûnetle bakıyordu. Önce duvara sonra kendine bakıyor, o odanın bu oda, bu adamın da kendisinin yerinde olmasına şaşırıyordu.

Yirmi dört saatten beri yemek yememiş, arabanın sarsıntılarıyla bitkin düşmüştü, ama bunları hissetmiyordu; âdeta hiçbir şey hissetmiyordu.

Duvarda asılı duran ve içinde bir camın altında Paris Belediye Başkanı ve Bakan Jean Nicholas Pache'ın kendi eliyle yazdığı eski bir mektup bulunan çerçeveye yaklaştı. Pache'ın Komün'e elinde tutuklu olarak bulunan bakanların ve milletvekillerinin listesini yolladığı bu mektubun 9 Haziran, yıl II olarak atılan tarihinde kuşkusuz bir hata vardı. O anda onu gören ve gözlemleyen biri bu mektubu çok ilginç bulduğunu sanırdı, çünkü gözlerini ondan ayıramıyor, tekrar tekrar ama dikkatini yöneltmeden ve umursamadan okuyordu. Fantine'i ve Cosette'i düşünüyordu.

Düşlere dalmış bir halde başını çevirdiğinde, gözleri kendisini ceza mahkemesi salonundan ayıran kapının bakır tokmağına yöneldi. Bu kapıyı neredeyse unutmuştu. Bakır tokmağa sabitlediği bakışları önce dinginken ardından korkunun baskısıyla giderek ürkütücü bir hal aldı. Saçlarının arasından sızan ter damlaları şakaklarına boşanıyordu.

Bir an için, isyan duygusuyla karışan bir kendine hâkim olma haliyle: *Lanet olsun! Beni oraya girmeye zorlayan biri mi var?* demek isteyen tasvir edilemez bir hareket yaptı. Ardından aceleyle geri dönüp içeri girdiği kapıyı gördü, ona doğru yürüyüp açtı ve dışarı çıktı. Artık o odada değil, dışarıda, az önce geldiği, basamaklar ve kapılarla kesilen, sağda solda hastaların başucundaki idare lambalarına benzer fenerlerle aydınlanan uzun, dar koridordaydı. Soluk alıp etrafı dinledi, arkasında, önünde hiçbir gürültü yoktu; arkasından geliyorlarmış gibi kaçmaya başladı.

Bu koridorun birçok dönemecini geride bıraktıktan sonra tekrar etrafını dinledi. Çevresinde aynı sessizlik, ayaklarının dibinde aynı gölge vardı. Soluk soluğa kalıp sendelediğinde duvara yaslandı. Taş soğuktu, teri alnında donmuştu, titreyerek doğruldu.

O zaman, bu karanlıkta ayakta durup soğuktan ya da başka bir şeyden titrerken düşündü.

Gece ve gündüz boyunca düşünmüştü; artık kendine "Yazık!" diyen bir sesten başka bir şey duymuyordu.

Bir çeyrek saat böyle geçti. Nihayet başını öne eğip endişeyle iç çekti, kollarını aşağı sarkıtıp geri döndü. Yavaşça ve perişan bir halde yürüyor, birinin kendini yakalayıp geri götürdüğünü duyumsuyordu.

Mahkeme heyetinin odasına geri döndü. İlk önce kapının tokmağını fark etti. Bu yuvarlak ve cilalı bakırdan tokmak gözünde dehşet verici bir yıldız gibi parlıyordu. Ona kaplanla karşı karşıya duran bir koyun gibi bakıyor, gözlerini ondan ayıramıyordu.

Ara sıra bir adım atıp kapıya yaklaşıyordu. Kulak verseydi yan salondan gelen karmaşık bir mırıldanmanın gürültüsünü duyacaktı ama dinlemiyor, duymuyordu.

Aniden, nasıl olduğunu anlamadan kendini kapının yanında buldu, kasılan parmaklarının tokmağı kavramasıyla kapı açıldı.

Duruşma salonundaydı.

IX

Kararların Şekillendiği Bir Mekân

Bir adım attı, arkasındaki kapıyı farkına varmadan kapadıktan sonra ayakta durarak etrafını gözlemledi.

Kâh uğultuların kâh sessizliğin hâkim olduğu, bir ceza davasının kalabalığın ortasında sıradan ve iğrenç ciddiyetiyle işini gördüğü, yetersiz aydınlatılmış, oldukça geniş bir salondu.

Salonun kendinin de bulunduğu bir ucunda yıpranmış cübbeleri ve dalgın ifadeleriyle tırnaklarını kemiren ya da gözlerini kapatan yargıçlar, diğer ucunda yırtık pırtık giysili bir kalabalık, birbirlerinden farklı tavırlar sergileyen avukatlar, dürüst ve sert yüzlü askerler, yıpranmış ve lekeli duvar kaplamaları, kirli bir tavan, yeşilden çok sarıya benzeyen

şayaklarla kaplı masalar, ellerin değmesiyle siyahlaşmış kapılar, duvara çakılan çivilere asılmış aydınlıktan çok duman yayan meyhane lambaları, masaların üzerindeki bakır şamdanlardaki mumlar, karanlık, çirkinlik, hüzün vardı ve yasa olarak anılan o büyük insani olgunun ve adalet olarak anılan o büyük ilahi olgunun varlığı hissedildiği için tüm bunlar ağırbaşlı ve yüce bir görünüm kazanıyordu.

Kalabalıktan kimse onu fark etmedi. Tüm bakışlar tek bir noktaya, başkanın solundaki duvarda, küçük bir kapıya yaslanmış tahta bir banka yönelmişti. Birçok mumun aydınlattığı bu bankın üzerinde iki jandarmanın arasında duran bir adam vardı.

Bu adam, o adamdı.

Onu aramadı, onu gördü. Gözleri sanki bu yüzün nerede olduğunu önceden biliyorlarmış gibi kendiliğinden o noktaya yöneldi.

Yüzü tam anlamıyla benzemese de, tavırlarında, görünümünde, gür saçlarında, vahşi ve endişeli gözbebeklerinde, gömleğinde yaşlanmış halini görür gibi oldu. Bu adam, Digne'e girdiği günkü gibi öfke doluydu ve on dokuz yıl boyunca zindanın döşemesinden topladığı korkunç düşüncelerinin ruhunda sakladığı iğrenç hazinesini yansıtıyordu.

— Tanrım! Ben de mi bu hale geleceğim? diye düşündü içi ürpererek.

Altmış yaşlarında görünen bu kaba yaratığın, şaşkın ve ürkmüş bir hali vardı.

Kapının kapanma sesinin duyulması üzerine, ona bir yer göstermişlerdi, başını ona çeviren başkan bu kişinin Montreuil-sur-mer belediye başkanı olduğunu anlayarak onu selamlamıştı. Bakanlığının görevleri nedeniyle birçok kez Montreuil-sur-mer'e geldiği için M. Madeleine'i tanıyan savcı da onu aynı şekilde selamladı. O ise bu selamlamaları hayal meyal seçebildi. Âdeta sanrı görüyor, etrafına bakınıyordu.

Yargıçlar, zabıt kâtibi, jandarmalar, acımasız bir merakla olup bitenleri izleyen bir kalabalık, tüm bunları daha önce, yirmi yedi yaşındayken görmüştü. Hareket eden, gerçekliğini hissetiren bu uğursuz görüntüyle yeniden karşı karşıyaydı. Bu, hafızasının bir yanılsaması, düşüncesinin serabı değildi, salonda ete kemiğe bürünmüş halde gerçek jandarmalar, gerçek yargıçlar, gerçek bir kalabalık vardı. Olan olmuştu, geçmişinin lanetli görüntülerinin gerçekliğin tüm ürkütücülüğüyle etrafında yeniden belirdiğini, yeniden canladığını fark ediyordu.

Her şey apaçık önünde duruyordu.

Korkuya kapılıp gözlerini kapadı ve yüreğinin derinliklerinden haykırdı: "Asla!"

Ve kaderin, tüm düşüncelerini titreten, onu çılgına çeviren trajik bir oyunuyla kendisi tam karşısında duruyordu! Herkes yargılanan adamın Jean Valjean olduğunu sanıyordu!

Gözlerinin önünde beklenmedik bir görüntü beliriyor, hayaleti, hayatının en korkunç anının dramını sergiliyordu.

Aynı yargı mekanizması, gecenin aynı saati, yargıçların, askerlerin, izleyicilerin neredeyse aynı olan yüzleri, her şey eskisi gibiydi. Sadece başkanın başının üstünde, mahkûm edildiği dönemde mahkeme salonlarında bulunmayan bir haç vardı. Yargılandığı sırada Tanrı orada değildi.

Birilerinin kendini tanıyabileceği düşüncesiyle ürkerek arkasındaki iskemleye yığıldı. Oturduğunda yüzünü saklamak için yargıçların masalarının üzerindeki bir kâğıt yığınından yararlandı. Şimdi kimseye görünmeden her şeyi görebilirdi. İçine gerçeklik duygusu dolunca yavaş yavaş kendini toparladı. Konuşulanları dinleyecek kadar sakinleşti.

M. Bamatabois mahkeme heyeti üyeleri arasında yer alıyordu.

Javert'i arasa da, tanıkların oturduğu sıra zabıt kâtibinin masasının arkasında kaldığı için onu göremedi. Üstelik, salon söylediğimiz gibi yeterince aydınlık değildi.

İçeri girdiğinde suçlunun avukatı savunmasını tamamlıyordu. Dava üç saatten beri devam ediyordu, artık herkes pürdikkat kesilmişti. Bu kalabalık üç saatten beri korkunç bir gerçek yanılsamasının altında yavaş yavaş ezilen son derece ahmak ya da son derece kurnaz bir adama, bir yabancıya, sefil bir yaratığa bakıyordu. Bu adam, bilindiği gibi, elinde yakındaki Pierron bahçesinin bir elma ağacının olgun elmalarla yüklü kırılmış bir dalıyla yürürken yakalanmıştı. Bu adam kimdi? Hakkında soruşturma yapılmış, hepsi aynı kanaatte olan tanıklar dinlenmiş, tüm tartışmaların sonunda olay aydınlanmıştı. Suçlamada: "Elimizde sadece bir meyve hırsızı, bir sahtekâr değil, eski bir kürek mahkûmu, çok tehlikeli bir haydut, adaletin uzun süreden beri peşinde olduğu ve sekiz yıl önce Toulon Hapishanesi'nden çıktığında anayolda Petit-Gervais adlı gezgin bir çocuğu Ceza Kanunu'nun 383. maddesi çerçevesinde ele alınacak bir şekilde gasp etmiş Jean Valjean adında bir suçlu var. Bu gasp olayı daha sonra kimliği yasal olarak tespit edildiğinde ele alınacak. Yeni bir hırsızlık yaparak suçunu tekrar etti. Onu bu son vakadan dolayı mahkûm edin, önceki suçu daha sonra yargılanacak," deniyordu. Adam bu suçlama ve tanıkların ortak kanaati karşısında şaşırmış gibi görünüyordu. Hayır anlamında hareketler, işaretler yapıyor ya da tavana bakıyordu. Güçlükle konuşup yanıt verse de, tüm benliğiyle bu suçlamayı reddediyordu. Çevresinde savaş düzeni almış bu zekâlar karşısında bir ahmak ve kendini ele geçiren bu toplum karşısında bir yabancı gibiydi. Yine de, onu korkunç bir gelecek bekliyor, iddiaların gerçekliği her dakika artıyor, tüm kalabalık üzerine gitgide daha fazla yüklenen ve felaketine yol açacak bu suçlamaları ondan daha büyük bir endişeyle izliyordu. Üstelik, bir süre sonra kimliği kesin olarak tespit edilip Petit-Gervais davası da mahkûmiyetle sonuçlanırsa, kürek cezasının ölüm cezasına çevrilmesi olasılığı da vardı. Bu adam kimin nesiydi? Bu duyarsızlığı nasıl bir kişilikten kaynaklanıyordu?

Ahmak mı yoksa kurnaz mıydı? Her şeyi çok iyi anlıyor ya da hiçbir şey anlamıyor muydu? Bu sorular izleyicileri olduğu kadar mahkeme heyetini de ikiye bölmüş gibi görünüyordu. Bu davada ürkütücü ve kafa karıştırıcı bir şeyler vardı; dram sadece kasveti değil belirsizliği de içeriyordu. Avukat savunmasını, uzun zamandan beri baronun belagatini temsil eden ve o dönemde Paris'te olduğu kadar, Romorantin ya da Montbrison'da tüm avukatlarca kullanılan, günümüzde ise klasikleştiği için etkileyici ciddiyeti ve görkemli dokunaklılığı nedeniyle sadece savcılar kurulunun resmi sözcülerine yaraşan o taşra diliyle yapmıştı. Bu dilde, karı ve koca *eş*, Paris, *sanatın ve uygarlığın merkezi*, kral, *hükümdar*, monsenyör piskopos, *papalığın kutsal temsilcisi*, savcı, *kovuşturmanın belagatli yorumcusu*, savunmalar, *kulağın algıladığı vurgular*, XIV. Louis dönemi, *altın çağ*, tiyatro, *Melpomene tapınağı*, hanedan, *krallarımızın ulvi soyu*, konser, *müzikal şölen*, vilayet garnizon komutanı sayın general, *yiğit savaşçı vs.*, papaz okulu öğrencileri, *ruhani reislik adayları*, gazetelerde çıkan yanlış haberler, *sayfalarının sütunlarında zehir saçan sahtekârlık* vs. anlamına geliyordu. Avukat savunmasına elma hırsızlığı gibi, güzel bir üslupla izahı kolay olmayan vakayla başlamıştı, ama Bénigne Bossuet bile bir cenaze töreninde bir tavuğa göndermede bulunmuş ve işin içinden muvaffakiyetle sıyrılmıştı. Avukat, elma hırsızlığının maddi kanıtlarla desteklenmediğini iddia etmişti. Kimsenin, adını ısrarla Champmathieu olarak andığı müvekkilini duvara tırmanırken ya da dalı kırarken görmediğini, sadece elindeki dalla (avukat buna *küçük bir dal parçası* diyordu) yakalandığını, ama sanığın bu dalı yerde bulup aldığını söylediğini ileri sürüyordu. Aksini kim kanıtlayabilirdi? Hiç kuşku yok ki, bu dal duvara tırmanıp onu koparan hırsız tarafından çalınmış, ardından paniğe kapılan bu düzenbaz dalı yere atmıştı. Ama bu hırsızın Champmathieu olduğunu kanıtlayan neydi? Tek bir şey. Eski bir kürek mahkûmu olması.

Avukat talihsiz bir şekilde kesin olarak saptanan bu niteliği inkâr etmiyordu; sanık Favorelles'de ikâmet etmiş, orada ağaç budayıcılığı yapmıştı, Champmathieu isminin kökeni Jean Mathieu olabilirdi; tüm bunlar doğruydu; ne de olsa dört tanık hiç tereddüt etmeden Champmathieu'nün kürek mahkûmu Jean Valjean olduğunu doğrulamışlardı, avukat bu tanıklıklara sadece müvekkilinin şahsi çıkarlarını gözeten inkârlarla karşı koyabiliyordu; ama onun kürek mahkûmu Jean Valjean olduğu varsayılsa da, bu durum onun elma hırsızı olduğunu kanıtlar mıydı? Bu bir kanıt değil en fazla bir tahmin olabilirdi. Sanık, avukatın da "tüm iyi niyetiyle" kabul ettiği gibi "kötü bir savunma yöntemini" benimsemişti. Hırsızlığı ve kürek mahkûmu olduğunu yadsımakta ısrar ediyordu. Kürek mahkûmu olduğunu itiraf etmesi hiç kuşkusuz yargıçların hoşgörülü davranmalarına yol açacaktı; avukat ona tavsiyede bulunsa da, hiçbir şey itiraf etmezse paçayı kurtaracağını sanan sanık bunu ısrarla reddetmişti. Bu bir hataydı ama zekâsının kıt olup olmadığını da dikkate almak gerekmiyor muydu? Bu adam belli ki ahmağın biriydi. Zindanda yaşadığı uzun bahtsızlıklar, zindandan çıktığında çektiği büyük sefaletler onu alıklaştırmıştı vs., kendini iyi savunamıyordu, ama bu durum onu mahkûm etmek için bir gerekçe sayılabilir miydi? Petit-Gervais olayına gelince, dava konusu olmadığı için ondan hiç söz etmiyordu. Avukat mahkeme heyeti üyelerinden sanığın Jean Valjean olduğuna kesin olarak inanıyorlarsa, ona eski bir kürek mahkûmuna uygun düşen polisiye yaptırımları uygulamalarını ve onu aynı suçu işleyen bir kürek mahkûmu olarak korkunç bir şekilde cezalandırmamalarını rica etti.

Savcı avukata genellikle tüm savcıların yaptığı gibi sert bir üslup ve süslü cümlelerle yanıt verdi.

Avukatı "açıksözlülüğünden" dolayı kutlayıp bu açıksözlülükten ustaca yararlandı. Avukatın verdiği tüm tavizler sayesinde sanığa yüklendi. Avukat sanığın Jean Valjean

olduğunu kabul etmiş gibi görünüyordu. Bunu fırsat bilerek bu adamın Jean Valjean olduğunu iddia etti. Mahkeme heyeti tarafından kabul edildiği için, bu tartışılamazdı. Savcı burada suçların kaynaklarına ve nedenlerine inip ilginç bir bağlantı kurdu, daha başlangıç döneminde *Oriflamme* ve *Quotidienne*'in eleştirmenlerinin *şeytanın akımı* olarak adlandırmaya layık gördükleri romantik akıma yüklendi ve akla uygun bir şekilde Champmathieu'nün, daha doğrusu Jean Valjean'ın suçunu bu sapkın edebî akımın etkisiyle bağlantılandırdı. Değerlendirmelerini tamamladığında, Jean Valjean'a geçti. Bu Jean Valjean kimdi? Jean Valjean'ın tasviri toplumun kustuğu bir canavar, vs. Theramenes'in söylevlerinde yer alan bu tür tasvirler trajedinin işine yaramasa da, hukuki belagate her zaman hizmet eder. Dinleyiciler ve mahkeme heyeti üyeleri *ürperdiler.* Tasvirini tamamladıktan sonra, savcı bir hatibin, yarın sabah çıkacak yerel gazetenin coşkusunu doruk noktasına çıkaracak ifadesiyle devam etti: "İşte böyle bir adam vs., serseri, dilenci, hayatını kazanacak imkânları olmayan vs., yaşamını suç işleyerek geçirmeye alışmış ve Petit-Gervais vakasının da kanıtladığı gibi kürek cezası sırasında kendini pek terbiye edememiş vs., sokakta, tırmandığı duvarın birkaç adım ötesinde, elinde çaldığı dalla yakalanmış bir adam, suçüstü yakalandığını, hırsızlığı, duvara tırmandığını, her şeyi inkâr ediyor, adına, kimliğine kadar her şeyi inkâr ediyor! Burada değinmeyeceğimiz yüzlerce kanıtın dışında, dürüst polis müfettişi Javert, alçaklığın cezasını çekerken tanıştığı üç eski arkadaşı, kürek mahkûmları Brevet, Chenildieu ve Cochepaille onu tanıdıklarına tanıklık ettiler. Bu şaşırtıcı ortak kanaate kim karşı çıkabilir? İnkâr ediyor. Bu ne duyarsızlık! Sayın mahkeme heyeti üyeleri adaletin gereğini yapacaksınız vs." Savcı konuşurken, sanık onu ağzı açık bir halde, hayranlığa eşlik eden bir şaşkınlıkla dinliyordu. Bir insanın böyle konuşabilmesi karşısında afalladığı belliydi. Ara sıra, iddianamenin en kiritik noktalarında,

kendini tutamayan belagatin suçluyu en ağır sıfatlar tufanıyla bir fırtına gibi sardığı anlarda, duruşmaların başlangıcından beri yaptığı gibi sessiz ve hüzünlü bir protestoyla başını yavaşça soldan sağa çeviriyordu. Hemen yakınındaki izleyiciler onun alçak sesle iki üç kere şunları söylediğini duymuşlardı: "İşte M. Baloup'ya haber vermemenin sonucu!" Savcı mahkeme heyeti üyelerine ahmaklığın değil, becerinin, kurnazlığın, adaleti yanıltma alışkanlığının dışa vurumu olan ve bu adamın "yoğun sapkınlığını" ortaya koyan planlanmış bu şaşkın tavrı da dikkate almalarını belirtti. Sözlerini Petit-Gervais davasının daha sonra görüleceğini söyleyerek ve en ağır cezanın verilmesini talep ederek bitirdi.

Hatırlanacağı gibi şimdilik hakkında ömür boyu kürek cezası isteniyordu.

Ayağa kalkan avukat "muhteşem söylevi" dolayısıyla "sayın savcıya" iltifat ettikten sonra elinden geldiğince karşılık vermeye çalıştı ama işi zorlaşıyor, ayağının altındaki zemin giderek kayıyordu.

X

İnkâr Taktiği

Dava sonuçlanmak üzereydi. Başkan sanığa ayağa kalkmasını işaret ederek ona son kez verdi: "Savunmanıza ekleyecek bir şeyiniz var mı?"

Ayağa kalkıp yırtık pırtık başlığını elinde yuvarlayan adam söyleneni duymamışa benziyordu.

Başkan sorusunu tekrarladı.

Bu kez söyleneni duyup anlamış gibi görünen adam uykudan uyanan biri gibi gözlerini etrafında gezdirdi, halka, jandarmalara, avukatına, mahkeme heyeti üyelerine baktı, iri yumruğunu oturduğu bankın önüdeki tahta masaya koydu,

bir kez daha etrafına baktı ve aniden bakışlarını savcıya sabitleyip bir volkan püskürmesi gibi konuşmaya başladı. Söylediği tutarsız, kaba, birbiriyle çelişen, karmakarışık sözler sanki ağzından hep birlikte dışarı çıkmak için acele ediyorlardı.

— Şunu söyleyeceğim. Paris'te M. Baloup'nun yanında araba tamirciliği yaptım. Zor bir meslektir, araba tamirciliğinde hep dışarıda, avlularda, iyi üstatların yanında hangarların altında çalışılır, geniş bir alan gerektirdiği için kapalı atölyelerde çalışmak mümkün değildir. Kışın aşırı soğuklarda ısınmak için insan kollarını ovuşturur; ama üstatlar zaman kaybı olarak gördükleri için buna izin vermezler. Taşların arasında buz varsa demiri işlemek zordur. Bu iş insanı çabuk yıpratır. Bu meslekte genç yaşta yaşlanılır. Kırk yaşına geldiğinizde işiniz bitmiştir. Ben elli üç yaşındayım, çok sıkıntı çektim. Üstelik işçiler çok vicdansızdır! Artık genç değilseniz, size ihtiyar baykuş, yaşlı bunak! derler. Günde bir buçuk frank kazanıyordum, üstatlar yaşlı olmamı bahane edip bana en düşük ücreti veriyorlardı. Ayrıca nehir kenarında çamaşırcılık yapan bir kızım vardı. O da para kazanıyordu, böylece geçinip gidiyorduk. Onun işi de zordu. Bütün gün yağmura, kara, yüzünü yarıp geçen rüzgâra rağmen beline kadar leğenin içinde çalışıyor, her yer buz tutsa bile çamaşır yıkaması gerekiyordu; fazla çamaşırları olmayan insanlar hemen yanında yıkamasını bekliyorlardı; çamaşırı yıkamazsa müşteri kaybederdi. Tahtalar birbirine iyi eklemlenmediği için her yandan üzerine sular dökülüyordu. Elbiselerinin her yanı ıslaktı. Soğuk su içine işliyordu. Suyun musluktan aktığı Enfants-Rouges çamaşırhanesinde de çalıştı. Orada çamaşırlar musluğun önünde yıkanır, leğende durulanırdı. Kapalı yer olduğundan orada daha az üşüyordu. Ama sıcak buğu çok tehlikeliydi ve gözleri mahvediyordu. Akşam yedide yorgun halde eve geliyor, hemen yatıyordu. Kocası onu dövüyordu. Öldü. Üzüldük. Dans partilerine gitmeyen iyi huylu, kendi halinde bir kızdı. Bir keresinde büyük per-

hizden önceki salı günü kutlamalara katılmak yerine saat sekizde yatmıştı. İşte. Doğruyu söylüyorum. Sormanız yeter. Ah elbette! Ne aptalım! Paris bir uçurumdur. Champmathieu Baba'yı kim tanır? Yine de size Mösyö Baloup'dan söz ediyorum. Mösyö Baloup'ya sorun. Bunun dışında benden ne istediğinizi bilmiyorum.

Adam susup ayakta bekledi. Tüm bunları yüksek, boğuk, sert bir sesle, hızlı hızlı, öfkeli ve vahşi bir naiflikle söylemiş, bir keresinde kalabalığın içinden birini selamlamak için sözlerine ara vermişti. Rastgele ortaya attığı bu ifadeler peş peşe gelen hıçkırıklara benziyor ve her birine odun kesen bir oduncuyu andıran jestler ekliyordu. Konuşması bittiğinde izleyiciler kahkahalara boğuldu. Etrafına bakıp herkesin güldüğünü görünce, hiçbir şey anlamadığı için kendisi de gülmeye başladı.

Çok berbat bir sahneydi.

Dikkatli ve iyi niyetli bir adam olan başkan sesini yükseltip, mahkeme heyeti üyelerine "sanığın yanında çalıştığını söylediği eski araba tamirci ustası Mösyö Baloup'un adının boş yere anıldığını, iflas ettiği için ortadan kaybolduğunu" hatırlattı. Ardından sanığa dönerek söyleyeceklerini dinlemesini öğütleyerek devam etti: "Düşünmeniz gereken bir noktadasınız. Hakkınızdaki ciddi suçlamaların çok ağır sonuçları olabilir. Sanık, sizin çıkarınız adına, sizi son bir kez daha uyarıyorum, şu iki konu hakkında net bir açıklama yapın: Öncelikle, Pierron bahçesinin duvarını aşıp, dalı kırdıktan sonra elma çaldınız mı, yani hırsızlık ve haneye tecavüz suçlarını işlediniz mi? İkincisi evet ya da hayır, eski kürek mahkûmu Jean Valjean siz misiniz?"

Sanık söyleneni anlayan ve vereceği yanıtı iyi bilen bir adam gibi başını anlamlı bir şekilde salladı. Ağzını açıp başkana döndü:

— Önce...

Ardından, önce başlığına sonra tavana bakıp sustu.

— Sanık, dedi savcı acımasız bir ses tonuyla, kendinize dikkat edin. Size sorulan hiçbir soruya cevap vermiyorsunuz. Kafanızın karışıklığı mahkûm olmanıza yol açacak. İsminizin Champmathieu olmadığı kesin, siz önce annesinin adını kullanarak kimliğini Jean Mathieu olarak gizleyen, Auvergne'e yerleşen, doğduğu Faverolles'de ağaç budayıcılığı yapan kürek mahkûmu Jean Valjean'sınız. Pierron bahçesinin duvarını aşıp olgun elmaları çalan da sizsiniz, bu kesin. Sayın mahkeme heyeti üyeleri bunu dikkate alacaklar.

Sanık sonunda yerine oturmuştu; savcı sözünü bitirdiğinde aniden ayağa kalkıp haykırdı:

— Siz çok kötü bir insansınız! İşte bunu söylemek istiyor, ama nasıl ifade edeceğimi bilemiyordum. Ben hiçbir şey çalmadım, her gün yemek yemem. Ailly'den geliyordum, kırları sapsarı bir renge bürüyen, bataklıkların taşmasına, yolun kenarında kaybolan kumların üzerinde sadece ot demetlerinin görülmesine neden olan bir sağanak altında buraya geri dönüyordum, yerde kırılmış bir elma dalı gördüm, başıma bunca iş açacağını bilmeden dalı yerden aldım. Üç aydır hapisteyim, beni bir yerden bir yere naklediyorlar. Üstelik derdimi anlatamıyorum, hakkımda konuşuyor, bana "Cevap verin!" diyorlar. İyi yürekli bir genç olan jandarma beni dirseğiyle dürtüp alçak sesle "Cevap versene," diyor. Durumu nasıl açıklayacağımı bilmiyorum, ben okumadım, yoksul bir adamım. Bunu görmemek haksızlıktır. Hırsızlık yapmadım, yerde duran bir şeyi aldım. Jean Valjean, Jean Mathieu diyorsunuz! Bu kişileri tanımıyorum. Onlar köylüler. Ben Hôpital Bulvarı'nda Mösyö Baloup'nun yanında çalıştım. İsmim Champmathieu. Bana nerede doğduğumu söyleyerek kurnazlık yapıyorsunuz. Nerede doğduğumu ben bile bilmiyorum. Herkesin dünyaya geleceği bir ev yoktur. Öyle olsa her şey daha iyi olurdu. Annemin ve babamın şehir şehir gezen göçebe insanlar oldukları dışında hiçbir şey bilmiyorum. Bana çocukken Küçük diyorlardı, şimdiyse İhtiyar diyorlar.

İşte benim vaftiz isimlerim. İşinize nasıl gelirse öyle kullanın. Auvergne'de ve Favorelles'de bulundum. Şuraya bakın! Auvergne'e ve Favorelles'e gittiğim için kürek mahkûmu mu olmam gerek? Size hırsızlık yapmadığımı ve adımın Champmathieu Baba olduğunu söylüyorum. Mösyö Baloup'un yanında çalıştım, orada yaşadım. Bu saçmalıklarınız artık canımı sıkıyor! Neden herkes öfkeyle üzerime geliyor?

Sanığın söylediklerini ayakta dinleyen savcı başkana:

— Sayın başkan, kendini bir ahmakmış gibi göstermeye çalışan ama bunu başaramayan –bunu kendisine söylemek istiyoruz– sanığın bu karmaşık ama kurnazca inkârları karşısında siz ve mahkeme heyeti uygun görürse mahkûm Brevet, Cochepaille ve Chenildieu'nün ve Polis Müfettişi Javert'in bu salona yeniden çağrılıp son bir kez daha sanığın Jean Valjean olup olmadığına tanıklık etmelerini öneriyorum, dedi.

— Sayın savcıya Polis Müfettişi Javert'in ifadesini verdikten hemen sonra, komşu bir vilayetin merkezindeki görevine dönmek üzere mahkeme salonundan, hatta şehirden ayrıldığını bildirmek isterim. Sayın savcının ve sanığın avukatının onayıyla ona biz izin verdik, dedi başkan.

— Bu doğru sayın başkan, diye karşılık verdi savcı. Mösyö Javert burada olmasa da, birkaç saat önce bu salonda söylediklerini sayın mahkeme heyeti üyelerine tekrarlamak isterim. Javert alt kademede çalışsa da, önemli görevleri katı ve titiz bir dürüstlükle yerine getiren saygın bir adamdır. İşte söyledikleri şöyleydi: "Sanığın inkârlarını yalanlayan manevi ve maddi kanıtlara ihtiyacım yok. Onu çok iyi tanıyorum. Bu adam Champmathieu değil, son derece gaddar ve tehlikeli bir adam olan eski kürek mahkûmu Jean Valjean'dır. Cezasının bitiminde onu büyük bir pişmanlıkla serbest bıraktılar. Hırsızlık suçu nedeniyle on dokuz yıl kürek mahkûmluğu yaptı. Beş altı kez kaçma girişiminde bulundu. Petit-Gervais ve Pierron vakaları dışında, müteveffa Digne piskoposunun evinde de hırsızlık yaptığından şüpheleniyorum. Toulon

Hapishanesi'nde muhafız birliği komutan yardımcısıyken onu çok sık gördüm. Onu çok iyi tanıdığımı bir kez daha tekrarlıyorum."

Bu kesin tanıklık izleyiciler ve mahkeme heyeti üyeleri üzerinde derin bir etki yarattı. Savcı sözlerini Javert orada olmasa da, üç tanık Brevet, Chenildieu ve Cochepaille'ın resmen salona çağrılıp tekrar ifade vermelerinde üsteleyerek tamamladı.

Başkanın mübaşire talimat vermesi üzerine, birazdan tanık odasının kapısı açıldı. Mübaşir bir jandarmanın eşliğinde Brevet'yi salona soktu. Heyecanları doruk noktasına çıkan izleyicilerin yürekleri tek bir bedendeymiş gibi çarpıyordu.

Eski kürek mahkûmu Brevet'nin üzerinde hapishanelerin siyah gri ceketi vardı. Brevet altmış yaşlarında yüzünde hem bir iş adamının hem bir alçağın ifadesini barındıran bir adamdı. Bu ikisi bazen bir arada bulunabilir. Çevirdiği kötü işlerden sonra yeniden girdiği hapishanede koğuş sorumlusu olmuştu. Cezaevi yöneticileri yararlı olmaya çalıştığını söylüyor, rahipler dini vecibelerini yerine getirme konusunda ona tanıklık ediyorlardı. Bu olayların Restorasyon Dönemi'nde gerçekleştiğini unutmayalım.

— Brevet, dedi başkan, yüz kızartıcı bir suç işlediğiniz için yemin edemezsiniz.

Brevet başını öne eğdi.

— Yine de, diye devam etti başkan, ilahi merhamet izin verirse, yasanın itibarsızlaştırdığı bir kişide bile onur ve adalet duygusu kalabilir. İşte bu nihai anda bu duyguya sesleniyorum. Umduğum gibi içinizde bu duyguya hâlâ yer varsa bana yanıt vermeden önce bir sözünüzün bu adamın mahvına neden olacağını ve adaleti aydınlatacağını iyi düşünün. Çok önemli bir an ve yanıldığınıza inanıyorsanız sözünüzü geri alabilirsiniz. Sanık, ayağa kalkın. Brevet, sanığa iyi bakın, hatıralarınızı canlandırın ve ruhunuz ve vicdanınızla

bize bu adamın eski arkadaşınız kürek mahkûmu Jean Valjean olup olmadığını söyleyin.

Brevet mahkûma baktıktan sonra mahkeme heyetine döndü.

— Evet sayın başkan, onu ilk kez ben tanıdım ve bu konuda ısrarlıyım. Bu adam 1796'da girdiği Toulon Hapishanesi'nden 1815'te çıkan Jean Valjean'dır. Ben ondan bir yıl sonra çıktım. Şimdi bir ahmak gibi görünüyor, yaşı nedeniyle alıklaşmış olmalı, zindanda sinsinin tekiydi. Onu kesinlikle tanıyorum.

— Yerinize oturun, dedi başkan. Sanık siz ayakta kalın.

Kırmızı kazağı ve yeşil beresinin de belirttiği gibi ömür boyu kürek cezasına çarptırılmış olan Chenildieu'yü getirdiler. Cezasını çektiği Toulon Hapishanesi'nden bu tanıklık için getirtilmişti. Yaklaşık elli yaşlarında, kısa boylu, atik tetik, yüzü kırışmış, çelimsiz, sarışın, küstah bir adamdı, tüm bedeninden hastalıklı bir zaafiyet ve gözlerinden olağanüstü bir güç yayılıyordu. Hapishanedeki arkadaşları ona *Je-nie-Dieu*[57] adını takmışlardı.

Başkan ona da Brevet'ye söylediklerini tekrarladı. İşlediği alçakça suçun yemin etmesine izin vermediğini hatırlattığında Chenildieu kafasını kaldırıp karşısındaki kalabalığa baktı. Kafasını iyice toplamasını söyleyen başkan sanığı tanıdığı konusunda hâlâ aynı şeyi düşünüp düşünmediğini sordu.

Chenildieu kahkaha attı.

— Vay canına! Demek onu tanıyor muyum? Beş yıl aynı zincire bağlı kaldık. Dostum, demek şimdi bana surat asıyorsun, öyle mi?

— Yerinize oturun, dedi başkan.

Mübaşir, diğeri gibi ömür boyu kürek cezasına çarptırılan kırmızı kazaklı Cochepaille'ı getirdi. Lourdeslu bir köylü, Pirenelerin yarı ayısı olan bu adam bir süre dağda sürüleri güttükten sonra, çobanlığı bırakıp haydutluğa geç-

57 Tanrı'yı inkâr ediyorum. (çn)

mişti. Cochepaille sanık kadar yabani, ondan daha ahmak gibi görünüyordu. Bu kişi doğanın yırtıcı hayvan taslağında yarattığı ve toplumun kürek cezasına mahkûm ettiği o bahtsız adamlardan biriydi.

Onu birkaç dokunaklı sözle gayrete getirmeye çalışan başkan diğer ikisi gibi ona da karşısındaki adamı hiç tereddüt etmeden tanıyıp tanımadığını sordu.

— Bu Jean Valjean, dedi Cochepaille. Hatta çok güçlü olduğu için ona Kriko Jean diyorlardı.

Bu üç adamın peş peşe verdikleri içten ve iyi niyetli ifadeler izleyiciler arasında sanığın aleyhine kanaatleri belirten mırıldanmalara yol açmış, her yeni tanıklıkla bu mırıldanmalar daha da artmış ve uzayıp gitmeye başlamıştı. Sanık onları, mahkeme heyetinin temel savunma taktiği olarak gördüğü o şaşkın yüz ifadesiyle dinlemişti. Yanındaki jandarmalar ilk tanık dinlenirken onun "Ah! Şu işe de bak!" diye hafifçe homurdandığını duymuşlardı. İkinci tanığın ardından sesini daha da yükselterek âdeta memnun bir halde "Ne güzel!" demiş, üçüncü tanığın ardından "Muhteşem!" diye haykırmıştı.

— Sanık, duydunuz. Söyleyeceğiniz bir şey var mı?

— Söyleyeceğim, tek kelimeyle muhteşem!

İzleyicilerden neredeyse mahkeme heyeti üyelerine kadar yayılan bir uğultu yankılandı. Adamın aklını kaçırdığı belliydi.

— Mübaşirler, dedi başkan, sessizliği sağlayın. Oturumu kapatacağım.

O sırada, başkanın hemen yanında bir hareketlenme oldu. Bağıran bir ses duyuldu:

— Brevet, Chenildieu, Cochepaille! Buraya bakın.

Bu ses herkesin yüreğini donduracak ölçüde acınası ve korkunçtu. Gözler sesin geldiği noktaya yöneldiler. Başkanın arkasında, ayrıcalıklı izleyicilerin arasında yer alan bir adam ayağa kalkıp mahkeme heyetiyle salonu ayıran böl-

menin kapısını itmişti ve şimdi salonun ortasında ayakta duruyordu. Onu tanıyan başkan, savcı, M. Bamatabois ve onlarca kişi hep bir ağızdan haykırdılar:

— Mösyö Madeleine!

XI

Champmathieu İyice Afallıyor

Bu, gerçekten de oydu. Zabıt kâtibinin lambası yüzünü aydınlatıyordu. Elinde şapkası vardı, giysileri düzenliydi ve redingotu özenle düğmelenmişti. Yüzü çok solgundu ve hafifçe titriyordu. Arras'a geldiğinde kır olan saçları bir saat içinde bembeyaz olmuştu.

Tüm başlar dikildi. Salondaki şaşkınlığı tasvir etmek mümkün değildi. Sesi çok dokunaklı, görünümü çok sakin olduğu için ilk başta kimse hiçbir şey anlamadı. Herkes birbirine kimin bağırdığını soruyordu. Kimse böylesine sakin bir adamın böyle ürkütücü bir şekilde bağırabileceğine inanamıyordu.

Bu kararsızlık birkaç saniye sürdü. Daha başkan ve savcı tek bir söz bile söyleyemeden, jandarmalar ve mübaşirler tek bir hamle bile yapamadan, herkesin o anda M. Madeleine olarak tanıdığı adam Cochepaille, Brevet ve Chenildieu'ye doğru yaklaşmıştı.

— Beni tanımıyor musunuz? dedi.

Afallayan üç tanık başlarını olumsuzluk belirten bir ifadeyle salladılar. Korkan Cochepaille ona bir asker selamı verdi. Mahkeme heyeti üyelerine dönen M. Madeleine yumuşak bir sesle:

— Sayın heyet üyeleri, sanığı serbest bırakın. Sayın başkan, beni tutuklayın. Aradığınız adam o değil, benim. Adım Jean Valjean.

Tek bir ağız bile soluk almıyordu. İlk şaşkınlık şokunun yerini bir mezar sessizliği almıştı. Salona olağanüstü bir olay gerçekleştiğinde kitleleri sarmalayan o ilahi korku hâkimdi.

Yine de, başkanın yüzünde sempatik ve hüzünlü bir ifade vardı; savcıya hızlı bir göz işareti yapmış, heyet üyeleriyle alçak sesle bir şeyler konuşmuştu. Herkes tarafından duyulabilecek bir sesle salona hitap etti:

— Burada bir doktor var mı?

Savcı söze girdi:

— Sayın mahkeme heyeti üyeleri, duruşmaya ara vermemize neden olan olay bizde olduğu gibi sizde de ifade etmeye gerek duymadığımız bir duyguya yol açacak ölçüde beklenmedik ve garip. Hepiniz, en azından Montreuil-sur-mer'in saygıdeğer belediye başkanının ününü duymuşsunuzdur. Salonda bir doktor varsa, kendisine sayın başkanın düşüncesi doğrultusunda Mösyö Madeleine'e eşlik etmesini ve onu evine götürmesini rica ediyoruz.

M. Madeleine savcının sözlerini bitirmesine izin vermeden hoşgörülü ve buyurgan bir ses tonuyla araya girdi. İşte kırk yıl önce, duyanların hâlâ kulaklarında çınlayan ve bu sahneye tanık olan bir izleyicinin duruşmadan hemen sonra harfi harfine kaleme aldığı sözler şöyleydi.

— Sayın savcı, size teşekkür ederim ama deli değilim. Bunu anlayacaksınız. Büyük bir hata yapmak üzereydiniz, bu adamı serbest bırakın, görevimi yerine getiriyorum, ben bahtsız bir mahkûmum. Burada her şeyi net bir şekilde görebilen tek kişi benim ve size gerçeği söylüyorum. Şu anda yaptığımı yukarıdaki Tanrı görüyor ve bu benim için yeterli. İşte buradayım, beni tutuklayabilirsiniz. Yine de elimden geleni yapmıştım. Başka bir kimlikle gizlenip zengin oldum, belediye başkanlığına seçildim; dürüst insanların arasına karışmak istedim. Ama gördüğünüz gibi bunu başaramadım. Elbette ki size söyleyemeyeceğim şeyler var, size tüm hayatımı anlatacak değilim, bir gün hepsi öğrenilecek. Monsen-

yör piskoposu soyduğum doğru; Petit-Gervais'nin parasını gaspettiğim doğru. Jean Valjean'ın bahtsız bir alçak olduğunu söylemekte haklısınız. Belki de tüm kabahat onda değil. Sayın yargıçlar dinleyin, benim kadar alçalmış bir adam ne kadere karşı koyabilir, ne de topluma öğütler verebilir; ama gördüğünüz gibi, içinden kurtulmaya çalıştığım alçaklık hali zarar vericidir. Kürek zindanları kürek mahkûmunu yaratır. Dilerseniz bunun üzerinde biraz düşünün. Kürek cezasından önce pek de zeki olmayan, ahmak, zavallı bir köylüydüm, kürek cezası beni değiştirdi. Ahmakken gaddar, kütükken yanan kor oldum. Zamanla hoşgörümü ve iyi niyetimi yitirirken, acımasızlaşmaya başladım. Ama bağışlayın, ne dediğimi anlayamazsınız. Şöminemin külleri arasında yedi yıl önce Petit-Gervais'den gaspettiğim kırk santimi bulabilirsiniz. Daha fazla ekleyecek bir şeyim yok. Beni tutuklayın. Tanrım! Sayın savcı başını sallıyor, içinizden: "M. Madeleine çıldırmış olmalı," diyor, bana inanmıyorsunuz! İşte bu çok can sıkıcı. Bu adamı mahkûm etmeyecek misiniz? Nasıl olur? Demek bu adamlar beni tanımıyorlar! Javert'in burada olmasını isterdim. O beni tanırdı!

Hiçbir şey bu sözlere eşlik eden ses tonu kadar iyi niyetli ve karamsar bir melankoli barındırmazdı.

Üç kürek mahkûmuna döndü:

— Evet ben sizi tanıyorum! Brevet! Hatırlıyor musunuz?..

Lafını yarıda kesti, bir anlık bir tereddütten sonra ekledi:

— Zindandaki ekose pantolon askını hatırlıyor musun?

Şaşkınlıkla neye uğradığını şaşıran Brevet onu ürkmüş bir halde tepeden tırnağa inceledi. Devam etti:

— Kendine Je-nie-Dieu lakabını takan Chenildieu, sağ omzunda derin bir yanık var, çünkü bir gün orada yazılı olan T.F.P. harflerini silmek için omzunu korlarla dolu bir ocağa bastırdın, yine de harfler hâlâ görülebiliyor. Cevap ver, doğru değil mi?

— Doğru, dedi Chenildieu.

Cochepaille'a döndü:

— Cochepaille, sol dirseğinin iç yüzünde yanmış barutla mavi harflerle kazınmış bir tarih var. Bu tarih, imparatorun Cannes'da karaya çıktığı 1 Mart 1815'tir. Kolunu sıyır.

Cochepaille kolunu sıyırdığında, etrafındaki tüm bakışlar onun çıplak koluna sabitlendi. Bir jandarma lamba getirdi; tarih oradaydı.

Bahtsız adam görenlerin hatırladıkça hâlâ yüreklerini sızlatan bir gülümsemeyle dinleyicilere ve yargıçlara döndü. Bu zaferin ve aynı zamanda umutsuzluğun gülümsemesiydi.

— Gördüğünüz gibi, dedi, ben Jean Valjean'ım.

Artık bu salonda ne yargıç, ne savcı, ne jandarma kalmıştı; sadece sabit bakışlar ve heyecanla çarpan yürekler vardı. Herkes orada ne amaçla bulunduğunu hatırlamıyordu; savcı orada sanığı suçlamak için, başkan orada başkanlık etmek için, avukat orada savunma yapmak için bulunduğunu unutmuştu. Çok garip bir şekilde kimse bir soru sormuyor, hiçbir yetkili duruma müdahale etmiyordu. Bu ulvi sahnelerin özgünlüğü, tüm ruhları fethetmek ve tüm tanıkları izleyici haline getirmektir. Belki de kimse ne hissettiğini tanımlayamıyor, sadece önünde büyük bir ışığın parıldadığını düşünüyordu; herkesin gözleri kamaşmıştı.

Kuşkusuz ışıklar yayan bu adam Jean Valjean'dı. Bu adamın ortaya çıkması az önce karanlığa gömülmüş bir olayın aydınlıklarla dolmasına yetmişti. Artık başka bir şey söylemeye ihtiyaç duymasa da, tüm bu kalabalık âdeta bir elektrik akımına kapılmış gibi hemen ve bir bakışta bir başkasının kendi yerine mahkûm olmaması için teslim oluşunun basit ve muhteşem öyküsünü anlamıştı. Ayrıntılar, duraksamalar, olası küçük karşı çıkışlar bu engin, ışıklı gerçek karşısında silinip gitmişlerdi. Bu şaşkınlık kısa sürede geçse de yerini bir karşı konulmazlığa bıraktı.

— Duruşmayı daha fazla oyalamak istemiyorum, dedi Jean Valjean. Beni tutuklamadığınız için gidiyorum. Yap-

mam gereken birçok şey var. Sayın savcı kim olduğumu, nereye gittiğimi biliyor, istediği zaman beni tutuklatabilir.

Çıkış kapısına yöneldiğinde tek bir ses yükselmedi, tek bir kol onu engellemek için uzanmadı. Herkes kenara çekildi. O anda kitleleri gerileten ve bir insanın karşısında hizaya sokan ilahi bir durum yaşanıyordu. Ağır adımlarla kalabalığı yardı. Kapıyı kimin açtığı asla bilinmedi, ama çıkışa geldiğinde kapının açık olduğunu fark etti. Arkasını dönüp:

— Sayın savcı emrinizdeyim, dedi.

Ardından izleyicilere seslendi:

— Siz, buradaki herkes, benim acınmaya layık olduğumu düşünüyorsunuz, öyle değil mi? Tanrım! Yaptığım şeyin imrenilmeye layık olduğunu düşünüyorum. Yine de, tüm bunların hiç yaşanmamasını tercih ederdim.

Dışarı çıktığında, kapı açıldığı gibi kapandı, çünkü olağanüstü bir etki bırakanlar her zaman için kalabalıktan birinin kendilerine hizmet edeceğinden emindirler.

Bir saat geçmeden, mahkeme heyeti Champmathieu'ye isnat edilen suçlamaların geçersiz olduğunu ilan etti. Serbest bırakılması karşısında tüm bu insanların çıldırdığını sanan ve bu durumdan hiçbir şey anlamayan Champmathieu afallamış bir halde çekip gitti.

Sekizinci Kitap
Karşı Darbe

I

M. Madeleine Hangi Aynada Saçlarına Bakıyor

Gün doğmaya başlıyordu. Ateşlenen Fantine uykusuz ama mutlu düşlerle dolu bir gece geçirdikten sonra, sabah uyuyakalmıştı. Hiç yanından ayrılmayan Hemşire Simplice bu uykuyu fırsat bilip kınakına haşlamaya gitti. Birkaç saniyeden beri revirin laboratuvarında bulunan saygıdeğer hemşire, alacakaranlığın eşyalar üzerine yaydığı gölge yüzünden ilaçlara ve küçük şişelere doğru eğilmiş bir halde onlara yakından bakıyordu. Aniden başını çevirip hafif bir çığlık attı. Sessizce içeri giren M. Madeleine karşısındaydı.

— Sayın başkan, siz misiniz? diye haykırdı.

— O zavallı kadın nasıl? diye karşılık verdi alçak sesle.

— Şu an kötü değil. Ama oldukça sıkıntılı bir gün geçirdik!

Olan bitenleri, Fantine'in dün çok kötü ama şimdi iyi olduğunu, çünkü sayın başkanın kızını almak için Montfermeil'e gittiğini sandığını anlattı. Hemşire sayın başkana sormaya cesaret edemese de, haline bakınca kısa sürede Montfermeil'den gelmediğini anladı.

— Çok güzel, dedi, hayallerini yıkmamakla iyi yapmışsınız.

— Evet, diye karşılık verdi hemşire, ama şimdi, sayın başkan, sizi görüp kızının yanınızda olmadığını fark edince ona ne diyeceğiz?

M. Madeleine bir an düşüncelere daldı.

— Tanrı bize ne yapacağımızı söyleyecek, dedi.

— Yine de ona yalan söyleyemeyiz, dedi hemşire alçak sesle.

Odaya dolan gün ışığı M. Madeleine'in yüzünü aydınlatıyordu. Hemşire tesadüfen başını kaldırdı.

— Aman Tanrım mösyö! diye haykırdı, size neler olmuş? Saçlarınız bembeyaz!

— Beyaz mı?

Aynası olmayan Hemşire Simplice bir çantayı karıştırıp içinden revir doktorunun hastanın soluk almasından ölüp ölmediğini anlamak için kullandığı küçük bir camı çıkardı.

Camı alan M. Madeleine saçlarını inceledi ve "Şu işe bak!" dedi.

Bu sözleri başka bir şey düşünüyormuşçasına kayıtsız bir ifadeyle söyledi.

Hemşire tüm bunlarda sezinlediği garip bir bilinmezliğin etkisiyle yüreğinin buz kestiğini hissetti.

— Onu görebilir miyim?

— Sayın başkan kızını getirmeyecek mi? dedi soru sormak için cesaretini güçlükle toplayan hemşire.

— Elbette, ama en az iki üç gün gerek.

— Sayın başkanı görmezse, dedi hemşire çekinerek, sayın başkanın geri döndüğünü bilmeyecek, onu yatıştırmak kolay olacak ve çocuk geldiğinde doğal olarak sayın başkanın onu getirmek için gittiğini düşünecek. Yalan söylemeye gerek kalmayacak.

Birkaç saniye düşünen M. Madeleine sakin ciddiyetiyle:

— Hayır hemşirem, onu görmem gerek. Belki zamanım olmaz.

Rahibe sayın başkanın sözlerine belirsiz ve garip bir anlam katan bu *belki* sözünü fark etmemiş gibiydi. Gözlerini önüne eğip saygı dolu bir ifadeyle yanıt verdi:

— O halde, uyuyor ama sayın başkan girebilir.

Düzgün kapanmayan ve gıcırdamasıyla hastayı uyandırabilecek bir kapıyı biraz inceledikten sonra, Fantine'in odasına girip yatağına yaklaştı ve perdeleri araladı. Uyuyordu. Soluğu göğsünden bu tür hastalıklara özgü ve gece hasta çocuklarının başında bekleyen o zavallı anneleri üzecek bir tınıyla çıkıyordu. Ama bu acınası soluk alışverişi uykusu sırasında tüm yüzüne yayılarak ona başka bir görünüm veren o tasvir edilemez dinginliği pek fazla etkilemiyordu. Solgun yüzü beyazlaşmış, yanakları al al olmuştu. Bakirelik ve gençlik döneminden geriye kalan tek güzelliği olan uzun sarı kirpikleri kapalı ve eğik olsalar da titreşiyorlardı. Tüm benliğiyle aralanmaya ve onu götürmeye hazır kanatların çırpınması gibi titriyor, ürperdiği hissedilse de gözle görülmüyordu. Onu bu halde görenler asla umutsuz bir hastalığın pençesinde olduğuna inanmazlardı. Ölecek birinden çok uçacak biri gibi görünüyordu.

Dal, bir el meyvesini koparmak üzere kendine doğru yaklaştığında hem kendini gizlemek hem de kendini sergilemek istermişçesine ürperir. Ölümün gizemli parmakları ruhu toplamak için geldiği anda insan da buna benzer bir titreme yaşar. İki ay önce, onu bu sığınakta ilk kez ziyarete geldiği günde olduğu gibi bir hastaya, bir haça bakan M. Madeleine bir süre hiç kımıldamadan yatağın yanında bekledi. O zaman da, biri uyuyup, diğeri dua ederken ikisi de aynı durumdaydılar, sadece şimdi akıp giden iki ayın ardından birinin saçları kırlaşmış, birinin saçları beyazlaşmıştı.

Hemşire kendisiyle birlikte odaya girmemişti. M. Madeleine yatağın yanında ayakta duruyor, sanki odada bulunan birine susmasını işaret edermiş gibi parmağını dudaklarına götürüyordu.

Gözlerini açan Fantine, onu görünce sakin bir gülümsemeyle:

— Cosette nerede? dedi.

II

Mutlu Fantine

Ne şaşkınlığını ne de sevincini belirten bir tepki verdi, zaten tüm benliğinden sevinç yayılıyordu. "Cosette nerede?" gibi sıradan bir soruyu M. Madeleine'in nasıl yanıt vereceğini bilemeyeceği ölçüde hiçbir kuşku ve endişeye yer vermeyen derin bir inanç ve güvenle sormuştu. Devam etti:

— Orada olduğunuzu biliyordum, uyusam da sizi görüyordum. Sizi uzun süreden beri görüyor ve gece boyunca sizi izliyordum. Etrafınızda her türden ilahi imgelerle büyük bir parıltının ortasında duruyordunuz.

M. Madeleine bakışlarını haça doğru yöneltti.

— Ama söylesenize Cosette nerede? Neden onu uyandığımda yatağımın kenarında bulacağım şekilde bırakmadınız?

M. Madeleine gayriihtiyari bir dalgınlıkla bir daha asla hatırlamayacağı bir cevap verdi.

Ne mutlu ki, gelişinden haberdar olan doktor imdadına yetişmişti.

— Çocuğum, dedi doktor, sakin olun, kızınız burada.

Fantine'in gözlerindeki parıltılar tüm yüzünü aydınlattı. Ellerini hem çok ateşli hem de çok dingin bir dua edercesine kavuşturdu.

— Ah! diye haykırdı, onu bana getirin!

Annenin dokunaklı yanılsaması! Cosette onun için hâlâ kucakta getirilecek küçük bir bebekti.

— Şimdi değil, dedi doktor. Hâlâ hastasınız. Çocuğunuzu görmek sizi sarsabilir. Önce iyileşmeniz gerek.

Sert bir müdahaleyle araya girdi:

— Ama ben iyiyim! Size iyileştiğimi söylüyorum! Bu doktor ahmağın teki olmalı! Ah! Çocuğumu görmek istiyorum!

— Bakın, dedi doktor, nasıl da öfkeleniyorsunuz. Böyle devam ederseniz, çocuğunuzu görmenize izin vermeyeceğim. Onu görmek yetmez, onun için yaşamak gerekir. Aklınızı başınıza topladığınızda, onu size kendi ellerimle getireceğim.

Zavallı anne başını eğdi.

— Sayın doktor, sizden özür diliyorum, sizden gerçekten özür diliyorum. Eskiden böyle konuşmazdım, başıma o kadar felaket geldi ki bazen ne dediğimi bilmiyorum. Anlıyorum, heyecanlanmamdan korkuyorsunuz, istediğiniz kadar bekleyeceğim, ama kızımı görmemin bana hiçbir zarar vermeyeceğine yemin ederim. Onu görüyorum, dün akşamdan beri gözümün önünden hiç gitmiyor. Beni anlıyor musunuz? Şimdi onu bana getirirlerse onunla sakin sakin konuşacağım. Hepsi bu. Ta Montfermeil'den bana getirilen çocuğumu görmek istemem doğal değil mi? Öfkeli değilim. Mutlu olacağımı iyi biliyorum. Bütün gece beyazlıklar ve bana gülümseyen insanlar gördüm. Sayın doktor ne zaman isterse Cosette'imi bana getirecek. İyileştiğim için ateşim düştü; hastalığımın geçtiğini hissediyorum; ama bir hasta gibi davranıp buradaki hanımları memnun etmek için hiç kımıldamayacağım. İyice sakinleştiğimi fark ettiklerinde: "Artık çocuğunu getirmek gerek," diyecekler.

M. Madeleine yatağın yanındaki iskemleye oturmuştu. Fantine ona doğru döndü; sakin ve "çok uslu" görünmek için büyük bir çaba harcadığı belli oluyor, hastalığın çocuksu zaafiyetiyle kendisinin çok sakin olduğunu görürlerse Cosette'i ona getirmekte güçlük çıkarmayacaklarını düşünüyordu. Yine de, kendine hâkim olmaya çalışsa da, M. Madeleine'e sorular yağdırmaktan geri kalmıyordu.

— Sayın başkan, yolculuğunuz nasıl geçti? Ah! Onu bana getirmekle ne büyük iyilik ettiniz! Bana sadece nasıl olduğu-

nu söyleyin. Yolculuğa dayanabildi mi? Ne yazık! Beni tanımayacak! Aradan geçen bunca zamandan sonra zavallı yavrucak beni unutmuştur! Çocukların hafızası tıpkı kuşlar gibi zayıftır. Bugün bir şey görür, yarın başka bir şey ve artık hiçbir şey düşünmez. Çamaşırları beyaz mıydı? Thénardierler ona iyi bakmışlar mıydı? Ne yemek yiyordu? Ah! Yoksulluk döneminde bu soruları kendi kendime sorduğumda nasıl acı çektiğimi bir bilseydiniz! Artık her şey geçmişte kaldı! Şimdi mutluyum! Ah! Onu görmeyi nasıl da isterdim! Sayın başkan kızımı nasıl buldunuz? Kızım güzel, öyle değil mi? Posta arabasında çok üşümüş olmalısınız! Onu bir an için olsa da yanıma getiremez misiniz? Sonra hemen geri götürürsünüz! Söyleyin! Siz başkansınız, isteseniz!

M. Madeleine elini tuttu:

— Cosette güzel bir kız, dedi. Sağlığı yerinde, onu kısa süre sonra göreceksiniz, ama şimdi sakinleşin. Çok heyecanlı konuşuyorsunuz, üstelik kollarınızı yataktan dışarı çıkarıyorsunuz, bu da öksürmenize neden oluyor.

— Gerçekten de, öksürük nöbetleri Fantine'in neredeyse her sözünü yarıda kesiyordu.

Mırıldanmayı kesen Fantine çok ateşli yakarmalarla uyandırmak istediği güveni tehlikeye atmaktan korkuyordu, bu yüzden başka konulara geçti.

— Montfermeil çok güzel, öyle değil mi? Yazın oraya eğlenmeye gidilir. Thénardierlerin işleri yolunda mı? Onların mahallesine pek kimse uğramaz. Zaten hanları da bir tür lokanta.

Fantine'in elini bırakmayan M. Madeleine onu endişeyle izliyordu; ona söylemeyi düşündüğü şeyler konusunda şu an tereddüte düştüğü aşikârdı. Doktor muayenesini tamamladıktan sonra gitmiş, yanlarında bir tek Hemşire Simplice kalmıştı.

O sırada, Fantine sessizliğin ortasında haykırdı.

— Onu duyuyorum! Tanrım! Onu duyuyorum!

Herkesin susması için kollarını uzattı, soluğunu tutup hayranlıkla dinlemeye başladı.

Avluda kapıcı kadının ya da bir işçinin çocuğu oynuyordu. Bu, her zaman rastlanan ve hüzünlü olayların gizemli bir şekilde sahneleşinde rol alan tesadüflerden biriydi. Çocuk gidip gelen, ısınmak için koşan, gülen ve yüksek sesle şarkı söyleyen küçük bir kızdı. Ne yazık! Çocukların oyunları hangi işe karışmazlar ki? İşte Fantine bu küçük kızın şarkısını dinliyordu.

— Ah! dedi. Bu Cosette'im! Sesini tanıyorum!

Çocuğun uzaklaşmasıyla sesi de giderek duyulmaz hale geldi. Fantine bir süre daha dinledi, ardından yüzünü karamsar bir ifade kapladı M. Madeleine onun alçak sesle şunları söylediğini duydu: "Kızımı görmeme izin vermeyen o doktor ne kadar kötü yürekli! Adamın yüzünde meymenet yok!"

Yine de neşeli düşünceleri geri geldi. Başını yastığına yaslamış bir halde kendi kendine konuşmaya devam etti: "Ne kadar mutlu olacağız! Öncelikle, küçük bir bahçemiz olacak! Mösyö Madeleine bana söz verdi. Kızım bahçede oynayacak. Şimdi harfleri biliyor olmalı. Ona hecelemeyi öğreteceğim. Çimenlerin üzerinde kelebeklerin peşinden koşacak. Onu seyredeceğim. Sonra ilk ekmek şarap ayinine katılacak. Ah! Evet ilk ekmek şarap ayinine ne zaman katılacak?"

Parmaklarıyla saymaya başladı.

— Bir, iki, üç, dört... yedi yaşında. Beş yıl sonra. Beyaz tüllü, ajurlu çoraplarıyla küçük bir kadına benzeyecek. Ah! İyi yürekli hemşirem, ne kadar ahmak olduğumu görüyorsunuz, kızımın ilk ekmek şarap ayinini düşünüyorum!

Gülmeye başladı.

Fantine'in elini bırakmış olan M. Madeleine bu sözleri başını öne eğmiş, dipsiz düşüncelere dalmış bir halde esen bir rüzgâr gibi dinliyordu. Aniden konuşmayı kesmesi üzerine başını kaldırıp ona baktı. Fantine dehşete kapılmıştı.

Artık hiç konuşmuyor, soluk bile almıyordu; yatağında hafifçe doğrulmuştu, zayıf omzu geceliğinden dışarı çıkıyordu; az önce ışıltılar yayan yüzü solmuştu ve korkuyla büyümüş gözlerini odanın diğer ucundaki ürkütücü bir şeye sabitlemiş gibi görünüyordu.

— Tanrım! diye haykırdı. Fantine, neyiniz var?

Bakışlarını gördüğü nesneden ayırmadan hiç yanıt vermedi; bir eliyle M. Madeleine'in koluna dokunurken diğer eliyle arkasına bakmasını işaret ediyordu.

Arkasını döndü ve Javert'i gördü.

III

Javert Halinden Memnun

İşte olup bitenler:

M. Madeleine, Arras'taki duruşma salonundan çıktığında, saat gece yarısını yarım saat geçiyordu. Yer ayırttığı posta arabasına yetişmek için hana tam saatinde dönmüştü. Sabah altıya doğru Montreuil-sur-mer'e gelmiş, ilk işi postaneden M. Laffitte'e mektup göndermek olmuş, ardından Fantine'i görmek için revire gitmişti.

Bu arada, ceza mahkemesi salonundan çıkar çıkmaz, ilk şaşkınlığını atlatan savcı söz alarak Montreuil-sur-mer'in saygıdeğer belediye başkanının nedeni daha sonra aydınlatılacak bu çılgınca davranışının kanaatinde hiçbir değişiklik yaratmadığını ve kuşkusuz gerçek Jean Valjean olan bu Champmathieu'nün mahkûmiyetinin karara bağlanmasını talep etmişti. Savcının bu ısrarı, izleyicilerin, mahkeme heyetinin ve herkesin duygularıyla tezat oluşturuyordu. Avukat bu talebi geçersiz kılmakta ve M. Madeleine'in, yani gerçek Jean Valjean'ın itirafları sayesinde davanın gidişatının tamamıyla değiştiğini ve mahkeme heyetinin karşısında artık bir masumun bulunduğunu ileri sürmekte pek güçlük

çekmemişti. Avukat yargı hataları konusunda ne yazık ki pek de yeni olmayan ek bilgiler sunmuş, başkanın da kendisine katılmasıyla mahkeme heyeti birkaç dakika sonra Champmathieu'nün beraatine karar vermişti.

Yine de, savcıya bir Jean Valjean gerekiyordu ve artık elinde Champmathieu olmadığına göre, sanığın Madeleine olduğunu kabullenmişti.

Champmathieu'nün serbest bırakılmasının hemen ardından savcıyla başkan toplantı odasına kapanıp "Montreuil-sur-mer belediye başkanının yakalanmasına" karar verdiler. Sayın savcı hemen oracıkta kendi eliyle başsavcıya yazdığı raporda bu cümleye yer verdi. İlk şaşkınlığın ardından başkanın itiraz edeceği pek fazla bir şey kalmamıştı. Adaletin uygulanması gerekiyordu. Üstelik açıkça söylemek gerekirse, başkan iyi yürekli ve çok zeki olsa da, ateşli bir kralcıydı ve Montreuil-sur-mer belediye başkanının Cannes'da karaya çıkan kişinin *Buonaparte* değil *İmparator* olduğunu söylemesi karşısında büyük bir şok yaşamıştı.

Böylece tutuklama kararı alındı. Savcı Montreuil-sur-mer'e dörtnala gitmesi talimatıyla özel bir ulak gönderdi ve Polis Müfettişi Javert'i bu kararı uygulaması konusunda görevlendirdi.

Bilindiği gibi, Javert tanıklık ettikten hemen sonra Montreuil-sur-mer'e dönmüştü.

Ulak tutuklama kararını getirdiğinde Javert yeni uyanmıştı.

Oldukça zeki bir polis olan ulak, Javert'e birkaç kelimeyle Arras'ta yaşananları anlattı. Savcı tarafından imzalanan tutuklama kararı şöyle kaleme alınmıştı: "Müfettiş Javert, bugünkü duruşmada eski kürek mahkûmu Jean Valjean olduğunu itiraf eden Montreuil-sur-mer Belediye Başkanı Mösyö Madeleine'i tutuklamakla görevlendirilmiştir."

Javert'i hiç tanımayan ve revirin bekleme odasına girdiğini gören biri olan bitenleri tahmin edemez, onun sıradan bir

adam olduğunu düşünürdü. Şakaklarına düzenli bir şekilde dökülen kırlaşmış saçları, soğuk ve ciddi ifadesiyle her zamanki sakinliğiyle merdivenleri çıkmıştı. Kendisini iyi tanıyan biri onu o an dikkatle gözlemleseydi korkuyla ürperirdi. Deri yakalığının ensesinde durması gereken tokası sol kulağının üzerindeydi. Bu durum alışılmadık bir iç çatışmanın belirtisiydi.

Görevini de üniformasına gösterdiği özenle yerine getiren Javert kusursuz bir adamdı; caniler konusunda kuralcı, elbisesinin düğmeleri konusunda çok titizdi.

Yakasının tokası bu haldeyse, iç dünyadaki yer sarsıntıları olarak adlandırılacak duygulardan birini yaşıyor olmalıydı.

Yandaki karakoldan bir onbaşı ve dört asker almış, onları avluda bırakıp silahlı askerlerin sayın başkanı ziyaret etmesine alışık olduğu için hiç kuşkulanmayan kapıcı kadından Fantine'in odasını öğrenmişti.

Fantine'in odasının önüne gelen Javert tokmağı çevirip kapıyı bir hastabakıcının ya da bir hafiyenin sessizliğiyle iterek odaya girmişti.

Açık söylemek gerekirse içeri girmemiş, şapkasını başına geçirmiş, sol elini çenesine kadar düğmelenmiş redingotunun içine sokmuş bir halde yarı açık kapının önünde durmuştu. Dirseğinin kıvrımında, arkasında kaybolan kocaman bastonunun kurşun sapı görülebiliyordu.

Kimseye hissettirmeden bir dakika boyunca böyle beklemiş, aniden gözlerini o tarafa çeviren Fantine onu fark edip M. Madeleine'i durumdan haberdar etmişti. Bakışları karşılaştığı anda, hiç kımıldamadan olduğu yerde duran, yaklaşmaya yeltenmeyen Javert ürkütücü bir hal almıştı. Hiçbir insani duygu sevinç kadar ürkütücü olamazdı.

Bu, cehenneme götürmesi gereken ruhu bulan şeytanın yüzüydü. Sonunda Jean Valjean'ı yakalamanın verdiği güven yüreğinden geçenleri yüzüne yansıtıyordu. Derinlerdeki duyguları yüzeye çıkmıştı. Bir süre sürdüğü izi kaybetmenin ve Champmathieu karşısında birkaç dakika boyunca yanıl-

manın ezikliği, önceden tahmin etmenin ve uzun süre doğru bir önseziyle hareket etmenin gururuyla silinip gidiyordu. Javert'in memnuniyeti kendinden emin tavırlarından anlaşılabiliyordu. Zaferin şekilsizliği dar alnına yayılıyor, memnun bir yüzün sergileyebileceği en büyük dehşet kendini hissettiriyordu.

Javert o anda göklerde uçuyordu. Tam anlamıyla farkında olmasa da, koşulların ve başarısının belli belirsiz sezgisiyle, kötülüğü ezmek gibi ilahi görevleri olan adaletin, aydınlığın ve gerçeğin kendi kimliğinde bütünleştiklerini duyumsuyordu. Arkasında ve çevresinde, sonsuz bir derinlikte, otorite, mantık, sonuçlanmış bir dava, yasal vicdan, kamu adına yapılmış bir kovuşturma, tüm yıldızlar vardı; düzeni koruyor, yasadan yıldırımlar çıkarıyor, toplumun intikamını alıyor, mutlak gerçeğe destek oluyor, parıltıların üzerinde yükseliyordu; bu zaferde meydan okumanın ve mücadelenin izleri vardı; ayakta, kibirli ve şanlı bir ifadeyle dururken, göğün ortasındaki gaddar bir başmeleğin insanüstü hayvaniliğini sergiliyordu; yerine getirdiği görevin ürkütücü gölgesi sıktığı yumruğunda toplumsal kılıcın belli belirsiz parıltısını yansıtıyordu; topuklarının altında mutluluk ve öfkeyle suçu, günahı, isyanı, perişanlığı, cehennemi tutuyor, ışıldıyor, yok ediyor, gülümsüyordu ve canavarı andıran bu Mikâil'de tartışılmaz bir ululuk vardı.

Javert ürkütücü görünse de, iğrenç değildi.

Dürüstlük, içtenlik, iyi yüreklilik, inanç, görev aşkı yollarını şaşırdıklarında iğrençleşebilirler, ama bu iğrençlikte bile soyluluklarını korurlardı; insan vicdanına özgü görkemlilikleri dehşetin içinde bile varlığını sürdürürdü: Bunlar yanılgı gibi bir günahı olan erdemlerdi. İçi gaddarlıkla dolu bir bağnazın acımasız ve dürüst sevinci içinde iğrenç bir saygınlığı barındıran bir ışıltı yayar. Javert, farkında olmasa da, o dehşet verici mutluluğunun içinde zafer kazanan tüm cahiller gibi acınacak haldeydi. İyiliğin kötü yanı olarak adlandırıla-

bilecek bir görüntünün yayıldığı bu yüz kadar dokunaklı ve korkunç bir şey olamazdı.

IV

Otorite Haklarını Geri Alıyor

Fantine, Javert'i başkanın kendisini elinden kurtardığı günden beri hiç görmemişti. Hasta beyni hiçbir şey anlamadı, sadece kendisini götürmeye geldiğinden korkttu. Bu ürkütücü yüzü görmeye katlanamıyordu, öleceğini hissetti, yüzünü iki eliyle saklayarak endişeyle bağırdı: "Mösyö Madeleine, beni kurtarın!"

Jean Valjean –onu artık bu isimle anacağız– ayağa kalkmıştı. Fantine'e en yumuşak ve en sakin sesiyle:

— Sakin olun. Sizin için gelmedi, dedi.

Sonra Javert'e dönüp:

— Ne istediğinizi biliyorum, dedi.

— Hadi çabuk! diye karşılık verdi Javert.

Bu iki sözcüğe eşlik eden ses tonunda yırtıcı ve dizginsiz bir şeyler vardı. Javert "Hadi, çabuk!" değil, "Haçbuk!" demişti. Hiçbir imla kuralı bu sözlerin telaffuz edildiği vurguyu izah edemezdi; bunlar, bir insanın ağzından çıkan sözler değil bir kükremeydi.

Her zaman yaptığı gibi konuya girmedi, tutuklama belgesini göstermedi. Ona göre, Jean Valjean gizemli ve ele geçirilmez bir dövüşçü, beş yıldan beri belinden kavrasa da yere deviremediği bir güreşçiydi. Bu tutuklama bir başlangıç değil sondu. Bu yüzden "Hadi çabuk!" demekle yetindi.

Bunları söylerken, bir adım bile atmadı; Jean Valjean'a, bir bumerang gibi sefilleri kendisine çekmeye alışık olduğu o bakışlardan birini gönderdi.

İki ay önce, Fantine'in iliklerine kadar işlediğini hissettiği bakış buydu.

Javert'in bağırması üzerine, Fantine yeniden gözlerini açtı. Sayın başkan oradaysa neden korkacaktı ki?

Salonun ortasına doğru yürüyen Javert yeniden bağırdı:

— Şu işe bak! Gelmeyecek misin?

Etrafına bakan bahtsız kadın odada rahibe ve sayın başkandan başka kimsenin bulunmadığını fark etti. Kime böylesine iğrenç bir şekilde senlibenli hitap edebilirdi ki? Sadece kendisine. Ürperdi.

O sırada, hastalığının en şiddetli dönemlerindeki en karanlık düşlerinde bile göremediği beklenmedik bir olaya tanıklık etti.

Javert'in sayın başkanın yakasına yapıştığını ve sayın başkanın başını öne eğdiğini gördü. Tüm dünyanın yok olup gittiğini düşündü.

Javert gerçekten de Jean Valjean'ın yakasına yapışmıştı.

— Sayın başkan! diye bağırdı Fantine.

Javert tüm dişlerini ortaya çıkaran o ürkütücü kahkahalarından birini attı.

— Artık burada sayın başkan yok!

Jean Valjean redingotunun yakasını kavrayan ele karşı koymadı.

— Javert... dedi.

Javert lafını kesti:

— Bana sayın müfettiş diye hitap edeceksin.

— Mösyö, diye devam etti Jean Valjean, sizinle özel bir şey konuşmak istiyorum.

— Yüksek sesle! Yüksek sesle konuş, diye karşılık verdi Javert; benim karşımda yüksek sesle konuşulur!

Jean Valjean sesini alçaltarak ekledi:

— Sizden bir ricada bulunacağım...

— Sana yüksek sesle konuşmanı söyledim.

— Ama bunu sadece sizin duymanız gerekir...

— Umurumda değil! Seni dinlemiyorum!

Jean Valjean başını kaldırıp çok alçak sesle ve hızla şunları söyledi:

— Bana üç gün izin verin! Şu bahtsız kadının çocuğunu getirmem için üç gün! Kefaletini ve masrafları öderim! İsterseniz siz de bana eşlik edebilirsiniz.

— Dalga mı geçiyorsun? diye bağırdı Javert. Şuraya bak! Bu kadar ahmak olduğunu sanmıyordum! Benden üç gün izin istiyorsun! Bu kızın çocuğunu getirmeye gideceğini söylüyorsun! Ah! Ah! Ne güzel! Ne güzel!

Fantine titredi.

— Çocuğum! diye haykırdı, bana çocuğumu getireceklermiş! Demek burada değil! Hemşirem bana yanıt verin, Cosette nerede? Mösyö Madeleine! Sayın başkan!

Javert ayağını yere vurdu.

— İşte şimdi de öteki başladı! Sen sussana dilenci kadın! Şehir it kopuk dolmuş, kürek mahkûmları yönetici olmuş, sokak kızları kontesler gibi tedavi ediliyor! Ah! Ama! Her şey değişecek; artık zamanı geldi!

Bakışlarını Fantine'e sabitleyip, Jean Valjean'ın kravatını, gömleğini ve yakasını yeniden kavradı:

— Sana artık Mösyö Madeleine'in ve belediye başkanının olmadığını söylüyorum. Burada bir hırsız, bir haydut, Jean Valjean adlı bir kürek mahkûmu var! İşte onu yakaladım!

Kaskatı kesilmiş kolları ve iki elinden destek alan Fantine sıçrayarak yatağında doğruldu, Jean Valjean'a, Javert'e, hemşireye baktı, bir şeyler söylemek istermişçesine ağzını açtı, genzinden bir hırıltı yayıldı, dişleri takırdadı, çırpınan ellerini açarak kollarını endişeyle öne doğru uzattı ve boğulan bir insan gibi etrafından bir şeyler beklermişçesine debelendi, ardından aniden yastığının üzerine yığıldı.

Yatağın başucuna çarpan başı göğsünün üzerine düştü, ağzı ve feri kaçmış gözleri açık kaldı.

Ölmüştü.

Jean Valjean elini Javert'in yakasına yapışmış elinin üzerine koyup onu bir çoçuğun eli gibi açtıktan sonra:

— Bu kadını siz öldürdünüz, dedi.

— Bu kadarı yeter! diye bağırdı Javert, buraya saçmalıklar dinlemeye gelmedim. Vaktimizi harcamayalım, askerler aşağıda bekliyor, hemen gidelim, yoksa başparmak kelepçesi takacağım!

Odanın bir köşesinde, hastaların başında bekleyenlerin arada bir dinlenmek için uzandıkları eski bir demir karyola vardı. Jean Valjean o yatağa doğru ilerledi, gelişkin kasları için hiç de zor olmayacak bir şekilde karyolanın fazlasıyla yıpranmış başucunu göz açıp kapayıncaya kadar parçaladı ve eline demir bir çubuk aldıktan sonra Javert'e baktı. Javert kapıya doğru geriledi.

Jean Valjean elindeki demir çubukla Fantine'in yatağına doğru gitti. Başucuna geldiğinde Javert'e dönüp güçlükle işitilen bir sesle:

— Size bir süre bana ilişmemenizi tavsiye ederim.

Javert titredi.

Askerlere haber vermeyi düşünse de, Jean Valjean o sırada kaçabilirdi. Bu yüzden eliyle bastonunun ucunu kavrayıp bakışlarını Jean Valjean'dan ayırmadan kapıya yaslandı.

Jean Valjean dirseğini karyolanın başucunun topuzuna, alnını eline yaslayarak yatağında hareketsiz uzanmış olan Fantine'e bakmaya başladı. Orada hayallere dalmış, sessiz bir halde hayatın hiçbir sorununu düşünmeden öylece kaldı. Yüzünde ve tavırlarında tasvir edilemez bir acıma duygusunun izlerinden başka bir şey yoktu. Birkaç saniye sonra, Fantine'e doğru eğilip onunla alçak sesle konuşmaya başladı.

Ona neler söyledi? Toplumun cehenneme yolladığı bir adam ölmüş bir kadına ne söyleyebilirdi ki? Hangi sözcükleri kullandı? Hiç kimse bunu duyamazdı. Ölü bu sözleri işitmiş miydi?

Belki de ulvi gerçeklikler anlamına gelen dokunaklı yanılsamalar vardır. Bu sahnenin tek tanığı olan ve her yerde, Jaen Valjean'ın kulağına bir şeyler söylediği sırada Fantine'in solgun dudaklarında, ölümün şaşkınlığıyla bomboş bakan

gözbebeklerinde tasvir edilemez bir gülümsemenin belirdiğini net bir şekilde gördüğünü anlatan Hemşire Simplice de kuşkusuz bu dokunaklı yanılsamalardan birini yaşamıştı.

Fantine'in başını iki elinin arasına alıp tıpkı annelerin çocuklarına yaptığı gibi yastığın üzerine yerleştiren Jean Valjean, ardından geceliğinin şeritlerini bağladı ve saçlarını başlığının içine topladı. Nihayet gözlerini kapadı.

O anda, Fantine'in yüzü garip bir şekilde aydınlanmış gibi görünüyordu.

Ölüm büyük bir ışığın içine giriştir.

Jean Valjean, Fantine'in yataktan sarkan elinin önünde diz çöktü, hafifçe kaldırıp öptü.

Ardından Javert'e dönüp:

— Şimdi sizinle geliyorum, dedi.

V

Masrafsız Bir Mezar

Javert, Jean Valjean'ı şehir hapishanesine teslim etti.

M. Madeleine'in tutuklanması Montreuil-sur-mer'de büyük bir şaşkınlık ya da daha doğrusu olağanüstü bir şok etkisi yaratmıştı. Sadece, *o bir kürek mahkûmuymuş* sözleri üzerine neredeyse herkesin ona sırt çevirdiğini gizleyemediğimiz için üzgünüz. Daha iki saat geçmeden yaptığı tüm iyilikler unutulmuş ve sadece kürek mahkûmu niteliğiyle anılır olmuştu. Doğrusu, henüz hiç kimse Arras'ta neler olup bittiğinin ayrıntılarını bilmiyordu. Gün boyunca, şehrin her yanında şu tür konuşmalara tanık olundu:

— Bilmiyor musunuz? Serbest bırakılmış bir kürek mahkûmuymuş! Kim? Belediye başkanı. Hadi canım! M. Madeleine mi? Evet. Gerçekten mi? Adı Madeleine değilmiş; iğrenç bir ismi var, Béjean, Bojean, Boujean. Aman Tanrım!

Tutuklanmış. Tutuklanmış mı? Nakledilinceye kadar şehir hapishanesinde kalacak. Nakledilinceye kadar mı? Demek nakledilecek! Nereye nakledilecek? Bir zamanlar ana yolda birini gaspettiği için ceza mahkemesine gönderilecek. Elbette! Bunu tahmin ediyordum. Çok iyi, mükemmel, fedakâr bir adamdı. Nişanı reddediyor, önüne çıkan her yumurcağa para dağıtıyordu. Bunların altında, gizlenen kasvetli bir geçmiş olduğunu hep düşünmüştüm.

Salonlardaki sohbetler de sıklıkla bu tarzdaydı.

Drapeau blanc'ın abonesi olan yaşlı bir kadın derinliğini ölçmenin neredeyse imkânsız olduğu şu düşüncesini dile getiriyordu:

— Hiç üzülmedim. Buonapartçılar başlarına neler geleceğini öğrensinler!

İşte M. Madeleine denen hayaletin gölgesi Montreuil-sur-mer'in üzerinden bu şekilde dağıldı. Tüm şehirde sadece üç dört kişi onun anısına sadık kaldılar. Ona hizmet eden yaşlı kapıcı da bu kişilerden biriydi.

Aynı günün akşamı, bu mütevazı yaşlı kadın odasında hâlâ olayın şokunu atlatamamış bir halde hüzünlü düşüncelere dalmıştı. Fabrika gün boyunca kapalı kalmış, araba kapısı sürgülenmiş, sokak ıssızlaşmıştı. Evde, Fantine'in naaşı başında Hemşire Perpétue ve Simplice'den başka kimse yoktu.

M. Madeleine'in her zamanki dönüş saatinde, gayriihtiyari olarak ayağa kalkan sadık kapıcı kadın bir çekmeceden M. Madeleine'in odasının anahtarını ve her akşam odasına çıkmak için kullandığı el şamdanını çıkardı, ardından sanki gelmesini bekliyormuş gibi anahtarı çiviye asıp, el şamdanını masasının üzerine koydu.

Birazdan, yeniden iskemlesine oturup düşünmeye başladı. Zavallı yaşlı kadın tüm bunları bilinçsizce yapmıştı.

İki saatten fazla bir süre sonra düşlerinden sıyrılarak haykırdı: "Şu işe bak! Ulu Tanrım! Anahtarı çiviye asmışım!"

O sırada, kapıcı odasının camı açıldı, aralıktan içeri uzanan bir el, anahtarı ve el şamdanını kavradı, kapıcının şamdanının ateşinde bir mum yaktı.

Gözlerini kaldırdığında ağzı açık kalan kapıcı kadın gırtlağından gelen bir çığlığı bastırmaya çalıştı.

Bu eli, bu kolu, bu redingotun yenini tanıyordu.

Bu M. Madeleine'di.

Konuşmadan önce, daha sonra bu macerayı anlatırken söylediği gibi *nutku tutulmuş bir halde* kalakaldı.

— Tanrım! Sayın başkan! diye haykırdı nihayet, sanıyordum ki...

Durdu, cümlenin sonu, başındaki saygıyı yok edecekti. Onun için Jean Valjean hâlâ sayın başkandı.

Kadının düşüncelerini tamamladı:

— Hapishanedeydim. Bir pencerenin parmaklığını kırıp çatının üzerinden kendimi aşağıya bıraktım ve işte buradayım. Odama çıkıyorum, bana Hemşire Simplice'i çağırın. Hiç şüphesiz o zavallı kadının yanındadır.

Yaşlı kadın aceleyle söylenenleri yaptı.

Ona hiçbir tavsiyede bulunmayan Jean Valjean kadının kendini kendisinden daha iyi koruyacağından emindi.

Araba kapısını açtırmadan avluya girmeyi nasıl başardığı asla bilinemedi. Üzerinde her zaman yan kapıyı açan bir maymuncuk taşırdı; ama üzeri aranırken onu almış olmalıydılar. Bu ayrıntı da aydınlığa kavuşmadı.

Merdivenle odasına çıkarken, el şamdanını son basamaklardan birinin üzerine bıraktı, kapıyı sessizce açıp el yordamıyla penceresini ve kanadını kapamaya gitti, ardından şamdanını alıp tekrar odaya girdi.

Penceresi sokağa baktığı için bu önlemi alması gerekiyordu.

Etrafına, masasına, iskemlesine, üç gündür bozulmamış yatağına bir göz attı. Evvelsi akşamki karışıklıktan hiçbir iz kalmamıştı. Kapıcı kadın odasını düzenlemiş, küllerin ara-

sından çıkardığı bastonun yanmamış iki demir ucunu ve ateşle kararmış kırk santimi masanın üzerine bırakmıştı.

Bir kâğıt alıp üzerine: *İşte bastonun iki demir ucu ve duruşma salonunda sözünü ettiğim Petit-Gervais'den gaspettiğim kırk santim,* yazdı ve kâğıdı, gümüş parayı ve bastonun iki demir ucunu odaya giren birinin ilk önce fark edeceği şekilde masanın üzerine bıraktı. Dolaptan çıkardığı eski bir gömleği yırttı. İki gümüş şamdanı gömleğin parçalarıyla sarmaladı. Zaten ne acelesi ne de telaşı vardı. Ve piskoposun şamdanlarını sarmalarken kara ekmeğinden bir parça ısırdı. Bu ekmeği muhtemelen hapisten kaçarken yanına almıştı.

Bu durum, daha sonra odada araştırma yaparken yerde ekmek kırıntıları bulan polisler tarafından kayıtlara geçti.

Kapıya iki kere hafifçe vuruldu.

— Girin, dedi.

Bu Hemşire Simplice'di.

Solmuş, gözleri kızarmıştı. Elinde tuttuğu mum titriyordu. Kaderin bahtsızlıklarının, ne kadar mükemmel, ne kadar katılaşmış olsak da, içimizin derinliklerinden insan doğasını dışarı çıkartmak gibi özelliği vardır. Gün boyunca yaşadığı duygular rahibeyi yeniden kadına dönüştürmüş, ağlamış, titremişti.

Jean Valjean üzerine bir şeyler yazdığı bir kâğıdı rahibeye uzattı ve:

— Hemşirem, bunu rahibe vereceksiniz, dedi.

Hemşire açık duran kâğıda göz attığında:

— Okuyabilirsiniz, dedi.

Hemşire okudu: "Sayın rahipten burada bıraktığım her şeye göz kulak olmasını rica ederim. Bıraktığım parayla davamın ve bugün ölen kadının cenaze masraflarını karşılayabilir. Gerisi yoksullara dağıtılsın."

Hemşire konuşmak istese de, birbirine eklemlenmiş birkaç heceyi güçlükle telaffuz edebildi. Yine de sonunda:

— Sayın başkan, o zavallı bahtsız kadını son bir kez daha görmek ister mi? demeyi başardı.

— Hayır peşimdeler, beni odasında yakalamaları ruhunu sızlatır.

Sözlerini tamamlamak üzereyken merdivende büyük bir gürültü duyuldu. Yukarı çıkan adımların sesi işitildi, yaşlı kapıcı kadın kulakları tırmalayan yüksek bir sesle bağırıyordu:

— Beyefendiler, size Tanrı adına yemin ederim ki, gündüz ve gece buraya kimse girmedi, ben de odamdan hiç ayrılmadım!

Bir adam karşılık verdi:

— Ama şu odada ışık yanıyor.

Javert'in sesini tanımışlardı.

Oda kapı açıldığında sağ duvarın köşesini gizleyecek şekilde inşa edilmişti. Mumu söndüren Jean Valjean o köşeye gizlendi.

Hemşire Simplice masanın kenarında diz çöktü.

Kapı açıldı.

Javert içeri girdi.

Koridorda askerlerin fısıltıları ve kapıcı kadının karşı çıkışları yankılanıyor, rahibe gözlerini kaldırmadan dua ediyordu.

Şöminenin üzerindeki mum odayı hafifçe aydınlatıyordu.

Hemşireyi gören Javert afalladı.

Hatırlanacağı gibi Javert'in özü, kişiliği, dayanağı otoriteye olan saygısından oluşuyordu. İtirazı ve sınırlamayı tüm benliğiyle reddederdi. Anlaşılacağı gibi, onun için dini otorite her şeyden önce gelirdi, her konuda olduğu gibi yüzeysel ve kusursuz bir dindardı. Ona göre bir rahip asla yanılmayan bir ruh, bir dindar asla günah işlemeyen bir varlıktı. Bu ruhlar dünyaya içinden sadece gerçeğin çıktığı tek bir kapıyla kapatılmışlardı.

Hemşireyi fark ettiğinde ilk tepkisi geri çekilmek oldu.

Yine de yerine getirmesi gereken ve kendisini buyurgan bir şekilde aksi yöne iten bir görevi vardı. İkinci tepkisi ona en azından bir soru sormak için orada beklemek oldu.

Hemşire Simplice'in hayatı boyunca hiç yalan söylemediğini bilen Javert ona özellikle bu yüzden saygı duyuyordu.

— Hemşirem, dedi, bu odada yalnız mısınız?

Zavallı kapıcı kadının bayılacağını hissettiği ürkütücü bir an yaşandı.

Gözlerini kaldıran hemşire yanıt verdi:

— Evet.

— Israr ettiğim için beni bağışlayın, dedi Javert, ama bu benim görevim, bu akşam hapisten kaçan ve peşinde olduğumuz Jean Valjean adlı adamı gördünüz mü?

— Hayır, diye karşılık verdi hemşire.

Yalan söylemişti. Hiç duraksamadan, kendini feda edercesine üst üste iki kez yalan söylemişti.

— Bağışlayın, dedi Javert ve onu eğilerek selamlayıp gitti.

Ey ermiş kız! Uzun yıllardan beri bu dünyada yaşamıyorsunuz; aydınlıkların içinde bakire kız kardeşlerinize ve melek erkek kardeşlerinize kavuştunuz; bu yalan size cennetin kapılarını açsın!

Javert, hemşirenin söylediklerinin doğruluğuna masanın üzerinde sönmüş duran ve hâlâ tüten mumun garipliğine dikkat etmeyecek kadar inanmıştı.

Bir saat sonra, ağaçların ve pusların arasından yürüyen bir adam Montreuil-sur-mer'den Paris'e doğru uzaklaşıyordu. Bu adam Jean Valjean'dı. Ona rastlayan birkaç arabacının söylediğine göre üzerinde bir ceket, elinde bir bohça vardı. Bu ceketi nereden bulmuştu? Bunu kimse bilmiyordu. Yine de, yaşlı bir işçi birkaç gün önce geriye bir tek ceketini bırakarak fabrikanın revirinde ölmüştü. Belki de o ceketti.

Fantine üzerine son bir söz.

Hepimizin bir annesi var, toprak ana. Fantine'i bu anaya geri verdiler.

Rahip, Jean Valjean'ın kendine bıraktığı parayı mümkün olduğunca yoksullara ayırmakla iyilik yaptığını sanıyordu ve belki de iyilik yapmıştı. Ne de olsa, bir kürek mahkûmu

ve bir fahişe söz konusuydu. Bu yüzden, Fantine'in defnedilmesini çok sadeleştirdi, öyle ki onu yoksulların cesetlerinin üst üste yığıldığı bir çukura gömdürdü.

Böylece Fantine, mezarlığın herkese ait olan ve hiç kimseye ait olmayan, yoksulların çürüyüp gittiği bir köşesine gömüldü. Ne mutlu ki Tanrı ruhları nerede bulacağını bilir. Karanlıklara, kemiklerin arasına yatırılan Fantine küllerle iç içe geçmiş, bir yoksul çukuruna atılmıştı. Mezarı da yatağına benzemişti.